MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE

CONFERENCE

ISOC
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCES

WWW.INTERONCONF.COM

GERMANY

PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS

PART 46
JUNE 2025

Collection of Scientific Works

BERLIN 11 JUNE 2025

ISBN 978-955-3605-86-4

© Sp. z o. o. "CAN", 2025
© Authors, 2025

MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH: a collection scientific works of the International scientific conference (11 JUNE 2025) - Berlin:2025. Part 46 – 468 p.

Editorial board:

Alexander Dietrich
ICRA 2021 Editors
German Aerospace Center (DLR)
Oberpfaffenhofen, Germany

Davide Scaramuzza
ICRA 2021 Editors
University of Zurich
Zurich, Switzerland

Tomohiro Kawahara
ICRA 2021 Editors
Kyushu Institute of Technology, Frontier Research Academy for Young Researchers
Fukuoka, Japan

Barbara Caputo
ICRA 2020 Editors
Sapienza Rome University
Rome, Italy

Jana Kosecka
ICRA 2021 Editors
George Mason University,
Fairfax (VA), USA

Wolfram Burgard
ICRA 2018 Editors
Toyota Research Institute and University of Freiburg
Freiburg, Germany

Languages of publication: Deutsche, English, Русский, Limba română, uzbek.

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference " MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH ". Which took place in BERLIN on 11- JUNE, 2025.

Tagungsbände werden für Wissenschaftler und Lehrende an Hochschulen empfohlen. Sie können in der Ausbildung eingesetzt werden, einschließlich der Lehre im Aufbaustudium, der Vorbereitung auf den Erwerb von Bachelor-und Master-Abschlüssen. Die Begutachtung aller Artikel wurde von Experten durchgeführt, die Materialien unterliegen dem Copyright der Autoren. Für Inhalt, Prüfungsergebnisse und Fehler sind die Autoren verantwortlich.

TABLE OF CONTENTS	
Xaydaraliyeva Rayxona Abdulhamid qizi **Raxmatova Bahora** *COMMON FEATURES OF VERBS IN UZBEK AND ENGLISH*	**15**
Jo'rayev Zafar Botirovich **Nodirbek Ruziyev Avazjon o'g'li** *STRUCTURE SCHEME FOR ULTRASOUND MEDICAL ROBOT SYSTEM*	**19**
Shermatov Olloberdi Shuhratjon o'g'li *JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH*	**22**
Адахамджонова Дилшода *ВЛИЯНИЕ ГАДЖЕТОВ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАЦИИ, СОЦИАЛИЗАЦИИ И РЕЧИ У ДЕТЕЙ РАННЕГО И ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА*	**26**
Davlatov Bahodir Akbar O'g'li *ENERGIYA BOZORINI LIBERALLASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI*	**37**
Raimova Fotima Muminjon qizi *LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF KEY RELIGION-RELATED WORDS AND PHRASES*	**41**
Xabibullayeva Shaxlo *MATEMATIKANI O'QITISHDA ADAPTIV TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SHAXGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVNING SAMARADORLIGI*	**49**
Ibodova Mahfuza Namozovna *AKADEMIK LITSEYLARDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM ORQALI BIOLOGIYA DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH*	**52**
Tilakova Shirin Xaqberdi qizi *BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI SAQLASH – BARQAROR EKOTIZIMLAR GAROVI*	**57**
Palimbetova Sarbinaz Aybek qizi *TA'LIM VA TARBIYA SHAROITIDA LOYIHANING AHAMIYATI*	**62**
O'rozova Nafisa Xusniddin qizi	**66**

ALGEBRANING ASOSIY TEOREMASI	
Raximjonova Zuxra Abduqahor qizi *O‘QUVCHILARNI FAZOVIY TASAVVURINI SHAKLLANTIRISHDA 3D MODELLAR VOSITASIDA O‘QITISH*	**70**
Karshiyeva Dilnoza Utkirjonovna **Turayeva Dilnoza Niyatullayevna** *THE ROLE OF QUEST TECHNOLOGY IN INTELLECTUAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL AND PRIMARY GRADES*	**74**
Salikhova Alina M *CHAEBOLS AND THEIR ROLE IN THE GLOBALIZATION OF THE SOUTH KOREA ECONOMY*	**81**
Халилова Манижа Абдурашидовна **Раббимова Д. Т** *ИЗУЧЕНИЕ НУТРИТИВНОГО СТАТУСА У ПЕДИАТРИЧЕСКИХ ПАЦИЕНТОВ С ВРОЖДЕННЫМИ ПОРОКАМИ СЕРДЦА И ХСН.*	**85**
Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi *ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KORPUS LINGVISTIKASINING O’RNI*	**88**
Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi *MODERN DILBILIMINDE KORPUS DILBILIMININ YERI*	**90**
Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon qizi *THE IMPORTANCE AND IMPACT OF THE PUBLIC AND PRIVATE SECTORS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM*	**94**
Kumush Rajapova **Bazarbayeva Zulayxo** *ONA TILI TA’LIMIGA INTEGRATIV YONDASHUV*	**98**
Azimova Maxfuza Abdusamatovna *CREATIVENESS AS A MAIN FACTOR IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES*	**102**
Наўризов Тохтамыс Қыдырбергенович **Аллебеков Бердах Кабылбекович** **Мадияров Сапажон Камоладдин уғли**	**106**

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЭКИНЛАРНИ ЧАНГЛАТИШДА АСАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	
Chinberdiyeva Lazokatxon Raxmatjonovna *ISHLAB CHIQARISH JARAYONINI BOSHQARUV TAHLILINI TASHKIL ETISH: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YONDASHUVLAR*	**110**
Annakulov Bakhitbay Kdirbaevich *MEASURES TO CONTROL DOMINANT TYPES OF MITES*	**115**
Raximjonova Muqaddas Maxmudjon qizi *“ZAMONAVIY MAKTAB O'QITUVCHILARI FAOLIYATINI KPI TIZIMI ASOSIDA BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH”*	**119**
Ergashev Tolibjon Eshqobilovich *TA`LIM XIZMATLARINI RIVOJLANTRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIGI VA UNING IQTISODIY IMKONIYATLARI*	**123**
Жовлиев Жавоҳир *СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ ЕНГИЛ САНОАТ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ КИРИТИШ МАСАЛАЛАРИ*	**130**
Ismatova Muqaddas *GRAMMATIK TARJIMA METODINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI TIL O‘RGATISH JARAYONIDA*	**135**
Mamanazarova M.O‘ *POLIZ EKINLARIDA FITONEMATODALARNI O‘RGANISHNING MATERIAL VA METODIKASI*	**139**
Тошпўлатова М.Б **Шамсиева М.Б** *ҚОРАКЎЛ ТЕРИЛАРИНИ АЧИТИШ ЖАРАЁНИ УЧУН ЁНАКИ МАҲСУЛОТ - СОЯ ЗАРДОБИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ*	**148**
Мамаюсупова Ирода Хамидовна **Одилова Шохсанам Рауфжон кизи** *ТЕЗИС ДЛЯ КОНФЕРЕНЦИИ*	**152**
Мамаюсупова Ирода Хамидовна **Рустамова Мухлиса Мансуржон кизи** *ТЕЗИС ДЛЯ КОНФЕРЕНЦИИ*	**155**

Olimova Rushana Ilg‘orjon qizi **Xaitov Xusniddin Xasanovich** *TOG‘AY MURODNING “OT KISHNGAN OQSHOM” QISSASIDA BADIIY DIALEKTIZMLAR*	**158**
Madaminov O.N *THEORY OF PHYSICAL EDUCACION OF PRESCHOOL CHILDREN*	**162**
Barno Abduraxmonova **Oybek Fayzullayev** *XORAZMSHOHLAR DAVLATIDA DIPLOMATIK MUNOSABATLAR*	**165**
Abduraim Qurbanov **Choriyeva Fazilat Olimovna** *G‘O‘ZANING ODDIY ILDIZ CHIRISH KASALLIGI VA UNGA QARSHI KURASH USULLARI*	**172**
Barshinay Matnazarova *MASHHUR O'ZBEK KOMPAZITORLARI VA ULARNING IJODI*	**177**
Nishanova Tursunoy Abdivoxidovna *“CHET TILINI O’RGATISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARNING (AKT) O’RNI VA AHAMIYATI”*	**182**
Modullayev Jahongir Sobir o‘g‘li *RASMLARNI QAYTA ISHLASH, SUN’IY INTELLEKT VA AQLLI ROBOTOTEXNIKA SOHALARIDAGI ILG‘OR YUTUQLAR*	**186**
Yuldasheva Ch.T *TREATMENT WORK ACCORDING TO BACHELOR'S DEGREE STUDENT BEE FOR HUMAN ANATOMY STUDY PROGRAM REFORM TO DO*	**190**
Ergashaliyeva Ra’noxon Farhodjon qizi *FORMING A SYSTEM OF REGIONAL INDICATORS AND MONITORING MECHANISMS IN THE GREEN ECONOMY*	**193**
Boysarov Xudoynazar Erkin o’g’li *QANDLI DIABET*	**200**
Nabieva Diyora Mirkhamzaevna **Irshodzoda Amirkhon Dilshodovich**	**205**

Xatamova Kamilla Vaxobdjanovna *CLINICAL FEATURES AND LABORATORY FINDINGS OF NON-IGE–MEDIATED FOOD PROTEIN-INDUCED ENTEROCOLITIS SYNDROME (FPIES) IN CHILDREN*	
Lim Maksim Vyacheslavovich **Irshodzoda Amirxon Dilshodovich** **Xatamova Kamilla Vaxobdjanovna** *SIGNIFICANCE OF MICROCLIMATE PARAMETERS FOR PREMATURE NEONATES: A LITERATURE REVIEW*	**207**
Abdilova Mexribanu Kenesbaevna *O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA TEMIR YO'L TRANSPORTINI AHAMIYATI.*	**213**
Serjanov Berdibay Torebayevich *HARAKAT TARKIBLARINI TEMIR YO‘LLARDA MAHKAMLASH QURILMALARI VA USULLARINI TAHLILI*	**219**
Bozorboyev Shuhrat Ziynat o‘g‘li *VAGON INFRATUZILMASI VA UNING FUNKSIYALARI*	**225**
Чубаева Фарангиз Кулдош кизи *ЛИНГВИСТИКА И КУЛЬТУРА: ВЗАИМОСВЯЗЬ ЯЗЫКА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОПЫТА*	**229**
Jumayev Javohir Jahon o’g’li **Axmedova Aziza Azat qizi** **Baxtiyorova Ruxshona Baxriddin qizi** *TUPROQ UNUMDORLIGIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNUMDORLIK BELGILARINING O‘SIMLIKLAR RIVOJLANISHIGA TA’SIR XUSUSIYATLARI*	**231**
Jumayev Javohir Jahon oglu **Akhmedova Aziza Azat kyzy** **Bakhtiyorov Rukhshona Bakhridin kyzy** *SOIL COMPOSITION AND FACTORS THAT AFFECT VEGETATION COVER*	**237**
Yuldashev Begzodjon Baxtiyorjon o‘g‘li	**242**

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TARBIYACHI PEDAGOGLARNING KASBIY MA’NAVIYATINI YUKSALTIRISH VA ULARNING TA’LIM JARAYONIDAGI ROLI	
Акрам Хашимов *ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ*	**247**
Акрам Хашимов *ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ*	**253**
Razakova Ro’zigul Abdug’affor qizi **Mamanazarova Maqsuda O‘razaliyevna** **Mustafoyeva Zubayda Qayum qizi** *TOKDA UCHRAYDIGAN KASALLIKLAR UNING HOSILDORLIKGA TA’SIRI VA QARSHI KURASH CHORA TADBIRLARI.*	**258**
Ibragimova Xurliman Oralbay qizi *YALPIZ O'SIMLIGI AGROTEXNOLOGIYASI VA FOYDALI XUSUSIYATLARI*	**264**
Xamidov Dilshod Olimjon o‘g‘li **Agibaeva Shaxzoda Baxtiyor qizi** *MODERN USLUBI MALUMOTLAR TAHLILI*	**268**
Shonazarov Bobir **Gaziyeva Saida Turgunovna** *LANGUAGE AND TECHNOLOGY: A LINGUISTIC PERSPECTIVE*	**275**
Азизова Феруза Васиковна **Салихова Алина Муратовна** *ОСОБЕННОСТИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ИРАНА*	**279**
Tairova Shahnoza Bahromovna *A CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS FEATURING THE COMPONENT WHITE*	**284**
Kabulov Inamjan Sharipbayevich *ESSE YOZISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR BILAN BOG‘LIQLIGI VA UNING AHAMIYATI*	**288**
Saydullayeva Ruhshona	**293**

PROFITABILITY METRICS AS PILLARS OF FINANCIAL PERFORMANCE: ANALYZING THEIR INFLUENCE ON OPERATIONAL EFFICIENCY, INVESTMENT STRATEGIES, AND COMPETITIVE ADVANTAGE IN TRADING COMPANIES	
Алимжанова Дилбар Султаниязовна *МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ: «ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ» ДЛЯ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ*	**301**
Nortojiyev Bobosher Sheralievich **Makhmurov Doston Menglibek ug'li** *TECHNOLOGY FOR PREPARATION OF POWDER FROM DRIED SWEET PEPPER PRODUCTS*	**304**
Makhmurov Doston Menglibek ug'li *DIFFERENT METHODS FOR DRYING SWEET PEPPER*	**308**
Умарова Малика Пулатжоновна **Ахмаджонова Сарвиноз Алишер қизи** *ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОФИЛАКТИКИ КОГНИТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ У БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИЕЙ МОЗГА*	**312**
Makhmudjonova Diyora **Isroilova Laziza** **Solieva Aziza** *TEACHING RELATIVE CLAUSES TO INTERMEDIATE UZBEK EFL LEARNERS: A DUAL APPROACH TO GRAMMAR INSTRUCTION*	**318**
Robiyaxon Obidova Dadajon qizi **Abduvokhidov Javohir Abduvohidovich** *PRACTICAL ASPECTS OF WORD FORMATION IN SCIENTIFIC TEXTS*	**322**
Isroilova Gulrukh Zafarovna *IMPROVING THE QUALITY OF PHYSICS TEACHING USING THE CASE STUDY METHOD*	**328**
Raxmatova Muxtasarxon Fazlitdin qizi	**332**

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM MUASSASALARINING BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI	
Мирзаева Комола Нормурод кизи **Аширов Алишер Исломович** *ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ*	**337**
Мирзаева Комола Нормурод кизи **Муминова Дилрабо** *ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ*	**343**
Maxamatova Dildora Orifovna *JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SPORTCHILARNING HISSIY-EMOTSIONAL MUAMMOLARI*	**348**
Файзуллина Наргиза Дамировна **Камалов Азизбек** *ПОЭТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К.И.ЧУКОВСКОГО*	**357**
Numonov Otabek Urmonvich *DEVELOPMENT OF A METHOD FOR BIOLOGICAL PROTECTION OF MULBERRY TREE IN THE CLIMATE CONDITIONS OF THE FERGANA VALLEY*	**361**
Xodjayeva Charos Yusupovna *MIYELOM KASALLIGINI ERTA TASHXISLASH USULLARI*	**366**
Utayev Ruslan Mavlon o‘g‘li **Gaziyeva Saida Turgunovna** *SPEECH ACTS AND THEIR PRAGMATIC FUNCTIONS IN COMMUNICATION*	**368**
Shonazarov Bobir Tohir Ugli **Umirova Z.A** *PHONETICS AND PHONOLOGY, THE ROLE OF INTONATION IN MEANING*	**371**
Ro’zimova Surayyo Umarovna **Xoliqjonova Shaxzoda** *MAKTABGACHA TA’LIMDA EKOLOGIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI VA AMALIY YONDASHUVLARI*	**375**

Jorayev Umarxon *PREVENTION OF ATRIAL FIBRILLATION*	**380**
Xamidova Hilolaxon Rafiqjon qizi *O‘ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING O‘RGANILISHI VA TAKOMILI*	**382**
Shomurodova Shirin **Hamroqulova Ganjina** *QANDLI DIABET VA HOMILADORLIK*	**387**
Durdona Yusupjon qizi Sobirjonova *LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN LABOR DISPUTES*	**392**
Yulduz Qo‘ziyeva Sotiboldiyevna *KUTUBXONA XIZMATLARI: RAQAMLI KUTUBXONALAR VA ELEKTRON RESURSLAR*	**395**
Юлдуз Қўзиева Сотиболдиевна *КУТУБХОНАЧИ ВА ФОЙДАЛАНУВЧИ: МУЛОҚОТ МУОММОЛАРИ*	**400**
Yulduz Qo‘ziyeva Sotiboldiyevna *ALISHER NAVOIY: O‘ZBEK ADABIYOTINING YUKSAK NAMOYANDASI VA UNING ILMIY MEROSI*	**409**
G‘anijonova Marg‘ubaxon G‘ayratjon qizi *QIZILMIYA O‘SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDA QO‘LLANISHI.*	**413**
G‘anijonova Marg‘ubaxon G‘ayratjon qizi **Turg‘unova Gulxumor Baxtiyor qizi** **Asatillayev Furkatjon Raxmatillayevich** *BURCHOQDOSHLAR (FABACEAE) OILASIGA MANSUB AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLARNING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI TASNIFI*	**416**
Курбанов Асаттилла Хасанбаевич *ИЖТИМОИЙ ТАРМОҚЛАР ОРҚАЛИ ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ ВА ПСИХОТРОП МОДДАЛАР БИЛАН НОҚОНУНИЙ МУОМАЛАНИ АНИҚЛАШ ВА ФОШ ЭТИШ: ҲОЛАТЛАР, МЕХАНИЗМЛАР ВА ЕЧИМЛАР*	**420**
Нурматов Жасур Жахонгир ўғли	**427**

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЮЗАСИДАН АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	
Узакова Мавлюда Бахтияровна **Юлчиева Алсу Тахировна** *ИСТОРИЯ ПЕРЕВОДА В РОССИИ*	**434**
Халикова Назира Мухаммаджановна **Юлчиева Алсу Тахировна** *СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ БАЛЛАДНОГО ТВОРЧЕСТВА В.ЖУКОВСКОГО*	**438**
Shamsutdinova Lyutsiya Rafailovna *DEVELOPING PRAGMATIC AND SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH SPEECH ACT INSTRUCTION AND TASK-BASED ASSESSMENT*	**442**
Nuritdinova Shohsanam Shuhratjon qizi *MOLIYAVIY LOYIHALARDA KOMMUNIKATSIYALARNI BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI VA STRATEGIYALARI*	**446**
Насиров Илхам Закирович **Рахмонов Хуршидбек Нурмухаммад ўғли** *ЭЛЕКТРОЛИЗЁРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ*	**450**
To‘liboyeva Shirin **Atadjanova Dilnoza** *BOBUR VA BOBURIYLARNING HINDISTONDAGI ME’MORCHILIGI*	**454**
Mussayeva Marguba Egamberdi’s daughter *BIOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF MARJUMAK*	**458**
Jalolova Adolatjon Rafiqjon’s daughter *PREPARATION OF TEA, TEA, DECOCTIONS, AND POTIONS FROM MEDICINAL PLANTS*	**462**
Усманова Нигора Актамовна	**465**

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ГЛОБАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКА	

COMMON FEATURES OF VERBS IN UZBEK AND ENGLISH

Xaydaraliyeva Rayxona Abdulhamid qizi
Student of Westeren Language department Oriental university, Tashkent, Uzbekistan
Raxmatova Bahora
Scientific supervisor, Senior lecturer, Faculty of Philology, Oriental University.

Abstract: *This article explores the common features of verbs in Uzbek and English by examining their grammatical structures, functions, and syntactic roles within each language. Despite belonging to different language families-Uzbek being a Turkic language and English an Indo-European one-both share notable similarities in the way verbs contribute to sentence construction, express tense, and convey aspects of action and state. The study highlights parallels in subject-verb agreement, verb categories such as transitive and intransitive, and the presence of auxiliary verbs to form complex tenses. In addition, the research considers how both languages utilize verb morphology and syntactic positioning to express grammatical meaning. Through comparative analysis, this paper demonstrates that while structural and morphological distinctions are evident, there exists a shared linguistic logic in the function and purpose of verbs across the two languages. These findings contribute to a deeper understanding of cross-linguistic verb behavior and offer valuable insights for language learners, translators, and linguists working with Uzbek and English.*

Keywords: *Grammatical structures, verb categories, linguistic systems, grammatical concepts, verb forms, agglutinative forms.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются общие черты глаголов в узбекском и английском языках путем изучения их грамматических структур, функций и синтаксических ролей в каждом языке. Несмотря на принадлежность к разным языковым семьям (узбекский язык относится к тюркской группе, а английский - к индоевропейской), оба языка имеют заметные сходства в том, как глаголы участвуют в построении предложения, выражают время и передают аспекты действия и состояния. В исследовании подчеркиваются параллели в согласовании подлежащего и глагола, таких категориях глаголов, как переходный и непереходный, и наличии вспомогательных глаголов для образования сложных времен. Кроме того, в исследовании рассматривается, как оба языка используют морфологию глагола и синтаксическое позиционирование для выражения грамматического значения. С помощью сравнительного анализа в этой статье показано, что, хотя структурные и морфологические различия очевидны, существует общая лингвистическая логика в функции и цели глаголов в двух языках. Эти результаты способствуют более глубокому пониманию кросс-*

лингвистического поведения глаголов и предлагают ценную информацию для изучающих языки, переводчиков и лингвистов, работающих с узбекским и английским языками.

Ключевые слова: Грамматические структуры, категории глагола, языковые системы, грамматические понятия, формы глагола, агглютинативные формы.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi fe’llarning umumiy xususiyatlari, ularning har bir til ichidagi grammatik tuzilishi, vazifalari va sintaktik roli o‘rganiladi. Turli til oilalariga mansub bo‘lishiga qaramay – o‘zbek tili turkiy til bo‘lsa, ingliz tili ham hind-evropa tili bo‘lsa-da, ikkalasi ham fe’llarning gap yasashga hissa qo‘shishi, zamonni ifodalashi, ish-harakat va holat tomonlarini bildirishida sezilarli o‘xshashliklarga ega. Tadqiqot predmet-fe'l kelishigidagi parallellik, o'timli va o'timsiz kabi fe'l kategoriyalari va murakkab zamonlarni hosil qilish uchun yordamchi fe'llarning mavjudligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, tadqiqot ikkala tilda ham grammatik ma'noni ifodalash uchun fe'l morfologiyasi va sintaktik joylashuvdan qanday foydalanishini ko'rib chiqadi. Qiyosiy tahlil orqali ushbu maqolada strukturaviy va morfologik farqlar aniq bo‘lsa-da, ikkala tildagi fe’llarning vazifasi va maqsadi bo‘yicha umumiy lingvistik mantiq mavjudligini ko‘rsatadi. Ushbu topilmalar tillararo fe'l xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi va til o'rganuvchilar, tarjimonlar va o’zbek va ingliz tillari bilan ishlaydigan tilshunoslar uchun qimmatli tushunchalarni beradi.*

Kalit so’zlar: *Grammatik tuzilmalar, fe'l kategoriyalari, lingvistik tizimlar, grammatik tushunchalar, fe'l shakllari, aglutinativ shakllar.*

INTRODUCTION

Language serves as a powerful means of communication, and verbs play a central role in the structure and meaning of sentences in any language. As dynamic elements that convey action, state, or occurrence, verbs form the backbone of verbal communication across linguistic systems. Both Uzbek and English, despite belonging to different language families—Turkic and Germanic respectively—share certain grammatical and functional features in their verbal systems that reflect universal linguistic patterns. These similarities are particularly interesting in the context of comparative linguistics and second language acquisition. A closer examination of the common features of verbs in Uzbek and English reveals valuable insights into how languages operate structurally and semantically, despite historical and typological differences. This comparative perspective not only enhances the understanding of each language individually but also offers practical benefits for learners and educators by highlighting transferable grammatical concepts. The exploration of verb forms, tense usage, subject-verb agreement, and modal expression in both languages demonstrates the ways in which human languages can converge in their strategies for expressing complex temporal and modal meanings.

Main part

In analyzing the grammatical systems of Uzbek and English, one finds that verbs play an essential and central role in conveying actions, states, processes, and events. Although these two languages originate from different language families-Uzbek from the Turkic group and English from the Germanic branch of the Indo-European family-they share several important features in the way verbs function and are structured. This observation is particularly relevant in comparative linguistics and language teaching, where such similarities can be used to build a more intuitive understanding of verb usage in both languages.

One of the most evident commonalities is the inflection of verbs to express tense, person, and number. In both Uzbek and English, verb forms change depending on the subject and the temporal context of the action. For instance, English verbs in the present simple tense add an "-s" for third-person singular subjects, while Uzbek verbs incorporate personal endings directly into the verb structure through suffixation. For example, the English sentence "She walks to school" corresponds to the Uzbek "U maktabga boradi," where the verb “boradi” not only expresses the action of going but also agrees with the third-person singular subject. Despite the morphological differences, the functional result is similar, as both systems ensure subject-verb agreement and clear expression of the grammatical subject.

In spoken and written discourse, verbs in both languages contribute to cohesion and coherence. They help to indicate the temporal flow of events, clarify relationships between actions, and convey the speaker’s attitude. In narrative texts, for instance, the correct use of verb tenses and aspects is crucial for maintaining logical progression. Likewise, in academic writing or formal speech, modal verbs help express levels of certainty, necessity, or possibility.

While Uzbek and English come from different language families with distinct grammatical systems, their verbs share numerous fundamental features. These include expressing tense, mood, and aspect, forming passive and imperative constructions, utilizing modal and auxiliary verbs, indicating negation, and enabling question formation. Both languages also exhibit irregular verbs, support derivational flexibility, and use verbs as building blocks for idiomatic expressions. These parallels underline the universality of certain linguistic functions, despite the diversity of forms and structures across languages. Such comparative insights not only deepen our understanding of each language but also highlight the common cognitive and communicative needs that shape human language as a whole.

Conclusion

The comparison of verb structures in Uzbek and English reveals a fascinating interplay of similarity and divergence between two linguistically distinct systems. While Uzbek and English belong to separate language families and differ significantly in terms of morphology and syntax, they share a number of core features that fulfill universal grammatical functions. Both languages use verbs to convey actions, states, and events, and both apply systematic means of expressing tense, aspect, mood, voice, and subject-verb agreement. Despite English leaning more toward analytical constructions and Uzbek favoring agglutinative forms, the fundamental purpose of verbs—to express temporal and relational information—remains consistent across both languages. These parallels not only reflect common cognitive strategies in human language but also offer practical advantages for learners engaged in bilingual or comparative linguistic studies. Understanding these shared elements can facilitate more effective teaching and learning, support translation work, and contribute to broader linguistic research. Ultimately, the study of such common features reinforces the idea that languages, while diverse in form, often converge in function, reflecting the universal nature of human communication.

LITERATURE USED:

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
2. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2018). An Introduction to Language (11th ed.). Cengage Learning.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press.
4. Karimov, A. (2015). A Comparative Study of English and Uzbek Verb Systems. Tashkent: Uzbekistan State World Languages University Press.
5. Matthews, P. H. (2014). Morphology (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Turaev, B. (2017). Modern Uzbek Grammar: Verb Usage and Structure. Tashkent: Fan Publishing House.

UDC -629.89

STRUCTURE SCHEME FOR ULTRASOUND MEDICAL ROBOT SYSTEM

Jo'rayev Zafar Botirovich
Andijon state technical institute, professori zbjuraev@gmail.com
Nodirbek Ruziyev Avazjon o'g'li
Andijon state technical institute doctoral student(phd) nodirbek.roziyev@mail.ru, tel: +998942121448

In modern medicine, ultrasound (US) diagnostics is a widely used, highly accurate, and non-invasive method for visualizing internal organs. Traditionally, this process is carried out manually by a physician, which may lead to human-related errors, fatigue, and subjective assessments. To address these limitations, the integration of robotics and automation into ultrasound diagnostics has gained significant interest in recent years. Robotic ultrasound systems offer the potential to enhance precision, repeatability, and diagnostic consistency by reducing the dependency on manual operations. Moreover, such systems can be particularly beneficial in telemedicine, allowing remote experts to perform or supervise examinations without being physically present.Recent advancements in sensor technologies, control algorithms, and artificial intelligence have further accelerated the development of autonomous and semi-autonomous ultrasound robots. These systems are equipped with ultrasonic transducers, force-feedback mechanisms, and real-time imaging capabilities, enabling adaptive scanning and accurate localization of target tissues. Additionally, they can help overcome ergonomic challenges and reduce operator fatigue, which is particularly relevant during long procedures or in high-demand clinical environments.

As a result, with the advancement of medical technologies, automated ultrasound robots are being developed to improve consistency and precision.This article discusses the structure of such a robotic system, the functions of its sensors, and the role of motors in balancing the system during operation.

The robot system is powered by a 9–24V voltage and 0.5–4A current source. This power is distributed to all system components via the main control unit — the controller. Acting as the heart of the system, the controller receives data from sensors and controls the motors based on this input. Each motor is connected to a dedicated motor driver, which amplifies the controller's signal and delivers it to the motor. Three main sensors are installed at specific points of the robot platform to measure weight distribution. These sensors — such as force-sensitive resistors or strain gauges — detect load changes and send real-time data to the controller. If one sensor records excessive pressure, the system interprets this as an imbalance. The controller analyzes this data and activates the necessary motors to correct the imbalance. For instance, if the left-side sensors detect higher pressure, nearby motors

adjust the probe's position or pressure to equalize the distribution. This automatic balancing ensures consistent operation and minimizes error. The system includes six motors, each responsible for adjusting the position of the ultrasound probe (Pic 1).

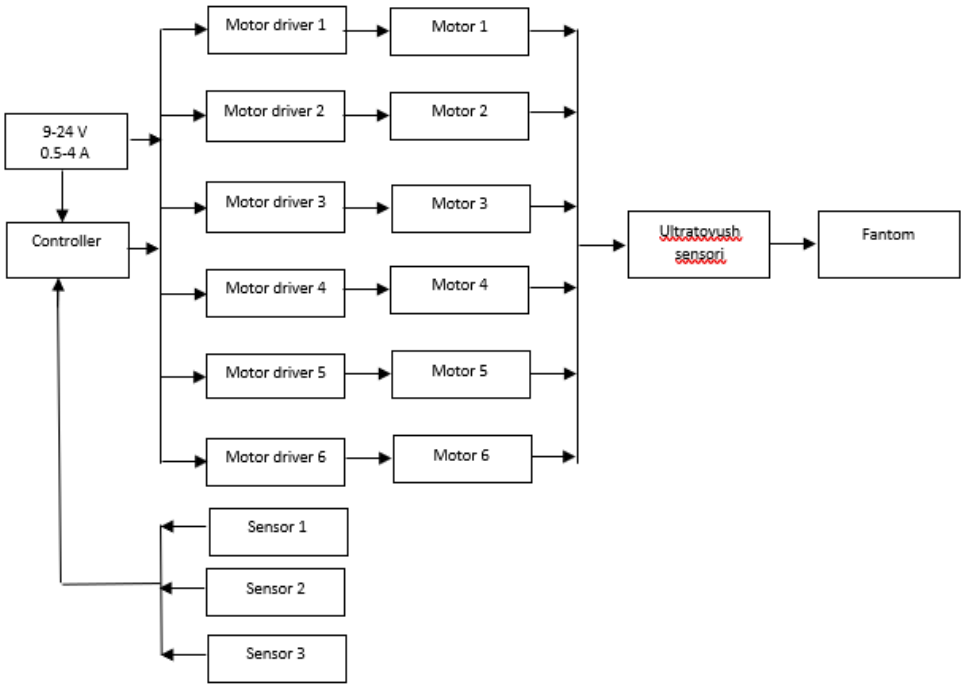

Picture 1. Structure scheme for medical ultrasound robot

Once balance is achieved, the ultrasound probe is activated. It directs high-frequency waves at the patient's body, and the returning echoes are used to generate internal images. These images are analyzed by the controller or displayed on an external monitor. This fully automated process eliminates the need for manual adjustment and enhances diagnostic accuracy and reliability. The robotic system is modular and flexible. Each component — sensors, motors, drivers, and controllers — can be independently adjusted and replaced, simplifying maintenance and upgrades.

Beyond clinical use, the robot can be employed in educational settings using a phantom (artificial patient model) for simulations. This enables students and engineers to train in realistic scenarios and test system performance safely.

Automated ultrasound robotic systems enhance precision, consistency, and safety in diagnostics. Through coordinated interaction between sensors and motors, the system maintains optimal balance and probe positioning. As a result, human error is reduced, and the quality of healthcare services is improved. These technologies are expected to play a vital role in the future of medical diagnostics.

REFERENCES:

1. Current applications of robot-assisted ultrasound examination. Edgar m. Hidalgo bs [a], leah wright phd [b], mats isaksson phd [a], gavin lambert phd [a c], thomas h. Marwick mbbs, phd, mph [b] volume 16, issue 2, february 2023, pages 239-247

2. A novel ultrasound robot with force/torque measurement and control for safe and efficient scanning , xianqiang bao, 10.1109/tim.2023.3239925

3. Burke, M., Lu, K., Angelov, D., Straizys, A., Innes, C., Subr, K., Ramamoorthy, S., 2020. Learning robotic ultrasound scanning using probabilistic temporal ranking. arXiv preprint arXiv:2002.01240 .

4. Merouche, S., Allard, L., Montagnon, E., Soulez, G., Bigras, P., Cloutier, G., 2015. A robotic ultrasound scanner for automatic vessel tracking and threedimensional reconstruction of b-mode images. IEEE transactions on ultrasonics, ferroelectrics, and frequency control 63, 35–46.

5. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/pmc9350722/

6. Guida, R., et al. ,Modeling techniques for kinematic analysis of a six-axis robotic arm, IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. Vol. 568. No. 1. IOP Publishing, 2019

7. Jozef Svetlik, Miroslav Štofa, Martin Pituk, Prototype development of a unique serial kinematic structure of modular configuration, MM Science Journal 2016 (2016): 994-998.

8. Sciavicco, Lorenzo, and Bruno Siciliano, Modelling and control of robot manipulators, Springer Science & Business Media, 2012

9. Khalil, Wisama, and Etienne Dombre, Modeling, identification and control of robots, ButterworthHeinemann, 2004. [

10. Švejda, Martin. ,TAČR Centrum kompetence CIDAM Survey: Existing methods and tools for optimization of mechatronic systems in terms of structure, parameters and control, (2015).

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

Shermatov Olloberdi Shuhratjon o'g'li

Annotatsiya: *Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish natijasida, biz o'quvchilarning barkamol shaxs sifatida tarbiyalaymiz, ijodkorlik qobiliyatlari, ko'nikma va shaxs hislatlarining shakllantiramiz. O'quv fanlari va darsdan tashqari mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ijodiy yondoshish, ta'lim jarayoni hamda kasbiy tarbiyani muammoli ta'lim asosida umumlashtirishga asos bo'ladi.*

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni, kasbiy tarbiya, qobiliyat, ko'nikma.

KIRISH

Ma'lumki, pedagogika fani taraqqiyotida yangiliklar juda ko'p bo'lishiga qaramasdan, avvalgilaridan keskin farq qiladigan, pedagogik faoliyatni keskin o'zgartirishni taqoza etadigan yangilik – bu zamonaviy texnologiyalar bilan pedagogik jarayonni tashkil etishdir. Dunyodagi rivojlangan mamlakatlarda an'anaviy ta'lim tizimidan qoniqmaslik, mazmunmohiyat jihatidan butunlay yangi, bilim berish va aqliy kamolotga erishishning ilmiy asoslangan tizimini yaratishga intilash kuchayganligi sabab, natijada hamkorlik pedagogikasi, bunyodkorlik va ijodkorlik pedagogikasi, ta'lim jarayonini optimallashtirish va faollashtirish, muammoli ta'lim kabi pedagogik tushunchalar paydo bo'ldi. AQSH va bir qator boshqa davlatlarda zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalar ishlab chiqildi va amaliyotga keng ko'lamda tadbiq etib boshlandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

1980 yillarda Rossiyaning yetakchi pedagog va psixolog olimlari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganib, tanqidiy tahlil qilgan holda, uning afzallik tomonlari haqida fikr bildirib boshlaganlar (V.P.Bespalko, M.V.Klarin, B.Nikondrov, T.A.Ilina va boshqalar). Mamlakatimizda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ilmiynazariy asoslarini ishlab chiqishda N.Azizxo'jayeva,

F.Avliyoqulov, Habdukarimov, J. Yo'ldoshev, M.Ochilov, N.Sayidahmedov, E.G'oziyev, O'.Tolipov, S.Og'ayev, H.Qarshiboyev, Ch.Mirzayev va olimlarning pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashga oid tadqiqot natijalaridan umumiy ta'lim maktablarida, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida, oliy o'quv yurtlari va malaka oshirish tizimi muassasalarida samarali foydalanib kelinmoqda."Pedagogik texnologiya - bu, ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyati hamda ularning o'zaro ta'sirini inobatga olib, o'qitish va bilim o'zlashtirishning barcha jarayonlarini

aniqlash, yaratish va qo‘llashning tizimli metodidir. Professor M.Ochilov fikriga ko‘ra, “Pedagogik texnologiya – tizimli, texnologik yondoshuvlar asosida ta’lim shakllarini qulaylashtirish, natijasini kafolatlash va xolisona baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o‘zaro ta’sirini inobatga olib, ta’lim maqsadlarini oydinlashtirib, o‘qitish va bilim o‘zlashtirish jarayonlarida qo‘llaniladigan usul va metodlar majmuidir”.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Buning uchun noan’anaviy mashg’ulot shakllari va turlarini, ularni tashkil etishning metodikasini yaxshi egallash talab qilinadi. So‘nggi paytlarda interfaol metodlardan foydalanish ommaviy tus olmoqda. O‘qituvchi va o‘quvchilarni faollashtirib, mashg’ulotdagi asosiy figuraga aylantirishi har bir o‘quvchi o‘zini mashg’ulotning asosiy bajaruvchisi deb his etmog’i darkor.

Barcha o‘quvchilarni imkoni darajasida fikrlashga, harakat qilishga, jismoniy mashqlarni o‘ziga moslashtirgan holda bajarish odatlantiriladi. Kichik guruhlar tashkil etiladi, ijobiy raqobat muhiti yaratiladi. Har bir o‘quvchi o‘z jamoasi uchun mas’ul ekanligini doimiy his etib boradi. Zarur bo‘lganda sardor vazifasini, ba’zan tashkilotchi, ba’zan bajaruvchi, gohida nazorat qiluvchi rolini bajarish o‘quvchilar orasida almashtirib turiladi.

O‘qituvchi imkon qadar har bir o‘quvchiga individual yondashuvni amalga oshirgan holda yondashib, jismoniy rivojlanishini jadallashtiradi. Ikkinchidan, jismoniy tarbiya mashg’ulotlari inson kamolotining zarur shartlaridan biri sifatida, bola shaxsi kamolotining ajralmas qismi bo‘lib, har tomonlama shakllangan komil insonni tarbiyalashning asosiy omillaridan biri deb hisoblanishiga e’tibor qaratish. SHaxs kamolotining irsiyat, ta’lim va tarbiya, ijtimoiy muhit, shaxs faolligi omillarining jismoniy ulg’ayishdagi ta’sirini to‘la namoyon etilishiga e’tiborni qaratilishi.

Uchinchidan, jismoniy tarbiya mashg’ulotlarining ilmiy asoslangan mazmuniga e’tiborni qaratgan holda, jahondagi eng ilg’or ta’lim-tarbiya mazmunlariga uyg’un bo‘lgan ma’lumot va axborotlarga suyangan holda shug’ullanish. Jahon xalqlarining jismoniy tarbiya va sport turlarini o‘rgangan holda, ular bilan shug’ullanib yuqori ko‘rsatkichlarni qo‘lga kiritish uchun harakat qilish.

O‘zbek milliy o‘yinlarini jahonga yoyish. Kurashning qisqa muddatda qiziqarli xalqaro sport turiga aylanishini asoslash. To‘rtinchidan, pedagogika uchun umumiy sanalgan ta’lim-tarbiya tamoyillariga jismoniy tarbiya mashg’ulotlarini tashkil etishda qat’iy amal qilishga erishish. Ilmiylik, tizimiylik, izchillik, tushunarli bo‘lish, ko‘rgazmalilik, yosh va o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olish bilan bir qatorda insonparvarlik, vatanparvarlik, demokratiya talablariga rioya qilish kabi tamoyillar jismoniy tarbiya va sportni yuksaklikka ko‘tarilishiga hissa qo‘shadi.

Beshinchidan, bugungi asrimizning dolzarb muammosiga aylangan kompyuter va axborot texnologiyalaridan ta’lim jarayonida samarali foydalanishga erishish. Lokal va

xalqaro axborot tizimi materiallaridan unumli foydalanib, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini jahon standartlari darajasiga ko'tarish. Ta'limning zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi interfaol metodlarini joriy etish. Bunda bilim oluvchi va shug'ullanuvchi shaxsining nufuzini orttirishga erishish. Oltinchidan, eng zamonaviy talablarga javob beradigan sport mashg'ulotlaridan unumli foydalanish, ularning bekor turmasligi, yoshlarning muntazam shug'ullanishlariga moslashtirish. Yuqori malakali ustoz-murabbiylarning faqat markaziy shaharlarda emas, barcha joylarda faoliyat yuritishini ta'minlash. Pullik xizmatning ma'lum bir qismini mahalliy mablag'lar evaziga qoplash orhali barcha hohlovchilarning jalb etilishiga sharoit yaratish. Yettinchidan, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha ilmiy, o'quvmetodik, badiiy ommabop nashrlarni ko'paytirish va ta'sirchanligini oshirishga erishish. Sport musobahalarining sharhi va tahlilini ommaviylashtirish.

Tahlil va natijalar.

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish jarayonida do'stlik, o'rtoqlik, o'zaro yordam, fidoyilik, vatanparvarlik, insonparvarlik, baynalminalchilik, ongli intizom, mustahkam irodaviy sifatlar tarkib topib boradi. Har bir mashg'ulotda bunday imkoniyatlardan to'lafoydalanishga harakat qilish kerak. Jismoniy tarbiyaning estetik qiymatini oshirish, mehnatsevarlikka yo'naltirilganligini kun sayin kuchaytirish, iqtisodiy mohiyatini samarali bo'lishiga hissa qo'shishni ta'minlash chora-tadbirlarini belgilash. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida va sport musobahalarida psixologik tayyorgarlik judda katta rol o'ynaydi. Eng avvalo xarakterni shakllantirish, irodaviy sifatlarni mustahkamlash, psixik jarayonlarni takomillashtirish jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samaradorligini belgilaydi. G'alabaga bo'lgan ishonch, o'z-o'ziga ta'sir etish, ustanovkalar qo'yish, diqqatni jamlash, aqliy faollik jismoniy mashg'ulotning natijasini eng yuqori bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar.

Mazkur mavzu uchun ahamiyatli bo'lgan asosiy tushunchalar alohida-alohida qayd etiladi. Ularning ma'nosi mazmunning ichida izohlanadi.

Lekin bilim oluvchi tayanch tushunchalarni mazmunning boshida ko'rib, nimalarga e'tiborini qataish kerakligini bilib oladi. Loyihaning uchinchi elementi maqsadlar tizimi hisoblanadi. Bu yerda har bir asosiy savol uchun alohida maqsadlar qo'yiladi.

Avvalo o'qituvchining maqsadlari (ta'limning, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi) va bilim oluvchilarning maqsadlari (identiv o'quv maqsadlari) ketma-ketlikda aniq belgilanib chiqiladi.

Bilim oluvchilar uchun qo'yiladigan maqsadlar identiv o'quv maqsadlari yoki o'quvchilarning mashg'ulot davomidagi o'quv vazifalari deb ham ataladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Abdullayev A.A. Jismoniy tarbiya vositalari. O''quv qo'llanma. Farg'ona, 1999.

2. AbdullayevA., Xonkeldiyev SH.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Farg'ona, 2001.

3. Abdumalikov R., Abdullayev A. va boshqalar. Jismoniy tarbiya ta'limi ilmini takomillashtirish masalalari.

4. Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. O'zJTI nashri. 1997.

5. Ilg'or pedagogik texnologiyalar,Toshkent, 1999. 3-bet 6. Xalq ta'limi, 1999 yil, №6 son, 34 bet

ВЛИЯНИЕ ГАДЖЕТОВ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАЦИИ, СОЦИАЛИЗАЦИИ И РЕЧИ У ДЕТЕЙ РАННЕГО И ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Адахамджонова Дилшода
Андижанский филиал Кокандского университета

Проведено анкетирование 130 семей, имеющих детей раннего и дошкольного возраста (от 1 до 5 лет), с целью вы- явления факторов социальной среды, влияющих на речевое развитие ребенка. В группе исследования 80 детей не имели речевых нарушений, у 50 детей диагностированы проявления общего недоразвития речи в сочетании с аутистикоподоб- ными нарушениями. Были выявлены семейные факторы риска нарушения коммуникативного поведения. В обеих группах наблюдается неоправданно раннее знакомство ребенка с электронными устройствами (смартфоны, планшеты), продол- жительное и неконтролируемое взаимодействие с ними.

Ключевые слова: *речь, коммуникация, аутистические расстройства, гаджеты.*

Key words: *speech, verbal communication, autistic disorders, gadgets.*

В последние годы происходит широкое распро- странение и неоправданно раннее знакомство детей с электронными гаджетами (планшетными устрой- ствами, игровыми приставками, мобильными теле- фонами). Родители считают их цивилизованными средствами для утешения, отвлечения и развития детей. Эта позиция отцов и матерей подкрепляется еще и тем, что электронные игрушки, занимая вни- мание детей, позволяют родителям освободить вре- мя и силы для работы и личной жизни. Замещение и подмена человеческого способа коммуникации в семье электронным суррогатом представляют суще- ственную опасность, так как нарушают нормальный код и алгоритм психического, социального, куль- турного и духовного развития детей.

Малолетние пользователи электронных игрушек становятся самодостаточными, у них слабеют нормальные по- требности и мотивации в контактах с родителями и детьми. Постепенно взрослые утрачивают ведущую роль в отношении психического, речевого, эмоцио- нального, коммуникативного, социального и духов- ного развития и теряют способность влиять на по- ведение ребенка [1]. Это является одной из причин значительного увеличения количества

детей с про- явлениями аутизации и расстройствами аутистиче- ского спектра (РАС), которые постепенно превра- щаются в «эпидемию» XXI века. В 2006 г. в России насчитывалось, «даже по самым осторожным оцен- кам, не менее 150 тысяч детей с аутистическими расстройствами», в 2011 г. уже «не менее 250-300 тысяч детей с РАС в возрасте до 18 лет» [2].

Расстройства аутистического спектра (РАС) опре- деляются как гетерогенная группа заболеваний с различной этиологией и патогенетическими меха- низмами, объединенных триадой: 1) нарушение коммуникации (искаженное речевое развитие на- ряду с отсутствием невербальных способов комму- никации); 2) нарушение социализации (трудности принятия и закрепления социальных норм и правил поведения в социуме, нарушение способности к со- вместной деятельности); 3) стереотипии (навязчи- вые движения, поведенческие ритуалы, предпочте- ние однообразной знакомой еды, одежды, игрушек, окружающей обстановки, маршрутов прогулок) [3].

Ослабление и обеднение связей между родителя- ми и детьми, иногда доходящее до полного непони- мания и отчуждения, различные варианты бегства от реальности в виртуальные удовольствия, сниже- ние управляемости поведением детей уже достигли масштабов глобальной междисциплинарной и меж- ведомственной проблемы, находящейся в простран- стве профессиональной ответственности медицины, психологии, педагогики, социологии, информатики, образования, культуры и др., заслуживающей все- общего внимания и обсуждения на страницах жур- нала.

В 2010-2013 гг. нами проведено анкетирование 130 семей, имеющих детей раннего и дошкольного возраста (от 1 до 5 лет). Все дети были разделены на 2 группы: в группе 1 (n=80) дети без речевых нарушений, в группе 2 (n=50) у детей диагности- рованы проявления общего недоразвития речи в сочетании с аутистикоподобными нарушениями.

Статистическая обработка данных проводилась с применением пакета программ STATISTICA 6.0. До- стоверными считались различия при $p<0,05$.

Дети XXI века и их родители, рожденные по- сле 1980 года, — поколение мультимедийной революции. По данным исследования, 96 (74%) семей регулярно использовали гаджеты для ран- него развития ребенка (компьютерные детские игры, презентации, графические программы), а также для отвлечения и утешения ребенка, при нарушениях поведения (капризы, истерики), для скрашивания долгого ожидания в поездках, оче- редях, на приеме у врача, чтобы

ребенок не ме- шал беседовать со специалистом; для приобре- тения личного времени (время для разговоров по телефону, выполнения срочной работы и уедине- ния). Достоверно чаще гаджеты использовались во второй группе (1-я — 54 (67,5%); 2-я — 42 (84%); p=0,03).

По данным анкетирования родителей, современ- ный ребенок начинает знакомиться и активно вза-

имодействовать с гаджетами с первых лет жизни.

Так, по данным семей, интервьюированных в 2010 г. (n=62): знакомство и взаимодействие с гаджетами состоялось у 11 (17,7%) детей на 1-м году жизни; у 18 (29%) — на втором; у 33 (53,2%) — на третьем году жизни. По результатам опроса семей в 2013 г. (n-68): знакомство и взаимодействие с гаджета- ми на 1-м году жизни состоялось у 21 (30,9%) ре- бенка; у 32 (47%) — на втором; у 15 (22%) — на третьем году жизни. Таким образом, наблюдения на протяжении 3 лет демонстрируют отчетливую тен- денцию к снижению возраста знакомства и актив- ного взаимодействия детей с гаджетами.

Доступ к мобильному телефону родителей имеют 76 (58,5%) детей (группа 1 — 47 (58,8%); группа 2 — 29 (58%); p=0,93). Регулярно с сотовым телефо- ном контактируют 57 (43,8%) детей (группа 1 — 37 (46,2%); группа 2 — 20 (40%)).

Телевидение постоянно присутствует в жизни 125 (96,2%) семей. 110 (84,6%) детей (группа 1 — 69 (86,2%); группа 2 — 41 (82%)) познакомились с ним и регулярно смотрят телепрограммы с возраста от 6 мес. до 3 лет. Причем 85 (65,4%) детей смотрят телевизор без взрослых и 18,5% из них самостоя- тельно часто переключают многочисленные каналы.

Постоянно работающий телевизор как звуковое со- провождение обнаруживается в 56 (43,1%) семьях (группа 1 — 38 (47,5%); группа 2 — 18 (36%)).

Пользуются гаджетами самостоятельно (могут запускать игры, включать музыку или мультфиль- мы, просматривать фотографии) 75 (57,7%) детей (группа 1 — 49 (61,2%); группа 2 — 26 (52%); p=0,299).

Систематически используют гаджеты для игры 86 (66,2%) детей (группа 1 — 61 (76,3%); группа 2 — 25 (50%); p=0,01). Из них: ● играют ежедневно 35 (40,7%) детей (21 (26,3%) и 14 (28%) соответственно; p=0,1); ● играют не менее часа в день 76 (88,4%) детей (56 (70%) и 20 (40%) соответственно; p=0,01); ● крайне трудно отвлекаются от гаджета 62 (72,1%) ребенка (33 (41,3%) и 29 (58%) соответ- ственно; p=0,07); ● проявляют избыточные эмоции, бывают раздра- жительны, гневливы,

агрессивны, переживают оби- ду и демонстрируют злость, если что-то не получается в игре, — 36 (41,2%) (19 (23,8%) и 17 (34%) соответственно; p=0,23).

Очевидно, что в большинстве семей гаджеты ак- тивно используются для сопровождения раннего развития ребенка. Для соблюдения главной запо- веди медицины «Не навреди» нужно хорошо пред- ставлять нормальный, сформированный веками ал- горитм биологического, психического, социального и духовного развития ребенка и определить, как влияет на него пользование электронными игруш- ками.

Возраст от 0 до 3 лет — это период интенсивно- го формирования речи и освоения родного языка, развития памяти, внимания, наглядно-действенно- го мышления [4, 5]. Это время зарождения самосо- знания и появления первичной самооценки. В этом возрасте возникают особые эмоциональные отно- шения с близкими. Ребенок знакомится с границами и правилами окружающего мира и пытается подчи- нять им свое поведение. Это время, когда роль лю- бящего родителя незаменима и любые суррогатные «электронные няни» могут необратимо навредить ребенку, формируя аутистикоподобные паттерны поведения.

Доминирующей высшей психической функцией ребенка до 3 лет является восприятие — зритель- ное, слуховое, кинестетическое. Детей привлекает полимодальный сенсорный опыт, получаемый без особых усилий, от техногенных приспособлений (оживающие, трансформирующиеся под пальцами картинки, многообразие цветов, форм, графических композиций, иллюзии объемности и глубины про- странства, богатое звуковое сопровождение, ощу- щение вибрации). Нажатие кнопок, прикосновение к экрану планшета сопровождается изменением со- держания, что у детей раннего возраста часто вы- ступает в качестве желаемого игрового результата.

Таким образом, в жизни ребенка появляются стере- отипно закрепленные двигательные и речевые про- граммы, повторяющиеся примитивные музыкаль- ные фрагменты вместо диалоговой коммуникации и ролевой игры. Манипуляции с планшетом заменяют эмоционально насыщенное познание мира и чело- веческих отношений. Поэтому дети раннего возрас- та, ставшие «легкой добычей» планшетов и теле- фонов, превращаются в Homo Ludens — «человека играющего» (термин Паскаля Вейля).

Керделлан К., Грезийон Г. (2006) [6] отметили, что электронные игрушки способствовали появле- нию поколения детей, которые «учатся стрелять раньше,

чем разговаривать», и поставили вопрос перед обществом: «Дети, погруженные в культуру симуляции... Какими станут они?...» Одним из наиболее частых и ранних последствий «информатизации» детства являются расстройства аутистического спектра, нарушения речевого раз- вития и коммуникации, негативно отражающиеся на формировании мышления, усвоении социальных навыков, на познавательной активности ребенка и на его поведении.

Нельзя игнорировать того, что эволюционно ар- тикуляционный аппарат ребенка с рождения готов к произношению звуков, но для развития речи (т.е. умения посредством слов излагать свои мысли в устной и письменной форме) требуется время. Раз- витие речи, активно происходящее в первые три года жизни невозможно без детско-родительского общения. Исключительно мотивация постичь мир взрослых заставляет ребенка трудиться над рас- ширением активного словаря, над шлифовкой пра- вильного произношения. Желание быть понятым, услышанным, сообщать о своих потребностях, де- литься фантазиями и размышлениями (наполнен- ное смыслом общение со значимым взрослым) — это движущая сила речевого развития. Позитивно окрашенная реакция родителей, их заинтересован- ное внимание к речи ребенка, эмоционально насы- щенное ежедневное вербальное общение, чтение книг, заучивание стихов и песенок, комментарии, адресованные ребенку родителями по поводу про- исходящего на улице и дома, все это обязательные составляющие поддержания высокой мотивации к вербальному общению ребенка и развитию у него речи.

Для эффективного общения ребенок должен уметь организовать взаимодействие с другими детьми, слушать и слышать собеседника, понимать специфику коммуникативной ситуации и выходить из конфликта, адекватно реагировать на поступки и высказывания других. Освоить эти коммуникатив- ные навыки можно только в процессе общения [7].

По мнению большинства родителей, знакомство с гаджетом не способствовало развитию диалоговой речи, а лишь усугубляло коммуникативные пробле-мы ребенка.

Так, трудности в общении отмечаются у 20 (25%) здоровых детей из группы 1.

По данным проведенного анкетирования родите- лей, были выявлены следующие семейные факторы риска нарушения коммуникативного поведения: 1) речевая депривация (усталые родители, при- ходя после работы, перебрасываются немногочис- ленными фразами, а затем включают телевизор и немногословно, с единичными комментариями, всей семьей его смотрят) — в 78 (60%) семьях; 2) в 74 семьях (56,9%) наблюдается постоянное фоновое воздействие на слуховой анализатор (в ком- нате, где находится ребенок, радио или телевизор ра- ботают в качестве сопровождения его игры или еды); 3) в 67 семьях (51,5%) функция речевого обще- ния делегирована техногенным средствам, не тре- бующим выстраивания диалоговой коммуникации (ребенку включают мультфильмы, в надежде, что он освоит фразовую речь («речевые клише»), ус- лышав ее от любимых персонажей); 4) в 59 семьях (45,4%) ребенку предлагают игро- вую деятельность, для которой речь не требуется (гаджеты).

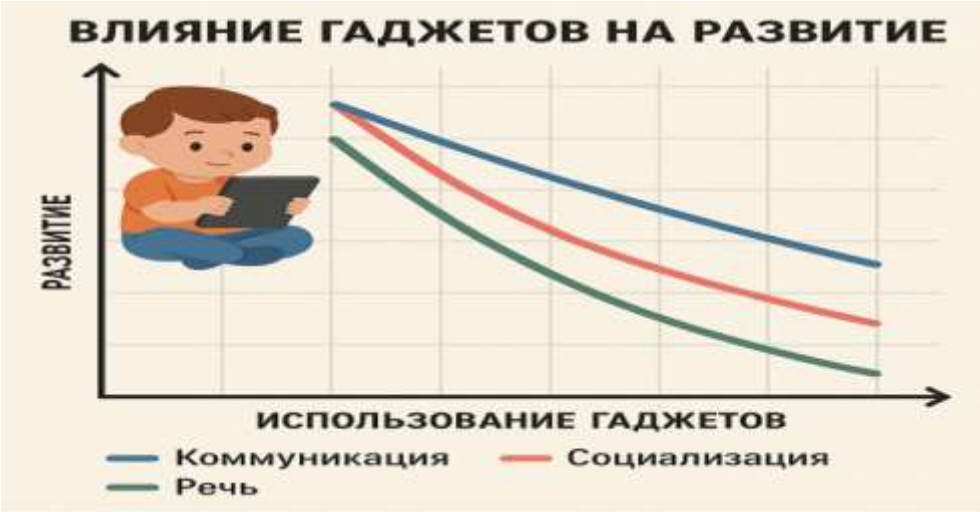

Игры на планшете и мобильном теле- фоне не требуют от ребенка усилий, связанных с необходимостью владеть речью. Вполне достаточно элементарных стереотипных двигательных навыков и быстроты реакции.

Внедрение в жизненное пространство гаджетов оказало влияние не только на формирование уст- ной речи, но и привело к зарождению особого вида письменной речи (SMS) без орфографических и синтаксических правил и форм

вежливости, глав- ной особенностью которой стали краткость и мини- мум нажатий клавиш. По мере взросления совре- менные дети все чаще «слушают глазами», читая SMS-сообщения и переписку в чате, и «разговари- вают пальцами». Ведущие нейропсихологи свиде- тельствуют о неуклонно и повсеместно надвигаю- щейся драме — «утрате современными детьми род- ного языка — несущей оси сознания» [8].

Период дошкольного детства — это время знаком- ства с социальной средой вне рамок семьи, встра- ивание в систему социальных отношений путем по- степенного узнавания и принятия правил, диктуе- мых данным сообществом. На фоне возрастающего интереса к миру человеческих отношений, жела- ния активно участвовать в жизни «взрослых», не будучи взрослыми, у детей рождается важнейшее новообразование дошкольного детства — ролевая игра, в процессе которой они берут на себя роль взрослых, воспроизводят отношения и деятель- ность взрослых.

По мнению Д.Б. Эльконина, игра — это особая форма освоения действительности путем ее воспро- изведения, моделирования. В игре ребенок сначала эмоционально, а затем интеллектуально осваивает всю систему человеческих отношений, а из отноше- ния к другому человеку рождается смысл поступков и действий. Эволюция действия, по Д.Б. Эльконину, проходит следующий путь: ребенок ест ложкой — манипулирует («кормит») ложкой куклу, как мама.

На этом пути действие все более схематизирует- ся, кормление превращается в уход, в отношение к другому человеку. Линия развития действия: от операциональной схемы действия к человеческому действию, имеющему смысл для другого человека; от единичного действия к его смыслу. В игре проис- ходит рождение смыслов человеческих действий, в этом, по мнению Д.Б. Эльконина, величайшее гума- нистическое значение игры [9, 10].

Игра социальна, ее появление возможно лишь в общении с взрослым, в наблюдении за его поведе- нием, эмоциями, деятельностью, речью. В процессе ролевой игры закладывается фундамент общения, апробируются варианты эмоционального реагиро- вания и стратегии поведения, принятые в данной семейной системе, развиваются внимание, память, речь, творческое воображение, доступные возрасту виды продуктивной деятельности (рисование, кон- струирование, лепка). Необходимость подчинения правилам и запретам, следование сюжету, выпол- нение игровых условий, умение договариваться с

другими детьми, участвующими в игре, все это по- зволяет рассматривать ролевую игру как неотъем- лемую часть процесса формирования произвольной регуляции собственного поведения и деятельности.

Игра важна для развития рефлексивного мышле- ния. Рефлексия — это способность человека анали- зировать свои собственные действия, поступки, мо- тивы и соотносить их с общечеловеческими ценно- стями, с действиями, поступками, мотивами других людей. В ролевой игре формируются предпосылки к рефлексии как способности осмысливать свои собственные действия, предвидя реакцию других людей.

Компьютерная игра в исполнении дошкольника имеет другую психосоциальную структуру. В ней преобладает механическое следование игровому протоколу с погружением в полисенсорный мир звуков и ярких цветовых эффектов, многократный повтор действия для достижения результата, мало- осмысленное продвижение по уровням сложности, попытки поймать, отсортировать или собрать что- то, преодолевая однотипные препятствия, унич- тожая возникающие на пути преграды. «Иллюзия выбора» позволяет ребенку выбирать не стратегию поведения и деятельности, а лишь второстепен- ные детали (вид питомца, тип одежды, спортивно- го инвентаря или оружия, внешний вид персонажа и т.д.). Эта игра не требует высокого интеллекту- ального потенциала, творчества, умения разгова- ривать, договариваться и сотрудничать, проявлять личностные душевные и нравственные качества.

Но она привлекает сенсорными эффектами, иллю- зией управляемости («захочу — включу, захочу — выключу»), примитивным, понятным без слов сценарием, способностью самому наполнять свой досуг, независимо от друзей и родителей. Игры с явно агрессивной тематикой формируют разрешен- ное агрессивное поведение, которое без должного критического отношения к нему экстраполируется детьми в социум.

Необходимо осознавать влияние ранней компью- теризации детей на формирование и функциониро- вание семьи. Невозможно прожить настоящее дет- ство в мире, где слишком многие взрослые отказа- лись выполнять роль родителей.

Опыт человечества и результаты научных иссле- дований утверждают, что обязательным условием нормативного раннего развития ребенка является формирование на первом году жизни системы при- вязанности, которая характеризуется наличием на- дежных устойчивых отношений между ребенком

и ухаживающим взрослым. Эта система активирует- ся, когда ребенок сталкивается с чем-то новым, не- известным и включает две противоположные тен- денции в поведении: стремление к новому и поиск поддержки [11]. Освоение домашнего простран- ства, знакомство с миром человеческих отношений и царством предметов происходит на фоне активи-

рованной детско-материнской привязанности. Роль значимого взрослого — обеспечивать поддержку и эмоциональное принятие ребенка, что будет спо- собствовать формированию базального доверия ре- бенка к миру.

Проведение ребенком раннего возраста досу- га с планшетом или компьютерной игрой не тре- бует эмоциональной включенности в этот процесс родителя, его участия, помощи и содействия, что отражается на качестве детско-родительской при- вязанности. Роль родителя трансформируется, по- степенно родитель воспринимается как «хранитель гаджета» или досадное препятствие на пути к лю- бимому устройству.

Детям раннего и дошкольного возраста свойствен- но познавать мир посредством имитации деятельно- сти и поведения членов семьи и микросоциального окружения. По данным опроса, в 86 (66,2%) семьях (группа 1 — 59 (73,8%); группа 2 — 27 (54%); p=0,021) родители проводят большую часть сво- бодного времени с компьютером или другим элек- тронным устройством. В 59 (45,3%) семьях (группа 1 — 37 (46,3%); группа 2 — 22 (44%); p=0,780) за игрой родителей наблюдают дети.

Образ жизни родителей, проводящих с планше- том или компьютером весь остаток дня (завершая начатую днем работу, читая книги, сражаясь в вир- туальном пространстве или наслаждаясь просмо- тром фильма), может способствовать формирова- нию у ребенка убежденности в значимости и важ- ности данного вида деятельности и принятии его в качестве примера для подражания. На фоне не- достаточной зрелости произвольной регуляции по- ведения и деятельности (созревание которой при- ходится на младший школьный возраст) принятие дошкольником подобного образца поведения за- труднит в дальнейшем планирование режима дня и занятий ребенка («папа пришел с работы и играет, и я пришел из школы и играю»), организацию его свободного времени.

В большинстве семей раннее знакомство с ком- пьютером, освоение ребенком игровых программ воспринимаются как его достижение, проявление его сообразительности и способности быстро, без разъяснений и инструкций

разобраться со сложной техникой. В «докомпьютерную» эпоху ребенок не мог оказаться на равных с родителями, занима- ясь физическим или интеллектуальным трудом. Он знал, для того чтобы стать «как папа», ему надо вы- расти, приобрести знания, умения и навыки. В со- временных условиях для ребенка, ориентирующе- гося в компьютере наравне с членами своей семьи, становится неочевидным родительское право на доминирование («Я играю лучше папы в эту игру, значит, я такой же умный, как он, и почему тогда он мною командует?»). Доминирующим становится родитель, обладающий правом открывать доступ к гаджету. Закономерны проблемы неподчинения взрослым и снижение авторитета родителей, что находит отражение в изменении семейной структу- ры. Какую же роль компьютер играет в современ- ной семье? Только ту, которую ему отведет семья, только те функции возьмет он на себя, которые ро- дители готовы ему делегировать.

Если ребенок раннего и дошкольного возраста бесконтрольно и длительно «зависает» с планше- том, если компьютер для него становится лучшим другом, любимым или единственным способом за- нять себя и заполнить свободное время, если об- раз жизни семьи позволяет компьютеру интегриро-

ваться в нее как постоянному спутнику семейной системы, если время, проведенное у компьютера, обладает для ребенка большей ценностью, чем со- вместное общение с родителями, чтение книг, про- гулки и занятия спортом, значит, нарушился эво-

люционно-цивилизационный алгоритм жизни семей и воспитания детей. Безответственное пользование достижениями цивилизации становится фактором риска дезинтеграции и деградации психических функций и поведения детей, семей и общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Карпов А.М., Чудновский Е.В., Герасимова В.В. и др. Компью- терная деятельность детей — фактор риска психических и личност- ных нарушений. Тезисы докладов III международного симпозиума «Феномены природы и экологии человека». — Казань, 1997. — С. 201-202.

2. Материалы сайта www.autisminrussia.ru 3. Белоусова М.В., Прусаков В.Ф., Уткузова М.А. Расстройства аутистического спектра в практике детского врача // Практиче- ская медицина. — 2009. — № 6 (38). — С. 36-41, http://mfvt.ru 4. Развитие

личности ребенка / Под ред. Л.А. Головей. — Екате- ринбург: Рама Паблишинг, 2010. — 576 с. 5. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. — М.: Смысл, Эксмо, 2004. — 512 с.

6. Керделлан К., Грезийон Г. Дети процессора: как Интернет и видеоигры формируют завтрашних взрослых. Пер. с фр. А. Луща- нова. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006. — 272 с.

7. Самохвалова А.Г. Коммуникативные трудности ребенка: про- блемы, диагностика, коррекция. — СПб: Речь, 2011. — 432 с.

8.Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возрас- та. — М.: Генезис, 2008. — 319 с.

9. Эльконин Д.Б. Психология игры. 2-е изд. — М.: ВЛАДОС, 1999. — 360 с.

10. Эльконин Д.Б. Детская психология: пособие для студентов высш. учеб. заведений. 4-е изд., стер. — М.: Академия, 2007. — 384 с.

11. Микиртумов Б.Е., Кощавцев А.Г., Гречаный С.В. Клиническая психиатрия раннего детского возраста. — СПб: Питер, 2001. — 256 с.

ENERGIYA BOZORINI LIBERALLASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Davlatov Bahodir Akbar O'g'li
Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Magistratura va Sirtqi ta'lim fakulteti "Ekologiya huquqi" kafedrasi 70420111-Tabiiy resurslar huquqi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida energiya bozorini liberallashtirish jarayonining huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Energetika sohasida qabul qilingan qonunlar, Prezident farmonlari va xalqaro tajribaga asoslangan normativ-huquqiy hujjatlar o'rganiladi. Shuningdek, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish, bozor mexanizmlarini joriy etish va raqobat muhitini shakllantirish yo'nalishidagi huquqiy islohotlar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari energiya bozorini yanada samarali boshqarish va tartibga solish uchun zarur bo'lgan huquqiy mexanizmlarni aniqlash imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *energiya bozori, liberallashtirish, huquqiy asos, energetika qonunchiligi, xususiy sektor, bozor islohotlari, raqobat muhiti, normativ hujjatlar, energiya siyosati, davlat tartibga soluvi.*

Abstract: *This article analyzes the legal foundations of the liberalization process of the energy market in the Republic of Uzbekistan. It examines the laws adopted in the energy sector, presidential decrees, and normative-legal documents based on international experience. The study also discusses legal reforms aimed at expanding private sector participation, introducing market mechanisms, and fostering a competitive environment. The findings help identify the legal mechanisms necessary for more effective management and regulation of the energy market.*

Keywords: *energy market, liberalization, legal framework, energy legislation, private sector, market reforms, competitive environment, normative documents, energy policy, state regulation.*

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida energiya resurslaridan samarali foydalanish, ularning ishlab chiqarilishi, taqsimoti va iste'moli ustidan adolatli va shaffof boshqaruvni yo'lga qo'yish har bir davlatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, energetika tizimi davlat iqtisodiyotining "harakatlantiruvchi kuchi" bo'lib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, energiya bozorining liberallashtirilishi — ya'ni ushbu sohada davlatning bevosita aralashuvini kamaytirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish, bozor mexanizmlarini tatbiq etish orqali raqobat muhitini shakllantirish — zamonaviy iqtisodiy islohotlarning ajralmas qismiga aylangan.

Biroq energiya bozorini liberallashtirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u muvofiqlashtirilgan huquqiy yondashuvni talab qiladi. Bu esa mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqotda energiya bozorini liberallashtirishga oid qonunchilik hujjatlari, ularning amaliyotdagi ijrosi, xalqaro tajriba va milliy xususiyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham ko‘rib chiqiladi.[1]

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – energiya bozorini liberallashtirish jarayonining huquqiy asoslarini tizimli tahlil qilish, mavjud qonunchilik bazasining takomillashuvi zaruratini asoslash hamda bozor mexanizmlarini samarali joriy etish uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu orqali O‘zbekiston energetika sektorini barqaror va raqobatbardosh tizimga aylantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda energiya bozorini liberallashtirish jarayonining huquqiy asoslarini o‘rganish uchun kompleks yondashuv asosida bir nechta ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Birinchi navbatda, huquqiy tahlil metodi asosida O‘zbekiston Respublikasida energiya sohasiga oid amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari, vazirliklar va idoralar tomonidan qabul qilingan me’yoriy hujjatlar chuqur o‘rganildi. Bu orqali mavjud qonunchilik bazasining tuzilmasi, ularning amaliyotga tatbiq etilishi va huquqiy bo‘shliqlar aniqlab chiqildi.

Shuningdek, taqqoslama-huquqiy tahlil metodi yordamida xalqaro tajriba, ya’ni rivojlangan va energiya sektorida liberallashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirgan mamlakatlarning qonunchilik tizimi, institutsional tuzilmalari, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi vakolat taqsimoti o‘rganildi. Bu yondashuv O‘zbekiston tajribasini xalqaro standartlar bilan solishtirish va kelgusidagi islohotlar uchun asosiy yo‘nalishlarni belgilashga yordam berdi.[2]

Natijalar

O‘zbekiston Respublikasida energiya bozorini liberallashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar bosqichma-bosqich yondashuv asosida olib borilayotgani kuzatildi. Tadqiqot davomida energiya bozorining huquqiy asoslari tahlil qilinar ekan, so‘nggi yillarda bu sohada sezilarli o‘zgarishlar amalga oshirilgani aniqlandi. Jumladan, “Elektr energetikasi to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi, Prezident farmonlari va qarorlari orqali sohaga oid yondashuvlarning tubdan yangilanishi energetika sektorining isloh qilinayotganidan dalolat beradi.

Amaldagi huquqiy bazani tahlil qilish natijasida energiya sektorida xususiy sektor ishtirokini kengaytirishga xizmat qiluvchi normativ-huquqiy hujjatlar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, energetika korxonalarini xususiylashtirish, davlat va xususiy sheriklik (PPP)

[1] O‘zbekiston Respublikasi “Energetika to‘g‘risida”gi Qonuni, 2017 yil.
[2] Petrova, E., “Competition and Regulation in Emerging Energy Markets,” Journal of Regulatory Economics, 2020.

mexanizmlarini joriy etish, raqobat muhitini shakllantirish bo‘yicha muhim qadamlar tashlangan. Ayniqsa, energiya ishlab chiqarish va yetkazib berish faoliyatida raqobatga asoslangan shart-sharoitlar yaratilayotgani kuzatilmoqda.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, energiya bozorini tartibga solishda davlatning roli hali ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat hali ham asosiy operator, tartibga soluvchi va strategik rejalashtiruvchi sifatida faoliyat yuritmoqda. Biroq, bu holat liberallashtirish jarayonining to‘liq amalga oshirilishida ayrim to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, energiya narxlarini erkinlashtirish jarayoni ehtiyotkorlik bilan olib borilayotgan bo‘lib, bu investorlar uchun noaniqliklar keltirib chiqarmoqda.[3]

Munozara

O‘zbekiston Respublikasida energiya bozorini liberallashtirish jarayoni o‘ziga xos bosqichlarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, bu yo‘nalishdagi islohotlar ko‘p jihatdan umumiy iqtisodiy siyosatning liberallashtirish tendensiyasi bilan uzviy bog‘liq. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, hozirgi kunda energetika sohasidagi islohotlar qator ilg‘or yutuqlar bilan birga muayyan qiyinchiliklarni ham o‘z ichiga olmoqda. Bu holat ilmiy hamda amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinishi zarur.[4]

Yevropa Ittifoqi, AQSh, Janubiy Koreya, Turkiya kabi mamlakatlar tajribasi tahlil qilinganda, energiya sohasini liberallashtirishda birinchi navbatda mustaqil tartibga soluvchilarni yaratish, monopoliyalarni demontaj qilish, energiya ishlab chiqarish va taqsimotini ajratish orqali raqobatga asos yaratish asosiy shartlardan biri sifatida ko‘riladi. O‘zbekiston bu borada hali muhim bosqichlarni bosib o‘tishi lozim.

Xulosa

Mazkur tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasida energiya bozorini liberallashtirish jarayonining huquqiy asoslari chuqur tahlil qilindi va ularning mavjudligi hamda samaradorligi o‘rganildi. Energetika sohasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan qonunlar,

Prezident farmonlari va xalqaro tajribalar asosida yaratilgan huquqiy mexanizmlar energiya bozorining liberallashtirilishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, o‘ziga xos milliy xususiyatlar, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar, davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari bozorning samarali va adolatli shaklda rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi “Energetika to‘g‘risida”gi Qonuni, 2017 yil.

[3] O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil.
[4] International Renewable Energy Agency (IRENA), “Renewable Energy Market Reforms,” Abu Dhabi, 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Energiya sohasida islohotlarni davom ettirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2019 yil.
3. Xalqaro energetika agentligi (IEA) hisobotlari, 2020–2023 yillar.
4. Mirziyoyev Sh.M., “O‘zbekiston energiya siyosatini takomillashtirish strategiyasi”, Toshkent, 2021.
5. Smith, J., “Energy Market Liberalization: Global Trends and Lessons,” Energy Policy Journal, 2022.
6. Johnson, R., “Legal Frameworks for Energy Market Reform,” International Journal of Energy Law, 2021.
7. World Bank, “Power Sector Reform and Energy Market Liberalization,” Washington D.C., 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Xususiylashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019 yil.
9. Lee, H., “Market Mechanisms in Energy Sector: Challenges and Opportunities,” Energy Economics Review, 2021.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari to‘plami, 2018–2023 yillar.
11. United Nations Development Programme (UNDP), “Energy Market Liberalization and Sustainable Development,” 2021.
12. Rasulov, A., “O‘zbekistonda energiya bozorining liberallashtirish jarayoni,” Toshkent, 2022.
13. Petrova, E., “Competition and Regulation in Emerging Energy Markets,” Journal of Regulatory Economics, 2020.
14. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil.
15. International Renewable Energy Agency (IRENA), “Renewable Energy Market Reforms,” Abu Dhabi, 2022.

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF KEY RELIGION-RELATED WORDS AND PHRASES

Raimova Fotima Muminjon qizi
An English teacher at Karshi state technical university

Abstract: *This article presents a lexico-semantic analysis of key religion-related words and phrases in modern English discourse. The research focuses on identifying semantic fields, contextual meanings, connotative shifts, and cross-cultural implications of frequently used religious terms. Using a comparative corpus-based approach, the study explores how such lexicon is represented in religious texts, media, and everyday communication. Special attention is given to polysemy, metaphorical usage, and semantic changes driven by socio-political and cultural factors. The analysis reveals that certain religious terms acquire broader or secularized meanings in modern usage, which may affect intercultural communication and interpretation. The study concludes with recommendations for improving religious literacy and accurate translation strategies.*

Keywords: *religious vocabulary, semantic analysis, connotation, cross-cultural meaning, religious discourse.*

Religion plays a central role in shaping cultures, worldviews, and communication patterns. In linguistics, the study of religious language reveals complex semantic networks that influence both literal and metaphorical language use. Despite its importance, the nuanced semantic evolution of religion-related terms is often underexplored. This paper aims to analyze the lexico-semantic characteristics of key religion-related words and phrases in contemporary English, exploring their etymology, usage, and meaning shifts in various contexts. Lexico-semantic analysis involves the study of words (lexemes) and their meanings (semantics) in a given language. It seeks to examine how words are used, how their meanings shift in different contexts, and how they relate to other words within the same semantic field. In the context of religious terminology, this analysis explores how words and phrases related to sacred concepts, doctrines, rituals, and moral teachings acquire specific meanings within the framework of a particular religious system. Religious terms often operate on multiple levels—literal, metaphorical, and doctrinal—and may have different interpretations depending on the context in which they are used.

For example, the term "grace" in Christianity has a very specific theological meaning related to divine favor and salvation, but it may also be used more generally in everyday language to mean politeness or elegance. The way these words function in religious texts and

discourse can significantly influence the interpretation of the doctrine and practice associated with the term.

Religious terminology is deeply influenced by doctrinal systems, ritual practices, and cultural context. Words and phrases related to religion are often highly specialized and carry meanings that are not always transferable across languages. This is especially true when it comes to translating sacred texts or when discussing religious concepts in an interfaith context.

The methodology applied in this study is a corpus-based semantic analysis. Sources include religious texts such as the Bible, Quran (in English translation), and a collection of media articles from reliable English-language outlets. The AntConc tool was used for concordance and collocation analysis. Selected words such as 'faith', 'salvation', 'sacrifice', and 'blessing' were analyzed for frequency, context, and semantic shifts. Each term was reviewed in different genres and usage scenarios to determine changes in connotation and syntactic function.

In religious studies, words and phrases carry significant weight as they not only convey meaning but also embody cultural, theological, and historical dimensions. Lexico-semantic analysis refers to the study of how words function semantically (in terms of their meaning) and how they are used within a specific linguistic and cultural context. In this section, we will focus on analyzing the lexico-semantic features of key religion-related terms and phrases that are integral to understanding the religious discourse in the context of [insert specific religious context here—Christianity, Islam, Buddhism, etc.]. By delving into the meanings, connotations, and possible ambiguities of these terms, we aim to uncover the ways in which language shapes religious thought, practice, and identity.

The analysis will involve not only examining the definitions of specific terms but also exploring their historical development, variations across different sects or denominations, and their broader societal impact. Key religious terms are often laden with multiple layers of meaning, and understanding their semantic richness is essential for a comprehensive understanding of religious texts, rituals, and community life.

Before diving into the analysis of the individual terms, it is important to define the scope of key religion-related words. These words often reflect core theological concepts, moral ideals, and ritualistic practices. Common examples include terms like "faith," "salvation," "divinity," "ritual," and "sin," among others. The meaning of these terms can vary significantly depending on the religious tradition and the specific theological framework that underpins it.

Faith: In many religions, "faith" refers to a strong belief in a higher power or divine entity. It may also imply trust or confidence in religious teachings, doctrines, or leaders. For example, in Christianity, faith is often understood as both an intellectual assent to religious

truths and a personal commitment to the divine will. However, in Islam, faith (often called iman) is understood as a combination of belief in the unseen, actions, and submission to God's will.

Salvation: The concept of salvation is central to many religious traditions, yet its meaning can vary widely. In Christianity, salvation refers to the deliverance from sin and its consequences, often through the sacrificial death and resurrection of Jesus Christ. In contrast, in Hinduism, salvation (moksha) involves liberation from the cycle of reincarnation, achieved through spiritual knowledge, meditation, and ethical living.

Thematic Exploration of Religion-Related Words

Beyond individual definitions, religious words are often used thematically within sacred texts, sermons, and liturgies. The context in which these words appear is crucial for understanding their lexico-semantic properties. For example:

Divinity: The term "divinity" can carry multiple meanings depending on its usage. In monotheistic religions like Christianity and Islam, divinity refers to the nature of God as a supreme being. In polytheistic traditions like those of ancient Greece or Hinduism, "divinity" may refer to gods and goddesses, each with distinct characteristics, roles, and powers. The word "divinity" may also be used to refer to the quality or state of being divine, such as the divine nature of a prophet, saint, or religious leader.

Ritual: Rituals play an important role in religious life, and the term itself often denotes a prescribed form of religious practice. Rituals are highly structured and may include prayer, fasting, pilgrimage, and sacrifices.

The concept of ritual often carries different meanings depending on the religious context. For example, in Christianity, ritual might refer to the Eucharist or baptism, while in Buddhism, ritual can include meditation, chanting, and offerings to Buddha. The semantic complexity of "ritual" lies in its association with both the sacred and the mundane, with specific actions denoting a deeper connection to the divine.

Sin: The word "sin" is used across many religions, though its interpretation varies. In Christianity, sin is generally understood as an immoral act that violates God's law, leading to a rupture in the relationship between humans and God. In contrast, in Buddhist thought, the concept of "sin" is less central, with the emphasis instead on actions that cause suffering and the cultivation of virtues that lead to enlightenment. The use of the word "sin" within a religious framework may also have different implications in terms of moral responsibility and ethical behavior.

Lexico-Semantic Variation Across Different Religious Contexts

One of the key aspects of lexico-semantic analysis is identifying the variations in the use and meaning of words across different sects or denominations within the same religious tradition. Religious language often changes over time, influenced by historical events, social

changes, and theological debates. These variations can lead to subtle differences in the interpretation of religious concepts and practices. For instance:

In Christianity, the concept of "grace" is understood differently by Catholic, Protestant, and Orthodox traditions. While the Catholic Church emphasizes the sacramental means of grace, Protestant traditions often highlight the idea of salvation by grace alone, a gift that cannot be earned through works. These theological distinctions affect how the word "grace" is used in religious texts and sermons.

In Islam, the word "jihad" has a varied semantic field depending on historical, cultural, and doctrinal context. While traditionally understood as a personal and collective struggle to follow the path of God, "jihad" in modern discourse has been fraught with political and ideological connotations, especially in the context of militant groups. Understanding these nuances is crucial for a balanced and informed analysis of religious language.

A. Mavlonov concludes that the religious terminologies in Alisher Navoi's "Saddi Iskandariy" features terms from Islam, Zoroastrianism, and Christianity. However, the vast majority of these terms (around 99%) pertain to Islam. This is attributed to Hazrat Navoiy's deep conviction in Islam, his thorough knowledge of the Qur'an and Hadith – the two most sacred sources in Islam – as well as the devout nature of the characters in his epic. The majority of Islamic terms appear in the first four chapters of the work, which are primarily devoted to praise and eulogies for Allah and the Prophet Muhammad (S.A.V). The epic uses a total of 81 terms, of which 74 (91.3%) are Islamic, 4 (5%) are related to Zoroastrianism, and 3 (3.7%) to Christianity. A genetic analysis of these terms shows that five belong to the native lexical layer, while 76 are borrowed. Of these 76 borrowed terms, 65 are of Arabic origin, 9 are Persian, and 2 are hybrid terms formed from both Arabic and Persian. "Saddi Iskandari".

The Role of Metaphor in Religious Language

Religious language is often rich in metaphors, which contribute to the complex meanings of key terms. Metaphors allow religious communities to express abstract or ineffable concepts in ways that are relatable to human experience.

For example:

Light: In many religious traditions, light symbolizes divine presence, truth, and enlightenment. In Christianity, the metaphor of "light" is often used to describe Christ as the "Light of the World[21]."

Similarly, in Islam, light (nur) is a metaphor for God's guidance and knowledge. However, in both traditions, light is also used in the context of moral enlightenment, representing the contrast between good and evil, knowledge and ignorance.

Shepherd: In Christian scripture, Jesus is often referred to as the "Good Shepherd," a metaphor that emphasizes care, protection, and guidance for the faithful. The metaphor of the shepherd in biblical texts often signifies a moral authority who leads followers to

salvation. This metaphor has been employed in different ways by various religious figures across traditions to represent divine or spiritual leadership.

The Impact of Language on Religious Identity

The use of key religious terms also plays a crucial role in shaping and expressing religious identity. Words not only define theological beliefs but also serve as markers of group belonging. For instance:

In Judaism, the term "chosen people" carries significant weight in defining Jewish identity. This phrase, originating from the Hebrew Bible, signifies God's special covenant with the Jewish people. Its lexico-semantic nuances contribute to a sense of collective identity and divine mission.

Similarly, in Islam, the term "ummah" (community) plays a critical role in defining the global Muslim community. The use of this word reflects an understanding of collective responsibility, solidarity, and shared religious duties.

The lexico-semantic analysis of key religion-related words and phrases reveals the deep interconnections between language, thought, and religious experience. Understanding the meaning and usage of religious terms requires a nuanced approach that considers both the linguistic features of the words and the broader cultural and theological contexts in which they are employed. This section has explored several key terms—faith, salvation, divinity, ritual, and sin—demonstrating their varying meanings across different religious traditions and their roles in shaping religious beliefs and practices. By examining the lexico-semantic properties of these words, we gain insights into how language functions as a vehicle for expressing religious truths, forging communal identities, and guiding moral behavior.

For more than fourteen centuries, Islam has remained the foundational religion for Muslims worldwide. Throughout this extensive period, however, the faith has faced numerous challenges and divisions. These began with the Kharijites and were followed by various sectarian movements like Mu'tazila, Qadariyya, and Jabariyya. Nevertheless, the staunch defenders of Islam, who adhered firmly to the teachings of the Qur'an and Sunnah, responded to these divisive forces, preserving the core beliefs of Ahl al-Sunnah. Prominent scholars such as Imam Ahmad ibn Hanbal, Imam Maturidi, and Imam Ash'ari were instrumental in dismantling these misguided ideologies, effectively refuting them and preventing them from gaining traction. Despite continuous attacks on Islam's foundational principles, Allah's mercy, combined with the tireless efforts of religious scholars, ensured that the true path was preserved. These challenges, however, did not diminish over time. In fact, in the contemporary era, the emergence of new sources of conflict has given rise to groups that spread ignorance, further fueling the spread of fitnah (discord). A key method of undermining Islam has been to misrepresent its teachings and manipulate others into accepting these distortions. The rise of the internet and advanced technology has enabled the

spread of these misleading ideologies, particularly among the younger generation, who have become susceptible to such falsehoods. In pursuit of these misguided goals, certain individuals have begun to misinterpret and distort critical Islamic concepts such as migration (hijrah), jihad, and martyrdom, providing incorrect explanations for terms that are central to the Islamic worldview.

Hijrat – lug‘atda “tark qilish”, “tashlab ketish”, “o‘z vatanidan boshqa joyga ko‘chish” ma'nolarida keladi. Istilohda esa - diniga erkin amal qilish imkoni bo‘lmaganda va yurtida namoz, ro‘za kabi farz ibodatlarni bajarish amri-mahol bo‘lgandagina, qodir kishilarning boshqa yurtga ko‘chishlarini anglatadi.

Hijrah – The literal meaning of "hijrah" is to leave or abandon one's homeland in order to migrate elsewhere. In Islamic legal terms, hijrah refers to the act of migrating when one is unable to freely practice their religion or perform essential religious duties, such as prayer or fasting, in their own country. It thus signifies the migration of Muslims to a place where they can practice their faith openly and without hindrance.

In Islam, a "complete" Muslim is one from whom other Muslims are protected, both in speech and action. Similarly, a "true" migrant (muhajir) is one who leaves behind all that is forbidden by Allah. This indicates that even if an individual meets the formal criteria for hijrah, they cannot be regarded as a true muhajir unless they refrain from sinful behavior. Islamic scholars emphasize that regions where the principles and practices of Islam are upheld should not be classified as "dar al-harb" (house of war), and migration should not be undertaken from such places. However, certain groups, driven by fitnah (discord), mislabel such peaceful regions as "dar al-harb" or "dar al-kufr" (house of disbelief), deceiving people into thinking that if they do not migrate to these war zones, they will fall into disbelief. In reality, hijrah is meant to be a migration for the preservation of both life and faith, seeking safety in places where one can freely practice Islam. Today, some individuals promote migration to conflict zones via social media, encouraging Muslims to leave peaceful countries where their religion and safety are guaranteed, only to arrive in war-torn areas where the fighting factions' allegiances are unclear, and where the environment is far from conducive to preserving one's faith or life. This is the antithesis of the true meaning of hijrah. Once these individuals arrive, they often realize that the situation is not as expected. Instead of the peaceful life they sought, they witness Muslims killing each other, rampant violence, and looting. Unfortunately, by the time they comprehend the gravity of the situation, it's too late to return safely. Had they sought proper knowledge and followed the guidance of qualified scholars, they would have understood that engaging in conflict and violence is not the correct path. Instead, Muslims are called to engage in actions that benefit the community. Killing another Muslim without justification is a grave sin, and on the Day of Judgment, the perpetrator will have to answer to Allah for such an act.

Jihod – lug‘atda “jiddu-jahd bilan harakat qilish”, “bor imkoniyatni ishga solib, qattiq harakat qilish” kabi ma'nolarni bildiradi. Istilohda esa – dini, vatani, oilasi, obro‘si va moli himoyasi uchun shariat ruxsat bergan yo‘llar bilan amalga oshiriladigan kurash harakatlarini anglatadi.

“(Komil) musulmon - uning tilidan va qo‘lidan musulmonlar omonda bo‘lgan kishi, (haqiqiy) muhojir – Alloh qaytargan narsalarni tark qilgan kishidir”, deyilgan6.

This study confirms the dynamic nature of religion-related vocabulary in modern English. Understanding these shifts is essential for effective communication, especially in multilingual and multicultural environments. It is recommended that educational and translation practices address such semantic changes to preserve both linguistic clarity and cultural sensitivity.

An in-depth investigation into how language functions as a mirror of cultural and religious transformation shows that the vocabulary we use is often unconsciously molded by societal change. A striking example is how religious festivals, once rooted in theological significance, now bear linguistic traces of consumerism. For instance, 'Christmas' is often associated more with gifts and holidays than with the nativity. Semantic bleaching occurs as terms lose their original impact and become placeholders for generalized concepts. This demands further scrutiny in sociolinguistics and cultural studies. Also, context-sensitive word meanings challenge translators and educators who aim to preserve the integrity of religious ideas.

REFERENCES:

1. Махкамова Г. Концепция формирования межкулбтурной компетенции студентов факультетов английского языка / Г. Махкамова, Ташкент: Фан, 2010. 208 с.

2. Прилуцкий А. Религия, общество, образование // Universum: Вестник Герценовского университета. 2013. № 2. С. 87–92.

3. Afsaruddin A. Al-Qur’an: A Contemporary Translation by Ahmed Ali (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001. 572 pages.) // American Journal of Islam and Society. 2003. № 1 (20). С. 158–160.

4. Ahmadova A. The Ethics of Translation: An Analytical Study of Accuracy, Cultural Sensitivity, and Technological Impact // Global Spectrum of Research and Humanities. 2025. № 1 (2). С. 4–11.

5. Albondoq I. History of Translation Theories 2020.

6. Baker M. Translation and conflict: a narrative account / M. Baker, London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. 1 c.

7. Bani Younes Z., Hassan I., Nazri Latiff Azmi M. A Pragmatic Analysis of Islam-related Terminologies in Selected Eastern and Western Mass Media // Arab World English Journal. 2020. № 2 (11). С. 70–84.

8. Bassnett S. Translation Studies / S. Bassnett, 0-е изд., Routledge, 2003.

9. Behr J. One of the Holy Trinity / J. Behr, Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 2004. 263 с.

10. Bowker L. Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction / L. Bowker, University of Ottawa Press, 2002.

11. Bowker L., Buitrago Ciro J. Machine translation and global research: towards improved machine translation literacy in the scholarly community / L. Bowker, J. Buitrago Ciro, First edition-е изд., Bingley, UK: Emerald Publishing, 2019. 111 с.

12. Christídīs A.-F., Arapopoúlou M., Chrítī M. A history of ancient Greek: from the beginnings to late antiquity / A.-F. Christídīs, M. Arapopoúlou, M. Chrítī, Cambridge (UK) New York Melbourne: Cambridge university press, 2010.

13. Dzhusupov M. Speech Interference as the Result of a Two-Pronged Negative Influence // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. 2021. № 1 (12). С. 23–40.

14. Eberdes E., Demirdağ E. Understanding Society's Learning of Religious Terminology by Using Educational Technologies on Historical Manuscripts: The Example of Dede Korkut // TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology. 2024. № 1 (3). С. 183–191.

MATEMATIKANI O‘QITISHDA ADAPTIV TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SHAXGA YO’NALTIRILGAN YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Xabibullayeva Shaxlo

University of Management and Future Technologies (UMFT), Fundamental fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi, Toshkent, O‘zbekiston , shahlo.m.d@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada matematikani o‘qitishda adaptiv texnologiyalar asosida shaxga yo’naltirilgan yondashuvdan foydalanishning mohiyati, afzalliklari va amaliy samaradorligi yoritilgan. Muallif adaptiv texnologiyalar yordamida o‘quvchilar bilim darajasini oshirish, ularning mustaqil fikrlashi va darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Darslar jarayonida o‘tkazilgan amaliy tajriba asosida bu metodikaning samaradorligi raqamli dalillar orqali isbotlab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *adaptiv texnologiya, shaxga yo’naltirilgan yondashuv, matematika ta’limi, raqamli ta’lim, sun’iy intellekt, metodika, diagnostika.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi jarayonida matematikani o‘qitishda innovatsion yondashuvlar, xususan, adaptiv va shaxga yo’naltirilgan o‘qitish metodikalariga bo‘lgan ehtiyoj kuchaymoqda. An'anaviy metodikalar, odatda, barcha o‘quvchilarni bir xil darajada o‘qitishni ko‘zlaydi. Bu esa bilim darajasi, qiziqishlari va o‘rganish uslublari turlicha bo‘lgan o‘quvchilarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli, har bir o‘quvchining o‘ziga xos jihatlarini inobatga oluvchi shaxga yo’naltirilgan o‘qitish metodikasi zamonaviy ta’limda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1. Adaptiv o‘qitish texnologiyasi mohiyati

Adaptiv o‘qitish – bu o‘quvchining individual xususiyatlari (bilim darajasi, o‘rganish sur’ati, xatoliklari, qiziqishlari) asosida unga moslashtirilgan ta’lim kontenti va strategiyasini taklif etuvchi metodikadir. Bu texnologiya o‘z ichiga sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini oladi. Misol uchun, Khan Academy yoki Coursera kabi platformalarda sun’iy intellekt o‘quvchining javoblariga qarab unda qanday bilim bo‘shliqlari borligini aniqlaydi va unga mos darsliklarni taklif qiladi.

Masalan, matematikadan sonli ifodalarni yechishda noto‘g‘ri javob bergan o‘quvchiga tizim darhol izohli videoni, oddiy misollarni va keyin asta-sekin murakkablashtirilgan topshiriqlarni beradi. Bu individual yondashuv orqali o‘quvchi o‘z xatolarini tushunadi va bilimini chuqurlashtiradi.

2. Shaxga yo’naltirilgan yondashuvning afzalliklari

Shaxsiylashtirilgan o‘qitish modeli har bir o‘quvchining o‘ziga xos o‘rganish uslubi, motivatsiyasi va bilim salohiyatini inobatga olgan holda quriladi. Bu yondashuv quyidagi ustunliklarga ega:

- O‘quvchining mustaqil fikrlashi va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- Har bir o‘quvchi o‘z tempida o‘rganishga imkon topadi;
- O‘quvchining o‘z-o‘zini baholash, rejalashtirish va refleksiya qilish qobiliyatlari shakllanadi;
- Ta’lim jarayoni faollashtiriladi, passiv o‘quvchilar soni kamayadi.

Misol tariqasida, Ali ismli o‘quvchi geometriya bo‘limida sust bo‘lsa, tizim unga 3D modellar bilan ishlash imkonini yaratadi, ya’ni shakllarni aylantirib ko‘rish, o‘lchash, tekislash orqali tushunishini kuchaytiradi.

3. Amaliyotdan misollar

University Management and Future technologies universitetida uzluksiz 3 oy davomida olib borilgan eksperimentda quyidagi yondashuv qo‘llandi:

- Har bir o‘quvchining bilim darajasi dastlabki test orqali aniqlandi;
- Moslashtirilgan mashqlar va videodarslar berildi;
- Haftalik monitoring va natijalarga asoslangan moslashtirishlar qilindi.

Natijalarga ko‘ra, tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 85% i yakuniy testda o‘z bilim darajasini kamida 20% ga oshirgan, darsga muntazam qatnashish ko‘rsatkichi esa 92% ni tashkil qilgan. Nazorat guruhi esa an’anaviy metodika asosida o‘qitilgan bo‘lib, ularning o‘rtacha rivojlanish darajasi 8–10% ni tashkil qilgan.

4. O‘qituvchining roli va tavsiyalar

Adaptiv o‘qitishda o‘qituvchi passiv bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonining fasilitatori sifatida harakat qiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning monitoring natijalariga qarab ularni yo‘naltiradi, ko‘mak beradi, motivatsiya yaratadi. Shu sababli, zamonaviy o‘qituvchi quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim:

- raqamli platformalarda ishlash;
- o‘quvchilarning psixologik holatini baholash;
- data-analitika va sun’iy intellekt vositalarini tushunish;
- mustaqil ta’limni tashkil qilish ko‘nikmasi.

Xulosa

Shaxga yo’naltirilgan va adaptiv texnologiyalarga asoslangan o‘qitish usullari matematikani o‘rganishda o‘quvchilarning faolligini, motivatsiyasini va bilim sifatini oshirishda katta imkoniyat yaratadi. Tadqiqot natijalari bu metodikaning samarali ekanligini ko‘rsatmoqda. Kelajakda bu yondashuvni milliy o‘quv dasturlariga integratsiya qilish va zamonaviy platformalar bilan boyitish orqali ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bloom, B. S. (1984). The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring.

2. Khan Academy (2020). Personalized learning platform: www.khanacademy.org

3. Kozma, R. B. (2003). Technology and classroom practices: An international study. Journal of Research on Technology in Education.

4. Mavlonova, R. (2018). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: TDPU nashriyoti.

5. Karimov, B. (2020). Raqamli ta’limning metodik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.

6. Salikhova, M. (2022). Innovatsion ta’lim: muammo va yechimlar. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.

AKADEMIK LITSEYLARDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM ORQALI BIOLOGIYA DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Ibodova Mahfuza Namozovna

Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent,Navoiy davlat universiteti Tabiiy fanlar va tibbiyot fakulteti, Biologiya kafedrasi dotsenti 913371079 Ibodovamahfuza75@gmail.com

Annotatsiya: *Ta'lim uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llaniladigan bugungi kun talabiga mos tanlangan metodlar va o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Ushbu maqolada akademik litseylarda biologiya fanini fanlararo integratsiya asosida o'qitish orqali o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish yo'llari aks ettirilgan.*

Kalit so'zlar: *Integratsiya, auksion dars, innovatsion dars, hamkorlik dars, Zamonaviy dars tahlili, didaktik, zoologiya, texnologiya, interaktiv, samaradorlik.*

Абстрактный: *Образование — это длительный и сложный процесс, и его качество зависит от используемых на уроке методов, соответствующих современным потребностям и навыкам учителя. В статье отражены пути развития навыков критического и творческого мышления учащихся посредством междисциплинарной интеграции биологии в академических лицеях.*

Ключевые слова: *Интеграция, урок-аукцион, инновационный урок, совместный урок, современный анализ урока, дидактика, зоология, технология, интерактив, эффективность.*

Abstract: *Education is a long and complex process, and its quality depends on the methods used in the lesson, corresponding to the modern needs and skills of the teacher. The article reflects the ways of developing critical and creative thinking skills of students through interdisciplinary integration of biology in academic lyceums.*

Key words: *Integration, auction lesson, innovative lesson, joint lesson, modern lesson analysis, didactics, zoology, technology, interactive, efficiency.*

KIRISH

Hozirgi zamon ilm berish sistemasi yuqori darajada fan asoslarini o'rgatishga, o'quvchi yoshlarni tafakkurini keng ko'lamda rivojlantirishga, olamni bir butun anglashga hamda tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarni mohiyatini to'g'ri anglaydigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan. Ya'ni bugungi kun ta'limining o'z oldiga qo'yga ulkan maqsadlaridan biri o'quvchilarni hali yosh paytlaridanoq sekin astalik bilan zo'riqishlarsiz mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida hayotga tayyorlashdan iborat. Maktabda

o‘qitilayotgan fanlarning tarqoqligi o‘quvchiga faqat tor doiradagi nazariy bilimnigina beradi, bu esa o‘quvchi ongidan keyinchalik unitiladi, amaliyotga taqbiq etilmaydi. Olimlarning fikricha, integratsiya didaktik prinsiplar qatoriga kiradi va ular orasida yetakchi o‘rin egallaydi. [1; 250-b]. Biologiya darslarida o‘quvchilarning aqliy faoliyatini hat tomonlama rivojlantirishda integratsiyalashgan darslarning o‘rni beqiyos.

Rivojlangan davlatlatning 70 foizi ta’lim tizimida integrative xarakterdagi o‘quv dasturlari va darsliklaridan foydalanmoqdalar. Jumladan, Buyuk Britaniya ta’lim tizimida asosan integrativ fanlar joriy qilingan bo‘lsa, Koreya va Shveysariyada integratsiyalashgan fanlar, Vengiriyada madaniyat yonalishidagi o‘quv fanlari, Irlandiyada fan va texnika bloklaridan barcha o‘quv fanlari mujassamlashtirilgan holda o‘qitiladi. [2;75-b]. Pedagog U.Musayev integratsiyaning mavzulami ketma-ket taqdim etish asosidagi integratsiyaga ahamiyat qaratishi bejiz emas. Bunda o‘quv materiallarini bayon qilishda konsentrizm prinsipiga amal qilinadi, ya’ni oldingi o‘quv materiali keyingisini to'ldiradi.

Ta’lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o’qituvchining ishlash tizimi tubdan o‘zgarmoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalashgan darslar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. O’quv fanlararo aloqadorlik ta’minlangan sharoitda o’quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. [3; 210-b].

T. T. Lakotsenina va S. V.Kulnevich “Zamonaviy dars tahlili” kitobida quydagicha ta’rif keltirilgan: “Integratsiya – bu ma’lum bir sohadagi umumlashtirilgan bilimlarni iloji boricha bir o‘quv materialiga chuqur kiritib boorish, birlashtirish”. “Intergratsiya” so‘zi lotincha integratio-tiklash, to‘ldirish, “integer” butun so‘zidan kelib chiqqan. Integratsiya tushunchasi quyidagi ikki xil jarayon sifatida talqin etiladi: birinchidan, tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog‘liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon; ikkinchidan, tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Genetik jihatdan integratsiya-uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o‘zaro aloqadorlik va nihoyat o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o‘quv predmetlari mazmunini eng kamida ta’lim standartlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun shakli va oliy darajasidir. Chunki predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o‘rganilayotgan o‘quv predmetlari doirasida ma’lum didaktik birliklar orasida o‘rnatilib, ularni o‘rganish mazmunini va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko‘zda tutadi, bundan farqli o‘laroq integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o‘quv predmeti yoki integratsiyalab o‘rganilayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi. [4; 352-b].

Integratsiya- differensiatsiyaning aksi bo‘lib, unga teskari bo‘lgan jarayondir.

Uni quydagi yo‘nalishlarda joriy etish mumkin.

a) o‘quv predmetlari va fanlar doirasidagi mazmunni integratsiyalab o‘rganish;

b) turli o‘quv predmetlaridan tehsil beruvchi shaxslarning faoliyatini integratsiyalash;

c) ta’lim-tarbiya ishini tashkil etish shakllari yoki o‘quv kunini integratsiyalash. Hozirgi zamon biologiya ta’lim pedagogikasida ta’limning yanada samarali yo‘llarini topish jarayoni kechmoqda. Pedagogik integratsiya ana shunday yo‘llardan biri bo‘lib, uning asoslaridan biri integratsion darslardir. Integratsion darslar – interaktiv ta’lim tizimi bo‘lib, integrativ bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish asosida ko‘rgazmali mahoratni vujudga keltirish sirlarini o‘rganadi. Biologiya darslarida o‘quvchilarida fikrlash qobiliyatining har xil turlarini shakllantirish integratsiyaning negizi hisoblanadi. Integrasiyalashtirilgan darslar bolalar dunyoqarashida bir butunlikni, voqealar uzviyligini tushunishini tabiatan anglab yetishga o‘rgatadi. Integratsion darslarda mavzularni va mashg‘ulotlarni hamkorlikda, mutaxasis ishtirokida va o‘quvchilar faolligida o‘tiladi. [5; 126-b].

Integratsion darslarning 5 ta asosiy maqsadi mavjud va ular quydagilar: 1. O‘quvchilarning aqliy va emotsional qobiliyatlarini rivojlantirish; 2. O‘quvchilarning irodasini rivojlantirish;

3. O‘quvchilarning individual xarakterini rivojlantirish;

4. O‘quvchilarning boshqa fanlarga qiziqishini oshirish;

5. O‘quvchilarda tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirish.

Fanlararo integratsiya bir o‘quv fanining materialidan boshqasini o‘rganayotganda foydalanishda namoyon bo‘ladi. Bu darajada olib borilayotgan mazmunni tizimlashtirish o‘quvchilar ongida o‘rganilayotgan ob’yektning yaxlit tasavvurini shakllantirish kabi natijaga olib keladi. 3 xil integratsion dars turlari hozirda ommalashgan.

1. Auksion dars;

2. Innovatsion dars;

3. Hamkorlik dars.

Integratsion dars turlaridan biri auktsion dars deb nomlanib, muayyan mavzular bo‘yicha qisqacha tushuntirish berilib, o‘quvchilarning fikri o‘rganiladi va ular mutaxassis tomonidan baholanib boriladi. Bunday darsda o‘qucvchilar to‘rt guruhga bolinadi va guruh a’zolari qo‘yilgan mavzular bo‘yicha fikrlar taqdimotini o‘tkazadi. Qaysi guruhning fikri mavzuni keng yoritib bersa, shu guruh g‘olib hisoblanadi va guruh a’zolarining har biri teng baholanadi. Auksion dars yakunida uyga vazifa berilmaydi.

Hamkorlik darsi muayyan mavzularni mutaxassislarning ishtirokida o‘tkazishga asoslangan. Unda mutaxassis mavzuni ma’ruza tarzida tushuntiradi va dars yakunida o‘quvchilarning savoliga javob beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning muhokamada ishtirok etishiga tayanib ularning bilimini baholaydi.

Innovatsion dars ko‘p hollarda kompyuter texnologiyasiga asoslanadi. Unga ko‘ra, o‘quvchi tomonidan mavzu va uning matni kompyuter dasturiga joylashtiriladi. Dars jarayoni ham kompyuter vositasida o‘tiladi va taklif qilingan mutaxassis yoki o‘quvchilar masofadan turib dars jarayonini kuzatib boradilar. Darsning yakunida kuzatuvchilar darsga nisbatan o‘z munosabatini bildiradilar va uning yangilik darajasini baholaydilar. Integratsion darslarning bir nechta didaktik asoslari mavjud:

- darsda aniq muammoni qo‘yish va dars oxirida muammoning yechimiga erishish; - darsda har bir berilayotgan bilim va tushunchalarning ta’rifi hamda misollari keltiriladi;

- dars davomida o‘quvchilarning o‘zlashrirish jarayoni savolar berish bilan tekshirib boriladi;

- darsda faol istirok etgan o‘quvchilarning bilimi va tushunchasi darxol baxolanadi;

- dars yakunida beriladigan uyga vazifalarni o‘quvchi hamkorligida bajarish nazarda tutiladi.

Integratsion darslarga qo‘yiladigan talab darslarni davlat ta’lim standartlari asosida yoritishdir. Biologiya darslarida kimyo, geografiya, matematika, tarix , tabiiy fan, ingliz tili va o‘qish fanlari bilan integratsiyalash mumkin. Ta’limni integratsiyalashtirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad o’quvchilarda tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurni yaxshi shakllantirish va ularning rivojlanishi qonunlariga o‘z munosabatini bildirishga yo‘naltirishdan iborat. [6; 32-b].

Demak, integratsiya darsi mavzu jihatidan bir biriga mos kelishi va puxta reja asosida tuzilgan bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Ta’lim samaradorligini oshirish uchun integratsiya holatidagi dastur va darsliklar yaratish lozim.

Ta’limni integratsiyalashtirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad o’quvchilarda tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurni yaxshi shakllantirish va ularning rivojlanishi qonunlariga o‘z munosabatini bildirishga yo‘naltirishdan iborat. Asosiy fanlarni o‘zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o‘rgatish ta’limni integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir.

Bunga turli darslar tushunchalariga ko‘p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, o‘quvchilarga tushunarli bo‘lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Tushunchalarning tahlil qilinishi boshqa o‘quv darslarida o‘zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalangan hisoblanadi. Integratsiyalashgan darslar ijodiy, erkin bo‘lishi bilan bir qatorda, yaxlit, mantiqan ketma-ket,o‘ziga xos o‘tish metodologiyasiga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o‘rgatilishi va zarur o‘qitish vositalari bilan ta’minlanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI:

1.Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. doktori. diss. –Toshkent: 2007. –250 b.

2.Begimkulov U.Sh., Djuraev R.X., Icyanov R.G., Sharipov Sh.C., Adashboev Sh.M., Soy M.N. Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariyaci va amaliyot. –Toshkent: 2011. –75 b

.3.Бабешко В.Н. Система оценки качества программных комплексов для дистанционного обучения. -М.: ЦДО МИЭМ, 2004. -210 с

4.Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. 352 с.

5.M.N.Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta'lim Тошкент . 2023 y. № 6 Б- 126-129 bet .

6.M.N.Ibodova Improving tne met hodologu of using OF electronic educa tional Resources in improving tne effect tiveness of teaching tne subject " ZOOLOGY" In pedago gical higher educa tional institutions International scientific research journal ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3, Mar., 2023

BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI SAQLASH – BARQAROR EKOTIZIMLAR GAROVI

Tilakova Shirin Xaqberdi qizi
Navoiy davlat universiteti Tabiiy fanlar va tibbiyot fakulteti, Biologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya*: Ushbu maqolada biologik xilma-xillikning mohiyati, unga tahdid soluvchi omillar, uni saqlab qolish yo'llari, hamda barqaror ekotizimlar uchun ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Genetik xilma-xillik, tur xilma-xilligi , endemik tur, tirik organizmlar, genetik resurslar , turlar, populyatsiyalar, sun'iy tanlash, seleksiya, ekotizim xilma-xilligi, Orolbo'yi, Tyan-Shan, Hisor tizmalari*

Аннотация: *В данной статье раскрывается суть биологического разнообразия, факторы, угрожающие ему, пути его сохранения, а также значение для устойчивых экосистем.*

Ключевые слова: *Генетическое разнообразие, видовое разнообразие, эндемичный вид, живые организмы, генетические ресурсы, виды, популяции, искусственный отбор, селекция, экосистемное разнообразие, Приаралье, Тянь-Шань, Гиссарские хребты.*

Annotation: *This article highlights the essence of biological diversity, the factors threatening it, ways to preserve it, and its importance for sustainable ecosystems.*

Keywords: *Genetic diversity, species diversity, endemic species, living organisms, genetic resources, species, populations, artificial selection, breeding, ecosystem diversity, Aral Sea region, Tien Shan, Hissar ranges.*

Kirish bugungi globallashuv davrida ekologik muammolar insoniyat hayotida dolzarb masalalardan biriga aylangan. Ayniqsa, biologik xilma-xillikni saqlash ekologik barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Biologik xilma-xillik – bu Yer yuzidagi barcha tirik organizmlar, ularning genetik resurslari, turlari, populyatsiyalari va ular tashkil etgan ekotizimlar majmuasidir. U inson hayoti, sog'ligi, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim muvozanati va ekologik xizmatlarning kafolatidir.

1. Biologik xilma-xillik tushunchasi va uning darajalari , biologik xilma-xillik (bioturfa) uch darajada namoyon bo'ladi:

Genetik xilma-xillik –bu bir turdagi organizmlar orasidagi genetik farqlarning yig'indisidir. Ya'ni, bir xil turga mansub bo'lsa ham, har bir individ (yoki organizm) o'ziga xos genlarga ega bo'lishi mumkin. Bu xilma-xillik organizmlarning muhitga moslashishi va evolyutsiyasi uchun asosiy omildir.

Genetik xilma-xillikning manbalari , mutatsiyalar – DNKda yuz beradigan o‘zgarishlar, genetik rekombinatsiya – jinsiy ko‘payish jarayonida ota-onadan farzandga turli kombinatsiyalardagi genlar o‘tadi. Migratsiya (gen oqimi) – turli populyatsiyalar orasida individlarning harakatlanishi va gen almashinuvi. Gen drift – kichik populyatsiyalarda tasodifiy genetik o‘zgarishlar. [1]. Genetik xilma-xillikning ahamiyati-moslashuvchanlikni ta'minlaydi, organizm har xil muhit sharoitlariga moslasha oladi (masalan, kasallik, iqlim o‘zgarishi, oziqa tanqisligi). Evolyutsiyaning harakatlantiruvchi kuchi - tabiiy tanlanish genetik xilma-xillikka asoslanadi.Qishloq xo‘jaligida foydalidir .Yaxshi hosildorlikka ega, kasallikka chidamli navlar yaratish uchun zarur.

Biologik xavfsizlikni ta'minlaydi -biror kasallik yoki ofat butun populyatsiyani yo‘q qilmasligi uchun genetik farqlilik muhim.

Genetik xilma-xillikni o‘lchash usullari ,

Allozim tahlili – fermentlar orqali gen farqlarini aniqlash. DNK markerlari (SSR, AFLP, SNP) – molekulyar biologiya usullari orqali genetik farqlilikni aniqlash.

Genom sekvenslash – organizm DNK’sini to‘liq o‘qish. Genetik xilma-xillikka tahdid soluvchi omillar , populyatsiyaning kamayishi yoki yo‘qolishi , sun’iy tanlash (seleksiya), genetik ifloslanish (masalan, GMO bilan tabiiy organizmlarning chatishtirilishi) , atrof-muhitning ifloslanishi yoki o‘zgarishi , monokultura – faqat bir navning katta maydonda yetishtirilishi , genetik xilma-xillikni saqlash yo‘llari , In situ saqlash – organizmlarni tabiiy yashash joyida himoya qilish, Ex situ saqlash – urug‘ banklari, gen banklari, hayvonot bog‘larida saqlash.

Genetik monitoring – vaqt o‘tishi bilan xilma-xillik darajasini kuzatib borish. . [2]. Biotexnologiyalar yordamida ko‘paytirish – genetik xilma-xillikni tiklash yoki oshirish.

Tur xilma-xilligi - bu muayyan hududda yoki butun Yer yuzida mavjud bo‘lgan tirik organizmlar turlari sonining ko‘pligidir. Bu biologik xilma-xillikning asosiy komponentlaridan biridir (yana genetik xilma-xillik va ekotizim xilma-xilligi ham mavjud). [3]. Oddiy qilib aytganda: Tur xilma-xilligi — bu Yer yuzida mavjud bo‘lgan turli hayvonlar, o‘simliklar, zamburug‘lar, bakteriyalar va boshqa tirik organizmlar turlarining soni va ular orasidagi farqlar. Tur bir-biri bilan erkin juftlashib, urug‘li avlod qoldira oladigan organizmlar guruhi. Masalan: odam, qarg‘a, bodring, arslon. [4].

Tur xilma-xilligi muayyan ekotizimda yoki butun dunyoda mavjud bo‘lgan turli turlar soni va turlar orasidagi farq. Endemik tur Faqat ma’lum bir hududda uchraydigan tur. Masalan, Farg‘onada uchraydigan noyob g‘ozlar.

Tur xilma-xilligining ahamiyati. Ekotizim barqarorligini ta’minlaydi: Turli turdagi organizmlar bir-biriga bog‘liq va ular birga yashab ekotizimni muvozanatda ushlab turadi.

Oziq-ovqat manbai: Turli turdagi hayvon va o‘simliklar odamlar uchun oziq-ovqat manbai hisoblanadi.

Dori-darmon ishlab chiqarishda: Ko‘plab turlar tabiiy dori manbai sifatida xizmat qiladi.

Ekotizim xizmatlari: Changlatish, tuproq hosildorligini oshirish, kislorod ishlab chiqarish kabi muhim xizmatlarni ko‘rsatadi.Ilmiy va madaniy ahamiyat: Har bir tur — o‘ziga xos ilmiy va tarixiy qadriyatga ega.

Yer yuzidagi tur xilma-xilligi- Yerda 8,7 millionga yaqin tur mavjudligi taxmin qilinadi, lekin ularning faqat bir qismi aniqlangan. O‘simliklar, hayvonlar, zamburug‘lar, bakteriyalar – barchasi bu xilma-xillikka kiradi. Eng ko‘p turlar — hasharotlar, ayniqsa qo‘ng‘izlar orasida.

Tur xilma-xilligini yo‘qotishga sabablar:

O‘rmonlarning kesilishi ko‘plab turlar yashash joyidan ayriladi, iqlim o‘zgarishi - ayrim turlar yangi sharoitga moslasha olmaydi , ifloslanish suv, havo va tuproq ifloslanishi tur o‘limiga olib keladi. Yovvoyi turlarning ovlanishi, turlar soni kamayib, yo‘qolib ketadi. Begona turlar kirib kelishi, mahalliy turlar bilan raqobatlashib ularni siqib chiqaradi.

O‘zbekiston misolida tur xilma-xilligi: O‘zbekistonda flora (o‘simliklar) va fauna (hayvonlar) jihatdan katta xilma-xillik mavjud. Qizil kitobga kiritilgan o‘simlik va hayvonlar soni yildan-yilga ortmoqda. Orolbo‘yi, Tyan-Shan, Hisor tizmalari kabi hududlar endemik turlarga boy. [5].

Ekotizim xilma-xilligi – turli tabiiy muhit va ularni tashkil qiluvchi ekotizimlar (masalan, o‘rmon, dasht, botqoqlik, cho‘l, dengiz ekotizimlari) xilma-xilligi.

Biologik xilma-xillik biosferaning uzviy qismi sifatida tabiiy ekotizimlarning barqaror ishlashi va insoniyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan xizmatlarning (polinatsiya, toza suv, tuproq unumdorligi, uglerod aylanishi va boshqalar) asosidir. [6].

2. Biologik xilma-xillikka tahdid soluvchi omillar bugungi kunda biologik xilma-xillikka quyidagi omillar tomonidan jiddiy tahdid solinmoqda:

Antropogen omillar: O‘rmonlarning kesilishi, tuproq eroziyasi, sanoat chiqindilari, qishloq xo‘jaligida pestitsid va kimyoviy o‘g‘itlarning ko‘p miqdorda qo‘llanilishi.

Iqlim o‘zgarishi: Harorat oshishi, yog‘ingarchilik rejimining o‘zgarishi, cho‘llanish, qurg‘oqchilik , invaziv turlar - o‘zga hududdan keltirilgan hayvon yoki o‘simlik turlari mahalliy turlarga tahdid soladi, ularning tabiiy yashash joylarini egallaydi. genetik ifloslanish -sun’iy seleksiya va genetik modifikatsiya natijasida tabiiy genetik fond yo‘qolmoqda. Shaharsozlik va infratuzilma kengayishi, tabiiy yashash joylari qisqarib, turli organizmlar yo‘qolib ketmoqda. [7].

Jahon miqyosida har 20 daqiqada bir tur yo‘qolib bormoqda, bu esa butun biosferaning muvozanatiga tahdid tug‘diradi.

3. Biologik xilma-xillikni saqlashning ekologik va iqtisodiy ahamiyati

Biologik xilma-xillik nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham beqiyos ahamiyatga ega:

Ekologik jihatdan, tur xilma-xilligi tabiiy ekotizimlarni barqaror va moslashuvchan qiladi. Iqtisodiy jihatdan, o‘rmonlar, baliqchilik, dehqonchilik, dorivor o‘simliklar resurslari ham biologik xilma-xillik bilan bog‘liq. Tibbiy jihatdan, dorilar tarkibidagi faol moddalar ko‘pincha tabiiy organizmlardan olinadi. Madaniy jihatdan, ko‘plab xalqlar va millatlarning turmush tarzi, urf-odatlari va e’tiqodlari hayvonot va o‘simlik dunyosi bilan chambarchas bog‘liq.

4. Biologik xilma-xillikni saqlash strategiyalari

Biologik xilma-xillikni saqlab qolish bo‘yicha quyidagi strategiyalar amalga oshirilmoqda:

Qonunchilik asoslarini mustahkamlash: Xalqaro va milliy darajada qabul qilingan konvensiyalar (masalan, Biologik xilma-xillik bo‘yicha Konvensiya, CITES) asosida himoya mexanizmlarini kuchaytirish.

Qo‘riqlanadigan hududlar tashkil etish: Milliy bog‘lar, biosfera qo‘riqxonalar, tabiiy yodgorliklar va boshqa muhofaza etiladigan hududlarni kengaytirish.

Ekologik ta’lim va targ‘ibot: Jamiyatning ekologik madaniyatini oshirish, ayniqsa yosh avlodda tabiatga nisbatan mas’uliyat hissini shakllantirish.

Barqaror foydalanish: Tabiiy resurslardan foydalanganda ularning tiklanish salohiyatini hisobga olish va ortiqcha ekspluatatsiyani cheklash.

Ilmiy tadqiqotlar: Bioturlarni monitoring qilish, yo‘qolish xavfi ostidagi turlarni aniqlash va ularni muhofaza qilish bo‘yicha ilmiy asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqish.

5. O‘zbekistonda biologik xilma-xillikni muhofaza qilish choralari

O‘zbekiston hududi o‘ziga xos biogeografik hudud bo‘lib, bu yerda 27 mingdan ortiq biologik tur mavjud. O‘zbekistonda biologik xilma-xillikni saqlash bo‘yicha quyidagi choralar ko‘rilmoqda:

Davlat ekologik qo‘riqxonalar (Chatqol, Zomin, Qizilqum) va milliy bog‘lar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

2008-yildan buyon Biologik xilma-xillik bo‘yicha Konvensiya doirasida davlat dasturlari ishlab chiqilgan.

“Yashil makon” umummilliy loyihasi orqali o‘rmonzorlash, ko‘chat ekish va urban ekologiyasini yaxshilash choralari ko‘rilmoqda. Ilmiy muassasalar tomonidan Qizil kitob doimiy ravishda yangilanib, noyob va yo‘qolib borayotgan turlar nazorat ostiga olinmoqda.

Xulosa Biologik xilma-xillik – bu insoniyat uchun tuganmas boylik, tabiat uchun esa barqarorlik asosi. Uni yo‘qotish hayotning barcha jabhalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, har bir inson, har bir jamiyat va har bir davlat biologik xilma-xillikni saqlash borasida mas’uliyatli bo‘lishi lozim. Zero, tabiatga e’tibor – kelajak avlodlarga bo‘lgan e’tibordir. Tur

xilma-xilligi tabiatdagi muvozanatni saqlash, inson salomatligi, oziq-ovqat xavfsizligi va ilmiy taraqqiyot uchun beqiyos ahamiyatga ega. Uni asrash, muhofaza qilish va kelajak avlodlarga yetkazish — har bir kishining burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Biologik xilma-xillik bo‘yicha Konvensiya. BMT, 1992-yil.

2.O‘zbekiston Respublikasi “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.

3.Abdusattorov A., Ekologiya asoslari. Toshkent, 2020.

4.FAO va UNEP ma’lumotlari – global biologik xilma-xillik holati, 2023.

5.O‘zbekiston Qizil kitobi, 2019-yil nashri.

6. Shodimetov Y. "Ijtimoiy ekologiyaga kirish" Toshkent 1991 y. b 120-121

"Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848 (SJIF) January 2023 / Volume 4 Issue 1 www.openscience.uz / ISSN 2181-0842 189

7. To’xtayev A.S. "Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish". Toshkent O’qtuvchi 1994 y. b 27-28

TA'LIM VA TARBIYA SHAROITIDA LOYIHANING AHAMIYATI

Palimbetova Sarbinaz Aybek qizi
1-kurs magistranti Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
palimbetovasarbinaz@gmail.com +998907031355

Annotatsiya: *ushbu maqola ta'lim va tarbiya sharoitida loyihaning ahamiyatini o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *maktab o'quvchilari, ta'lim, tarbiya, loyiha faoliyati va loyiha faoliyatining maqsadlari.*

Zamonaviy jamiyatda chuqur o'zgarishlar inson hayotining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatdi. Yosh avlodning, asosan maktab o'quvchilarining shaxsiyatini etishtirish alohida ahamiyatga ega.

Bitiruvchilar doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatiga, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga va turli xil kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan umumiy til o'rnatish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ta'limning zamonaviy tendentsiyalariga muvofiq, o'quv jarayonining ta'lim komponentining roli ortib bormoqda. Federal Davlat ta'lim standartlari shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan sifatli yangi ta'limni tashkil etishga asoslanadi.

Kasbiy faoliyatda, jamoat hayotida va madaniyat sohasida o'z harakatlarini mustaqil ravishda boshqarishga qodir bo'lgan va o'zini takomillashtirishga va o'z yo'lini ongli ravishda tanlashga intiladigan ijodiy, tashabbuskor shaxsni shakllantirishga yordam beradigan innovatsion usul va uslublarning zarurligi dolzarb ehtiyojdir.

Shu munosabat bilan maktab o'quvchilarining ta'lim muhitida har tomonlama rivojlanishiga nazariy va amaliy tadqiqotlarni birlashtirgan holda ta'lim va tarbiyaga yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Loyiha usuli professional, ijtimoiy, ta'lim va ijodiy sohalarni qamrab oladigan ko'p qirrali shaxsni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida aniqlandi. Talabalarning loyihaviy faoliyati o'qituvchilar tomonidan yaqindan o'rganish mavzusi bo'lib, ular ushbu tadbirlardan innovatsion ta'lim amaliyotini joriy etish platformasi sifatida foydalanadilar. Loyiha faoliyati o'quvchilar o'rtasida avtonom ta'limni rivojlantiradigan, bolalar muammolarni faol ravishda aniqlashi va hal qilishi mumkin bo'lgan stsenariylarni yaratadigan texnologiya sifatida qaraladi. Bunday tadbirlarda ishtirok etish talabalarga ijodiy salohiyatini, tadqiqot qobiliyatlarini optimallashtirish, mustaqillik, faollik, qat'iyatlilik, o'z harakatlarini rejalashtirish va maqsadlarga erishish qobiliyatini namoyish etish, eng muhimi, olingan bilimlarni amalda qo'llash imkonini beradi. Loyiha faoliyatini qamrab oladigan texnologik

asos loyiha usuli chegaralaridan tashqarida ekanligini tan olish kerak. Loyiha usuli tayyor mahsulot shaklida aniq natijaga erishishga asoslanadi. Loyiha faoliyati texnologiyasi loyiha ishining har bir bosqichida shaxsiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida individual ishtirokchiga asoslanadi.

Loyiha faoliyati mustaqil tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishga, shu jumladan muammolarni aniqlashga, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga qaratilgan rivojlantiruvchi ta'limning samarali vositasidir. Ijodkorlik va mantiqiy fikrlashni targ'ib qilish dasturning asosiy xususiyati bo'lib, o'z taqdirini o'zi belgilash, ijodiy o'zini o'zi anglash va asosiy shaxsiy kompetentsiyalarni shakllantirish uchun sharoit yaratadi.

Ta'limdagi loyiha faoliyatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Loyiha faoliyatini zamonaviy o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi muhim ahamiyatga ega.

Hamkorlik munosabatlariga o'tish va o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik amaliyotini rivojlantirish bilan tavsiflangan ta'lim ishtirokchilari o'rtasidagi interaktiv dinamikani o'zgartirish juda muhimdir. O'zaro ta'sirning bu o'zgarishi yangi bilimlarni birgalikda izlashni va keyinchalik uni amaliy sharoitlarda qo'llashni osonlashtiradi va shu bilan ijtimoiy umidlar va talablarga mos keladigan muhim natijalarni beradi.

Shaxsiy kompetentsiyalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Ta'limdagi loyihaviy yondashuv maktab, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga asoslanadi, maqsad aniq loyihalar orqali ta'lim maqsadlariga erishishdir. Ushbu jarayonning asosiy elementi ishtirokchilar o'rtasida samarali muloqot bo'lib, muammolarni birgalikda hal qilish, maqsadlarni belgilash, ishni rejalashtirish va aniq natijalarga erishishga qaratilgan. Bu haqiqiy hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim muhitida ta'lim muassasalari loyihaga asoslangan ta'limni boshlash uchun yaxshi jihozlangan bo'lib, ushbu pedagogik yondashuv turli xil o'quv fanlarida qo'llaniladi. Shaxsiy faoliyatdan tortib guruh faoliyatigacha bo'lgan turli xil ish shakllarini birlashtirish imkoniyati mavjud. O'quv jarayoniga loyihaviy yondashuvning joriy etilishi o'qituvchi rolining vakolat lavozimidan tashkilotchi, maslahatchi va o'quv jarayonidagi hamkorga o'tishiga olib keladi.

Loyihalarni yaratish va amalga oshirish jarayonida talabalarning yangi bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoji uyg'onadi, bu kursda o'rganilgan materialni yoki uning alohida mavzularini birlashtirishga yordam beradi.

Loyihalarda ishtirok etish talabalarga noyob tajriba o'rganish imkoniyatini beradi va ularga an'anaviy ta'lim modellari doirasidan tashqariga chiqadigan zamonaviy vakolatlarni taqdim etadi. Ushbu vakolatlar umumiy ilmiy, axborot, kognitiv, kommunikativ, qiymatga

yo'naltirilgan, ijtimoiy va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan keng sohalarni qamrab oladi.

Loyiha uslubining tobora ommalashib borayotganini uning umumiy ta'limdagi modernizatsiyaning asosiy tamoyillari bilan uyg'unlashishi bilan bog'lash mumkin.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'quv materialining integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Axborot, kommunikativ, ijtimoiy va shaxsiy kompetentsiyalarni shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy jihati hisoblanadi. O'quv jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'ziga hurmatni namoyon etish, amaliy ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Loyiha tamoyillarida poydevor olishning ahamiyati ta'limning barcha darajalarida loyiha bilan bog'liq loyihalardan keng foydalanish bilan yanada ta'kidlanadi. Maktab yoshidagi loyiha ishlarining texnologiyalari va tamoyillari bilan tanishish o'quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish va ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlash omili sifatida aniqlandi.

Muvaffaqiyatga erishish shaxsning loyiha sifatida mavjudligini kontseptsiyalash qobiliyatiga, maqsadlarni belgilashni, harakatlar rejasini tuzishni va natijalarni keyingi baholashni talab qiladigan jarayonga bog'liq. O'zbekistonda va xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, biznes, sport, siyosat va san'at sohasidagi zamonaviy rahbarlarning katta qismi loyiha fikrlash bilan shug'ullanadi.

REFERENCES:

1. Тюнина, В. М. Проектная деятельность как одна из форм воспитательной работы в современной школе / В. М. Тюнина. — Текст : непосредственный // Образование и воспитание. — 2024. — № 1 (47). — С. 14-16. — URL: https://moluch.ru/th/4/archive/262/8874/ (дата обращения: 27.04.2025).
2. Kengesbayevich, R. M. (2024). INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATION PRESCHOOLS AND TRAINING OF FUTURE EDUCATORS TO WORK WITH CHILDREN. AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 2(3), 166-171.
3. Kengesbayevich, R. M. (2024). THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ABILITIES THROUGH THE CREATIVE PROCESS. TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR, 13, 142-144.
4. Kengesbayevich, R. M. (2025). ETHNOCULTURAL ASPECTS OF VALUE ORIENTATIONS. AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 3(1), 40-43.

5. Kengesbayevich, R. M. (2025, January). PSYCHOLOGICAL DEFENCES IN CHILDREN. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 13, pp. 22-23).

6. Oralbaevna, M. A. (2025). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT «EDUCATION». AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 3(1), 993-997.

7. Tajibay, S., & Kengesbayevich, R. M. (2024). CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT AND SOCIALIZATION OF TEENAGERS. AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 2(5), 886-890.

ALGEBRANING ASOSIY TEOREMASI

O‘rozova Nafisa Xusniddin qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Matematika yo'nalishi 1-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Algebraning asosiy teoremasi har bir kompleks koeffitsiyentli polinomning kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligini bildiradi. Bu teorema polinomlar nazariyasining asosiy natijalaridan biri bo‘lib, har qanday n darajali polinomning ildizlari kompleks sonlar maydonida mavjud ekanligini tasdiqlaydi. Teorema kompleks sonlar maydonining to‘liq ekanligini ko‘rsatadi va ko‘plab matematik sohalarda, jumladan, kompleks analiz va algebra sohalarida keng qo‘llaniladi.*

Kalit so’zlar: *Algebraning asosiy teoremasi, polinom, kompleks sonlar, ildizlar, kompleks koeffitsiyentlar, algebra, polinomlar nazariyasi, kompleks analiz, to‘liq maydon, n darajali polinom, matematik teorema.*

KIRISH

Algebra o‘zining tarixiy rivojlanishida muhim bosqichlardan o‘tdi va bugungi kunda matematikada eng muhim va asosiy tarmoqlardan biriga aylandi. Algebra nafaqat sonlar bilan ishlashni, balki matematik tuzilmalarni, funksiyalarni va ularning o‘zaro munosabatlarini o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, algebra polinomlar, ularning ildizlari va ularni yechish usullari bilan chambarchas bog‘liqdir. Polinomlar matematikada juda keng qo‘llanilib, ular ko‘plab nazariy va amaliy masalalarning asosini tashkil etadi.

Algebraning asosiy teoremasi — har bir n darajali kompleks koeffitsiyentli polinomning kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligini tasdiqlovchi asosiy natija bo‘lib, matematikada juda katta ahamiyatga ega. Ushbu teorema, ayniqsa, polinomlarning ildizlarini o‘rganish, ularni tasniflash va umumiy qoidalarni keltirishda muhim o‘rin tutadi. Teorema polinomlar nazariyasini rivojlantirishda va kompleks sonlar maydonida to‘liq tahlil qilishda mustahkam poydevor yaratdi. Algebraning asosiy teoremasi polinomlar bilan ishlashni osonlashtiradi, chunki ularning ildizlari har doim mavjud bo‘lishini kafolatlaydi.

Algebraning asosiy teoremasi XIX asrda matematik Carl Friedrich Gauss tomonidan isbotlangan va shundan keyin bu natija turli matematik usullar yordamida tasdiqlangan. Teorema faqat polinomlar bilan ishlashni emas, balki matematikaning boshqa tarmoqlarida ham, masalan, sonlar nazariyasida, kompleks analizda va algebraik geometriyada muhim qo‘llaniladi. Shuningdek, algebraning asosiy teoremasi boshqa matematik masalalarni hal qilishda, xususan, yechimlarning mavjudligi va ularning xossalarini tahlil qilishda ham qo‘llaniladi.

Shu bilan birga, algebraning asosiy teoremasi matematik tahlil va boshqa ilg‘or matematik yo‘nalishlarni rivojlantirishda asosiy o‘rin tutadi. Bu teoremaning muhimligi, uning nafaqat matematik nazariyani, balki ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishda ham katta rol o‘ynashida yotadi.

Asosiy qism

Algebraning asosiy teoremasi (AAT) — har qanday n darajali kompleks koeffitsiyentli polinomning kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligini ta’minlaydigan asosiy natijadir. Bu teorema polinomlarning ildizlarini izlashda, ular bilan ishlashda va ular orasidagi o‘zaro munosabatlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu teorema, algebraning rivojlanishida, ayniqsa kompleks sonlar maydonida, matematik tahlil va boshqa sohalarda katta rol o‘ynaydi.

Algebraning Asosiy Teoremasining Formulasi

Teoremaga ko‘ra, agar $P(z)=a_n z^n + a_{n-1} z^{n-1} + \ldots + a_1 z + a_0$ darajali kompleks koeffitsiyentli polinom bo‘lsa, va $a_n \neq 0$ $a_i$unda bu polinomning kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligi isbotlanadi. Ya'ni, har qanday kompleks koeffitsiyentli polinom, agar daraja $n > 0$ bo‘lsa, ularning ildizlari kompleks sonlar maydonida mavjud bo‘ladi.

Algebraning Asosiy Teoremasi va Uning Ahamiyati

Bu teorema nafaqat algebraik tuzilmalar va polinomlar nazariyasini, balki matematik fizikada, boshqaruv tizimlarida va boshqa ko‘plab sohalarda qo‘llaniladi. Misol uchun, polinomlar yordamida ba'zi fizik jarayonlarning modellarini qurishda, ularning ildizlarini aniqlash uchun algebraning asosiy teoremasidan keng foydalaniladi.

Misollar bilan Algebraning Asosiy Teoremasi

Misol 1: Oddiy Polinomning Ildizlarini Topish

Ko‘rib chiqaylik, oddiy bir polinomni:

ılgebraning asosiy teoremasi: har bir n darajali kompleks oeffitsiyentli polinom kompleks sonlar maydoni da kamida bitta dizga ega.

Misol 1:

$P(x) = x^2 - 5x + 6$

$x = 2)(x - 3)$

Misol 2:

$P(z) = z^2 + (2 + 3i)z + (4 - i)$

$z = -1 + 2i, \quad z = -1 - i$

Misol 3:

$P(x) = x^5 - 3x^4 + 4x^3 - 2x^2 + x - 6$

ırrqılcaa: $x - b$

Bu polinomni ildizlarini topish uchun biz uni faktorlarga ajratishimiz mumkin. Polinomning ildizlarini topish uchun quyidagi formulani qo‘llaymiz:

x2-5x+6=(x-2)(x-3)x^2 - 5x + 6 = (x - 2)(x - 3)x2-5x+6=(x-2)(x-3)

Misol 1: $P(x) = x^2 - 5x + 6 = x(x-2)(x-3)$

$x = 2, x = 3.$

Misol 2: $P(z) = z^2 + (2+3i)z + (4-i)$

$z = = \frac{-b \pm \sqrt{b^2-4ac}}{2a},$

$z_1 = -1+2i,\ z_2 = 1-i$

Misol 3: $P(x) = x^5 - 3x^4 + 4^3 - 2x^2 + x - 6$

Misol 4: $P(z) = z^4 + 1$

$z = e^{i\pi},\ e^{3\pi/4},\ e^{5i\pi/4},\ e^{5\pi}4,\ e^{7\pi/4}$

Bu yerda x=2x - 2x=2 va x=3x - 3x=3 polinomning ildizlari hisoblanadi. Demak, bu polinomning ildizlari 2 va 3 ekanligini ko‘ramiz.

Agar biz algebraning asosiy teoremasi nuqtai nazaridan qarasak, bu teoremaga ko‘ra, har qanday darajali polinom, xususan, bu polinom, kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligi isbotlanadi. Bu misolda polinomning ildizlari haqiqiy sonlar bo‘lsa ham, algebraning asosiy teoremasi shuni ta’minlaydi ki, bu polinomning ildizlari har doim mavjud va ular kompleks sonlar maydonida joylashgan.

Misol 2: Kompleks Ko‘effitsiyentli Polinom

Endi ko‘rib chiqaylik, kompleks ko‘effitsiyentlarga ega bo‘lgan polinomni:

Bu polinomning ildizlarini topish uchun avvalo kvadrat tenglamaning ildizlarini aniqlash formulasi yordamida yechimlarni topamiz:

Algebraning asosiy teoremasi (shuningdek, Algebra asosiy teoremasi) — har bir n darajali polinomning kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega ekanligini bildiruvchi teorema. Bu teorema XX asrda matematikada juda muhim natija bo‘lib, polinomlarning ildizlarini o‘rganish va ularning xossalarini tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Teorema quyidagicha ifodalanadi:

Algebraning asosiy teoremasi: Har bir n darajali (ya'ni, n o‘zgaruvchiga ega) kompleks koeffitsiyentli polinom, $P(z)=a_n z^n + a_{n-1}z^{n-1}+\ldots+a_1 z + a_0$, $a_n \neq 0$ a_i kompleks sonlar maydonida kamida bitta ildizga ega.

Bu degani shuki, har bir kompleks polinom z = c nuqtada nolga teng bo‘ladigan bitta c kompleks sonini (ildiz) topadi. Polinomning barcha ildizlari (bir nechta bo‘lishi mumkin) kompleks sonlar maydonida mavjud bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ikromova, S. A. (2024). BASICS OF PSYCHOLOGICAL SERVICES. PEDAGOG, 7(5), 670-676.

2.Akbarovna, I. S. (2024). THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL MANAGEMENT IN EDUCATION. PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA ILMIY JURNALI, 2(4), 40-46.

3.Akbarovna, I. S. (2024). PSIXOLOGIK XIZMAT ASOSLARI. PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA ILMIY JURNALI, 2(4), 54-60.

4.Akbarovna, I. S. (2024). STAGES OF PSYCHOLOGICAL CONSULTATION. PEDAGOG, 7(4), 328-334.

5.Икромова, С. А. (2023). ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИММУНИТЕТА К ДЕСТРУКТИВНЫМ ИДЕЯМ У ПОДРОСТКОВ. European research, (3 (81)), 47-49.

O‘QUVCHILARNI FAZOVIY TASAVVURINI SHAKLLANTIRISHDA 3D MODELLAR VOSITASIDA O‘QITISH

Raximjonova Zuxra Abduqahor qizi
Sirdaryo viloyati Guliston davlat pedagogika instituti Tarix va san’atshunoslik kafedrasi 2-kurs magistranti

Annatatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida chizmachilik fani darslarini tashkil qilishda innovatsion texnologiyalarning bir qancha afzalliklari hamda dars jaraayonlarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanilganda erishish mumkin bo‘lgan yutuqlar va natijalar haqida qisqacha ma’lumot berib o‘tilgan. Bunda o‘quvchilarning qiziqishlari inobatga olingan holda darslarni tashkil qilishda 3D madellashtirish dasturlar(AutoCAD)dan foydalanish usullari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *maktab,chizma, fazoviy tasavvur, innovatsion, texnologiya, 3D madellar, AutoCAD, manipulyatsiya,*

“Tasavvur bilimdan muhimroqdir. Chunki bilim bizga bor narsalarni berishga yordam beradi, tasavvur esa cheksiz imkoniyatlarni ochib beradi.”

Albert Eynshteyn.[5]

Fazoviy tasavvur tushunchasi keng ma’noli tushuncha bo‘lib u – insonni uch o‘lchamli fazoni tushunishi, uni ko‘z oldiga keltira olishi hamda manipulyatsiya qila olish qobiliyatidir. Ta’lim sohasida fazoviy tasavvur insonning fazoviy obyektlar haqida va ularning o‘zaro munosabatlarini idrok etish, tushunish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim ko‘nikmalarni o‘rganishdan iborat. Bu ko‘nikma barcha sohalarda, shu jumladan muhandislik, chizmachilik, arxitektura, dizayn, matematika va boshqa texnik yo‘nalishlarni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Chizmachilik fanida fazoviy tasavvur tasvirlanayotgan obyekt, chizma, buyum, detal va boshqalarning shakli, hajmi, ko‘rinishi, vaziyati va uning harakterikasi haqida to‘liq tushunchaga ega bo‘lishdir. Fazoviy tasavvur deganda chizilayotgan chizma, detal, buyumlarning inson tasavvuri va hayolida ko‘z oldiga keltira olishi hamda uni chizma formatiga tushira olishi tushuniladi. Dars jarayonlarida fazoviy tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishda, dars samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirib, ongi hamda dunyoqarashini o‘stiradi, fikrlash doirasini kengaytiradi.

Ijodiy faollikni hozirgi vaqtda kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. Hozirda kelajak avlod yoshlarining bilim salohiyatini oshirishda faqat tanqidiy ko‘z bilan

[5] https://hikmatlar.uz/author/133

emas balki tasavvur qila olish, kreativ fikrlay olish qobiliyatini oshirish bilan ko‘zlangan natijalarga erishish mumkin. Bunda kompyuter texnologiyalari inson uchun ayniqsa yosh avlod uchun bera olishi mumkin bo‘lgan ko‘plab imkoniyatlardan unumli foydalanish vositasi sanaladi.

Xususan yuqorida ta’kidlangan fazoviy tasavvur qilish qobiliyatini kompyuter texnologiyalari va unda mavjud turli dasturlar yordamida amalda ko‘rish, kuzatish va turli sohalarda sinash mumkin bo‘ladi. Bunga isbot sifatida birgina kompyuter dasturi orqali biz maktabda chizmachilik darslarida qog‘ozga chizib o‘rgangan turli geometrik shakllar, grafik tasvirlarning 3D ko‘rinishini kompyuter ekranida osonlik bilan hosil qilish imkoniyatini olish mumkin.

Chizmachilik fanidan ishlab chiqilgan innovatsion pedagogik texnologiyalar qonun-qoidalarga asoslangan holda tayyorlangan. Chunki, axborot texnologiyalari taraqqiy etgan hozirgi davrda yoshlarning ushbu texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zamon talabi bo‘lib bormoqda. O‘quvchilarga bilim berishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining ahamiyati haqida so‘z yuritganda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2022-yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojatnomasida aytilgan “Umumiy o‘rta ta’lim tizimini zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etish va farzandlarimiz har tomonlama rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratish zarur” degan fikrlarini esga olish joiz. Bu masala Davlat dasturlarida ham ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Har bir loyihada ko‘rsatilgan ta’lim texnologiyalari o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish shart-sharoitlari, mashg‘ulot rejasi, pedagogik maqsad va vazifalar, ko‘zlangan natijalar hamda o‘qitish usullari va vositalari haqida to‘liq ma’lumotlarni o‘z ichiga olishi kerak.

Hozirgi kunda chizma va uch o‘lchamli modellar tasvirlarini bajarish bo‘yicha juda ko‘plab AutoCAD, TopCAD, JCAD, 3D-GRAF, KD-Masler, КОМПАСграфик kabi grafik tizimlar kishilarning ilmiy va muhandislik faoliyatining turli sohalarida keng qo‘llanilmoqda. Ulardan ta’lim tizimida ommalashgani AutoCAD hisoblanadi. AutoCAD shuningdek, mamlakatimizda va chet ellardagi ko‘pchilik korxona va tashkilotlarda loyiha-chizma ishlarini avtomatlashtirishning standartlashtirilgan tizimi sifatida shakllangan.[6]

AutoCAD grafik dasturi yordamida ikki ko‘rinishga qarab uchinchi ko‘rinishni topish, tutashma, chiziq turlari, aksonometrik proeksiyalar, sirtlar, qirqimlar va kesimlar va boshqa mavzular bo‘yicha ishlanmalar yaratish mumkin. Kompyuterda yaratilgan 3D chizmaning vizual modeli orqali namoyish etilishi uni real hayotdagidek ko‘rsatib beradi va o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lib, ularning fazoviy tasavvurlarini rivojlantiradi.

[6] https://kompy.info/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-muammo-yechim-natija.html?page=145

Interaktiv vositalarni chizmachilik darslarida qo‘llanilishi orqali har bir o‘quvchiga individual berilgan topshiriqlar berilishi, ularning shaxsiy-individual traektoriyasi belgilanadi, natijada virtual qurilmalar va multimedia dasturlari yordamida o‘quvchilar real vaqtda chizmalar yaratish imkoniga ega bo‘ladilar.

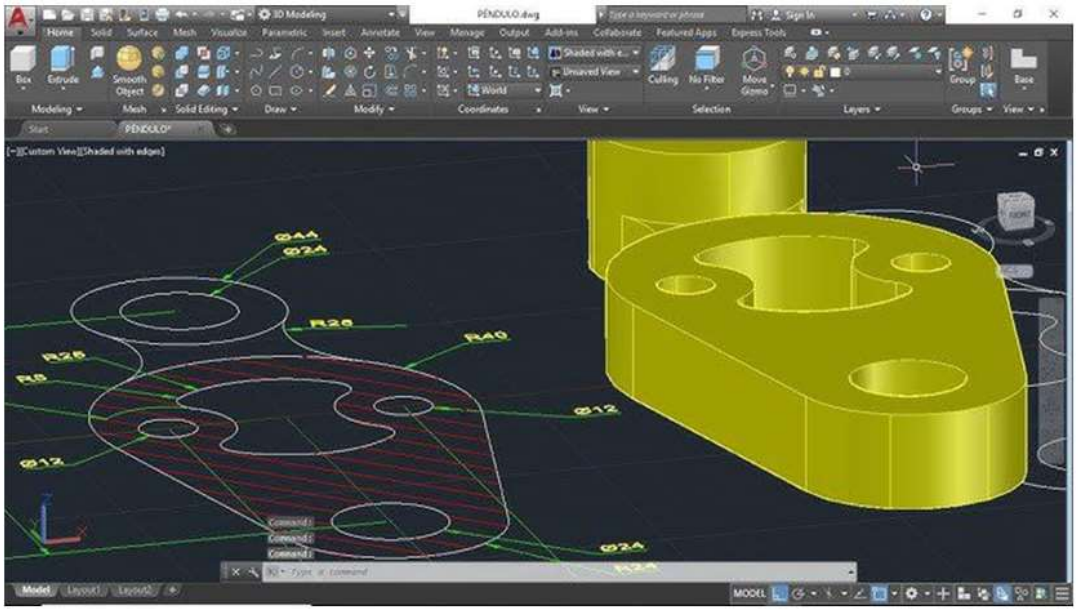

Virtual modellashtirish texnologiyalari o‘quvchilarga murakkab chizmalarni vizuallashtirishni va ularning o‘lchamlarini aniq tahlil qilishni o‘rgatadi.

Xulosa qilib aytganda chizmachilik darslarida 3D – modellashtirish va vizualizatsiya – uch o‘lchamli tasvirni yaratish jarayonida grafik dasturlardan foydalanish ta’lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ushbu texnologiyaning imkoniyatlari cheksizdir va bu texnologiya yordamida har qanday shakl va o‘lchamdagi narsalarni yaratish, ranglar bilan tajriba qilish, o‘zgartirish mumkin.

Shu bilan bir qatoqda, uch o‘lchamli vizualizatsiyaning asosiy afzalligi shundaki, u tasavvurda shakllangan tasvirlar, ajoyib rasmlar va murakkab belgilar tartibini yaratishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-134-sonli farmoni “2022 - 2026 yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” https://lex.uz/docs/6008663

2. K.G.Malikovning “Chizmachilik fani darslarida ijodiy loyihalash masalalarini qo‘llash orqali o‘quvchilar fazoviy tasavvurini oshirish” (-T.: “Maktab va hayot” jurnali, 2017 yil, 1-son.

3. Rahmonov I., Valiyev A. Chizmachilik (chizmachilik fanida konstruksiyalash asoslari). –T.: “Voris nashriyot”, 2011

Elektron saytlar

1. https://hikmatlar.uz/author/133

2. https://kompy.info/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-muammo-yechim-natija.html?page=145

THE ROLE OF QUEST TECHNOLOGY IN INTELLECTUAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL AND PRIMARY GRADES

Karshiyeva Dilnoza Utkirjonovna
Scientific advisor Teacher at Samarkand Pedagogical College Samarkand city.
Turayeva Dilnoza Niyatullayevna
Student International Institute of Finance, Technology and Science Master's student in Pedagogy,

Abstract: *In this article, we examine how quest technology affects intellectual development in preschool education and primary grades. Quest technology is a method that makes the learning process more effective and interesting for students, helping to develop collaboration, problem-solving, and creative thinking. The role and benefits of quest technology for preschool and primary grade students, as well as its role in intellectual development, are scientifically analyzed. The research emphasizes the importance of quest technology in increasing student motivation and developing independent thinking and teamwork abilities. The article also provides methodologies, techniques, and recommendations for optimizing the learning process necessary for the effective application of quest technology.*

Keywords: *Quest technology, intellectual development, preschool education, primary grades, creativity, student motivation, independent thinking, educational methodologies.*

INTRODUCTION

Today, the education system is in a process of change, and the need for updating pedagogical technologies and methodologies is increasingly growing. In particular, among modern technologies aimed at increasing student activity in the learning process, deepening knowledge acquisition, and developing thinking skills, quest technology holds a special place. Quest technology is a methodology that involves teaching students through solving certain problems or tasks, enabling the development of independent thinking, teamwork, and creativity. This technology provides students with interesting and effective ways to acquire knowledge.

Quest technology is an innovative approach to the education process, playing an important role not only in learning but also in ensuring the personal development of students. The use of quest technology in preschool and primary education institutions especially helps children fully realize their intellectual potential. Through this methodology, children independently acquire knowledge while performing various tasks, which increases their self-confidence and improves cognitive processes.

In this article, we analyze how quest technology affects intellectual development in preschool and primary grades, its effectiveness, and how it can increase student interest in

education. Quest technology encourages students to acquire knowledge in a different way in the modern education system. Research shows that the interactive and problem-solving methods that form the basis of quests further activate students, and they develop creative approaches to solving problems they encounter. Active dialogue between teacher and student, and teaching the student to work in a team, are among the greatest benefits of this methodology.

In preschool education, quest technology especially helps provide children with knowledge about nature, the physical environment, and the social world through various games and activities. Children test themselves through interesting and challenging tasks, while developing independent and creative thinking in solving complex problems. This process improves students' mental activity, memory, and attention.

In primary grades, quest technology introduces students to problems in various fields of science. Through this method, students participate in interesting games to develop scientific and mathematical abilities, analyze complex tasks, and find solutions. This process allows students to choose the most effective method for acquiring knowledge and further develops their thinking abilities.

The Impact of Quest Technology on Intellectual Development:

Quest technology has a positive impact on intellectual development, especially for children and students. This methodology encourages students to adopt independent and creative approaches to problem-solving. The main advantage of quest technology is that it allows students to clearly express their thoughts and effectively apply knowledge while completing complex tasks. Through this process, children and primary school students actively participate in analyzing the material they have learned, consistently presenting their ideas, and engaging in discussions with others.

The impact of quests on intellectual development is particularly evident in the formation of problem-solving skills in children. For example, through quest games, students find their place in a team and learn unique ways of accepting and responding to ideas. As a result, they not only expand their knowledge but also learn to express their thoughts in mutual communication. This is of great importance in their intellectual development.

Additionally, quest technology develops mental processes such as logical thinking, concentration, memory, and imagination in students. In preschool education, this technology helps develop children's speech, strengthen their interactions with the social environment, and apply their knowledge in practice.

The Impact of Quest Technology on Students:

Quest technology has beneficial effects in various directions for preschool and primary school students. Through this methodology, students:

1. Learn to solve problems: The main approach of quest technology is to offer students problem-solving opportunities. Students are given various tasks and assignments, and they learn how to solve these issues themselves. This process develops students' creative thinking and increases their self-confidence. Students acquire new knowledge while performing various tasks and learn to apply them in practice.

2. Develop creative thinking: Quest processes teach students to develop their creative ideas and find new, unique solutions to problems. This methodology is especially effective for preschool-age children as they begin to understand the world through their imagination. Developing creative thinking forces children to change their approaches to complex tasks and assignments.

3. Learn teamwork: Quest technology provides a convenient opportunity to teach students how to work in a team. In this process, students collaborate, help each other, and achieve a common goal. Through teamwork, children develop interpersonal relationships, leadership, and collaboration skills. Additionally, this experience encourages them to communicate in a social environment, exchange ideas, and understand each other.

4. Develop independent thinking: Quest technology helps students develop independent thinking. When completing tasks, students learn to make decisions independently. They also learn to apply their knowledge in various situations and quickly assimilate new information.

5. Increase motivation: Quest technology increases students' interest and motivation in learning. This methodology allows students to organize the learning process in the form of a game, which makes them more interested in the learning process. Successful completion of quest games gives students the opportunity to achieve results through their efforts, which creates a sense of satisfaction.

The Role of Quest Technology in Preschool Education:

Quest technology in preschool educational institutions helps make the learning process different and interesting for children. Quest games for children are not only educational tools but also effective means for introducing them to the world. Through this process, children learn to apply knowledge about nature, environment, and social settings in practice. The application of quest technology in preschool education enables children to develop cognitively.

Quest games for preschool-aged children are organized through interactive activities. These games help children acquire new knowledge and develop imagination and decision-making skills. For example, children form cognitive abilities by completing tasks related to colors, shapes, and movements. Through the application of quest technology, children are actively and interestingly engaged in the learning process.

Quest Technology in Primary Grades:

The impact of quest technology on students in primary grades becomes more evident. Quest games for these students are more complex and fulfill more social and academic objectives. Primary grade students reinforce their knowledge by completing various scientific and creative tasks. With the help of quest methodology, they study various topics more deeply and learn to integrate and apply new knowledge.

In preschool education, children develop their imagination, listening, and response skills. The application of quests in primary grades allows students to develop logical thinking and mathematical reasoning. Through quests, students integrate physical, social, and emotional knowledge, making the educational process more meaningful and effective for them.

Effectiveness of Quest Technology and its Pedagogical Advantages:

The pedagogical effectiveness of quest technology is evident in several aspects:

- Increased student activity and interest: Students actively participate in quest processes and develop interest in the learning process.
- Development of problem-solving skills: Students apply their knowledge in solving various problems, which helps their mental development.
- Development of creative thinking: Quests help form children's creative thinking, encouraging them to develop new and unique solutions.
- Development of cooperation: Through teamwork, students develop communication and collaboration abilities.

Quest technology not only increases students' knowledge but also contributes significantly to their personal development. This methodology allows students to learn about themselves, solve new problems, and approach tasks creatively. Quest games also develop skills such as responsibility, management, and effective time management in students. This technology, especially in preschool and primary grades, helps improve children's intellectual abilities, enabling them to think actively and demonstrate their problem-solving skills.

The Role of Quest Technology in Cognitive Development:

The impact of quest technology on the cognitive development of students is immense. This method refreshes the learning process, encouraging students to actively participate rather than just read. During quest processes, students learn to explore new things, approach problems in novel ways, and break down complex issues. Students test their cognitive abilities while completing quest tasks, gain confidence, and quickly master new knowledge.

For example, when children learn mathematical problems or knowledge about nature through quest methods, they learn to form clear and complete mental images rather than just memorizing facts, as well as applying their knowledge in new situations. In this process, students develop abilities to visualize, analyze, and synthesize topics.

Creative Approaches in Quests and Developing Children's Imagination:

The role of quest technology in developing creative thinking in students is particularly significant. For preschool children, quest games serve to develop their imagination. They start with simple interesting tasks in the learning process, then move on to more creative and complex challenges. For instance, children develop their imagination and creative abilities by learning about colors, shapes, images, various materials, and spatial structures during the quest process.

The quest method is very convenient for imagining, creative approaches, and generating new ideas because it introduces students to different worlds and situations. Children learn to create something new, learn from mistakes, and face challenges while performing interesting and unique tasks.

The Role of Quest Technology in Teamwork:

Another important aspect of quest technology is developing teamwork skills in students. Collaborative activities are pedagogically important in preschool and elementary grades. In quests, students learn to cooperate with each other, solve problems together, and make collective decisions. This process ensures mutual respect, communication, and collective responsibility in problem-solving.

The development of teamwork skills enables students to successfully engage in social activities in the future. In quests, students learn mutual help, support, and exchange of ideas. Listening to other students' opinions and expressing their own views also increases their social activity.

Developing Independent Thinking and Decision-Making in Students:

Quest technology serves to develop independent thinking in students. Students learn to make their own decisions when completing tasks. They learn to make choices during the process of completing assigned tasks, find the most correct and effective solution among options, and analyze the results of their decisions. These skills help them in their future life and learning process.

Developing independent thinking allows students to gain self-confidence, understand their capabilities, and learn determination in approaching complex tasks. The importance of quests in applying an independent approach is significant in developing students' abilities to analyze themselves and work independently.

The Role of the Teacher in the Quest Process:

The role of the teacher is very important in implementing quest technology. The teacher should provide guidance to students, organize tasks, and give necessary assistance. During the quest process, the teacher should encourage students, acknowledge their successes, and motivate them to learn from their mistakes. By organizing quests in a team format, the

teacher helps strengthen social relationships among children. The teacher should create opportunities for students to express themselves and implement creative approaches.

Main Elements of Quest Technology	Impact on Intellectual Development	Pedagogical Approach
Creative Approach.	Develops creative thinking in students, helps generate new ideas	The teacher provides new tasks to students and supports their creative approach.
Teamwork	Increases teamwork communication skills and collaborative problem-solving abilities in students.	The teacher organizes team activities and encourages students to work together.
Independent Thinking	Students learn to make decisions independently, gaining freedom in self-expression and making choices.	The teacher gives students opportunities to complete tasks independently and encourages them to analyze.
Cognitive Activity	Quest games encourage students to actively learn and study, teaching them to apply effective approaches to mastering new information.	The teacher organizes quest games, engages students in active participation, and helps them acquire solid knowledge.
Effective Time Management	Students learn to manage time for completing tasks periodically, which helps improve their social activities and future work performance.	The teacher teaches students how to allocate time properly and monitors time for effective completion of each task.
Learning from Mistakes	Students learn to analyze their mistakes and correct them, which increases their resilience in problem-solving.	The teacher encourages discussion of mistakes and learning from them.

Summary:

The application of quest technology in preschool and primary grades evokes numerous positive effects in students. Students develop mental growth, creative thinking, independent decision-making, teamwork, and self-expression skills. This technology helps students acquire knowledge in an interesting and effective manner, which contributes significantly to their success in education and social environments. Quest technology as a pedagogical methodology serves not only to expand students' knowledge but also their cognitive and creative development.

Quest technology has a significant impact on the mental development of students in preschool and primary grades. This technology creates opportunities for students not only to acquire knowledge but also to develop problem-solving and creative thinking skills. Through quests, students improve their teamwork skills, independent thinking, and

communication abilities. Additionally, the quest methodology's focus on making the learning process more effective and interesting as a pedagogical approach strengthens its position in the education system.

REFERENCES:

1. Shapiro, E. (2018). Quest technologies and their role in education. Journal of Educational Theory and Practice, 12(4), 118-124.

2. Khasanova, N. (2020). The role of quest technology in preschool education. Pedagogical Approaches for Teachers, 7(3), 75-82.

3. Tishchenko, I. (2017). Application of quest technologies in primary grades. Teaching Methodology and Didactics, 9(2), 45-56.

4. Karimova, L. (2019). The impact of quest games on students' mental development. Education and Innovations, 15(5), 102-108.

5. Mirzaeva, S. (2021). Pedagogical technologies and their role in preschool education. Educational Methodologies, 10(1), 58-65.

CHAEBOLS AND THEIR ROLE IN THE GLOBALIZATION OF THE SOUTH KOREA ECONOMY

Salikhova Alina M
Senior Lecturer Department of Economics and Management TSUOS

Abstract: *Chaebols are large corporate conglomerates that play a key role in integrating the Republic of Korea into the global economy. They account for about two-thirds of the country's total exports. This article examines the influence of chaebols on global economic processes, their evolution, current state, and the risks associated with their activities.*

Key words: *chaebol, financial-industrial groups, corporate conglomerates, globalization, industrialization, export-oriented strategy of economic growth, corporate governance, preferences, subsidiaries, transnationalization.*

ЧЕБОЛИ И ИХ РОЛЬ В ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ ЮЖНОЙ КОРЕИ

Салихова А.М
Старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент» ТГУВ

Аннотация: *Чеболи — крупные корпоративные конгломераты, играющие ключевую роль в интеграции Республики Корея в мировую экономику. На их долю приходится около двух третей всего экспорта страны. В статье исследуется влияние чеболей на глобальные экономические процессы, их эволюция, современное состояние и связанные с их деятельностью риски.*

Ключевые слова: *чеболь, финансово-промышленные группы, корпоративные конгломераты, глобализация, индустриализация, экспортоориентированная стратегия экономического роста, корпоративное управление, преференции, дочерние компании, транснационализация.*

Экономическое развитие Республики Корея представляет собой один из наиболее впечатляющих примеров успешной трансформации национальной экономики в современной истории. За несколько десятилетий страна прошла путь от аграрного общества до одного из мировых лидеров в области высоких технологий и промышленного производства. Центральную роль в этом процессе сыграли чеболи – крупные корпоративные конгломераты, которые не только

определяют внутреннюю экономическую динамику, но и оказывают существенное влияние на глобальные рынки.

Чеболи представляют собой уникальное явление в мировой экономике. Эти финансово-промышленные группы, объединяющие множество компаний под контролем семейных кланов, отличаются особой структурой управления и тесными связями с государством. В отличие от западных транснациональных корпораций, которые формировались в условиях рыночной конкуренции, чеболи были созданы целенаправленно как инструмент индустриализации страны в 1960-х годах. Их становление и развитие неразрывно связано с экспортоориентированной стратегией экономического роста, которую проводило правительство Южной Кореи.

Исторически чеболи возникли в период правления президента Пак Чон Хи, когда страна взяла курс на развитие тяжелой промышленности. Государство предоставляло этим конгломератам различные преференции, включая доступ к дешевым кредитам и защиту внутреннего рынка. Взамен чеболи должны были обеспечивать быстрый рост экспорта и создание современных производств. Эта модель доказала свою эффективность – уже к 1980-м годам такие компании, как Samsung, Hyundai, LG и SK, контролировали значительную часть национального ВВП и экспорта.

Особенностью чеболей является их организационная структура. В отличие от западных корпораций с распределенной системой собственности, корейские конгломераты находятся под контролем семей-основателей. Это обеспечивает высокую степень централизации управления, но одновременно создает проблемы с прозрачностью принятия решений. Другой характерной чертой является практика перекрестного владения акциями между дочерними компаниями, что позволяет сохранять контроль над всей группой при относительно небольшой доле прямого участия.

Глобализация экономики открыла перед чеболями новые возможности для экспансии. Вступление Южной Кореи в ВТО в 1967 году (тогда еще в ГАТТ) стало важным этапом их интернационализации. Либерализация торговли позволила корейским компаниям выйти на мировые рынки, но одновременно подвергла их жесткой международной конкуренции. Чеболи успешно адаптировались к этим условиям, существенно повысив эффективность и технологический уровень своего производства.

Кризис 1997-1998 годов стал серьезным испытанием для корейской экономической модели. Финансовые проблемы выявили слабые места в структуре чеболей – чрезмерную задолженность, непрозрачное управление, избыточную диверсификацию. Под давлением Международного валютного фонда правительство было вынуждено провести масштабные реформы, направленные на реструктуризацию этих конгломератов. В результате многие чеболи были вынуждены сосредоточиться на основных направлениях деятельности, продать непрофильные активы и улучшить корпоративное управление.

Несмотря на реформы, чеболи сохранили доминирующие позиции в экономике Южной Кореи. К 2022 году крупнейшие чеболи, такие как Samsung, LG и Hyundai, генерировали до 23% ВВП страны, а объем экспорта достиг $683,6 млрд — во многом за счет высокотехнологичной продукции. В 2023 году правительство объявило о новых инвестициях в $230 млрд в полупроводниковую промышленность, реализацию которых возглавит Samsung. По прогнозам, к 2032 году Южная Корея будет обеспечивать 19% мирового рынка полупроводников .

Деятельность чеболей имеет как положительные, так и отрицательные последствия для экономики Южной Кореи. С одной стороны, они обеспечивают высокие темпы роста, создают рабочие места, инвестируют в исследования и разработки. С другой – их доминирование ограничивает развитие малого и среднего бизнеса, создает риски монополизации рынков. Кроме того, тесная связь крупного бизнеса с государственными структурами нередко приводит к коррупционным скандалам.

Правительство Южной Кореи предпринимает меры для регулирования деятельности чеболей. В 2016 году был принят антикоррупционный закон, ограничивающий возможность получения подарков чиновниками. Действуют нормативные акты, регулирующие перекрестное владение акциями и поддерживающие малые предприятия. Однако полностью изменить сложившуюся систему пока не удается – чеболи остаются основой экономической мощи страны.

В условиях глобальной экономической нестабильности чеболи сталкиваются с новыми вызовами. Торговые войны, пандемия COVID-19, проблемы с поставками полупроводников – все это требует адаптации их бизнес-моделей. В ответ компании усиливают инвестиции в перспективные направления, такие как искусственный интеллект, электромобили,

возобновляемая энергетика. Одновременно они расширяют свое присутствие на новых рынках, особенно в странах Юго-Восточной Азии.

Роль чеболей в глобальной экономике продолжает расти. Их опыт сочетания централизованного управления с инновационным развитием представляет интерес для многих стран. Однако будущее этих корпораций во многом будет зависеть от их способности адаптироваться к изменениям в мировой экономике и требованиям устойчивого развития. Правительство Южной Кореи стоит перед сложной задачей – сохранить конкурентные преимущества чеболей, одновременно уменьшая связанные с ними риски для экономики.

Таким образом, чеболи остаются ключевым элементом экономической системы Южной Кореи, определяя ее место в глобальном разделении труда. Их эволюция отражает общие тенденции развития мировой экономики – от индустриализации к цифровой трансформации. Несмотря на существующие проблемы, эти корпорации демонстрируют способность адаптироваться к меняющимся условиям, что позволяет им сохранять лидирующие позиции на международной арене. Опыт чеболей представляет значительный интерес для исследования современных процессов глобализации и транснационализации бизнеса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. The Chaebols. https://studyres.com/doc/7821618/the-chaebols-in-south-korea-thomas-white-international

2. Галиахметов, А.В. Структура чеболей, как неотъемлемый элемент экономического кризиса Республики Корея 1997 г. Текст электронный Казанский вестник молодых ученых. 2020.- №2. URI: http://cyberleninka ru/article/n/struktura-cheboley-kak-ncotemlemyy-element-ekonomicheskogo-krizisa-respubliki-koreya-1997-goda

3. Monopoly Regulation and Fair Trade Act 1980. Elaw.kirie.re.kr. URL: http://elaw.kiri.re.kr/kor service lawViewцу.do?hseq-35763&lang KOR

4. Конина, Н. Реструктурирование деятельности финансово-промышленных групп Южной Кореи в условиях кризиса. Текст электронный / Международный журнал Проблемы теории и практики управления. 1999

5. FAIR TRADE COMMISSION REPUBLIC OF KOREA. URL:file:///C:/Users/Admin/Downloads/Annual%20Report%202022%20(2).pdf]

ИЗУЧЕНИЕ НУТРИТИВНОГО СТАТУСА У ПЕДИАТРИЧЕСКИХ ПАЦИЕНТОВ С ВРОЖДЕННЫМИ ПОРОКАМИ СЕРДЦА И ХСН.

Халилова Манижа Абдурашидовна

Резидент магистратуры 2 курса по направлению -Педиатрия Самаркандского государственного медицинского университета,Самарканд, Узбекистан.

Раббимова Д. Т

Научный руководитель: д.м.н., доц.

Цель работы: *Оценить распространенность недостаточности питания среди детей с ХСН при ВПС у детей с врождёнными пороками сердца и хронической сердечной недостаточностью в возрасте от 1 месяца до 1 года.*

Материал и методы исследования:

На базе кардиохирургического отделения Самаркандского детского многопрофильного медицинского центра было проведено скрининговое обследование пациентов в возрасте от 1 мес до 1 года сврожденными пороками сердца с ХСН, как до коррекции порока, так и после нее (n= 28).

Оценка антропометрических показателей была проведена с использованием программы WHO Anthro (2009 с учетом следующих параметров: вес/возраст, вес/рост, рост/возраст, индекс массы тела (ИМТ)/возраст, на основании расчета Z-scores

-отклонений индивидуальных показателей от средних значений для данной популяции

(ВОЗ 2008).

Результаты исследования:выявлено, что у значительной части детей с врождёнными пороками сердца имеется нарушение нутритивного статуса различной степени выраженности;

установлено, что выраженность трофологической недостаточности зависит от возраста пациента, вида патологии сердечно-сосудистой системы и наличия сердечной недостаточности;

Недостаточность питания была диагностирована у 23 (82,2 %) обследованных пациентов с ХСН , с врожденными пороками сердца из них: острая форма НП у 13 (46,4%) детей, среди которых легкая форма НП –у 8 (28,6%), средне

тяжелая форма НП у 3 (10,7%) и тяжелая форма НП у 2 (7,2 %) больных. Хроническая форма НП было диагностировано у – 10 (35,7 %) больных детей.

Выводы:У детей с врожденными пороками сердца и хронической сердечной недостаточностью имеется высокая доля недостаточности питания , что требует внимания и вмешательства.

Современные методы оценки нутритивного статуса, включая антропометрию, анализ рациона питания, являются эффективными инструментами для мониторинга состояния здоровья данных детей.

Рекомендуется разработать индивидуализированные диетические рекомендации на основе полученных данных для каждой группы риска.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Всемирная организация здравоохранения. WHO Anthro (Version 3.2.2, 2011) [Электронный ресурс]. – Женева: ВОЗ, 2011. – Режим доступа: https://www.who.int/tools/child-growth-standards/software, свободный.

2. Всемирная организация здравоохранения. Оценка физического развития детей: учебный курс. – Женева: ВОЗ, 2008. – 140 с.

3. Baker R.D., Baker S.S. Pediatric Nutrition // Nelson Textbook of Pediatrics. – 21st ed. – Elsevier, 2020. – С. 295–310.

4. Мясникова И.С., Мартынова Е.А. Нарушения питания у детей с врожденными пороками сердца // Вопросы современной педиатрии. – 2018. – Т. 17, № 4. – С. 215–221.

5. Okoromah C.A.N., Ekure E.N., Lesi F.E.A. et al. Nutritional status of children with congenital heart defects: a controlled study // Pediatr Cardiol. – 2011. – Vol. 32, No. 4. – P. 478–485.

6. Vaidyanathan B., Radhakrishnan R., Sarala D.A. et al. Malnutrition in children with congenital heart disease: determinants and short term impact of corrective intervention // Indian Pediatr. – 2008. – Vol. 45, No. 7. – P. 541–546.

7. Баранов А.А., Альбицкий В.Ю. Руководство по детской диетологии. – М.: МИА, 2021. – 448 с.

8. Levy R.J., Meara J.G., McElhinney D.B. Nutrition and growth in infants with congenital heart disease: a review // Clin Perinatol. – 2001. – Vol. 28, No. 2. – P. 425–445.

9. Российская ассоциация кардиологов. Национальные клинические рекомендации: Хроническая сердечная недостаточность у детей. – М., 2022. – 87 с.

10.Medoff-Cooper B., Irving S.Y., Marino B.S. et al. Weight change in infants with a functionally univentricular heart: from surgical intervention to hospital discharge // Cardiol Young. – 2011. – Vol. 21, No. 2. – P. 136–144.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KORPUS LINGVISTIKASINING O'RNI

Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining 1-bosqich talabasi E-mail:abduvayitovazulfizar@gmail.com Tel:(998)94 044 39 93

Annotatsiya: *Ushbu maqolada korpus lingvistikasi tushunchasi,uning shakllanishi,asosiy tamoyillari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati yoritildi.Korpus asosidagi tadqiqotlar til materiallarini chuqur tahlil qilishda qanday afzalliklar berishi muhokama qilindi.Shu bilan birga bir guruh olimlarni korpus lingvistikasi bo'yicha fikrlari keltirib o'tildi.*

Kalit so'zlar: *Korpus, korpus linvistika, tilshunoslik, kampyuter lingvistika, leksik qatlam.*

THE PLACE OF CORPUS LINGUISTICS IN MODERN LINGUISTICS

Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining 1-bosqich talabasi E-mail:abduvayitovazulfizar@gmail.com Tel:(998)94 044 39 93

Annotation: *The annotation discusses the concept of corpus linguistics, its development, key principles, and its importance in modern linguistics. It highlights the benefits of using corpus-based research for in-depth analysis of language material. The views of several scholars on the topic are also presented.*

Keywords: *Corpus, corpus linguistics, linguistics, computational linguistics, lexical layer.*

МЕСТО КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining 1-bosqich talabasi E-mail:abduvayitovazulfizar@gmail.com Tel:(998)94 044 39 93

Аннотация: *В аннотации рассматривается понятие корпусной лингвистики, её становление, основные принципы и значение в современной лингвистике. Освещаются преимущества использования корпусных исследований при глубоком анализе языкового материала. Также приводятся мнения ряда учёных по данной теме.*

Ключевые слова: *Корпус, корпусная лингвистика, лингвистика, компьютерная лингвистика, лексический слой.*

MODERN DILBILIMINDE KORPUS DILBILIMININ YERI

Zulfizar Abduvayitova Normurod qizi
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti 1-bosqich talabasi E-mail: abduvayitovazulfizar@gmail.com Tel:(998) 94 044 39 93

Özet: *Bu makalede korpus dilbilimi kavramı, oluşumu, temel ilkeleri ve modern dilbilimindeki önemi ele alınmıştır. Korpus temelli araştırmaların dil materyallerini derinlemesine analiz etmedeki avantajları tartışılmıştır. Ayrıca bir grup bilim insanının korpus dilbilimi hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.*

Anahtar kelimeler: *Korpus, korpus dilbilimi, dilbilim, bilgisayarlı dilbilimi, sözcük katmanı.*

So'nggi yillarda lingvistika fanida muhim o'zgarishlar roy bermoqda. Bu holatda til hodisalarini aniqlashda faktik ma'lumotlarga asoslangan tadqiqotlar asosiy o'rinni egallamoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri-korpus lingvistikasi bo'lib, u zamonaviy tilshunoslikda mustahkam ilmiy yo'nalishga aylandi.Bu soha tilni kompyuter texnologiyalari yordamida chuqur va aniq o'rganishga xizmat qiladi.

Korpus lingvistikasi – bu tilni matn korpusi orqali o'rganishning empirik usuli. Korpuslar-ma'lum bir til xilma-xilligini ifodalashga ajratilgan haqiqiy "haqiqiy dunyo", nutq yoki yozuv matnining muvozanatli, ko'pincha qatlamli to'plamlari. Bugungi kunda korpuslar odatda mashina tomonidan o'qiladigan ma'lumotlar to'plamidir. [1, 67 b.].

Korpus bu (lotincha: corpus - tana) inshoot, mexanizm, asboblar, apparat,qurilmalar va ba'zi transport mashinalar qismi; yaxlit maydondagi bir necha binodan bittasi yoki yirik inshootning alohida qismi; biror maxsus ish bilan mashg'ul bo'lgan mutaxassislar hay'ati va boshqa shu kabi ma'nolarni bildiruvchi so'z.[2, 213 b.].

Korpus lingvistikasi lingvistik tadqiqotlar uchun mo'ljallangan lingvistik ma'lumotlarning bazasini (linvistik korpuslar) yaratish va ulardan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy ishlanmalarni o'z ichiga oladi. Til korpusi, shuningdek,dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda qo'llaniladigan turli tabiiy tillardagi ma'lumotlar ba'zalarini yaratish uchun ishlatiladi. Jumladan imlo tekshiruvi, grammatikani tuzatish, matn/nutqni tanib olish tizimlari va mashina tarjimasi tizimlari kabi turli ilovalarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Jahon amaliy tilshunosligida korpusshunoslik, korpus texnologiyasi va korpus lingvistikasi muammolarini o'rganish XX asrning ikkinchi yarmida rivojlanish bosqichiga ko'tarildi.

XIX asrda dastlabki ingliz tili korpusining paydo bo'lishi boshqa dunyo tillaridan ham katta hajmdagi elektron korpuslarning yaratilishida muhim rol

o'ynaydi. Endilikda tabiiy tining lisoniy modellari va nutqiy imkoniyatlarini kampyuter tiliga o'tkazish, til bilan bog'liq masalalarni axborot texnologiyalari hamda metodlari

yordamida hal qilishda korpus lingvistikasi yetakchilik qilmoqda. Axborot asrida global muammolarda biri barcha tillarning rivojlanish barqarorligi, ularning milliy sofligini saqlab qolishga qaratilayotgan bir davrda tillarning electron korpuslarini yanada takomillashtirish va yangi texnologiyalarni yaratish dolzarb muammolardan biridir. Ilk korpusning yaratilishida nemis olimi Kadlig o‘zining nemis so‘zlaridagi undosh harflar distibutsiyasini tahlil qilgan. Vaholanki , u davrda hali kampyuter terminining o‘zi ham bo‘lmagan. Keyinchalik ingliz tili korpusi namunalaridan biri sifatida Brovn korpusi yaratildi va 1960 - 1961-yillarda bosmadan chiqdi. [3,121 b.].

Shu o‘rinda ba’zi olimlarning fikrini keltirib o‘tsak, John Sinclair u “tilni haqiqiy foydalanish kontekstida o‘rganish kerak , ya’ni “theory should come from data” [4, 48 b.]. haqiqatdan ham u korpus lingvistikasining peshqadamlaridan biri bo‘lib, Cobuilt lug‘atining yaratilishiga xizmat qilgan. Uning ishlari til birliklarining kollokatsiyalar orqali tushunilishini ko‘rsatgan.

Kompyuter lingvistikasi ham o‘z muammo hamda yutuqlari nuqtai nazaridan o‘rganib chiqilgan. Bunda A.N.Baranov o‘z ishlarida sun’iy ong muammosini ochib berishga to‘xtalgan, O.Orexov semantic analiz, texnik tarjima va avtomatik morfologiya tomonidan fanni o‘rganib chiqqan bo‘lsa I.A.Chesebiyev kompyuter lingvistikasining metodlari rivojlanish tarixini o‘rganib chiqqan.Shu o‘rinda , N. Xomskiyning sintaktik strukturalar va universal grammatika nazariyasi fan rivojiga katta hissa qo‘shgan. Ch. Fillmor esa ushbu nazariyaga qo‘shimcha sifatida tillardagi predlog kabi noo‘xshashliklar va ularning til strukturasida boshqa tushunchalar orqali ifoda etilishi nuqtai nazardan yondashgan.[5, 67 b.].

Yuqorida nomlari keltirilgan olimlar o‘z ishlarida til va ong tushunchalarini texnikada jamlashni o‘z oldilariga maqsad qilib olishgan. Zero, kompyuter lingvistikasining eng dolzarb vazifalaridan biri – bu kompyuter va inson o‘rtasida avtomatik muloqot interfeysini yaratish.Endilikda turli tillarning milliy korpuslari yaratilmoqda, ular lingvistik tadqiqotlar, ta’lim, tarjima, leksikografiya va boshqa sohalarda keng qo‘llanilmoqda.Ular har biri asosiy tamoyillar va metodlarga tayangan holda bo’ladi.

Misol qilib aytadigan bo‘lsak, korpus lingvistikasi quyidagi ba’zi bir asosiy tamoyillarga tayanadi:

1. Empiriklik: Tadqiqtlar nazariy mulohazalarga emas, balki real til ma’lumotlariga asoslanadi.
2. Keng ko’lamlilik: Tadqiqotlar katta hajmdagi matnlar asosida olib boriladi.
3. Statistik yondashuv: Til birliklarining chastotasi,kontekstual holatlari va o‘zaro bog‘liqliklari statistik usullar orqali aniqlanadi.
4. Obyektivlik: Subyektiv fikrlardan yiroq, aniq va ishonchli natijalarga erishish maqsad qilinadi.

Ushbu metodlar korpuslar asosida avtomatik yoki yarim avtomatik analiz kollokatsiyalar tahlili,konkordanslar tuzish, so‘z chastotasi va ko‘p varianli grammatik konstruksiyalarni aniqlash imkonini beradi. Bugungi kunda korpus lingcistikasi tadqiqotlarning barcha yo‘nalishlarida qo‘llanmoqda:

Leksikologiya: So‘zlarning ishlatilish chastotasini ,sinonimik qatorlar va frazeologizmlarni aniqlash imkonini beradi.

Sintaksis: Real matnlarda gap tuzilishining qanday qo‘llanishini tushunish mumkin.

Tarjima nazariyasi: Korpuslar asosida parallel matnlar yordamida tarjima matnlarini tahlil qilish mumkin.

O‘zbek tilining zamonaviy korpusini yaratish-bu til taraqqiyotiga xizmat qiluvchi muhim omildir.Bu orqali tilimizdagi lug‘aviy boylik ,grammatik tizim va uslubiy xususiyatlarni chuqur tahlil qilish , shuningdek sun’iy intellekt , avtomatik tarjima, ovozli tarjimalar uchun poydevor yaratish mumkin.[6, 7 b.].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, korpus lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. U real matn asosida aniq, empirik va statistik tahlillarni amalga oshirish imkonini beradi. Tilni o‘rganish, tadqiq etish va uni amaliy sohalarda qo‘llashda korpus lingvistikasining o‘rni beqiyosdir. O‘zbek tilida bu sohani rivojlantirish , electron korpuslar yaratish va ularni ilm-fan hamda ta’limda tatbiq etish dolzarb vazifalardan biridir. O‘zbek tili korpusidan axborotni qidirish jarayonini tezlashtirish va aniq natijalarni olish uchun korpusni sezilarli darajada qiqartirish kerak. Axborotni qidirish jarayonining dastlabki ishlov berish bosqichi korpus hajmini kamaytirish bilan shug‘ullanadi.

Lingvistika fani jamiyat taraqqiyotining gullab-yashnashining eng muhim, eng asosiy, tengi yoq me’zonlaridan biri til aloqa quroli ekanligini tasdiqlash va isbotlash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, u ta’lim oluvchiga ona tili imkoniyatlarini ayni bir fikrni narsa hodisani yuzlab usullar bilan ifodalash yo‘llarini yetkazish bilan unda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga ona tilida fikrlash va ona tili qurilishining o‘ziga xosligi boshqa tillardan tubdan farq qilishi olamni “o‘zicha” aks ettirishni singdirish bilan milliy ong, milliy dunyo qarash, milliy g‘urur va mafkurani shakllasntirishda mustahkam poydevor vazifasini o‘taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A . Po’latov , S. Muhamedova “Kompyuter lingvistikasi”
Toshkent 2009, 67 b .

2. Elov, Sh. Hamroyeva, D. Elova. (2022). Morfologik analizatorni yaratish usullari, O’zbekiston til va madaniyat (Amaliy filologiya), 2022, 213 b .

3. Leech, G (1992). Corpora and Theories of linguistic Performance. In Svartvik (ed.) Directions in corpus Linguistics, 121 b .

4. Meyer, Charles F. “English korpus linguistics”, 48 b .
5. Sinclair, J (1991). Corpus, Concordance, Colocation. Oxford University Press, 67 b .
6. Zilola Xusainova , Surayyo Yangibayeva “Til korpusi turlari” maqolasi 2024, 7 b .

THE IMPORTANCE AND IMPACT OF THE PUBLIC AND PRIVATE SECTORS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM

Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon qizi
Teacher of Tourism Management faculty, Korea International University in Fergana

Abstract: *The development of tourism varies across societies and is closely linked to social life and state policy. This article analyzes the interaction between the public and private sectors in the tourism industry, using South Korea and the United States as case studies. In South Korea, tourism is primarily state-managed, with political initiatives serving as a foundation for the growth of the hotel and tourism industries. In contrast, the development of tourism in the United States has largely been driven by the private sector, reflecting the expansion of trade and the business environment. In Asian countries, tourism continues to develop in close connection with political and public organizations. This study explores the role of economic and political factors in shaping international tourism and highlights the significance of public-private sector balance in sustainable tourism development.*

Keywords: *international tourism, globalization, inbound and outbound tourism, hotel industry, public policy, private sector, economic factors.*

INTRODUCTION

The development of the tourism industry is intrinsically linked to a country's domestic and foreign policies, as well as its socio-economic conditions. As a field studied within the social sciences, tourism evolves uniquely in each nation, following specific stages and directions. The growth of this sector largely depends on the economic potential and internal resources of the state.

Two main approaches can be identified in this regard. The first considers tourism development as closely tied to economic progress. As privatization intensifies and the private sector becomes more active, a favorable environment for foreign investment is created. Conversely, if a country lacks sufficient economic capacity, tourism development inevitably relies heavily on government policies and strategic decisions. Since it is a complex task for the government to simultaneously develop all sectors, the sustainable growth of the tourism industry largely depends on the activity of small and medium-sized enterprises, i.e., the private sector.This article examines the formation and development of the tourism industry by analyzing the cases of two developed countries: the United States and South Korea.

Discussion and results

The development process and stages of tourism vary across different societies. Unlike other social sciences, the direct connection between the tourism sector and social life and

society makes it a unique and important socio-economic phenomenon. Especially, some developed countries have achieved consistent growth in tourism by shaping political goals and strategies related to this sector in its initial stages.

For example, South Korea can be cited. In this country, the active participation of the state, rather than the private sector, was a significant factor in the development of tourism. After gaining independence, South Korea strengthened its foreign political visits and established economic and diplomatic relations with other countries. To shape the country's image for visiting foreign delegations and political guests, special attention was paid primarily to the hotel industry. During this period, the construction of hotels combining modern and national styles began. In particular, the 1988 Olympic Games held in Seoul was an important event for South Korea, attracting worldwide attention to the country. Sports enthusiasts from various countries not only enjoyed the competitions but also started to develop new perceptions and ideas about Korea. This event became a significant stimulus for the development of tourism nationwide. While inbound tourism indicators increased during this period, outbound tourism — that is, Koreans traveling abroad — accounted for a high percentage.

The experience of South Korea shows that state policy and foreign relations play a vital role in the development of the tourism sector. Strategies related to tourism were formed as part of state policy, serving to sustainably develop the industry.

A contrasting approach can be observed in the experience of the United States. In the US, the development of the tourism industry was mainly shaped through the private sector and business initiatives. Businessmen who immigrated to the US from various countries invested in tourism to develop their businesses and create new opportunities. Especially, the expansion of trade relations increased demand for hotel services. The city of Las Vegas is a vivid example of this. Geographically close to the desert and previously an insignificant area, this city has now become a center for tourism, hotel, and casino industries. This demonstrates how crucial private investment and infrastructure investments are in tourism development.

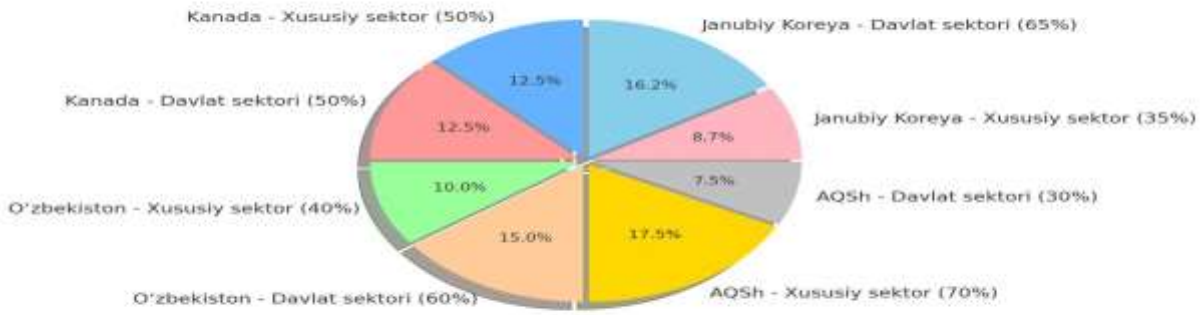

This chart analyzes the development of the tourism sector in some developed countries—namely the USA, Canada, and South Korea—as well as the emerging tourism sector in Uzbekistan.

In the USA, the tourism sector has rapidly developed mainly through the private sector, which accounts for 70% of the share. Therefore, yellow is used as the primary color to represent this country.

In South Korea, the public sector plays a significant role in tourism, with a 65% share. Hence, blue color is used here to indicate the dominance of the public sector.

In Canada, both the public and private sectors participate equally, each holding a 50% share. In this case, blue represents the public sector, while red denotes the private sector.

In Uzbekistan, the public sector still remains dominant in tourism, accounting for 60%, while the private sector holds 40%. Therefore, dark orange represents the public sector, and green indicates the private sector in Uzbekistan.

Conclusion

The tourism sector is a multifaceted industry that plays an important role in the economic, political, and social development of every country. Its stages of development are directly linked to a country's domestic and foreign policies, economic potential, cultural heritage, and level of global integration. Examples from European and Asian countries show that tourism has been shaped and developed based on various factors: in countries with a strong private sector, trade and entrepreneurship have driven rapid growth in the hospitality

industry, while in countries where the public sector is dominant, political initiatives, international cooperation, and diplomatic visits have contributed to the development of tourism.

Tourism is not limited to travel alone; it also encompasses international conferences, congresses, business meetings (MICE), cultural events, and hospitality services, representing a broad spectrum of economic activities. The harmonious and systematic development of these sectors leads to more sustainable and efficient growth in tourism. In particular, the advancement of infrastructure (roads, airports, hotels, transportation, and information technologies) improves the quality of tourism services and increases the number of foreign visitors.

Moreover, tourism plays a significant role in promoting cultural exchange, mutual understanding, and peace between countries. Each country needs to develop strategies for tourism development based on its internal needs and external political interests. Therefore, the tourism sector requires a complex and multifaceted approach, including public-private partnerships, international cooperation, and innovative methods.

REFERENCES:

1. Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon kizi (2025). The Role of Digital Technologies in the Tourism Sector. Online Conference, Paris, France, pp. 313–315.

2. Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon kizi (2025). The Importance and Benefits of Service Quality in Tourism. Conference Materials, New York, USA, pp. 89–91.

3. Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon kizi (2025). Turizmda xodimlarni o‘qitish va malakasini oshirishning ahamiyati va samaralari.Online Conference, Türkiye, pp. 238–240.

4. Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon kizi (2025). The Importance of Physical Evidence in the Hotel Industry within the Tourism Sector. International Conference, Warsaw, Poland, p. 285.

5. Sattorova Shokhsanamkhon Isokjon kizi (2024). Stages of Development of Management in the Tourism Industry. ", International Online Conference .Russia.2024

ONA TILI TA'LIMIGA INTEGRATIV YONDASHUV

Kumush Rajapova
Berdaq nomidagi QDU Dotsent
Bazarbayeva Zulayxo
QDU talaba

Annotasiya: *Maqolada dars jarayoni samaradorligini oshirishda integratsion yondashuvdan foydalanish texnologiyalari haqida gap ketadi. Shuning bilan birga dars samaradorligini oshirish jarayonida amalga oshiriladigan amaliy va ijodiy ishlar bo'yicha ham ma'lumotlar keltirilgan. Hamda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda integratson ta'limning ahamiyati haqida ham fikrlar bayon qilingan. Shuningdek, dars jarayoni samaradorligini oshirishda integratsion yondashuvdan foydalanishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan ayrim o'rinlar to'g'risida va egallangan bilim, ko'nikma, malakalarning ba'zi mezonlari xususidagi fikrlar ham yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qitish jarayoni, pedagogik texnologiya, texnika, usul, samarali usullar, maqsad, vazifa, faollik, pirovard natija, kafolatli ta'lim, uzviylik, integratsiya, integratsion yondashuv.*

Mamlakatimizda ta'lim islohotlari natijasi o'laroq DTS, o'quv dasturlari va darsliklarning yangi avlodini yaratish mobaynida jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalarni uyg'unlashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan, dars talablariga mos keladigan ta'lim mazmuni bunday yangilanishning asosiy maqsadidir. O'qituvchining o'zi ta'limda integraцiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini amalga oshiradi. Shuning uchun ham har bir o'qituvchiga xos dars berish uslubini integraцiyaning alohida olingan bir ko'rinishi deb hisoblash mumkin. O'qituvchining ijodkorligi shundaki, u fan uchun ma'lum, ammo boshqalarga noma'lum jihatlarni, avvalo, o'zi loyihalaydi, so'ngra o'quvchilariga ham shularni o'rgatadi. Modomiki, shunday ekan, o'quvchilar tafakkurini o'stirish uchun manna shunday darslarini tashkil qilish orqali integraцiyani amalga oshirish samarali hisoblanadi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni tahsil oluvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, tahsil oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunga kelib, an'anaviy o'qitish o'rnini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar egallamoqda. Ilm-fan, texnika va texnologiyaning shiddatli rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida yangiliklar yaratish, mavjud nazariya va g'oyalarni takomillashtirishni taqozo etmoqda. Asrlar davomida jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim – tarbiya tizimida ham o'z aksiga ega bo'lgan. Shu sababli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda ro'y berayotgan tub o'zgarishlar, yangilanishlarga muvofiq ravishda ta'lim-tarbiya mazmuni ham takomillashib borishi lozim. Mana shulardan kelib chiqqan holda qayd etish lozimki, XXI asrga kelib ta'lim-tarbiyada ham amalga oshiriluvchi islohotlar mana shu mantiqqa mos tarzda, jamiyatga xizmat ko'rsatishi lozim. Bu o'rinda noan'anaviy o'qitish shakli - integratsiyaning ahamiyati yanada oshib boradi. Negaki, integratsiyaning darajasiga qarab, uning qo'llanilish texnikasiga ko'ra, amalga oshirilgan texnologiyaning istiqbolini belgilash mumkin bo'ladi. Zero, integratsiya yetarlicha namoyon bo'la olgan, turli xarakterli mazmunning singdirilishi natijasida yangi sifatli holatga o'tishda asosiy omil bo'lib yuzaga chiqa oluvchi omil hisoblanadi. Integratsiya chuqur, noan'anaviy ta'lim bilan tavsiflana oluvchi, turfa xarakterdagi katta hajmli o'quv materialining uyg'unlashuvini o'zida namoyon etadi. Hozirgi davrda ta'lim-tarbiya tizimida integratsion jarayonlar juda tezkor darajada rivojlanmoqda. Shuning bilan birga tobora ommalashib borayotgan bola shaxsini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar hayotga tatbiq etilmoqda.

Ta'lim tarbiya jarayonida integratsiyalashgan tarbiya va ta'limning ustuvor o'rin egallashi jamiyat va ta'lim-tarbiya o'rtasida o'zaro aloqadorlikni qaror toptiradi. Barkamol insonni tarbiyalab voyaga yetkazish aynan mana shu yo'l orqali amalga oshiriladi. Shu bois ta'lim tizimida zamonaviy ilm-fan, texnika va texnologiya rivojiga uyg'un ravishda ta'lim – tarbiya mazmunini yangilab borish muhim talablardan biridir. Mustaqillikdan so'ng o'tgan vaqt mobaynida ushbu talabni inobatga olish orqali ta'lim-tarbiya mazmuniga integratsion g'oyalarni singdirishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi. Bu yo'nalishda, ya'ni "integratsiya" tushunchasining mohiyatini o'rganish, integratsion jarayonlar mazmunini tahlil qilish, pedagogik integratsiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, o'zimizning sharoitda pedagogik integratsiyalarni yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni vujudga keltirish, mavjud pedagogik integratsiyalarni umumlashtirish va ommalashtirishdan iboratdir. Bugungi kunda ta'lim- tarbiya sohasida integratsion jarayonni amalga oshirish uchun yagona o'ziga xos mexanizm yaratilgan. Chunki ta'lim- tarbiyada integratsion jarayonlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bu axloqiy va estetik tarbiyaning integratsiyalashgan tizimi muammosini ham hal qilish imkoniyatini beradi. Shu o'rinda savol tug'iladi: integratsiya nima, u qanday jarayon? "Integratsiya" so'zi lotincha integration - tiklash, to'ldirish, "integer" butun so'zidan kelib chiqqan. Integratsiya g'oyasi XVIII asrning yigirmanchi yillarida ingliz

olimi G. Spenser tomonidan fanga kiritilgan. Integratsiya muammosini hal etish borasida olimlar birmuncha ishlarni amalga oshirganlar. Rivojlangan davlatlarda ta'lim mazmunini integratsiyalash borasida muhim va dolzarb ishlar amalga oshirilgan. Angliya, Yaponiya, Vengriya davlatlarda ta'lim mazmunini integratsiyalashga erishilgan. Shaxs dunyoqarashining shakllanishida ma'naviy-axloqiy tarbiya ham muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchida ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Axloqiy tarbiya o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni samarali tashkil etishda ong, his-tuyg'u hamda xulq-atvor birligiga erishish maqsadga muvofiqdir. O'qitish jarayonida o'quvchilarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarning qo'llanilishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, kommunikativ qobiliyatining o'sishiga, o'quvchilar o'rtasida hissiy aloqa o'rnatilishiga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas'uliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o'qishga, fanga, o'zi tanlangan kasbiga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

O'z darsini integratsiyalashgan usulda tashkil etayotgan o'qituvchi o'quvchisining yoshi, aqliy rivojlanish darajasi va albatta, qiziqishlari doirasiga mos tarzda vosita va usullar tanlaydi.

Integratsion dars loyihasining tematikasi o'quv dasturining qaysidir masalasiga tegishli bo'lishi mumkin, bunda alohida qaralgan iqtidorli o'quvchilar va umuman, sinf o'quvchilaridagi mazkur mavzu yuzasidan o'zlashtirish darajasini belgilovchi bilimni chuqurlashtirish, o'rganish jarayonini differensiallashtirish maqsad qilib olinadi.

Integratsion dars odatdagi darslardan:

- aniqligi, ixchamligi, o'quv materialining ko'lami;

- darsning har bir bosqichida integratsiyalanayotgan o'quv fanlarining har taraflama mantiqiy shartlanganligi;

- berilayotgan o'quv materialidagi keng ko'lamli axborotga egaligi bilan ajralib turadi.

Darslarni integratsion shaklda tashkil etish nafaqat darsning maroqli va sermazmun o'tishini, balki o'quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'quv jarayonini yuqorida ta'kidlangan pedagogik xususiyatlarni inobatga olgan holda tashkil etish dars samaradorligini oshiradi, vaqtni tejaydi, kutilgan pirovard natijaning qo'lga kiritilishini kafolatlaydi.

Bunda pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanligi shundan iboratki, u orqali ta'lim jarayonida rejalashtirish, tashxis qilish, natijalash, tuzatish kiritish imkoniyatlari mavjud bo'lganligi sababli o'quvchilarda dars jarayonini yaxshi tashkil etishga qulay muhit shakllantirish bilan bog'liq jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva Sh. Loyihalar usuli // Kasbiy fanlar metodikasi. – Toshkent, 2013. – № 2. – B. 10-12.

2. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари (ижтимоий-гуманитар йўналишидаги академик-лицейларда математика ўқитиш мисолида): Пед. фан. док. дисс. ...автореф. – Т., 2006. – 49 б.

3. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. – T.: TDPU, 2000.

4. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: O'qituvchi, 2004.

5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.

6. Xodjaev B.X. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo'llari. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: TDPU.

7. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005.

8. Зиёмуҳаммедов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология. – Т.: Абу Али ибн Сино, 2001.

9. Мавлонова Р., Раҳманқулова Н. Бошланғич таълимни интеграциялаш. – Т., 2011.

CREATIVENESS AS A MAIN FACTOR IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Azimova Maxfuza Abdusamatovna

Senior teacher of the department of foreign language and literature, Tashkent University for Applied Sciences,Tashkent, email:makhfuza67@icloud.com

Abstract: *The primary definitions of creative abilities provided by international scientists are discussed in the article, along with a critical examination of the various forms of creative abilities and how they relate to thinking traits. The aim of this paper is to emphasize the importance of the students' creativity in foreign language acquisition. Additionally, strategies for fostering creative abilities through the use of a foreign language are described.*

Key words: *cognitive ability, capacity, human intelligence, risk taking, flexibility, imagination, innovative growth, interpreted, divergent.*

The issue of creative personal development is more pressing now than it has ever been. Naturally, one could wonder why this component is receiving so much attention at this time. The solution is straightforward: experts who can come up with ideas and show creativity are needed in this period of active foreign technology integration into all facets of life and the execution of the digital economy agenda. The growth of creative skills enhances practical and emotional experience, shapes mental attitudes and intellectual potential, nurtures an individual's aesthetic and mental abilities, accumulates professional skills and abilities, and brings out children's innate tendencies.

The fact that all cultural values developed over centuries of history are the result of society's creative endeavors is not surprising. Furthermore, the inventiveness of the next generation will influence how far civilization may progress in the future. Being a broad education subject, learning a foreign language is a great way to help pupils develop their creative skills. Let's examine the essence and traits of a foreign language in order to comprehend its contribution to the growth of a person's creative talents. The relationship between language and creativity has been the subject of inquiry by numerous scientists. Accordingly, K. Vossler views language as a spiritual activity and a "expression of the spirit." Vossler believes that language must be studied in dynamics, throughout its production, which is predicated on ongoing innovation, in accordance with W. Humboldt's view of language as an action [1:p.144].

As we can see, language formation itself can already be considered an expression of an individual's creative activity. Let's start by examining the term "creativity" itself. Creative

talents are part of general mental abilities and are comparable to cognitive abilities. According to E. Fromm, everyone is born with the capacity for creativity. E. Torrance clarifies that creativity is a higher thought process associated with a sudden guess that combines new associations with the problem posed ."The ability to be creative is the unity of the ability to go beyond the known and the ability to create an extensive set of associations," says S. Mednik, who also views associative thinking as one of the fundamentals for an individual's creative development. [2:p.368].

In response to this query, Khutorskoy defines creative talents as an individual's creative traits (such as imagination, creativity, and the capacity to develop ideas) that are part of the broader notion of creativity. By examining the ways in which scientists have interpreted creative abilities in their writings, we can draw the conclusion that creative abilities are a combination of a person's unique psycho physiological traits with qualitatively novel states (e.g., changes in attitude toward surrounding events, perception of oneself and what is happening around), showing up during an activity that is novel to the person, as evidenced by its successful execution or the creation of a new product. Creativity, a steady personality attribute with a strong drive for creative endeavors, is the outcome of the process of developing creative abilities. Every person have creative qualities that emerge and grow during an activity. However, the social and educational context in which an individual lives has the biggest impact on how their creative abilities develop. It is common for psychologists to discuss the relationship between creative talents and thinking traits [3;p.186].Thus, the famous American researcher J. Guilford, who studied issues of human intelligence, found that creative individuals have so-called divergent thinking. In order to consider as many choices as possible, people who exhibit this mode of thinking start looking for a way out of the situation in all directions to solve problems rather than focusing all of their efforts on finding the one right answer. These individuals frequently create links between two seemingly unrelated things or create novel combinations out of elements that are used by the majority of society in a particular way. Divergent thinking is the foundation of creative thought, and its distinguishing characteristics are: speed—the capacity to come up with and produce the most ideas in the shortest amount of time (in this instance, quantity is more important than quality); flexibility—the capacity to come up with a wide range of different ideas; originality—the capacity to come up with novel and unconventional ideas; and completeness—the capacity to polish your "product" or give it a final form [4:p.324].

As for attempts to identify which specific abilities are considered creative, researcher A.N. Luk, taking into account facts from the biographies and success stories of famous extraordinary representatives of art and science, identifies 13 types of creative abilities:[5:p.127]

1. Ability to detect a problem.

2. Towards generalization and specification.

3. To use the experience gained.

4. Towards a holistic perception of the surrounding world.

5. Towards associations.

6. To choosing one of the ways to solve the problem before checking it.

7. Towards the integration of new information into existing knowledge systems

8. To finalize the original plan.

9. Flexibility of thinking.

10. The ability of memory to produce the necessary information when required.

11. The ability to perceive things objectively, to separate what is observed from what is the result of interpretation.

12. Ease of generating ideas.

13. Creative imagination.

The classification of creative abilities presented by V.T. Kudryavtsev and V. Sinelnikov is much smaller. Scientists, relying on rich historical and cultural material, have identified 4 creative abilities formed during evolution: [6:p.296]

1. Realism of imagination.

2. The ability to see the whole before the parts.

3. The supra-situational-transformative nature of creative solutions.

4. Experimentation

As we can see, the only creative abilities stated here are universal personality traits. According to Altshuller, human creative potential consists of nine different components:- a strong sense of risk-taking; - divergent thinking; - flexibility in thought and action; - a high rate of thought; - the capacity to generate and express ideas that are far from banal; - a good imagination; - a high appreciation of aesthetics; - a developed intuition. The essential elements of creative abilities are identified as imagination and the capacity to make innovative choices that aim to update something that already exists or create something essentially new, according to our critical analysis of the views presented on the subject of the essence and characteristics of creative abilities. It is only via creative activities that pupils can improve their creative ability. Additionally, L.N. Tolstoy stated: "A student will only copy in life if he does not learn to create anything himself in school" [7:p681].

A foreign language education is the best way to accomplish the objectives of a student's whole personality development. It is in the process of teaching a foreign language that practicing methodologists recommend the widespread use of one of the most effective methods in modern education - project-based . Students who participate in project-based learning activities within the framework of language education not only gain and enhance the language skills they need, but they also have the chance to develop their creative thinking,

autonomously plan their actions, anticipate various events, and actively engage with the linguistic reality. [8:p.82-85]

In conclusion, it should be mentioned that a modern student of any age has creative abilities as a fundamental part of their personality. These abilities represent the union of individual psycho physiological traits of an individual with qualitatively novel states. The student has the chance to show off his creative potential and hone his creative skills during the process of learning a foreign language, which encompasses the whole development of the individual. Project activities are among the most effective tools for innovative personal growth during the foreign language learning process.

REFERENCES:

1.Vossler K. Aesthetic idealism: selected works on linguistics. Series “History of Philosophical Thought” / K. Vossler. – 2007. – 144 p.

2.Druzhinin V.N. Psychology of general abilities / V. N. Druzhinin - St.Petersburg. : Peter, 2008. – 368 p.

3. Khutorskoy A.V. The structure of students’ heuristic abilities / A.V. Khutorskoy //Internetmagazine “Eidos” 2005.–April,21. p.186

4. Guilford J. Structural model of intelligence / J. Guilford // Psychology of thinking; edited by A. M. Matyushkina. – M., 1965. – 324 p.

5. Luk A.N. Psychology of creativity / A.N. Onion. – M.: Nauka, 1978. – 127 p.

6. Kudryavtsev and V. Sinelnikov Creativity: theory, diagnostics, technology: dictionary-reference book / edited by. ed. T. A. Barysheva. – St. Petersburg, 2008. – 296 p.

7. Apostolov N. N. Living Tolstoy: the life of Leo Nikolaevich Tolstoy in memoirs and correspondence / N. N. Apostolov. – St. Petersburg. : Lenizdat, 1995. – 681 p.

8. Kikteva E.I. Psychological and methodological principles of project-based teaching methods / E.I. Kikteva, E.S. Kuznetsova // Current problems of the humanities, socio-political sciences: interuniversity collection of scientific works; under the general editorship of V.N. Plaksina. – Voronezh, 2003. – pp. 82–85.

9. KM Khabibullayevna (2022) “Linguocultural and sociocultural relevance of the concept "Health" and " disease" in the English and Russian languages”. Наука, техника и образование 86 (3), 102-104p.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЭКИНЛАРНИ ЧАНГЛАТИШДА АСАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Наўризов Тохтамыс Қыдырбергенович
Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти, доценти
Аллебеков Бердах Кабылбекович
Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти, ассистенти
Мадияров Сапажон Камоладдин уғли
Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти, 2 босқич ветеринария таълим йўналиши талабаси

Аннотация: *Мазкур мақолада чанглатишда юқори даражадаги кўрсаткичларга эришган асосий шартлардан бири аризорни чанглатиладиган майдонга яқин қўйиш ва асаларининг бу ерга учиб келадиган йулидан тўсиқларнинг камроқ бўлиши ҳақида маълумотлар берилган.*

Калит сўзлар: *Аризор, чангланиш, зиғир, ром, оила, масофа, шарбат, озуқа, отқулоқ, насл.*

КИРИШ

Асалариларнинг экинларни чанглатиш хусусияти ҳаммага маълум. Ғўза гулини асаларилар чанглатганда пахта ҳосилдорлиги 27,9 % га, резавор-мева ҳосили 50-60 % га ортади. Беда уруғи уч баравар кўпаяди, мева уруғ ва пахта толасининг пишиб етилиши тезлашади, сифати яхшиланади.

Сўнги йилларда соҳада вужудга келган салбий оқибатлар натижасида асалари оилалари бош сони камайиб кетди, бу эса мавжуд асалари 7 зотларининг ирсий хусусиятларидан тўла фойдаланиш имкониятларини чегаралаб қўйди, асалариларнинг ривожланиш қобилияти кечика бошлади, қишловдан чиқиши оғирлашди, иқлим шароитимизга ва турли касалликларга чидамлилиги пасайди.

Ўсимликларнинг чангланиш масаласи билан кўпгина олимлар шуғулланишган. Улар асаларилар полиз экинлари ва мевали дарахтларни чанглатишда қатнашиб, уларни ҳосилдорлигини 4-5 марта оширганлигини исботладилар. Асаларилар ёрдамида ва бошқа комплекс тадбирларни қўллаб,

ҳосилни ошириш масаласига мамлакатнинг барча вилоятларида ҳам аҳамият берилмоқда. Олимларнинг маълумотларига кўра ўсимликларнинг асаларилар ёрдамида чанглатиш беда ҳосилини 180-250 % гача, кунгабоварни 40-50 % гача, карам, шолғом, пиёзни 30-40 %, зиғирни 27 % гача оширади.

Чанглатишда асаларилардан унумли фойдаланиш учун соғлом, кучли асалари оиласи чанглатиш керак бўлган жойга олиб чиқишдан 12-14 кун олдин оилада 5-6 та наслли ром бўлиб, ундаги наслни боқишга етадиган асалари бўлиши керак.

Чанглатишда юқори даражадаги кўрсаткичларга эришган асосий шартлардан бири аризорни чанглатиладиган майдонга яқин қўйиш ва асаларининг бу ерга учиб келадиган йулидан тўсиқларнинг камроқ бўлишидир. Табиий (дарё, кўл, қирлар) ва сунъий (қурилишлар, дарахтлар, заҳарли газлар, корхоналар тутуни, кимёвий чиқиндилар) тўсиқлар қанчалик кам бўлса асаларилар шунча тез жойига бориб чанглата бошлайди, тўсиқлардан учиб ўтишга камроқ қувват сарфлайди, уларни ишлаш шароити хавфсизроқ бўлади ва белгиланган майдонни чанглаштиш учун камроқ асалари оиласи керак бўлади.

Ўзбекистон шароитида пахта экинлари, шоли далаларида чанглатувчи аризорни майдароқ қисмларга бўлиб (40-50 оиладан), бир-биридан 450-500 метр узоқликда жойлаштириш маъқул. Боғларда бу масофа 200 метргача қисқартирилади.

Катта, чўзилган майдонларда чанглатиш самарасини ошириш учун, аризорни майдон четидан 200-300 м ичкарига, бир-биридан 800-1200 м масофада қўйиш керак. Шуни ҳисобга олиш керакки, чанглатиладиган майдоннинг атрофида асаларилар диққатини жалб қиладиган ўсимликлар бўлмаслиги керак. Акс ҳолда уларда асалариларнинг бир қисми қолиб кетади. Тарвуз, қовун, бақлажон, бодринг ва ёввойи ўсимликлар: шўра, чирмовуқ, отқулоқ ва ҳаказо экинлар асалариларни хаётий фаолиятини кучлантиради.

Асаларилар гулдан – гулга қўниб, ўсимликларнинг гулчангини биридан иккинчисига ўтказиб, уларнинг чангланишини таъминлайди. Ҳар хил турдаги ўсимликларнинг турлари турлича ҳид ажратганлиги учун ҳам асаларилар уларни яхши мўлжалга олиб, тез қидириб топадилар.

Асаларилар кўпроқ бориб қўнадиган гулларга яхши мослашиб олиб, хар битта асалари ўнлаб гуллар орасидан ўзи нектар олаётган гулни топа олади. Асаларилар ўсимлик гулларида шарбат камайиб қолгандагина айрим тур ўсимлик гулларидан бошқа тур ўсимлик гулларига бориб қўнади.

Асаларилар озуқа қидириб гулларни чанглатиб, мева навларини яхшилаб ҳосилдорликни оширсалар, гуллар асалариларни гулчанг ва нектар (оқсил, углевод) каби озуқа билан таъминлайди.

Ҳар – хил қишлоқ хўжалик экинларини чанглатиш учун маълум бир асалари оиласи миқдори талаб қилинади.

Жадвал-1

Экинларни чанглатиш учун асалари оиласининг меъёри

Экинлар	1 га экилган майдонга асалари оиласи	Ҳосилнинг ошиши, %
Семичкали боғлар	2,0	25-30
Гречиха	2,0-2,5	40-60
Кунга боқар	0,5-1,0	40-50
Қизир юнғичга	4,0-6,0	70-75
Йўнғичқа	8,0-10,0	60-65
Эспарцет	3,0-4,0	30-50
Кориандер	2,5-3,0	60-80
Пахта	0,5-1,0	15-30
Полиз экинлар, бодринг	0,3-0,5	30-160
Иссиқхонадаги бодринг	10-12	200-300

Ўсимликларни чанглатишда ёввоий хашаротларга нибатан асаларилар муҳим ўринни эгаллайди. Битта ишчи асалари гулзорга ҳар бир учишида 100-150 та гулга қўнади, кучли оиланинг асаларилари кунга боқарнинг, йўнғичқанинг, полиз экинларининг, мевали дарахтларнинг ва бошқа ўсимликларнинг 50-60 млн гулига қўнади. Гулларга қатнаш пайтида асаларилар ўз таналарида 3-5 млн гул чанги донини келтириб ўсимликларни мувофаққиятли чанглатадилар. Асаларилар 80-90 % чангларишишини бажаради, ёввойи хашаротлар эса 10-20 % гача чанглатади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Верещагин А.Н., Халько А.В. Вывод маток и получение маточного молочка. Ж. «Пчеловодство», №4, 2006, стр. 12-14.
2. Исамуҳаммедов А.И “Асаларичилик” Т., Ўқитувчи. 1995.
3. Қахраманов. Б.А,.Исамухаммедов А.И., Балласов У.Ш.Эргашев С. Ф.Тўраев О.С. “Шахсий, ѐрдамчи дехқон ва фермер хўжаликларида асалари оилаларини парваришлаш”. Т.2009. (ўқув қўлланма)

4. Қахраманов. Б.А,.Исамухаммедов А.И., Балласов У.Ш., Исамуҳаммедов С.Ш. Тўраев О.С. ”Асаларичик” Тошкент 2012 й (ўқув қўлланма)

UO‘K: 657.1:005.52:664.7(575.122)

ISHLAB CHIQARISH JARAYONINI BOSHQARUV TAHLILINI TASHKIL ETISH: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YONDASHUVLAR

Chinberdiyeva Lazokatxon Raxmatjonovna
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya: *Maqolada ishlab chiqarish jarayoni boshqaruv tahlilini tashkil etish, ishlab chiqarish dasturlarini belgilashdagi ahamiyati, mahsulot ishlab chiqarish hajmi hamda xarajatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashda zarur bo‘lgan iqtisodiy tejamkorlik ko‘rsatkichi haqida ma’lumotlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ishlab chiqarish jarayoni, ishlab chiqarish dasturi, mahsulot hajmi, ishlab chiqarish xarajatlari, iqtisodiy muvozanat, iqtisodiy tejamkorlik.*

Аннотация: *В статье изложены сведения об организации управленческого анализа производственного процесса, его значении при определении производственных программ, а также об экономическом показателе рентабельности, необходимом для обеспечения баланса между объемом производства и расходами.*

Ключевые слова: *Производственный процесс, производственная программа, объем продукции, производственные затраты, экономическое равновесие, экономическая эффективность.*

Annotation: *The article presents information on organizing managerial analysis of the production process, its importance in determining production programs, and the economic efficiency indicator necessary to ensure the balance between production volume and costs.*

Keywords: *Production process, production program, product volume, production costs, economic balance, economic efficiency.*

KIRISH

Ishlab chiqarish jarayoni korxonaning xo‘jalik jarayonlari ichida eng muhim jarayon hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayoni davomida xom ashyo, materiallar texnika va texnologiyalar yordamida, hamda ishchi kuchi mehnati natijasida tayyor mahsulotga aylanadi. Ishlab chiqarish jarayonida sarflangan xarajatlar evaziga moddiy ne’matlar yaratiladi. Ishlab chiqarish jarayonida boshqaruv tahlilining asosiy maqsadi - ishlab chiqarish uzluksizligini ta’minlash va xarajatlarni kamaytirishga qaratiladi.

Asosiy qism: Ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi ishlab chiqarish xarajatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun boshqaruv tahlilida mahsulot hajmi va xarajatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik chuqur o‘rganiladi. Korxona ishlab chiqarish dasturining bajarilishi esa ishlab chiqarish uzluksizligining asosiy ko‘rsatkichidir. Dasturlar davriyligiga qarab oylik, choraklik va yillik rejalar shaklida tuziladi.

Dastur bajarilishini bosqichma-bosqich tahlil qilish orqali yillik rejalarning umumiy bajarilish holatini aniqlash mumkin. Misol sifatida Andijon viloyatidagi "Andijondonmahsulot", "Asaka don mahsulotlari" va "Qo‘rg‘ontepa don mahsulotlari" aksiyadorlik jamiyatlarining ishlab chiqarish faoliyati yillik kesimda tahlil qilinadi.

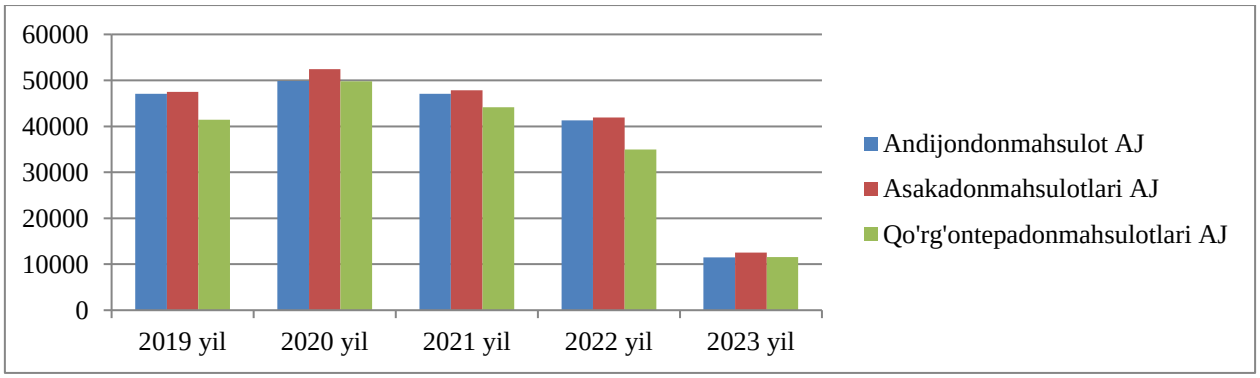

1-rasm. Donni qayta ishlash korxonalarida un ishlab chiqarish hajmining dinamik tahlili (tonna)

Tadqiqot natijalari ob’ekt sifatida o’rganilayotgan “Andijondonmahsulot” aksiyadorlik jamiyati, “Asaka don mahsulotlari” aksiyadorlik jamiyati, “Qo‘rg‘ontepa don mahsulotlari” aksiyadorlik jamiyati ishlab chiqarish jarayonida keskin pasayish kuzatilmoqda. Mamlakatimizda kichik biznes sub’yektlariga berilayotgan imkoniyatlar, xalqaro eksport-import jarayonlarini kuchayishi donni qayta ishlash korxonalari oldiga bozorni chuqur tahlil qilish, yanada raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, innovatsion mahsulotlar yaratish, xarajatlarni oqilona boshqarish, narx siyosatini to‘g‘ri olib borish vazifalarini kuchaytirmoqda.

Ishlab chiqarish jarayoni tahlilida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim hisoblangan ko‘rsatkichlar xarajatlarni tahlil qilish natijasida aniqlanadi. Xarajatlarni tahlil qilish mahsulot tannarxini pasaytirish yo‘llarini topish yoki xarajatlar ortiqcha sarflangan holatlarda uning sabablarini aniqlash imkonini beradi. Xarajatlarni tahlil qilishning amaldagi tartib-qoidalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-sonli Qarori bilan tasdiqlangan “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom bilan belgilanadi.

Muhokama: Ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish xarajatlarni ham rejalashtirish, shuningdek, xarajatlarni belgilangan me'yor va standartlarga muvofiq amalga oshirilayotganligini nazorat qilish bilan bog'liqdir.

G.V.Savitskaya: "Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarining umumiy summasi quyidagi holatlarda o'zgarishi mumkin deb hisoblagan:

Mahsulot ishlab chiqarish hajmi;

Mahsulot tarkibi;

Mahsulot birligiga tegishli o'zgaruvchan xarajatlarning darajasi;

Doimiy xarajatlar summasi".

Mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi - xarajatlarning ham o'zgarishiga olib keladi. Doimiy xarajatlar mahsulot hajmiga bog'liq emas, ya'ni o'zgarmaydi. Mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortishi mahsulot birligiga to'g'ri keluvchi doimiy xarajatlarning kamayishiga olib keladi.

Demak, mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortishi maxsulot tannarxining pasayishiga olib keladi. Mahsulot tarkibining o'zgarishi uning tarkibiga kiritilayotgan qo'shimchalar yoki chiqarib yuborilayotgan ortiqchaliklar natijasida yuzaga keladi. Bu holat ham mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish harajatlarining boshqaruv tahlilida xarajatlarni o'zgarish sabablarini aniqlash zarurdir. Xarajatlar o'zgarishining muhim sabablardan biri mahsulot hajmining ko'payishi yoki kamayishidir. Mahsulot hajmi va ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muammo yechimini topishga yordam beradi. Ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot hajmi o'rtasidagi nisbat bir so'mlik (bir birlik) mahsulotga to'g'ri keluvchi xarajatni ifodalaydi. Bir so'mlik mahsulot hajmiga to'g'ri keluvchi xarajatni xarajat elementlari bo'yicha tahlil qilish xarajatlarni maqsadli boshqarish uchun xizmat qiladi.

1-jadval

"Asaka don mahsulotlari" AJning ishlab chiqarish xarajatlari elementi bo'yicha bir so'mlik mahsulotga to'g'ri keluvchi xarajatlar tahlili

Ko'rsatkichlar	2022 yil	2023 yil		O'zgarish			
		reja	haqiqatda	rejaga nisbatan		2023 yilga nisbatan	
				so'm-da	%	so'm-da	%
Jami ishlab chiqarish xarajatlari	94286	134677	129326	-5351	96,03	+35040	137,16
Mahsulot hajmi	103428	144941	137991	-6950	95,20	+34563	133,42
Bir so'mlik mahsulotga to'g'ri keluvchi xarajat sh/j:	0,91	0,93	0,94	+0,01	100,86	+0,03	102,81
Moddiy xarajat	0,76	0,84	0,85	+0,01	101,25	+0,09	111,67

Ish xaqi to‘lash xarajatlari	0,06	0,03	0,03	-	97,27	-0,04	45,33
Ijtimoiy soliq (sug‘urta) ajratmalari	0,01	-	-	-	97,22	-	45,33
Amortizatsiya	0,01	0,01	0,01	-	97,28	-	152,19
Ishlab chiqarish ustama xarajatlari	0,07	0,04	0,04	-	97,24	-0,03	60,16

Olib borilgan o‘rganishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bir so‘mlik mahsulotga to‘g‘ri keluvchi xarajat 2023-yilda rejaga nisbatan 0,01 so‘mga, o‘tgan yilga nisbatan 0,03 so‘mga ortgan. Bu mahsulot tannarxini ko‘tarilishiga olib keladi. Qaror qabul qilishdan oldin xarajat va hajm o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish taklif qilinadi. Iqtisodiy tejamkorlik koeffitsienti xarajat va hajm o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash uchun foydalaniladi:

$$Kt = \frac{Ix}{Im}$$

Bu yerda

Kt – iqtisodiy tejamkorlik (muvozanat) koeffitsienti

I_x – xarajatning mos davrlardagi nisbati

I_m – mahsulot hajmining mos davrlardagi nisbati

Ko‘rsatkichni rejaga nisbatan aniqlasak:

Kt = 96,03/ 95,20 = 1,01

2023 yilga nisbatan:

Kt = 137,16/ 133,42 = 1,03

Hisob-kitoblardan ko‘rinib turibdiki, ikkala taqqoslash davri uchun ham xarajat va hajm muvozanati ta’minlanmagan. Ko‘rsatkichning 1 dan ortiq bo‘lishi iqtisodiy samarasizlikni, 1 dan kichik bo‘lishi iqtisodiy tejamkorlikni, 1 ga teng bo‘lishi esa xarajat va hajm o‘rtasidagi iqtisodiy muvozanatni anglatadi. Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, rejaga nisbatan ham, o‘tgan yilga nisbatan ham iqtisodiy tejamkorlikka erishilmagan va xarajat hamda hajm muvozanati ta’minlanmagan.

Xulosalar: Ishlab chiqarish jarayoni boshqaruv tahlilini tashkil etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mahsulot hajmi va ishlab chiqarish xarajatlari muvozanatini nazorat qilib borish korxona boshqaruvchilariga xarajatlarni rejalashtirish, shuningdek, byudjetlashtirish jarayonini shakllantirishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy tejamkorlik koeffitsienti korxona rahbarlariga mahsulot ishlab chiqarish rejasini ilmiy asosda tuzish, ishlab chiqarish xarajatlarini mahsulot hajmiga mos ravishda rejalashtirish, shuningdek, xarajatlarni nazorat qilish va samarali boshqarishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

BIBLIOGRAFIK RO‘YXAT:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-sonli Qarori bilan tasdiqlangan “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom.
2. Г.В.Савицкая. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник.М.:ИНФРА-М, 2003. 187-188 с.
3. M.A. Vaxrushina. Upravlencheskiy analiz: Uchebnoe posobie. M.:Omega-L, 2005. -432 s.
4. A.T.Mamajonov. Fermer xo‘jaliklarida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini takomillashtirish. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferat. –T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. -20 b.
5. L.R.Chinberdiyeva. SCIENCE AND EDUKATSION IN AGRIKULTURE Ishlab chiqarish xarajatlarining korxona samaradorligiga ta’sirini baholash. 157-161 b. Volume 2 Issue 2. №2 2024 yil.

Mualliflar haqida ma’lumot

Chinberdiyeva Lazokatxon Raxmatjonovna

Andijon qishloq xo’jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti, telefon: (+998) -94-384-95-59, E-mail:chinberdiyeval@gmail.com

УДК: 632.937.64

MEASURES TO CONTROL DOMINANT TYPES OF MITES

Annakulov Bakhitbay Kdirbaevich
Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnologies

Аннотация: *Мақолада Қорақалпоғистон шарайтида экилаёдган қишлоқ хўжалиги экинлари далаларида тарқалган каналар турларини аниқлаш, доминант турларининг биоэкологияси, динамикаси ва зарар келтириш мезонини белгилаш ва карши кураш тадбирларини олиб бориш бўйича ўтказилаётган тадқиқотлар натижалари келтирилган.*

Калит сўзлар: *қаналар, биоценоз, ҳаво ҳарорати, нисбий намлик, биоэкологияси, динамикаси, зарар келтириш.*

Annotation: *This article presents the results of research conducted to identify the types of mites found in the fields of agricultural crops grown under the conditions of Karakalpakstan, to determine the bioecology, dynamics, and damage threshold of dominant species, and to develop and implement control measures against them.*

Keywords: *mites, biocenosis, air temperature, relative humidity, bioecology, dynamics, damage.*

INTRODUCTION

In recent years, research conducted under the conditions of the Republic of Karakalpakstan has confirmed the emergence of new species belonging to the class arachnids (Arachnidea), order mites (Acariformes), in biotopes where various agricultural crops are grown. These species, which had not previously been recorded in agrobiocenoses, are now found in small numbers and are becoming widespread [5,7].

To carry out control measures against these species, it is first necessary to identify the mite species, determine the dominant and secondary types, and identify environmental factors that influence their development and bioecology. It is essential to determine the bioecology of these species and assess the extent of damage they cause. Considering the development dynamics of mites that spread and cause harm to crop species, the timing of recommended control measures for use in the field must be established. Among today's main measures are determining the application rates of chemical preparations per hectare and evaluating their biological and economic effectiveness when implemented in agricultural production.

Methods of the research.

To identify the types of mites spreading in agricultural crops and determine their bioecology and dynamics, the methods of B.P. Adashkevich [1], Sh.T. Khojaev [6], and the damage assessment method of V.I. Tanskiy [4] were used. In carrying out control measures, the approaches of Sh.T. Khojaev [6] and K.A. Gar [2] were applied. Biological effectiveness was calculated using Abbott's formula. For placing variants and conducting dispersion analysis of the results, mathematical statistical processing was performed based on the method of B.A. Dospekhov [3].

Results of the research and their discussion. As a result of scientific studies conducted to identify mite species spread in the biotopes of agricultural crops within the agrobiocenosis of Karakalpakstan, it was revealed that depending on the plant species in the region, the following mite species are widely distributed and cause significant damage: two-spotted spider mite (Tetranychus urticae Koch.), tomato rust mite (Aculops lycopersici Massee.), fruit spider mite (Schizotetranychus pruni Oudms.), brown fruit mite (Bryobia redikorzevi Reck), red fruit mite (Panonychus ulmi).

The dominant species under regional conditions was identified as the two-spotted spider mite, which emerges from overwintering by the end of March and develops on 24.2–77.2% of weed leaves. From May until the end of the growing season, its development dynamics showed the following densities: on cotton leaves: 14.3–144.5 individuals (32.5–36.3% of leaves), on cucumber leaves: 25.3–74.3 individuals (18.1–22.5%), n melon leaves: 29.3–456.5 individuals (33.1–55.2%), on pumpkin leaves: 52.8–664.07 individuals (13.3–31.2%), on apple and apricot trees: up to 36.3–60.2 individuals (11.6–44.4%).

In recent years, the tomato rust mite has become the dominant species in terms of area of spread and damage level. In the first ten days of May, 2.6–8.1 individuals (4.5–11.3%) per 1.5 cm² were recorded on weed leaves. On tomato plants, the population reached 2.6–10.3 individuals (12.8–68.1%) by the end of August. The fruit spider mite reached densities of: 6.8–149.0 individuals (5.1–37.2%) on apple leaves, 10.9–34.2 individuals (1.8–11.3%) on plum leaves, 11.6–26.1 individuals (2.8–9.7%) on cherry leaves, causing significant damage. (Table 1.)

When tomato rust mite infestation levels were considered in the tomato fields, the average number of mites per leaf reached 18.5–24.1 individuals. After chemical treatment was applied, 73.8–87.8% of the mite population was eliminated by the third day compared to untreated control fields. On the 7th day after treatment, the biological effectiveness of the chemical preparations was 80.2–94.6%, and by the 14th day, this increased to 94.8–97.2%, effectively eliminating damage to the plants.

Table 1

Impact of various levels of tomato rust mite infestation on tomato seedlings and their yield (Entomological testing station, Chimboy district, 2022–2023)

Number of mites (pcs)	Number in August in III ten days, damaged leaf		Visible damage signs			Yield per compared to control	
	pcs	%	leaf	stem	fruit	kg	±
Early planting – first ten days of Apri							
10	2,5	2,6	-	-	-	3,6	-0,2
20	3,9	3,1	+	-	-	3,5	-0,3
30	5,8	7,9	+	+	-	3,3	-0,5
40	7,4	14,8	++	+	+	2,1	-1,7
50	11,8	23,6	+++	+++	+++	1,2	-2,6
60	16,9	41,2	+++	+++	+++	0	-3,8
70	18,6	65,3	+++	+++	+++	0	-3,8
80	21,3	71,9	+++	+++	+++	0	-3,8
90	24,2	84,6	+++	+++	+++	0	-3,8
100	25,4	97,5	+++	+++	+++	0	-3,8
Control (No infestation)			-	-	-	3,8	-
Late planting – first ten days of May							
10	0,4	0,6	-	-	-	3,3	-0,1
20	1,3	2,3	-	-	-	3,1	-0,3
30	2,9	4,1	+	-	-	2,8	-0,6
40	5,1	11,2	+	-	-	2,3	-1,1
50	8,1	19,4	+	+	-	1,6	-1,8
60	12,3	27,6	++	+	+	0,9	-2,5
70	14,2	44,8	+++	+++	+++	0,3	-3,1
80	16,3	56,1	+++	+++	+++	0	-3,4
90	20,1	63,7	+++	+++	+++	0	-3,4
100	22,6	68,5	+++	+++	+++	0	-3,4
Control (No infestation)			-	-	-	3,4	-

Note: – - no visible damage; + - initial signs of damage; ++ - moderate damage; +++ - plant destruction.

Conclusion. It was proven that the microclimate formed in the agrobiocenosis of Karakalpakstan — specifically in the biotopes of agricultural crops and fruit orchards — contributes to the widespread dissemination of spider mites and tomato rust mites. As a key factor, abiotic elements have played a major role in this process, causing significant damage.

In the fields where the number of mite species exceeded the damage threshold on various crop types, it is recommended to apply one of the following insectoacaricides and acaricides: Vertimec 1.8% EC – 0.4 L/ha, Karate 5% EC – 0.4 L/ha, Omayt 57% EC – 1.5–3.0 L/ha, Atila 5% EC – 0.5 L/ha, Abamectin 3.8% EC – 0.1 L/ha, Nurelle-D 55% EC – 1.5 L/ha, Mitak 20% EC – 3.0 L/ha, Nissoran 10.5% WP – 0.3 L/ha, Agrofos 55% EC – 1.0 L/ha. Application should be carried out by hand in small fields or using a tractor sprayer in large fields with a water volume of 200–300 liters per hectare.

REFERENCES:

1.Adashkevich B.P. Biological Protection of Cruciferous Vegetable Crops from Harmful Insects. – Tashkent: “FAN”, 1983. – pp. 110–188.

2. Gar K.A. Testing the Effectiveness of Insecticides in Natural and Field Conditions. – Moscow, 1967. – pp. 14–92.

3. Dospekhov B.A. Field Experiment Methodology. – Moscow: Agropromizdat, 1986. – pp. 25–110.

4. Tanskiy V.I. Biological Foundations for Studying Insect Harmfulness. – Moscow: “Agropromizdat”, 1988. – pp. 132–157.

5. Toreniyazov E.Sh., Khojaev Sh.T., Kholmuradov E.A. Plant Protection. – Tashkent: “Navruz”, 2018. – 876 p.

6. Khojaev Sh.T. Methodological Guidelines for Testing Insecticides, Acaricides, Biologically Active Substances, and Fungicides (2nd edition). – Tashkent, 2004. – pp. 5–98.

7. Khojaev Sh.T. Modern Methods and Means of Integrated Pest Management for Plants. – Tashkent: “Navruz”, 2015. – 552 p.

Information about the author:

Annakulov Bakhitbay Kdirbaevich

Independent Researcher at the Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnologies

Email: login.b.annaqulov@mail.ru

Password: baxitbay2022annaqulov

Phone: +998 97 789 40 65

“ZAMONAVIY MAKTAB O'QITUVCHILARI FAOLIYATINI KPI TIZIMI ASOSIDA BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH”

Raximjonova Muqaddas Maxmudjon qizi
Xalqaro Nordik Universiteti Pedagogika va Psixologiya yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur tezisda zamonaviy maktab o‘qituvchilari faoliyatini KPI (Kalit samaradorlik ko‘rsatkichlari) tizimi asosida baholashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. O‘qituvchilarning mehnatini ob’ektiv va shaffof tarzda baholash tizimi ta’lim sifatini oshirishda muhim omil sifatida ko‘rilmoqda. Tezisda baholash mezonlari, KPI tizimining afzalliklari va uni joriy etish bo‘yicha takliflar bayon etilgan. Xulosa sifatida tizimni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *KPI tizimi, Kalit samaradorlik ko‘rsatkichlari, O‘qituvchi faoliyati, Ta’lim sifati, Baholash mezonlari, Pedagogik baholash, Maktab tizimi, Kasbiy kompetensiya, Rag‘batlantirish tizimi, Ta’lim menejmenti, Innovatsion metodlar, Pedagogik yondashuv, O‘quv jarayoni monitoringi, Mehnat samaradorligi, Ta’limda raqamlashtirish, Shaffof baholash tizimi, Kasbiy rivojlanish.*

«СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ СИСТЕМЫ KPI»

Рахимджонова Мукаддас Махмуджон кызы
Международный Нордик Университет, факультет Педагогики и Психологии
Магистрант 2го курса

Аннотация: *В данной тезисной работе рассмотрены теоретические и практические аспекты оценки деятельности современных школьных учителей на основе системы KPI (ключевые показатели эффективности). Объективная и прозрачная система оценки труда педагогов рассматривается как важный фактор повышения качества образования. В тезисе изложены критерии оценки, преимущества KPI и предложения по его внедрению. В заключение даны практические рекомендации по совершенствованию системы.*

Ключевые слова: *Система KPI, Ключевые показатели эффективности, Деятельность учителя, Качество образования, Критерии оценки, Педагогическая диагностика, Школьное образование, Профессиональная компетентность, Мотивация преподавателя, Образовательный менеджмент, Инновационные методы, Педагогический подход, Мониторинг учебного процесса, Эффективность*

труда, *Цифровизация образования*, *Прозрачная система оценки*, *Профессиональное развитие*.

"IMPROVING THE ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF MODERN SCHOOL TEACHERS ON THE BASIS OF THE KPI SYSTEM"

Rakhimjonova Muqaddas Makhmudjon kizi
International Nordic University, faculty of Pedagogy and Psychology 2nd year master degree

Annotation: *This thesis explores the theoretical and practical aspects of evaluating the performance of modern school teachers based on the KPI (Key Performance Indicators) system. An objective and transparent evaluation mechanism is considered a vital factor in improving the quality of education. The thesis outlines evaluation criteria, the advantages of the KPI system, and provides proposals for its implementation. Practical recommendations for enhancing the system are also presented.*

Keywords: *KPI system, Key Performance Indicators, Teacher performance, Quality of education, Evaluation criteria, Pedagogical assessment, School system, Professional competence, Incentive mechanisms, Educational management, Innovative methods, Pedagogical approach, Learning process monitoring, Work efficiency, Digitalization in education, Transparent evaluation system, Professional development.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti va raqobatbardosh ta'lim tizimini shakllantirishda pedagog kadrlarning kasbiy mahorati va ularning faoliyat samaradorligini baholash dolzarb masala sifatida e'tirof etilmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda o'qituvchilar mehnatini qadrlash, ular uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish hamda o'z ustida ishlashga rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, ularning faoliyatini baholashda yangicha, shaffof va natijaga yo'naltirilgan yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda.

KPI (Kalit samaradorlik ko'rsatkichlari) tizimi – bu xodimning ish faoliyati va yutuqlarini aniq raqamlar orqali o'lchash imkonini beruvchi zamonaviy menejment vositasi hisoblanadi. Ushbu tizim orqali maktab o'qituvchisining kasbiy salohiyati, metodik yondashuvi, o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish darajasi, innovatsion texnologiyalarni qo'llashi kabi mezonlar asosida baho berish mumkin. Bu esa, nafaqat o'qituvchi faoliyatini adolatli baholash, balki ularni malaka oshirishga undash, kasbiy motivatsiyani kuchaytirish va umumiy ta'lim sifatini yuksaltirish imkonini beradi.

Mazkur tezis ishida KPI tizimini ta'lim muassasalariga joriy etishning afzalliklari, mavjud muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari va tizimni mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar bayon etilgan.

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini rag'batlantirish hamda ularning malakasini uzluksiz rivojlantirib borish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchilar mehnatini aniq va adolatli baholash tizimini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. KPI (Kalit ko'rsatkichlar tizimi) modeli bu borada samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Asosiy qism. KPI (Key Performance Indicators – Kalit samaradorlik ko'rsatkichlari) – bu tashkilot yoki xodim faoliyatining asosiy strategik maqsadlariga erishish darajasini o'lchovchi ko'rsatkichlar tizimidir.

Maktab o'qituvchilari uchun KPI tizimini joriy etish ularning mehnat unumdorligini oshirish, sifatli dars berishga intilishni kuchaytirish, shuningdek, o'z ustida ishlashni rag'batlantiradi.

. Zamonaviy KPI tizimi quyidagi ko'rsatkichlar asosida shakllanishi mumkin:

- O'quvchilarning bilim darajasi (olingan baholar, test natijalari, olimpiada yutuqlari);
- Darsga tayyorgarlik sifati (dars ishlanmalari, metodik materiallar mavjudligi);
- Pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlar (AKTdan foydalanish, yangi metodikalarni qo'llash);
- O'qituvchining o'z ustida ishlashi (malaka oshirish kurslarida ishtirok etishi, ilmiy maqolalar e'lon qilishi);
- Ijtimoiy faoliyat (sinfdan tashqari ishlar, ota-onalar bilan ishlash, maktab hayotidagi ishtirok).

Mazkur tizim asosida baholashda shaffoflik va adolat tamoyillarini qo'llash muhimdir. Shuningdek, KPI baholash natijalari moddiy va nomoddiy rag'batlantirish tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak.

Xulosa. O'qituvchilar faoliyatini KPI tizimi asosida baholash – bu ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirish va ularning rivojlanishiga imkon yaratish vositasidir.

Ushbu tizimni yanada takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- KPI ko'rsatkichlarini har bir o'quv muassasasining xususiyatlaridan kelib chiqib moslashtirish;
- Baholash jarayoniga o'qituvchining o'zi va mustaqil ekspertlarni jalb etish;
- KPI asosidagi baholash natijalarini ochiq e'lon qilish orqali shaffoflikni ta'minlash;
- Tizimni raqamlashtirish orqali inson omilining sub'ektiv ta'sirini kamaytirish.

Shu orqali zamonaviy maktab o‘qituvchilarining mehnatini to‘g‘ri baholash hamda ta’lim sifatini oshirishga katta hissa qo‘shish mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-son qarori. “Ta’lim sifatini baholash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2020-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (Qabul qilingan: 2020-yil, yangi tahrir).
3. Normurodov A., Tursunov S. – Ta’lim menejmenti. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Ashurova D., Murodova N. – Pedagogik baholash va monitoring. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
5. Hajiyev I.A. – KPI tizimi: samarali boshqaruv asosi sifatida. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. Islomov A.A. – O‘qituvchi faoliyatini baholashda zamonaviy yondashuvlar. Ilmiy maqola. “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2022, №4.
7. Murodova M. – Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va KPI ko‘rsatkichlari. “Innovatsion ta’lim” ilmiy jurnali, 2023, №2.
8. Kaplan R.S., Norton D.P. – The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, 1996.

TA`LIM XIZMATLARINI RIVOJLANTRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIGI VA UNING IQTISODIY IMKONIYATLARI

Ergashev Tolibjon Eshqobilovich
O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Jizzax viloyati filiali bosh inspektori, f.f.b.f.d., (PhD), dotsent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta`lim xizmatlarini rivojlantirish tizimida davlat-xususiy sherikchiligini samarali tashkil etish, ta`lim sohasini innovatsion, raqamli va iqtisodiyotga asoslangan jamiyat shaklida shakllantirish, yoshlarning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishda muhim omil ekanligi ilmiy tahlil qilingan.*

**Kalit so`zlar:** *ta`lim xizmatlari, davlat-xususiy sherikchiligi, iqtisodiy imkoniyatlar, ta`limda modernizatsiya, innovatsion markaz, startaplar.*

Аннотация: *В статье научно анализируется важность эффективного государственно-частного партнерства в развитии услуг высшего образования, формировании образовательного сектора в инновационном, цифровом и экономически обоснованном обществе, а также в полной мере раскрывающем потенциал молодежи..*

Ключевые слова: *образовательные услуги, государственно-частное партнерство, экономические возможности, модернизация образования, инновационный центр, стартапы.*

Abstract: *This article scientifically analyzes the importance of effective public-private partnerships in the development of higher education services, shaping the education sector into an innovative, digital, and economically-based society, and fully realizing the potential of young people.*

Key words: *educational services, public-private partnership, economic opportunities, modernization in education, innovation center, startups.*

KIRISH

Mamlakat aholisining farovonligi va iqtisodiy imkoniyatlarining yaxshilanishi, avvalo, fuqarolarning bilim darajasiga chambarchas bog'liqdir. Bilim va intellektual salohiyat - bugungi kunda har bir davlatning strategik boyligi sanaladi. Egallangan mustahkam bilimlar, zamonaviy ko'nikmalar va innovatsion yondashuvlar Yangi O'zbekistonning rivojlanish jarayonini tezlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyat rivojida iqtisodiyot hal qiluvchi o'rin tutadi. Uning xizmatlar sohasi bilan birgalikda taraqqiy etishi bilimlar, innovatsiyalar va ularni samarali qo'llash usullarini asosiy

daromad manbai sifatida namoyon qila boshlaydi. Bunda ta`limning ahamiyati ortib, iqtisodiy rivojlanishda uning roli birinchi darajali omilga aylanadi. Shu asosda ta`lim va iqtisodiyot sohalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yangi bosqichga ko‘tariladi.

Shu bilan birga, axborot, raqamlashtirish va nazariy bilimlar zamonaviy dunyoda mamlakatning strategik resurslari sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ta`limning rivojlanish darajasi esa O‘zbekistonning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligi va nufuzini belgilaydi. Shuning uchun ham ta`limni rivojlantirish, bilimli va innovatsion fikrlaydigan avlodni tarbiyalash mamlakat taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib boraveradi.

Qonunchilik

O`zbekiston Respublikasida uzluksiz ta`lim tizimi, jumladan oliy ta`limni sifat jihatdan rivojlantirish borasida kadrlar salohiyatini oshirish va ta`lim xizmatlarining davlat-xususiy sherikligini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda ta`lim xizmatlari ko`rsatishda davlat-xususiy sheriklik masalasiga katta ahamiyat berilmoqda. Bu borada maxsus qonun, Prezidentimizning

farmon va qarorlari qabul qilingan. Bular jumlasiga: O`zbekiston Respublikasining 2019-yil 10-mayda - Davlat-xususiy sheriklik to`g`risidagi O`RQ-537-sonli Qonuni, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 -yil 20-oktyabrda - Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishning huquqiy va institutsional bazasini yaratish bo`yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to`g`risidagi PQ-3980-son qarori, 2020 -yil 26-aprelda - Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish tartibini takomillashtirish to`g`risidagi 259-son qarorlari qabul qilindi. 2019-yil 8-oktyabrda PF-5847-sonli “O`zbekiston Respublikasi oliy ta`lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida”gi Farmoni hamda mazkur sohalarga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar kiradi. Ushbu hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayonida barcha sohalar bilan birga ta`lim sohasida ham davlat-xususiy sheriklik masalalarini rivojlantirish vazifasi qo`yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida “... birinchi navbatda, e’tiborni Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta`limni qo‘llab-quvvatlashga qaratamiz. “Najot - ta`limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”. Ma’rifatparvar jadid bobolarimizning bu so‘zlari deputat va senatorlarimiz, siyosiy partiyalar, mahalliy kengashlar, butun davlat apparati, keng jamoatchilikning amaliy harakatiga aylanishi kerak”,[7] degan jumlalar bor. Bundan ko‘rinib turibdiki ta`lim davlat iqtisodiyotining eng asosiy ishongan sohalaridan biridir va uni rivojlantirmasdan turib mamlakatdagi boshqa soha va tarmoqlarni innovatsion taraqqiy ettirib bo`lmaydi.

[7] O`zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti https://president.uz/uz/lists/view/5774

Jahon tajribalarida davlat-xususiy sherikligi tushunchasi keng talqin qilinadi, jumladan, Jahon banki tomonidan berilgan ta‘rifga e‘tibor qaratamiz[8],: “Davlat xususiy sherikchiligi - davlat va xususiy sektor o`rtasidagi o`rta yoki uzoq muddatli shartnomalar bo`lib, ular doirasida davlat sektorining javobgarlik sohasida bo`lgan, ammo xususiy sektor tomonidan amalga oshiriladigan xizmatlar taqdim etiladi, bunda infratuzilmani rivojlantirish yoki davlat xizmatlarini ko`rsatish masalalari o`rtasida vazifalarni aniq ajratish mavjud”.

Bu borada mamlakatimizda qonunchilik hujjatlariga e‘tibor qaratsak, jumladan, Davlat-xususiy sheriklik to`g`risida‖gi Qonunining 3-moddasida[9], -...davlat-xususiy sheriklik – davlat sherigi va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun o`z resurslarini birlashtirishiga asoslangan hamkorligi‖ deb keltirilgan. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik loyihasi - iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy vazifalarni hal etishga qaratilgan, xususiy investitsiyalarni jalb etish va ilg`or boshqaruv tajribasini joriy etish asosida amalga oshiriladigan tadbirlar majmui ekanligi qayd qilingan.

Tadqiqotlar

Davlat-xususiy sherikligi - bu davlat va ijtimoiy mulk ob‘yektlari hamda turli xil ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish maqsadida davlat sherigi va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan shakli bo`lib, bugungi kunda ta`lim sohasini jadal rivojlantirish hayotiy zaruratga aylangan bir pallada, ta`limdagi sifat darajasini oshirishda davlat-xususiy sherikchiligi imkoniyatlaridan ham foydalanish va uni ta`lim tizimiga moslashtirish hozirgi kunning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Davlat-xususiy sherikligi loyihalarining ustunligi tarmoq rivojlanishining garovi sanalgan sheriklik munosabatlari uzoq muddatli xarakterga ega ekanligi hisoblanadi. Bunday sheriklik xususiy sektor resurslarini jalb qilish imkoniyati tufayli nafaqat ishlab chiqarish, transport, ta`lim, fanda ham loyihalarni amalga oshirishga imkon beradi.

Davlat-xususiy sheriklik tushunchasi o`z qamrovi va ahamiyatiga ko`ra bugungi kunda milliy ta`lim tizimi chegarasidan allaqachon chiqib bo`lgan. U bugunda global ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlar zamonaviy ta`limni modernizatsiya qilish amaliyotini qo`llab, xususan, davlat-xususiy sheriklik munosabatlariga allaqachon o`tganlar.

Ta`lim majmuida tashkil qilinadigan davlat-xususiy sheriklikning asosiy maqsadi oliy ta`lim tizimining sifati va samaradorligi hamda raqobatbardoshligini, oshirish, innovatsion va investitsion jozibadorliklarini oshiradigan, shuningdek, yuqori sifatli ta`lim xizmati ko`rsatgan holda mehnat bozori uchun ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega xizmatlar

[8] The World Bank / Всемирный Банк – What are Public Private Partnerships / Что такое государственно-частное партнерство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ppp. worldbank.org/public-privatepartnership /overview/what-are-public-privatepartnerships.

[9] O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma`lumotlari milliy bazasi https://lex.uz/acts/4329270

ko`rsatilishini ta‘minlaydigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar vositalarini yaratishga qaratiladi.

Ta`lim sohasida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish bugungi kunga kelib, ta`lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklik loyihalarining asosiy turlari qo`shma va xususiy universitetlarni tashkil etish, xususiy noshirlar tomonidan xalq ta`limi tizimi uchun kitoblar va qo`llanmalarni nashr etish va ko`paytirish, ilmiy madaniy markazlar qurish, shuningdek, xususiy maktab va maktabgacha ta`lim muassasalarini tashkil etish ob‘yektlarini qamrab olmoqda. Bu o`z navbatida bilimga asoslangan jamiyatning vujudga kelishi va innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida ta`lim sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Zamonaviy jamiyatda ta`lim sohasining o`rni uning kompetensiyalarni rivojlantirish, bilimlarni yaratish va tarqatish - zamonaviy jamiyatning asosiy resurslari bilan belgilanadi. Shu bilan birga, axborot oqimining ko`payishi va tezlashishi, doimiy ravishda yangi bilimlarning paydo bo`lishi, mutaxassislar tayyorlash sifatiga qo`yiladigan talablarning sezilarli darajada oshishi mavjud ta`lim tizimini takomillashtirish va ta`limni tez o`zgaruvchan mehnat bozori talablariga moslashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu o`z navbatida ta`lim tizimini rivojlantirish yo`nalishida ta`lim muassasalari va tadbirkorlik sub‘yektlari, davlat organlarining davlat xususiy sheriklik doirasidagi o`zaro hamkorligining tamoyillari va zamonaviy yo`nalishlarini belgilab beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning yanada kengayib borayotganligidan dalolat bermoqda.[10]

-Ta`lim tizimida davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarini rivojlantirish har bir davlatning iqtisodiy hayotida va ta`lim xizmatlarini yetkazib berishda muhim rol o`ynaydi. Davlat byudjetining cheklanganlik sharoitida hamda aholining ta`lim sifati va normal hayot kechirishga bo`lgan talabining cheksizlik holatida ushbu munosabatlarni rivojlantirish mamlakat ta`lim tizimi uchun asosiy vazifa bo`lib qoladi. Sherikchilik munosabatlarining hamohangligini ta‘minlas mamlakat ta`lim tizimidagi muhim ijtimoiy-iqtisodiy o`zgarishlarga sabab bo`lishi mumkin. Davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarida davlat va biznes keng ko`lamli masalalar, jumladan, bugungi kun tartibidagi va hozirgi ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan vazifalar, shu bilan birgalikda, iqtisodiy muammolarni bartaraf etishda ikkala tomon ham hamkorlik qilishdan manfaatdordir va bu, o`z navbatida, jamiyat rivojida o`ziga xos ustuvorliklar kasb etadi.[11]

Ta`lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklik umumiy maqsadlarga erishish uchun davlat ta`lim muassasalari va biznes tuzilmalarining o`zaro manfaatlarga asoslangan o`zaro hamkorligi sifatida ifodalanishi mumkin. Bu hamkorlikni qonunchilik va maxsus kelishuvlar

[10] https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=17219231856494478882&btnl=1&hl=ru
[11] Abdikarimova Z.B. Ta‘lim tizimida davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarini rivojlantirish yo_nalishlari va ustuvor jixatlari // https://dx.doi.org/10.36522/2181-9637-2022-2-3 UDC: 334.723

asosida ta`limga oid loyihalarni amalga oshirish maqsadida davlat va biznes o`rtasidagi ittifoq ekanligini ham aytish mumkin.

Umuman olganda, davlat-xususiy sheriklik loyihalari haqida gap ketganda, bu, birinchi navbatda, xususiy sektorning moliyaviy resurslarini jalb qilish mexanizmi, xususan, ijtimoiy ahamiyatli sohalarda kapital talab qiladigan infratuzilma loyihalarini rivojlantirishga qaratilganligi, bu ayniqsa byudjet mablag`lari yetarli bo`lmagan sharoitda muhimdir. Sherikchilik doirasida, inson resurslarini jalb qilish amalga oshiriladi. Oliy ta`limni rivojlantirish sohasida tadbirkorlik tuzilmalari vakillari o`quv jarayonida, masalan, tegishli maxsus kurslar va individual seminarlarda ishtirok etadilar.

Takliflar

Oliy ta`lim tizimidagi davlat-xususiy sheriklik ning xarakterli xususiyatlarini inobatga olgan holda, sheriklar o`rtasida ularning tutadigan o`rinlarini samarali taqsimlash uchun o`zaro manfaatli munosabatlar tizimi sifatida qarash maqsadga muvofiq. Oliy ta`lim sohasida davlat-xususiy sheriklik tamoyillarini qo`llash nafaqat barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlaydi, balki mamlakatning, fundamental va amaliy fanining innovatsion rivojlanishini ham ta‘minlaydi, bu esa mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga olib keladi va aholining turmush darajasini oshirish uchun sharoitlar yaratadi.

Oliy ta`lim muassasalarida davlat-xususiy sheriklik bo‘yicha huquqiy-me’yoriy baza va institutsional asoslarni mustahkamlash uchun mavjud davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonunga qo‘shimchalar kiritish;

-oliy ta`lim muassasalarida davlat-xususiy sheriklik bo‘yicha maxsus bo‘lim yoki koordinatorlik tashkil qilish;

- davlat-xususiy sheriklik uchun davlat kafolatlari va soliq imtiyozlari tizimini yo‘lga qo‘yish;

-ta`lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish orqali xususiy sektor ishtirokida texnoparklar, laboratoriyalar, innovatsiyon markazlar, maktabgacha ta`lim muassasalari va maktablar qurish;

- ta`lim sohasini rivojlantirishga investitsiya kiritayotgan xususiy sheriklarga infratuzilmaga kirish, yer maydoni, logistika kabi masalalarda yengilliklar yaratish;

- ish beruvchi tashkilotlar, muassasalar va xususiy kompaniyalar ishtirokida qo‘shma ta`lim dasturlari, dual ta`lim modellarini joriy qilish;

- oliy ta`lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta’minlash uchun davlat va xususiy korxonalarda stajirovka va tajriba almashinuv dasturlarini yo‘lga qo‘yish;

- oliy ta`lim muassasalarda xususiy sheriklar bilan hamkorlikda innovatsion startaplar va biznes-inkubatorlar tashkil etish;

- ilmiy loyihalar, konsalting xizmatlari orqali talabalar va professor-o‘qituvchilar uchun iqtisodiy faollik yaratish;

- ta`lim va tadqiqot markazlarida autsorsing va masofaviy xizmatlarni yo‘lga qo‘yish orqali yangi ish joylarini yaratish;

- xalqaro institutlarning davlat-xususiy sheriklik loyihalarini jalb qilish orqali ta`lim sifatini va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish choralarini ko‘rish.

Xulosa

Oliy ta`lim tizimida davlat-xususiy sherikchiligini samarali tashkil etish - ta`lim sohasini rivojlantirish, innovatsion, raqamli va xizmat ko‘rsatish iqtisodiyotga asoslangan jamiyatni shakllantirish, yoshlarning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar, o‘rganishlar va amaliyotdagi natijalarga tayaniladigan bo‘lsak, davlat-xususiy sheriklik mexanizmining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha ijobiy samaralarni beradi:

- Davlat-xususiy sheriklik ishtirokida zamonaviy kampuslar, texnoparklar, laboratoriyalar va raqamli ta`lim platformalarining barpo etilishi oliy ta`limda o‘qitish va ta`lim olish jarayonini texnik va metodik jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi;

- Yangi O‘zbekiston va bozor iqtisodiyoti talablariga mos ta`lim dasturlarini joriy etish orqali ish beruvchi va investorlarning talablarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan ta`lim dasturlari bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi va “ta`lim – ish bilan ta’minlash” zanjiri mustahkamlanadi;

- Davlat va xususiy sektorning ilmiy tadqiqotlarga qo‘shma investitsiyalari oliy ta`lim muassasalarini tadqiqot markazlariga aylantiradi, iqtisodiy va xizmat ko‘rsatish amaliyotiga moslashgan texnologiyalar va mahsulotlar yaratiladi, patentlash, tijoratlashtirish jarayonlari yanada faollashadi;

- Oliy ta`lim muassasalarini bitiruvchi yoshlar uchun yangi ish o‘rinlarini yaratish va tadbirkorlik ruhini rivojlantirishda startaplar, biznes-inkubatorlar, innovatsiya markazlari orqali talabalar va yosh olimlar tadbirkor sifatida faoliyat boshlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa O‘zbekistonda bandlik darajasini oshirib, iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi.

- O‘zaro sheriklarning moliyaviy va menejment salohiyatidan unumli foydalanishi natijasida davlat tomonidan ta`limga ajratiladigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar qisqaradi. Shu bilan birga, ta`lim tizimida shaffoflik va samaradorlik oshadi, xizmat ko‘rsatish sohasida yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti https://president.uz/uz/lists/view/5774

2. The World Bank / Всемирный Банк – What are Public Private Partnerships / Что такое государственно-частное партнерство [Электронный ресурс]. – Режим

доступа: http://ppp. worldbank.org/public privatepartnership/overview/what-are-public-privatepartnerships

3. O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma`lumotlari milliy bazasi https://lex.uz/acts/4329270

4. https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=17219231856494478882&btnI=1&hl=ru

5. Abdikarimova Z.B. Ta`lim tizimida davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarini rivojlantirish yo_nalishlari va ustuvor jixatlari // https://dx.doi.org/10.36522/2181-9637-2022-2-3 UDC: 334.723

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ ЕНГИЛ САНОАТ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ КИРИТИШ МАСАЛАЛАРИ

Жовлиев Жавоҳир
Ангор туман 1-сон политехникуми Тарих фани ўқитувчиси

Калит сўзлар: "*Сурхондарёсавдо*", *инвестиция*, *ип-газлама*, *қўшма корхона*.

Аннотация: *Мақолада вилоятимизнинг енгил саноатида хорижий камкорлар томонидан инвестицияларнинг киритилиши ва уларнинг самарадорлиги ҳақида тўхталиб ўтилган.*

Ключевые слова: «*Сурхондарёсавдо*», *инвестиции*, *нарезка*, *совместное предприятие*.

Аннотация: *В статье основное внимание уделяется внедрению инвестиций иностранных предпринимателей в легкую промышленность нашего региона и их эффективности.*

Key words: "*Surkhondaryosavdo*", *investments*, *cutting*, *joint venture*.

Annotation: *The article focuses on the introduction of investments by foreign entrepreneurs in the light industry of our region and their effectiveness.*

КИРИШ

Ўзбекистонда экспорт салоҳиятини ошириш мақсадида, хорижий давлатлар билан ўзаро ҳамкорлик муносабатлари яхши йўлга қўйилган. Бу борада ҳукуматимиз томонидан бир қанча қарорлар қабул қилинган ва ушбу қарорлар асосида экспорт салоҳиятини ривожлантириш давлат дастури ишлаб чиқилган.

Ўзбекистоннинг савдо сотиқдаги асосий мижозлари: АҚШ, Буюк Британия, Нидерландия, Бельгия, Швейцария, Франция, Германия, Италия, Россия, Туркия, Хитой, Жанубий Корея ва бошқа мамлакатлар.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо айланмасида кейинги йилларда муҳим таркибий ўзгаришлар бўлмоқда. Дунёнинг 140 дан ортиқ мамлакати билан ташқи савдо қилинмоқда[12].

Саноатда амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари ишчи кучи қийматига сезувчан бўлади. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни киритишнинг асосий таҳдидлари мавжуддир. Буларга мамлакатдаги молиявий беқарорлик, ҳарбий ва сиёсий беқарорлик, инвестиция муҳитининг ўзгариши ва

[12] Ўзбекистон Республикаси Энциклопедик маълумотнома. – Тошкент.: "Давлат илмий нашриёти", 2002. – Б 333.

бошқа омиллар сабаб бўлиши мумкин. Энг муҳим таҳдидлар ичида биринчи ўринга ҳарбий ва сиёсий беқарорлик чиқади. Инвесторлар жавобига Ироқ, Афғонистон ва дунёнинг бошқа худудларидаги ҳарбийларнинг режа ва ҳаракатлари таъсир қилади.

Инвестиция иқтисодиётнинг ривожланишига таъсир этувчи омиллардан биридир. Инвестиция ёрдамида янги саноат корхоналари қурилади, мавжудлари таъмирланади, янги машина ва ускуналар сотиб олинади. Мамлакатимизнинг импорт ва экспорт салоҳиятига назар ташлар эканмиз, 1991 йилларда вилоятимизда кичик, хусусий ва қўшма корхоналар ташкил этила бошланганлигига гувоҳ бўламиз. Жумладан, пахта толасини ип-газламага, газламани эса тайёр кийим-кечакка айлантириш, иқтисодиётимизга ўзининг ижобий ўзгаришларини кўрсатиши муҳим вазифа қилиб олинди.

Германия давлати билан ташқи иқтисодий алоқаларимиз 1997 йилда 6204,0 минг долларни ташкил этиб, бунга асосан экспорт таркибида пахта толаси ва озиқ-овқат маҳсулотлари кирди[13].

Жарқўрғондаги ип-газлама қўшма корхонаси 1997 йилда экспортга маҳсулот сотиш режасини 140 фоизга бажарди. Корхона томонидан Чехия, Польша ва Австрия мамлакатларига 312 минг долларлик ип-калава маҳсулотлари сотилди. 1800 нафардан зиёд ишчилар 1602 тонна калава ип, 8866 минг погонометр мато ишлаб чиқариб, бу борадаги режа топшириқларини ортиғи билан бажариб, корхонанинг 2000 йилдаги соф фойдаси 34,5 миллион сўмни ташкил қилди. Фабрика қошида “Ўзбекистон-Америка” қўшма корхонаси ташкил этилиб, унинг қуввати йилига 42 тонна калава ип ва 1920 минг погон. метр мато ишлаб чиқаришга мўлжалланган. Корхонанинг умумий лойиҳа қуввати 13 миллион 132 минг 036 евро бўлиб, хорижий таъсисчи Американинг улуши ҳисобига (53 %) ташкил этилди. Қўшма корхонада Германия ва Чехия давлатларининг замонавий йигирув дастгоҳлари ўрнатилиб, жаҳон бозорлари талабларига жавоб берадиган юқори сифатли калава ип ва мато ишлаб чиқарадиган маҳсулотнинг 70 фоизи экспортга сотилди[14].

Бойсун туманида Ишонч ҳиссадорлик жамияти базасида йилига 600,0 тонна калава ип ишлаб чиқариш бўйича қўшма корхоналар ташкил этиш учун Россия Федерацияси ва Жанубий Корея давлатлари билан музокаралар олиб борилди ва келишув имзоланди[15].

[13] Сурхондарё вилоят давлат архиви, 1091- жамғарма, 1-рўйхат ,661- иш, 36- варақ.
[14] Турсунов С., Тўхтаев А. Жарқўрғон. – Тошкент.: “Фан”, 2008. – Б. 142.
[15] Сурхондарё вилоят давлат архиви, 1091- жамғарма, 1-рўйхат , 293- иш, 78- варақ.

Вилоятда 1998 йилда ташқи савдо айланмаси 124404 минг долларга тенг бўлди. 1997 йилнинг шу даврига нисбатан 108,5 фоиз, жами ташқи савдо айланмасининг 90,9 фоизи экспорт маҳсулотлари ва 9,1 фоизи импорт маҳсулотлари ҳиссасига тўғри келди[16].

Вилоят ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо бошқармаси Ўзбекистон Республикаси билан Украина ўртасида 1999-2008 йилларга мўлжалланган "Иқтисодий ҳамкорлик дастури" га мувофиқ Сурхондарё вилоятида қуйидаги ишларни амалга оширди. "Техно-Текс" Ўзбекистон-Украина қўшма корхонаси 2007 йилнинг 21 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, Сурхондарё вилояти Адлия бошқармасидан 33- рақамли реестр билан рўйхатдан ўтган. Жамият иштирокчиларининг низом жамғармасидаги улушлари қуйидагича тақсимланган: Украиналик иштирокчи " ООО ПФК Меркурий ЛТД " фирмаси 480,0 минг доллар (60 фоиз), Ўзбекистонлик иштирокчи "Пўлат Алп" ХИТФ 320,0 минг доллар (40 фоиз) ни ташкил этди. Корхонанинг асосий фаолият туридан бири гилам маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва сотиш ҳисобланади. Хорижий ҳамкор томонидан қиймати 486,7 минг доллар миқдоридаги замонавий асбоб-ускуна ва жиҳозлар келтирилди. 2007 йилда корхона томонидан 16,1 млн. сўмга, 2008 йилда эса 43,2 млн. сўмга тенг гилам маҳсулотлари ишлаб чиқарилди[17].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 11 октябрдаги "Қўшма корхоналар" ни ташкил этишда хорижий инвесторларни жалб этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги 393- сон қарорининг 9-иловасига мувофиқ вилоятимизнинг туманларида 2001-2005 йилларда 19 та қўшма корхоналар ташкил этилиши, шу жумладан 2001 йилда 5 та қўшма корхоналар тузилиши режалаштирилган эди[18].

Бинобарин, сўнгги ўн йилликда юртимизда енгил саноат тизими тараққиёт сари юз тутди. "Сурхонтекс" қўшма корхонасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажми ва турини кўпайтириш мақсадида 2010 йилда ишлаб чиқариш қуввати 2,0 минг тонна, умумий қиймати 2400 минг доллар қийматидаги лойиҳа амалга оширилди[19].

"Сурхонтекс" Ўзбекистон Буюк Британия қўшма корхонаси собиқ "Сурхонтекстиль" корхонаси ўрнида 2013 йилда қайта ташкил этилди. Илгари корхонада 970 киши ишлаган, 2,5 минг тонна пахта хом ашёси қайта ишланган

[16] Сурхондарё вилоят давлат архиви, 698- жамғарма, 1- рўйхат ,101- иш, 21 - варақ.
[17] Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 1091- жамғарма, 1- рўйхат, 33- иш, 95-варақ
[18] Сурхондарё вилоят давлат архиви, М. 698 жамғарма, 1-рўйхат , 110- иш, 121- варақ.
[19] Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, М.1091- жамғарма, 1- рўйхат, 33 иш, 78-варақ

бўлса, бугунги кунда 240 нафар ишчи фаолият юритмоқда. 2018 йилда ишлаб чиқариш қуввати 5 минг тоннани ташкил этган. Бу кўрсаткич эса корхонанинг янги замонавий технологиялар билан жиҳозланганлигини кўрсатади. Ўртача иш ҳақи 550 мингдан ошган. 2017 йил корхонада 16 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган, шунинг 90 фоизи хорижга экспорт қилинди. Чет давлатларга экспорт қилинган маҳсулот таннархи қарийб 2 млн. долларни ташкил этди. Маҳсулот асосан Россия, Хитой, Туркия ва Болтиқбўйи мамлакатларига етказиб берилди. 2016 йилда 600 минг доллардан зиёд чет эл сармояси асосида корхонага келтирилган 2 та саваш линиялари учун 4 та дастгоҳ келтирилганлиги сифат ва самарадорликни янада оширди.[20]. Ислоҳотлар натижасида "Сурхонтекс" қўшма корхонаси томонидан 2588,9 долларлик тўқимачилик маҳсулотлари экспорт қилинди.

Пилла маҳсулотларини қайта ишлашда Термиз шаҳридаги "Inter Silk Pro" Ўзбекистон-Хитой қўшма корхонаси вилоят иқтисодий ҳаётида ўз ўрнига эга. Корхонада пилла хомашёсидан ишлаб чиқараётган ип-калава сифати ва дизайни билан жаҳон бозорида тобора мустаҳкам ўрин эгалламоқда. Пилла хом-ашёсидан харидоргир ип-калава ишлаб чиқараётган масъулияти чекланган жамияти шаклидаги "Inter Silk Pro" Ўзбекистон-Хитой қўшма корхонаси 1 миллион 170 минг доллар қийматидаги замонавий технологиялар билан жиҳозлангани рақобатбардош, жаҳон стандартларига мос тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришда қўл келаётир. 2015 йил корхона Сурхондарё вилоятида етиштирилган 1 минг 550 тонна пиллани қабул қилган ва хомашё сифатли қайта ишланиб, тайёр маҳсулот хорижий давлатлардаги буюртмачиларига жўнатилди. Корхонада меҳнат қилаётган 80 дан зиёд ишчининг унумли меҳнат қилиши учун барча шароит яратилган. Бепул тиббий ва транспорт хизмати кўрсатиш йўлга қўйилган, узоқ қишлоқлардан қатнаб ишлайдиганлар учун ётоқхоналар мавжуд. 2015 йил корхона 150 минг доллар қийматидаги ип-калавани экспорт қилди. Янги йилгача яна 350 минг доллар қийматидаги рақобатбардош маҳсулот чет эллик буюртмачиларига жўнатилади. Бу ерда хом ашё етиштиришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришгача бўлган жараён тўлиқ технологик занжир асосида ташкил этилган. Жумладан, ипак қурти боқиш, мато ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш, гилам тўқиш йўлга қўйилган. Кластер усулида маҳсулот етиштириш учун Сурхондарё вилоятидаги бир нечта туманлар бириктириб берилган.

[20] Сурхон тонги, 2018 йил 3 (17403) - сон.

Корхона фаолияти икки сменали бўлиб, 300 дан ортиқ доимий, 250 дан зиёд мавсумий иш ўринлари яратилган. Бугунги кунда корхона маҳсулотлари Осиё ва Европа давлатларига сотилмоқда. 2017 йилда қарийб 2 миллион 140 минг доллар, 2018 йилда 2 миллион 873 минг доллардан зиёд миқдорда экспорт қилинган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, мазкур жараёнлар Сурхондарё вилоятида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, хусусан, пахта ва пилла етиштириш асосида тўқимачилик индустрияси шаклланишига хизмат қилмоқда. Унинг таркибини пахта тозалаш, ип ва ипак йигирув, тикувчилик саноати ташкил этади ва бу соҳаларни ривожлантириш эса вилоят иқтисодиётини ривожлантиришга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Энциклопедик маълумотнома. – Тошкент.: “Давлат илмий нашриёти”, 2002. – Б 333.

2. Турсунов С., Тўхтаев А. Жарқўрғон. – Тошкент.: “Фан”, 2008. – Б. 142.

3. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 1091- жамғарма, 1-рўйхат , 293- иш, 78-варақ.

4. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 698- жамғарма, 1- рўйхат ,101- иш, 21 -варақ.

5. Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 1091- жамғарма, 1- рўйхат, 33-иш, 95-варақ

6. Сурхондарё вилоят давлат архиви, М. 698 жамғарма, 1-рўйхат , 110- иш, 121-варақ.

7. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 1091- жамғарма, 1-рўйхат ,661- иш, 36-варақ.

8. Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, М.1091- жамғарма, 1- рўйхат, 33 иш, 78-варақ

9. “Сурхон тонги”, 2018 йил 3 (17403) - сон.

GRAMMATIK TARJIMA METODINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI TIL O‘RGATISH JARAYONIDA

Ismatova Muqaddas
Samarqand davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada grammatik tarjima metodining afzalliklari va kamchiliklarini atroflicha tahlil qilib, uning bugungi kundagi ahamiyatiga baho beramiz.*

Kalit sozlar:*GTM, metod, so‘zma-so‘z tarjima, ijobiy va salbiy tomonlari, nisbiy gaplar, idioma va frazalar, fe’lning shaxssiz shakllari.*

Biror kishiga yangi til o‘rgatish yoki o‘rganish oson ish emas.Yangi til butunlay notanish bo‘lganligi sababli o‘qituvchilar ham, o‘quvchilar ham ma’lum qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu muammolarni bartaraf etish maqsadida ikkinchi tilni o‘rganishning bir nechta usullari mavjud.Bu usullardan biri Grammatik tarjima metodir. Grammatik tarjima metodi (Grammar-Translation Method) til o‘rganishda eng qadimiy yondoshuvlardan biri bo‘lib,uning ildizlari antik davrlarga borib taqaladi.Bu metod asosan lotin va qadimgi yunon tillarini o‘rgatishda qo‘llangan bo‘lib,o‘quvchilarga matnlarni tarjima qilish va grammatik tuzilmalarga asoslangan holda tahlil qilish imkonini bergan O‘rta asr va Uyg‘onish davrida G‘arbiy Yevropa ta’lim tizimida hukmronlik qilgan ushbu metod XIX asrda zamonaviy tillarni o‘qitish jarayoniga ham kirib kelgan. Ayniqsa,XIX asr oxiri va XX asr boshlarida maktab va universitetlarda bu metod asosiy yondashuv sifatida foydalanilgan.

Grammatik tarjima metodining asosiy maqsadi-o‘quvchilarga til grammmatikasini tushuntirish va ularning grammatikaga asoslangan holda tarjima qilish qobiliyatini shakllantirishdir.Bu yondashuv yozma va nazariy bilimlarga urg‘u bo‘lib,muloqotga ham e’tibor qaratishi bilan ajralib turadi. Shu sababli, XX asrning 2-yarmidan boshlab,kommunikativ va interaktiv metodlar rivojlana boshlagan sari Grammatik tarjima o‘rni tobora qisqarib bordi. GTM boshqa usullarga qaraganda kamroq ma’lum bo‘lsada, xorijiy tillarni boshqa metodlarga qaraganda o‘qitishning samaraliroq usulidir,ayniqsa, yangi til o‘rganuvchilari uchun. Bu usul asosan o‘qish va yozishga qaratilgan va faqat o‘qish va yozishni osonlashtiradigan usullarni o‘z ichiga oladi.

Boshqa usullar kabi Grammatik tarjima usulining afzalliklari bor. Ular:

1.O‘rganuvchilar aqliy va intelektual qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

2.Maqsadli tilni o‘qish va yozish malakasini oshirish imkoniyatini taqdim etadi.

3.O‘rta va past darajali talabalar uchun juda samarali.

4.Tushuntirish jarayonida ona tilidan foydalanish tufayli o‘quvchilar o‘zlarini qulay va ishonchli his etadilar.

Shuningdek,til o‘rganayotganlar uchun so‘zma-so‘z tarjima tilning Grammatik va leksik jihatlarni tushunishda ko‘makchi bo‘ladi.

Ammo afzalliklari bilan bir qatorda Grammatik tarjima metodining ma’lum kamchiliklari ham mavjud:

1.Darslar ,asosan,grammatik qoidalarni o‘rganish va mashqlarni bajarishdan iborat bo‘lganligi sababli tilni o‘rganish uchun zarur bo‘lgan tinglab tushunish og‘zaki nutq faoliyati kabi kategoriyalarga e’tibor qaratilmay qolishi.

2.Dars jarayonida ,asosan, o‘qituvchiga yo‘naltirilgan bo‘lganligi sababli o‘quvchilarda o‘qituvchi bilan muloqat qilish imkoniyati kamligi.

3.Tarjimalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri amalga oshirilgani sababli ba’zida tarjimalar qoniqarsiz bo‘lishi mumkin.

Grammatik tarjima metodi til o‘rganishda qat’iy qoidalarga asoslangan bo‘lsa-da,har bir til o‘ziga xos sintaktik va semantik tuzilishga ega bo‘lgani sababli ba’zi grammatik strukturalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish qiyin bo‘lib qoladi. Masalan, Relative clause(nisbiy gaplar) konstruksiyalar shunday murakkabliklardan biri hisoblanadi. Ingliz tilida relative clause gapning asosiy qismiga qo‘shimcha ma’lumot qo‘shish uchun ishlatiladi va ko‘pincha who,which,that,whose,where kabi so‘zlar yordamida bog‘lanadi.

- I know the man who wrote this article
- The book which is on the table must be returned to the library

Bu kabi gaplarni o‘zbek tiliga Grammatik tarjima usuli bilan tarjima qilish har doim ham aniq tushunarli natija bermaydi.Sababi o‘zbek tilida bu kabi bog‘lovchi gaplar ko‘pincha mutlaqo boshqa usul bilan ifodalanadi. Agar Grammatik tarjimaga tayanib yuqoridagi gaplarni so‘zma-so‘z tarjima qilsak,quyidagi muammolar kelib chiqadi.

- Men u odamni taniyman kimki bu artiklni yozgan
- Kitob qaysiki stolni ustida turgan kutubxonaga qaytarilishi shart

Bu tarjimalar o‘zbek tilining tabiiy tuzulishiga mos kelmaydi.O‘zbek tilida relative clauseni ifodalash uchun quyidagicha qo‘llanadi:

- Men bu maqolani yozgan odamni taniyman
- Stolning ustida turgan kitoblar kutubxonaga qaytarilishi kerak

Bu kabi tarjimalar Grammatik tarjima metodidan foydalanib bu kabi strukturalarni aniq va tabiiy tarjima qilishni qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari,yana bir so‘zma-so‘z tarjima bilan bog‘liq muammolardan biri idioma va frazalardir. Agar ularni GTM ga asoslanib tarjima qilsak, ularning ma’nosi butunlay noto‘g‘ri chiqishi mumkin.

2. Iboralar

Inglizcha idiom	So‘zma-so‘z tarjima(noto‘g’ri)	To‘g‘ri o‘zbekcha tarjima
Break the ice	Muzni sindirish	Suhbatni boshlamoq,muhitni yumshatmoq
Cost an arm and a leg	Bir qo‘l va bir oyoqqa tushmoq	Juda qimmat turmoq
Spill the beans	Loviya to‘kmoq	Sirni ochib qo‘ymoq

Izoh:G‘approv M., Qosimova R. Ingliz tili grammatikasi:akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma.To‘ldirilgan va qayta ishlangan nashr.-Toshkent:”Turon-iqbol”,2019.-O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tasdig‘i bilan.

Frazalar

Inglizcha frazal fe’l	So‘zma-so‘z tarjima	Togri ozbekcha tarjima
Give up	Berishni yuqoriga qilish	Tashlamoq(yomon odatni
Look after	Qaramoqdan keyin	G‘amxo‘rlik qilmoq, parvarish qilmoq
Run into	Yugurib urilmoq	Tasodifan uchrashib qolmoq

3.Fe’lning shaxssiz shakllari ingliz va o‘zbek tillarida turlicha ishlatiladi. Shuning uchun ularning tarjimasida GTM muayyan qiyinchiliklarga duch keladi.

Inglizcha shakl	So‘zma-so‘z tarjima	To‘gri o‘zbekcha tarjima
He found the keys only to loose them again	U yana qayta yo‘qotish uchun kalitlarni topdi.	U kalitlarni topishi bilan yuqotdi.
Jack came only to see that Jane had left	Jack Jane jo‘nab ketganini ko‘rish uchungina keldi.	Jane ketishi bilan Jack jo‘nab ketdi.
Charles arrived for the concert only to find it had been cancelled	Charles konsertga uni tugaganini ko‘rish uchun yetib keldi.	Charles konsert tugaganida yetib keldi.

Ayniqsa, bu yuqoridagi misollarda Grammatik tarjima metodining kamchiliklari yaqqol ko‘rinadi. Shuning uchun bu shakllarni tarjima qilishda semantik yondashuv va kontekstual moslik muhim ahamiyatga ega.

Grammatik tarjima metodi til o‘rganishda va tarjima qilishda aniq Grammatik qoidalarni tushunish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. U tarjimonlarga sintaktik tuzilmalarni aniq ko‘rish va ikki til o‘rtasidagi grammatik farqlarni anglash imkonini beradi.Shu jihatdan,ayniqsa, yozma tarjimada,uning ahamiyati yuqori.Biroq, GTM ning cheklovlari,ayniqsa, idiomalar,frazal fe’llar,nisbiy gaplar va fe’lning shaxssiz shakllari kabi murakkab birliklarni tarjima qilishda yaqqol ko‘rinadi.Ushbu metod shaklga urgu bergani sababli,ba’zan matnning tabiiyligi yo‘qoladi yoki ma’no buziladi.Bu muammolarni bartaraf etish uchun GTMni boshqa yondashuvlar bilan birlashtirish tavsiya etiladi, bundan tashqari kengroq metodologiya doirasida qo‘llash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hatim, B., & Mason, I. (1990). Discourse and the Translator. – Matn va kontekst o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganadi, tarjimada muhim omillardan biri sifatida.
2. Nishonov, M.M.(2024). Tarjima jarayoni:qiyinchiliklar va usullar – turli metodlar,so‘zma-so‘z tarjima va ma’noiy tarjima farqlari,qiyinchiliklari. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Tarjimonlik fakulteti. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari, 366-370.
3. Abdulxayeva D., TEACHING IN GRAMMAR TRANSLATION METHOD
4. Journal of Asian Social Science,2013,3(12):2469-2476
5. Akhbarova, M. A.,& Atayeva,G. K.(2024).Grammar used in teaching a foreign language – Translation Method (GTM). Eurasian Journal of Academic Research,4(2),152.

U D K 591.69:633(575.151)

POLIZ EKINLARIDA FITONEMATODALARNI O‘RGANISHNING MATERIAL VA METODIKASI

Mamanazarova M.O‘
TerDMAU assistenti.

Annotatsiya: *Ushbu maqola poliz ekinlarida keng tarqalgan fitonematodalarni aniqlashda material yig‘ilgan hududlar o‘simlik navlaridan Marshrut metodiga asosan dalaning dioganali bo‘yicha namunalar olish va olingan tuproq namunalaridan Bermanning voronkali metodida parazit nematodalarni yig‘ish, doimiy va vaqtinchalik preparatlar tayyorlash, Bo‘rtma nematodasidan anal-vulvar plastinka tayyorlash metodikalari haqida ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Tarvuz, qovun, o‘simlik ildizi, o‘simlik poyasi, bo‘rtmalar, nekroz dog‘lar, fitonematoda, doimiy preparat va vaqtinchalik preparat, anal-vulvar plastinka,*

Аннотация: *В статье представлены сведения о методах сбора образцов с сортов растений в регионах сбора материала методом Маршрута по диагонали поля, сбора паразитических нематод из полученных образцов почвы методом воронки Бермана, приготовления постоянных и временных препаратов, а также приготовления анально-вульварных пластинок от нематоды Буртмы.*

Ключевые слова: *Арбуз, дыня, корень растения, стебель растения, шишки, некротические пятна, фитонематода, постоянный препарат и временный препарат, анально-вульварный налет,*

1-§. Material

Ushbu tadqiqot ishining bajarilishi uchun 2020-2022 yilllarda Surxondaryo viloyatining 5 ta tumanidan jumladan Termiz tumani Namuna “Nurmuhammad-Maftuna” f/xo‘jaligi, Termiz tumani “Gulbahor” MFY Jamoliddin Shoto‘rayev f/x da, Jarqo‘rg‘on tumani “O‘zbekiston” MFY, “Yangi Ustun”MFY aholining shaxsiy tomorqalaridan Angor tuman “M.Azimov”f/x , “Sh.Rashidov” f/x, Denov tuman “Dunyotepa” MFY Nuriddin Olimjonovich f/x da, “Bog‘ieram” MFY Abdunazar Eshniyozov f/x, Oltinsoy tuman “Oqarbuloq” MFY Akbar Tog‘aymurodov f/x hamda “Jilibuloq” MFY Nuriddin To‘rayev, Farhod Suyunov,Botir To‘rayev aholining shaxsiy tomorqalaridan o‘rganish uchun poliz ekinlaridan tarvuz (lot.Citrullus)ning Citrullus lanatus, xashaki (Citrullus colocynthoides), xo’raki (Citrullus aedulis) turlari Dolbi, Dilnoz navlari va qovun (lot.Cucumis melo)ning zakara, torpeda, kampir F1 navlaridan 210 tuproq va 90 dan ortiq o‘simlik namunalari yig‘ilib, statsionar usulda ilmiy tahlil qilindi.Vaqtinchalik va doimiy preparatlar tayyorlandi.

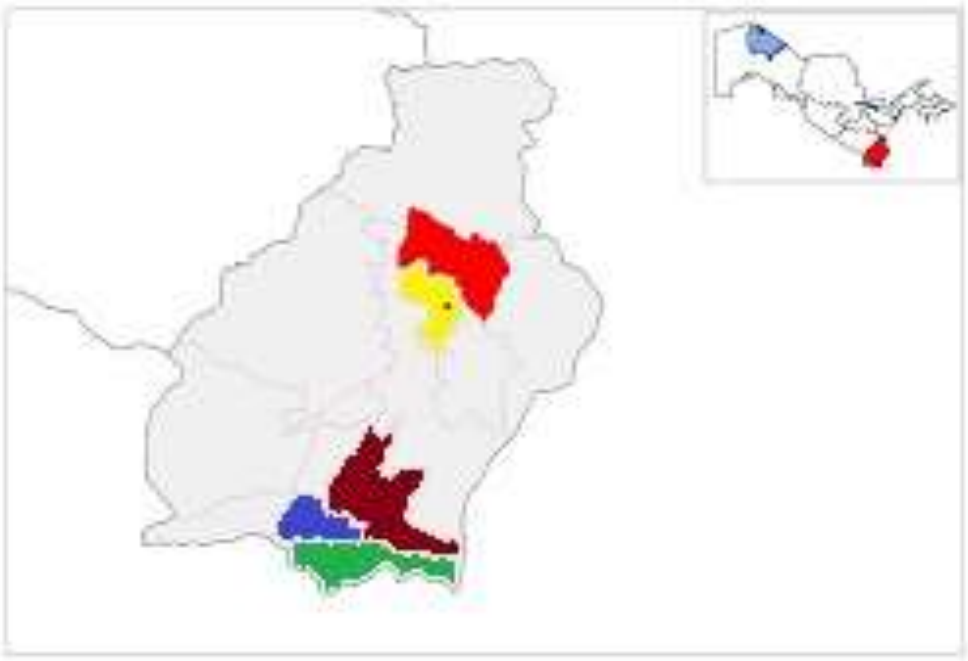

1-rasm Poliz ekinlari nematodalari o‘rganish uchun material yig‘ilgan tumanlar xaritasi.

2-§. Namunalar yig‘ish metodlari

Poliz ekinlari, jumladan tarvuz va qovun o‘simliklari va ildizi atrofidagi tuproqdan namunalar yig‘ishda fitogelmentologiyada ko‘pchilik tadqiqotchilar tomonidan qabul qilingan va keng tarqalgan marshrut metodidan foydalanildi [5. 338-369c].

Marshrut metodi. Poliz ekinlaridan tarvuz va qovun o‘simligi nematoda faunasini o‘rganish va fitogelmentmentlarning tarqalishini bilish maqsadida qo‘llaniladi. Buning uchun namuna olinadigan o‘simlikning atrofi 10-15 sm kenglikda, 20-30 sm chuqurlikda qazildi va o‘simlik organlaridan namunalar olindi. Ildiz atrofidagi tuproqdan 1kgdan olindi.

2-rasm. Marshrut matodida ildiz va tuproqdan namunalar olish

Marshrut metodiga asosan dalaning dioganali bo‘yicha namunalar yig‘ildi. Olingan namunalar polietilin xaltachalarga solinib, namuna olingan joy, namuna olingan vaqt, o‘simlik turi qog‘ozga yozilib, u ham xaltachaga solinadi.

Yig‘ilgan fitogelmintologik namunalarni ro‘yxatga olishda foydalaniladigan namuna

Tuman: Termiz tumani.
Xo‘jalik: Jamoliddin Shoto‘rayev f/x
Almashlab ekiladigan ekin turi: pomidor
Ekin turi: Tarvuz
Navi: Dolbi navli tarvuz
O‘simlikning rivojlanish fazasi: 1 faza
Tuproq tipi: yaxshi ishlov berilgan bo‘z tuproq
O‘simlik xolati va zaralanish belgilari: bo‘rtma nematodasi zarari 2 ball
Yig‘ilgan namunalar uchun mas’ul: Mamanazarova Maqsuda

2.1.1-rasm.(orig) Termiz t Namuna Qovun dalasi

2.1.2-rasm.(orig)Termiz t Gulbahor Tarvuz dalasi

2.2.2- Fitonematodalarni ajratib olish, fiksatsiya qilish va preparat tayyorlash metodikasi

Yig‘ilgan namunalar Termiz davlat universiteti qoshidagi fitogelmentologiya labaratoriyasida tahlil qilindi. O‘simlik namunalari labaratoriyaga olib kelingach, o‘simlik ildizi va poyasida bo‘rtmalar, nekroz dog‘lar bor-yo‘qligi ko‘zdan kechirildi.

Biz o‘z ishimizni o‘simlik organlari va ildiz atrofidagi tuproqdan nematodalarni ajratib olish uchun. Bermanning voronkali metodidan foydalandik. Bumda o‘simlik ildiz, poya, barg, qismlarga ajratilib, vodoprovod suvida yuvildi, shundan so‘ng o‘simlik qismlari qaychi yordamida 0.5sm uzunlikda maydalandi va belgilangan miqdorda (20 gr.) tarozida tortib olindi.Voronkaga rezina nay kiygizilib, uning pastki qismida probirka kiygizib qo‘yildi va unga toza suv solindi.

1

2

3.

4.

3-rasm. Berman metodi bo‘yicha ishlarning bajarilish ketma ketligi. 1 -kerakli material va asbob uskunalar. 2 - tuproq namunasining tarozida tortib olinishi. 3 -tarozida 20 gr tortib olingan tuproq. 4 –namuna olingan joy o‘simlik nomining qayd etilib voronkaga joylashtirilishi.

Maydalangan o‘simlik qismlaridan fitonematodalar tezroq chiqadi. Namuna uchun olib kelingan tuproqdan ham belgilangan miqdorda (20 gr) tortib olinib, voronkalarga rezina nay kiygizilib, uning pastki qismiga probirka kiygizilib qo‘yildi va unga toza suv solindi. Voronka ustiga mis setka qo‘yilib, har bir namuna sut filtiriga solinib, voronkaga joylashtirildi. Har bir namuna uchun qayerdan qachon olinganligi haqida yorliq yozib qo‘yildi.

Fitonematodalar o‘simlik va tuproqdan suvga chiqib, probirkaga yig‘ildi. Voronkaga kiygizilgan rezina nayni qo‘l bilan qisib probirka tortib olindi. Probirkadagi suvning bir qismi pepitka yordamida olib tashlanib, uning o‘rniga 4 foizli formalin eritmasi solinib, og‘ziga tiqini qo‘yildi. Formalin bilan fiksatsiya qilingan ba’zi fitonematodalarning tanasi bukilib, egri-bugri bo‘lib qolishi mumkin. Uni o‘z holiga qaytarish uchun probirkani 50-55 gradusli issiq suvli vannachalarga solindi. Shundan so‘ng fitonematodalar turlarini aniqlash va ularning sonini bilish uchun probirkadagi fitonematodalar Petri chashkasiga to‘kib

mikroskop ostiga qo‘yilib qaraldi. Fitonematodalarni tirik holda ko‘rganda ularni fiksatsiya qilgandagina nisbatan tana tuzilishi, morfologik belgilari yaxshiroq ko‘rinadi.

Doimiy preparat tayyorlash uchun Saynxorst metodidan foydalandik. Bunga fitonematodlar maxsus nina bilan soat oynasiga, 4-5 tomchi distillangan suvga terildi. Terib bo‘lingach, fitonematodalarni ravshanlashtirish maqsadida unga 4 tomchi birinchi qorishmadan (20% spirt, 1% glitserin, 79% distillangan suv) qo‘shilib, 20-30C li termostatga 24 soatga qo‘yildi. Termostat spirt va suvning bug‘lanishiga yordam beradi. Shundan so‘ng termostatdan olingan fitonematodalar preparat qilishga tayyor hisoblanadi.

Vaqtinchalik preparat tayyorlash uchun buyum oynasiga nina bilan bir tomchi glitserin tomizildi. Shundan so‘ng stereoskopik mikroskop yordamida soat oynasidagi fitonematodalar buyum oynasidagi glitserin tomchisiga ilmoq yordamida 4-5 dona terildi, terilgan nematodalar bir-birini ustiga tushmasligi uchun mikroskopda qarab nina yordamida orasida masofa qoldirib terib chiqildi. so‘ng ustidan qoplag‘ich oyna qo‘yildi.

Doimiy preparat tayyorlash uchun buyum oynasiga metall naycha yordamida parafindan halqa qo‘yildi. Halqa ichiga nina yordamida glitserindan tomchi tomizildi va tomchiga ilmoq yordamida 4, 5, 6 donadan qilib fitonematodalar terildi. Tomchi binokulyarda qaralib, undagi fitonematodalar alohida-alohida qilib joylashtirildi. Bir tomchiga 4, 5, 6, tagacha qilib fitonematodalar terildi. So‘ngra uning usti qoplag‘ich oyna bilan yopilib, preparat spirt lampasida qizdirildi. Bunda glitserinning bir xil yoyilishiga, parafinning erishiga etibor berish kerak bo‘ldi. Iloji boricha fitonematodalarni qovurib yubormaslikka ahamiyat berildi. Parafin erib bir xil tarqalgach, spirt lampasi o‘chirildi. Qoplag‘ich oyna atrofidagi parafin skalpil yordamida tozalanib preparat chekkasiga siyoh bilan preparat nomeri, qayerdan olinganligi, o‘simlikning qaysi qismidan olinganligi va olingan vaqti yozib qo‘yildi.

3-§. Fitonematodalarni turlar tarkibini aniqlash va morfometrik o‘lchovlarini olish metodikasi.

Fitonematodalarning turlarini, jinsini aniqlash uchun MBR-3 mikroskopidan va maxsus fitogelmentologiya atlaslaridan foydalanildi.

Fitonematodalarni turini aniqlashda anatomomorfologik xususiyatlardan tashqari, Gollandiya olimi de Man 1884-yilda taklif etgan quyidagi bir qator uzunlik o‘lchovlari indekslaridan foydalanildi[2].

L = tananing umumiy uzunligi;

a = gavdaning umumiy uzunligi/eni;

b = gavdaning umumiy uzunligi/qizilo‘ngach uzunligi;

c = gavdaning umumiy uzunligi/dum uzunligi;

d = umumiy tana uzunligi/vuvladan dum uchigacha bo‘lgan masofa;

e = umumiy tana uzunligi/ bosh qismidan chiqaruv teshigigacha bo‘lgan uzunlikka;

z = umumiy tana uzunlikka/ stelit uzunligiga;

v = vulva joylashgan chegara/ gavdaning umumiy uzunligi x100;

t = urug‘donning uzunligi/ umumiy tana uzunligiga *100;

Bo‘rtma nematodasidan anal-vulvar plastinka tayyorlash

Bo‘rtma nematodalarni tur tarkibini aniqlash uchun voyaga yetgan erkak urg‘ochilarining anal-vulvar plastinkali preparatlari tayyorlanadi. Buning uchun zararlangan ildiz qismlarga bo‘linib, petr chashkasida joylashtirildi va suv solinib binokulyar mikroskop yordamida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ildiz yorish metodi asosida tahlil qilindi. Preparaval igna va ko‘z skalpeli yordamida ildizdagi bo‘rtmalarni yorib, extiyotkarlik bilan ulardagi bo‘rtma nematodalarning urg‘ochilari ajratib olindi. Ajratib olingan urg‘ochi nematodalar qavariq buyum oynasiga bir tomchi suv yoki gletseringa solinib binokulyar ostida qaraldi. O‘tkir ko‘z skalpeli yordamida urg‘ochi nematodalarning tanasi yorilmasligi uchun bosh qismi kesilib, keyin esa extiyotkorlik bilan orqa qismi kesiladi.Kesib olingan urg‘ochi nematodalarning orqa qismi uchi qayrilgan ingichka preparaval igna yordamida ichki organlardan tozalanadi.

Tayyorlangan anal-vulvar plastinka bir tomchi glitserin yoki laktofenal tomizilgan buyum oynasiga ko‘chirilib shunday mo‘ljal olinadiki, kutikulasining ustki qismi yuqoriga ya’ni ko‘zga to‘g‘rilab joylashtirish lozim. Shundan so‘ng qoplag‘ich oyna bilan qoplanadi.

1. 2.

4-rasm. 1-2 Bo'rtma nematodasini MBR-3 mikroskopida o'simlik ildizidan ajratish.

Bo'rtma nematodalarining turlar tarkibi binokulyar mikroskopi va fazokontrast qurilmasi yordamida ko'pchillik fitogelmentologlar tomonidan qabul qilingan metodlardan foydalangan holda aniqlandi [1. 161c].

Bo'rtma nematodalarning turini aniqlash uchun samkalarining anal-vulvar qismidan, ya'ni anal teshigi va vulva qismi joylashgan qismdan tayyorlangan preparatlardananiqlanadi, bu sohadagi kutikulaning bo'rtmalari ularning turini aniqlashda xarakterli xususiyatga ega.

Bo'rtma nematoda turi binokulyar mikroskop ostida aniqlagichlar yordamida aniqlandi. Aniqlashda bo'rtma nematodasining anal-vulvar sohasi undagi kutikula burmalari, undagi kutikula burmalari, vulva yorig'i, anal yoki va boshqa belgilarga e'tibor beriladi. Yosh nematoda jinsiy organlari-vulva (urg'ochi jinsiy organi), spikula (erkak jinsiy organi)

yetilmagan, shuning uchun lichinkalik davrida ularni ularni turgacha aniqlandi, yosh nematodalar esa avlodgacha aniqlanib, avlod nomiga sp. so‘zi qo‘shib yozildi. Nematodalarning morfologik ko‘rsatgichlari o‘lchanadi.

Bo‘rtma nematodalarning turini aniqlash uchun E.C Кирянова, Е.Л.Кралл, З. Н. Норбоев va boshqalarning ilmiy ishlaridan foydalandik [3:161c, 4: 418c]

Bo‘rtma nematodalarning tana o‘lchamlarini o‘lchash uchun bittasi olinib, predmet shishasi ustiga qo‘yiladi, keyin tana o‘lchamlari o‘lchanadi.

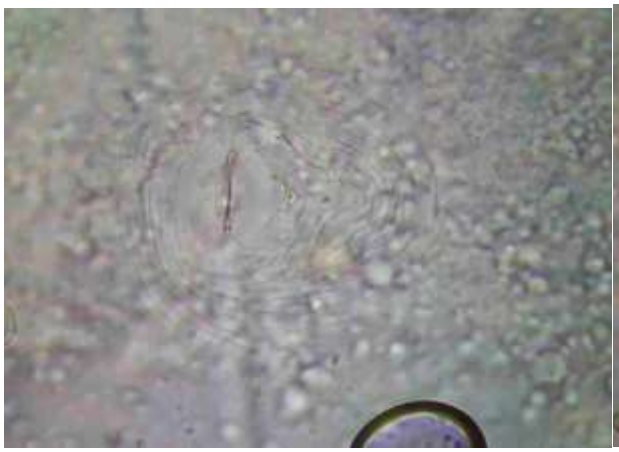

2.2-rasm. Meloidogyne acritaning anal-vulvar plastinkasi

2.3-rasm. Meloidogyne javanicaning anal-vulvar plastinkasi

Xulosa

Ushbu bobda tadqiqot ishining material va metodika qismi keng yoritilgan bo‘lib, asosan Surxondaryo viloyatining tumanlaridan namuna yig‘ish, fitonematodalarni ajratib olish, fiksatsiya qilish va preparat tayyorlash metodikasiga oid manbalar keltirilgan.

Biz poliz ekinlarining ildizi va ildiz oldi tuproqlaridan jami 210 tuproq va 90 dan ortiq o‘simlik namunalari yig‘dik va ushbu namunalar butun jahon fitogelmintolog olimlari tomonidan keng qo‘llaniladigan Bermanning voronkali metodidan foydalandik. Ajratib olingan turlardan Saynxorst metodidan foydalanib 20 ga yaqin doimiy va vaqtinchalik preparatlar tayyorlandi. Shuningdek, ajratib olingan fitonematodalar faunasi morfometrik ko‘rsatkichlariga asoslangan holda, De Man formulasidan foydalanib turlar aniqlandi. Aniqlangan nematodalar 30 turdan iborat parazit turlar ekanligi qayd etildi.

Bu tarvuz va qovun o‘simliklarining agrotsenozlarida profilaktik, agrotexnik, fizikaviy hamda kimyoviy qarshi kurash choralarini ishlab chiqish ham amaliy ham nazariy jihatdan muhim ekanligini isbotladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Darvin Ch. Происхождение видов // - М.:Изд Академия Наука СССР 1939.440с.

48. Goodey Т Соил фре шусатер нематодер // 2 нол эд Лондар 1963 п 544
ИИИ. - 255 с.

13. Kasimova G.A.1964. Фауна нематод овоще-бахевых култур (семейства зонтичных и тыквенных) Куба-Хачмасской зоны Азербайджана Изв. АН АзССР, сер.биол. наук,53-63 с.

14. Kiryanova E.S. Некоторые проблемы нематодологии растений, почвы и насекомых // - Самарканд, Изд-во СамГУ, - 1961. - 161 с.

23. Paramonov A.A. Основы фитогельминтологии //-М.: Наука, - 1970. - Т. III. - 255 с.

ҚОРАКЎЛ ТЕРИЛАРИНИ АЧИТИШ ЖАРАЁНИ УЧУН ЁНАКИ МАҲСУЛОТ - СОЯ ЗАРДОБИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Тошпўлатова М.Б
Шамсиева М.Б
Бухоро давлат техника университети Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация: *Мақолада қоракўл териларини ачитиш жараёни учун соя ёғи ва соя изоляти ишлаб чиқаришда ҳосил бўладиган ёнаки маҳсулот – соя зардобини қўллаш имкониятлари келтирилган. Соя зардобини ачитиш жараёнида қўллаш, озиқ-овқат маҳсулотларини техник мақсадда фойдаланишга чек қўйиши башорат қилинган.*

Аннотация: *В статье представлены возможности использования соевой сыворотки, побочного продукта производства соевого масла и соевого изолята, для процесса квашения каракуля. Прогнозируется, что использование соевой сыворотки в процессе квашения ограничит использование пищевой продукции в технических целях.*

Annotation: *The article presents the possibilities of using soy whey, a by-product of the production of soybean oil and soybean isolate, for the process of pickling karakul. It is predicted that the use of soy whey in the fermentation process will limit the use of food products for technical purposes.*

Қоракўл - жаҳон бозорида энг машҳур мўйна турларидан бири бўлиб, мўйналар ичида ўз нақшига эга бўлган ягона мўйна тури бўлиб ҳисобланади. Қоракўл териларидаги жингалаклар шаклининг ўзига хослиги, турли-туманлиги, нафис мерея ҳосил қилганлиги бу мўйна турига машҳурлик келтирган. Шунинг учун, қоракўл мўйналари аҳоли томонидан қизиқиш билан фойдаланилади ва юқори истеъмол талабига эга.

Ачитиш жараёни қоракўл териларига ишлов беришнинг муҳим жараёнларидан бири бўлиб [1], у қоракўл мўйналарининг юқори сифати, жумладан юмшоқлигини, пластиклигини ва майинлигини таъминлайди. Бу усул қадимий ва анъанавий усул ҳисобланиб, унда арпа уни ва ишлатилган ачитқилардан фойдаланиш қоракўл мўйна тери тўқимасининг пластиклигини оширишга сабаб бўлади, бироқ ачитиш жараёнининг узоқ давом этиши, озиқ-овқат маҳсулотидан техник мақсадда фойдаланиш, жараён назорати ва оқава

сувларни тозалашнинг мураккаблиги, ачитиш жараёнини қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Тадқиқотчи [2] томонидан қоракўл териларини ачитиш жараёнида арпа уии иштирокидаги анъанавий ачитиш жараёни ўрнига сут зардобидан фойдаланилган ва мустаққамлик ҳамда эластик хоссалари яхшиланган қоракўл мўйналари олишга эришилган. Бироқ таъкидлаш керакки, сут зардоби бу сут маҳсулотларининг иккиламчи маҳсулоти бўлиб, ундан озиқ-овқат маҳсулоти сифатида ҳам фойдаланилади. Бу эса қоракўл териларини ачитиш жараёни учун янги манбаларни излаб топиш ва тежамкор технологияларни ишлаб чиқишга зарурият туғдиради.

Ачитиш жараёнида қўллаш мумкин бўлган янги манбалардан бири бу – соя донининг зардобидир. Соя ўсимлиги - Осиё мамлакатларида азалдан оқсил манбаи сифатида қўлланилиб келинаётган дуккакли ўсимликдир [3]. Соядан олинган маҳсулотларига бўлган талаб, уларнинг юқори озуқавий қиймати ва соғлиқ учун фойдали бўлганлиги сабабли дунё бўйлаб ортиб бормоқда. Соя маҳсулотлари таркибида бир қатор биологик фаол бўлган фитокимёвий моддалар, жумладан изофлавонлар, сапонинлар, фитостероллар ва пептидлар мавжуд [4,5].

Соя – кўплаб фойдали хусусиятларга эга ўсимлик бўлиб, унинг дони таркибида 50 % оқсил ва 28 % гача мой сақлайди. Бугунги кунда юртимизда сояни қайта ишлаш натижасида, ундан соя ёғи, соя оқсил изоляти ва озуқавий толаси олиш бўйича бир қатор корхонлар фаолият юритиб келмоқда [6]. Соя ёғи ва соя изоляти олишда [7], ёнаки маҳсулот сифатида соя зардоби ҳосил бўлади. Соя зардобидан фойдаланиш бўйича ҳали ҳануз аниқ бир ечимга келинган эмас.

Сут зардобидан ачитиш жараёнида фойдаланилаётганлигини инобатга олиб, тадқиқот ишида соя зардобини ҳам ачитиш жараёнида қўллаш имкониятлари ўрганилди. Бунинг учун сут зардоби ва соя зардоби таркиби ўрганилиб, натижалар қуйидаги жадвалда келтирилди:

Жадвал Сут зардоби ва соя зардоби таркибини таққослаш

Компонентлар	Сут зардоби	Соя зардоби
Углеводлар г/л	-	9,50
Рафиноза %	-	0,84
Сахароза %	-	1,02
Лактоза %	38,0-60,0	-
Фруктоза %	-	0,51
Глюкоза %	-	0,30

Оқсиллар г/л	0,3-3,00	1,40-10,00
Ёғ моддалари г/л	-	0,99-10,58
Минерал моддалар г/л	1,93	5,0-7,0

Соя изоляти олишда соя таркибидан оқсил ажратиб олингандан сўнг, соя зардоби таркибидаги озуқ моддалари (оқсиллар, изофлавонлар, минераллар и олигосахаридлар) нинг максимал концентрациясиси ҳар бир модда учун ўртача 1 % ни ташкил этади. Ёғ моддалари миқдори сезиларли даражада эмас, чунки оқсил изоляти ажратиб олиш учун ёғсизлантириш жараёни олиб борилади.

Хулоса қилиб айтганда, соя зардоби ёнаки маҳсулот бўлишига қарамасдан, унинг таркиби сезиларли даражада оқсил бирикмалари (асосан оқсил, камроқ пептидлар ва аминокислоталар), углеводлар, минерал моддалар ва изофлавонлар сақлайди. Соя зардобининг биологик фаол бирикмалар сақлаши улардан турли мақсадларда, шунингдек қоракўл териларини ачитиш жараёнида қўллашга имкон яратади.

Соя зардобини қоракўл териларини ачитиш жараёнида қўллаб, дастлабки натижалар олинмоқда. Бу кейинги тадқиқот ишларида ёритиб борилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мусаев, С. С. Технология квашения каракулевых шкур с применением отходов молочного производства / С. С. Мусаев, Г. О. Самиева, А. З. Шамсутдинов, Л. С. Мусаева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 17 (151). — С. 62-66. — URL: https://moluch.ru/archive/151/42542/ (дата обращения: 28.03.2024).
2. Садирова С.Н. Актуальные проблемы выделки каракулевых шкур // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2022. 11(104). URL: https://7universum.com/ru/tech/archive/item/14568 (дата обращения: 28.03.2024).
3. Benedetti, S., Prudêncio, E. S., Nunes, G. L., Guizoni, K., Fogaça, L. A., & Petrus, J. C. C. (2015). Antioxidant properties of tofu whey concentrate by freeze concentration and nanofiltration processes. Journal of Food Engineering, 160(September), 49–55.
4. Xiao, Y., Wang, L., Rui, X., Li, W., Chen, X., Jiang, M., et al. (2015). Enhancement of the antioxidant capacity of soy whey by fermentation with Lactobacillus plantarum B1-6. Journal of Functional Foods, 12, 33–44.
5. Isanga, J., & Zhang, G.-N. (2008). Soybean bioactive components and their implications to health - a review. Food Reviews International, 24(2), 252–276.

6. https://www.facebook.com/375620572469709/posts/2963856006979473/?mibextid=rS40aB7S9Ucbxw6v

7. Vong, W. C., & Liu, S. Q. (2016). Biovalorisation of okara (soybean residue) for food and nutrition. Trends in Food Science & Technology, 52, 139–147.

ТЕЗИС ДЛЯ КОНФЕРЕНЦИИ

Мамаюсупова Ирода Хамидовна
Старший преподаватель КГУ,Phd
Одилова Шохсанам Рауфжон кизи
КГУ, магистр 01/24 ПП МАГ (СОП) E-mail: sobirovashohsanam18@gmail.com

Тема: *Коррекция поведенческих расстройств личности: современные подходы и методики.*

Актуальность исследования:

В условиях роста поведенческих расстройств личности (таких как пограничное, антисоциальное, нарциссическое и др.) особую значимость приобретает разработка эффективных методов их коррекции. Современные вызовы общества, включая цифровизацию, социальную изоляцию и стрессогенные факторы, усугубляют проявления данных расстройств, что требует комплексного подхода к их диагностике и терапии.

Теоретико-методологические основы:

1. Классификация поведенческих расстройств личности (по МКБ-11 и DSM-5):
- Эмоционально-неустойчивое (пограничное) расстройство
- Диссоциальное (антисоциальное) расстройство
- Тревожные и зависимые расстройства
2. Современные подходы к коррекции:
- Когнитивно-поведенческая терапия (КПТ)
- Диалектико-поведенческая терапия (ДПТ) для пограничного расстройства
- Схема-терапия (Джеффри Янг)
- Медикаментозная поддержка (в сочетании с психотерапией)

Эмпирическая часть исследования:

1. Методы исследования:
- Клинико-психологическая диагностика (опросники PDQ-4+, MMPI)
- Экспериментальные методы (анализ кейсов, лонгитюдные наблюдения)
- Оценка эффективности терапии (шкалы динамики симптомов)
2. Основные результаты:
- Выявлены наиболее устойчивые паттерны дезадаптивного поведения
- Определена эффективность интегративных подходов (КПТ + ДПТ)

- Установлена роль семейной терапии в коррекции расстройств

Практическая значимость:

1. Разработанные методики коррекции включают:

- Индивидуальные и групповые терапии
- Тренинги эмоциональной регуляции
- Программы социальной адаптации

2. Области применения:

- Клиническая психология и психиатрия
- Реабилитационные центры
- Профилактика девиантного поведения

Выводы:

1. Наиболее эффективными являются комбинированные методы терапии, учитывающие индивидуальные особенности пациента.

2. Ранняя диагностика и профилактика снижают риск хронификации расстройств.

3. Перспективным направлением является использование VR-технологий в коррекции.

Перспективы дальнейших исследований:

1. Изучение нейробиологических основ поведенческих расстройств.

2. Адаптация западных методик к локальным культурным особенностям.

3. Разработка онлайн-программ психологической поддержки.

Рекомендации:

1. Внедрение скрининговых программ в образовательных учреждениях.

2. Повышение квалификации специалистов в области коррекции расстройств личности.

3. Развитие междисциплинарного подхода (психология, психиатрия, неврология).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so‘rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o‘smirlar o‘rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish”. Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407.

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:4JMBOYKVnBMC

2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYoTI YO'LLARINI OLDINI OLISH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6). https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:R3hNpaxXUhUC

3. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo'q. 3. – 550-556-betlar. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:e5wmG9Sq2KIC

4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. "O'RTA TA'LIM MAKTABDA FİZİKA O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI". Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:TQgYirikUcIC

5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O 'SPIRIN YOSHLARGA BO 'LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – С. 479-486. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:_Qo2XoVZTnwC

6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. "PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI". Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:HDshCWvjkbEC

7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O'RTA TA'LIM MAKTABDA FİZİKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:3fE2CSJIrl

8. Vygotsky L.S. Historical crisis of psychology. // L.S. Vygotsky Collected works in 6 volumes. - M., Pedagogy, 1982, issue 1, 302–309 b(2).

ТЕЗИС ДЛЯ КОНФЕРЕНЦИИ

Мамаюсупова Ирода Хамидовна
Старший преподаватель КГУ,Phd
Рустамова Мухлиса Мансуржон кизи
КГУ, магистр 01/24 ПП МАГ (СОП) E-mail: rustamovamuxlisa2003@gmail.com

Тема: *Психологические исследования психического состояния личности: теория и практика.*

Актуальность: *В условиях возрастающих психоэмоциональных нагрузок изучение психических состояний личности приобретает особую значимость для профилактики дезадаптации и повышения качества жизни.*

Ключевые аспекты:

1. Теоретические основы исследования психических состояний:

- Анализ подходов в отечественной и зарубежной психологии (Л.С. Выготский, Ф.Б. Березин, Р. Лазарус).

- Классификация психических состояний (эмоциональные, когнитивные, пограничные).

2. Факторы, влияющие на психическое состояние личности:

- Внутренние (личностные особенности, копинг-стратегии).

- Внешние (социальная среда, стрессогенные события).

3. Практические аспекты диагностики и коррекции:

- Обзор современных методик (тесты Спилбергера-Ханина, шкала депрессии Бека, проективные методы).

- Кейсы из практики автора (примеры работы с тревожными и депрессивными состояниями).

4. Перспективные направления исследований:

- Применение цифровых технологий в мониторинге психических состояний.

- Интеграция психотерапевтических подходов (КПТ, гештальт-терапия) в коррекционную работу.

Вывод: Комплексное изучение психических состояний на стыке теории и практики способствует разработке эффективных программ психологической помощи и адаптации личности в современном мире.

Рекомендации:

- Внедрение скрининговых программ для ранней диагностики.

- Развитие психопрофилактических мероприятий в образовательной и профессиональной среде.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so‘rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o‘smirlar o‘rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish”. Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:4JMBOYKVnBMC

2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYoTI YO'LLARINI OLDINI OLISH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6). https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:R3hNpaxXUhUC

3. Mamayusupova I. TA’LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo‘q. 3. – 550-556-betlar. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:e5wmG9Sq2KIC

4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O’RTA TA’LIM MAKTABDA FİZİKA O’QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA’SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:TQgYirikUcIC

5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O ‘SPIRIN YOSHLARGA BO ‘LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – С. 479-486. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:_Qo2XoVZTnwC

6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:HDshCWvjkbEC

7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O‘RTA TA’LIM MAKTABDA FİZİKA FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA’SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo‘q. 5. – 851-856-
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAAJ:3fE2CSJIrl
8. Vygotsky L.S. Historical crisis of psychology. // L.S. Vygotsky Collected works in 6 volumes. - M., Pedagogy, 1982, issue 1, 302–309 b(2).

TOG‘AY MURODNING “OT KISHNGAN OQSHOM” QISSASIDA BADIIY DIALEKTIZMLAR

Olimova Rushana Ilg‘orjon qizi
Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabining 11-sinf o ‘quvchisi
Xaitov Xusniddin Xasanovich
Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yozuvchi Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asaridagi badiiy dialektizmlarning tahlili keltirilgan. Shevaga xos so‘zlarning qissa qahramonlari hududiy mansubligini ifodalashgi o‘rni xususida ba’zi mulohazalar yuritilgan. Yozuvchining badiiy dialektizmlardan mohirona foydalanish imkoniyatiga ilmiy-tahliliy munosabat bildirilgan. Shuningdek, qissada Surxondaryo arealiga oid dialektal birliklarning ma’noviy-uslubiy jihatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *qissa, yozuvchi, dialektizmlar, dialektal birliklar, qipchoq lahjasi, areal, ma’noviy-uslubiy, tahlil.*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИ ТОГАЯ МУРАД «ОТ КИШНГАН ОҚШОМ»

Аннотация: *В данной статье представлен анализ художественных диалектизмов в произведении писателя Тогая Мурода «Ночь ржания коня». Высказываются некоторые соображения о роли диалектных слов в выражении территориальной принадлежности героев повести. Дается научно-аналитический подход к умению писателя искусно использовать художественные диалектизмы. Также в повести освещаются духовно-стилистические аспекты диалектных единиц, связанных с Сурхандарьинской областью.*

Ключевые слова: *произведени, писатель, диалектизмы, диалектные единицы, кипчакский диалект, ареальный, духовно-стилистический, анализ.*

ARTISTIC DIALECTICISMS IN THE WORK OF TOGAI MURAD “OT KISHNGAN OKSHOM”

Abstract: *This article presents an analysis of artistic dialectisms in the work of the writer Togay Murod “The Night of the Horse’s Neighing”. Some considerations are expressed about the role of dialect words in expressing the territorial affiliation of the heroes of the story. A scientific and analytical approach is given*

to the writer's ability to skillfully use artistic dialectisms. The story also highlights the spiritual and stylistic aspects of dialect units associated with the Surkhandarya region.

Keywords: *work, writer, dialectisms, dialect units, Kipchak dialect, areal, spiritual and stylistic, analysis.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Asarlaridagi dialektizmlarning xilma-xilligi, qipchoq shevasidan mohirona foydalana olgan Tog‘ay Murod (familiyasi Mengnorov) 1948-yil 3-fevralda Surxondaryo viloyati Denov tumaniga qarashli Xo‘jasoat qishlog‘ida tavallud topgan. Yozuvchining bir qancha asarlari, jumladan, “Bu dunyodan o‘lib bo‘lmaydi”, “Yulduzlar mangu yonadi”, “Otamdan qolgan dalalar” va “Ot kishnagan oqshom” kabi asarlari juda mashhur. Yuksak e’tibor va e’tirofga loyiq ijodkor 1994-yil Abdulla Qodiriy nomidagi O‘zbekiston Davlat mukofotiga sazovor bo‘lgan, shuningdek, u 1999-yildan buyon O‘zbekiston Xalq yozuvchisi hamdir. Yozuvchining har bir asarini o‘qir ekanmiz, undagi dialektlarning mohirona tanlangani kitobxonni o‘ziga jalb etadi. Ushbu maqola orqali Tog‘ay Murod qalamiga mansub “Bu dunyodan o‘lib bo‘lmaydi” va “Ot kishnagan oqshom”asarlaridagi dialektlarni ko‘rib chiqib, tahlil qilamiz.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Tog‘ay Murod Surxondaryo qir-u adirlarida ulga‘ygan yozuvchi. Asarlarini o‘qish orqali voha so‘zlashuv uslubini ham o‘rganib olish mumkin. “Qipchoq lahjasiga taalluqli shevalar juda katta territoriyaga tarqalgan. Haqiqatan ham qipchoq lahjasining vakillari Toshkent viloyatining Ohangaron vodiysidagina emas, hatto Fargona, Andijon viloyatlarida ham yashaydilar. Sirdaryo, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo va Xorazm viloyatlari aholisining ko‘pchilik qismi ham qipchoq lahjasining vakillaridir” [1; 36]. Qipchoq shevasi asosida yozilgan “Ot kishnagan oqshom” asari matnida ko‘plab dialektik frazalarni uchratish mumkin. Bu iboralardan Surxondaryoda, Samarqand viloyatining ayrim qishloqlarida ham keng qo‘llanishini ko‘rish mumkin:

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

“Zardam qaynadi, qamchim bilan Tarlon boshiga soldim” [2; 49].

Yuqoridagi gapda dialektal mazmunda bo‘lgan ibora qo‘llangan. Mazkur zardasi qaynadi ot+fel shaklidagi fe’l dialektlashgan bo‘lib, “zarda boluv, ya’ni oshqozonning qaynashi, forsiy+turkiy so‘z”dir [4; 142]. Asarda qahramonning ruhiy holatiga xos tasvirni ifodalagan. Jahli chiqdi, asabi buzildi kabi dialektal ma’nolarga ega. Bu dialektdan Samarqand, Sirdaryo, Surxondaryo areallaridagi mahalliy aholi keng foydalanadi. Ushbu fe’lga oid dialektizm ot shaklida ham uchraydi: “Zarda – jahl, g‘azab, do‘q, baqirish” [3;136]. Yana zarda qilmoq – jahl qilmoq shaklida ham ishlatiladi.

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

“Ay, birodarlar, zaril gaplaring bo‘lsa aytinglar” [2; 66]. Keltirilgan misoldagi dialektal birlik bu “zaril” shevaga xos so‘zidir. Bu dialektning adabiy shakli esa zarur, kerak, shartdir. Bu so‘z ham Samarqand viloyati Jomboy tumaniga qarashli Naymantepa, To‘qqizboy, Juriyat kabi mahallalarda keng tarzda foydalaniladi. “Zarillav – turkiy so‘z. Qattiq iltimos, iltijo, elanmoq” [4; 142]. Shuningdek, Sirdaryoning ayrim qishloq joylarida ham bu so‘zlar ishtirokidagi gaplarni eshitish mumkin.

“Pishakni-da shunday deyishadi” [2; 59]. Pishak so‘zi mushukning shevaga xos variantidir. Bu so‘z “pish-pish” taqliq so‘zidan kelib chiqqan. “Pishak – mushuk “кот, кошка” [6; 219]. Ushbu dialektdan ko‘pincha, Sirdaryo, Samarqand, Jizzax viloyati aholisi ko‘proq foydalanadi.

Shaxs otlari ham aytilishi bilan bir-biridan farq qiladi:

“–Ay, enasi-ya, kel, ulimga mamma ber” [2; 63]. Misolda ena va ulim so‘zlari dialektal birlik bo‘lib kelgan. Ena so‘zi Surxondaryo, Samarqandda ona ma’nosini bildirsa, Toshkent, Sirdaryo, Jizzax kabi hududlarda buvi kabi ma’noda ishlatiladi. Ammo misolda keltirilgan ma’no onadir. “Ena – ona” [5; 122]. Ikkinchi dialekt esa ulim, ya’ni o‘g‘lim. Bu so‘z tarkibida fonetik hodisa yuz bergan, ya’ni o‘g‘il so‘zidagi [g‘] undoshi va [i] unlisi tushib qolgan va natijada ul so‘zi kelib chiqqan. I shaxs unga -im egalik qo‘shimchasini qo‘shish natijasida esa ulim dialekti hosil bo‘lgan.

“Zot-boborakotini, mazgilini so‘radim” [2; 60]. Bu namunada keltirilgan dialektizm mazgil so‘zidir. Mazgil talaffuzi jihatidan manzil so‘ziga o‘xshab ketadi va adabiy shakli ham shunday, ya’ni “ mazgil – yashash joy – manzil” [5; 58]. Qo‘shimcha qilib shuni aytish mumkinki, “Mazgil” dialektizmini “Alpomish” dostonida ham uchratish mumkin.

“Sayil emish” [2;61] Sayil, odatda, bayramlarga nisbatan qo‘llaniladi, masalan, har yili yurtimizda nishonlanadigan Navro‘z sayillari. Samarqand viloyati Jomboy tumaniga qarashli Naymantepa, To‘qqizboy, Juriyat, No‘sh kabi qishloqlarda esa bu dialektning ma’nosi Hayit so‘ziga to‘g‘ri keladi, masalan, Qurbon sayili tarzda ifodalanishi. “Ot kishnagan oqshom” asarida esa nimanidir tomosha qilish ma’nosida kelgan, adabiy shakli ham shunday, “ sayil – tomosha, sayr” [5;77]. Birgalik olmoshlari dialekt vazifasida kelish xususiyatiga ega, masalan, “Barining ko‘zida qora ko‘zoynagi bo‘ldi” [2;65]. Asar parchasi orqali keltirilgan gapdagi dialektizm bu bari olmoshidir. Bu so‘z adabiy tilda ham, shevada ham bor. “Barin – birgalikda, hammasini”[5;14]. Bari so‘zining dialektal sinonimi bori dialektidir.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Shuningdek, olmoshning boshqa turlarining ham dialektal birliklari bor, masalan, belgilash olmoshining. “Sag‘al lat yegan ekan, yaxshi bo‘p ketibdi” [2;59]. Sag‘al ozgina so‘zining dialektizmi hisoblanadi va talaffuz chog‘ida g‘ undoshining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan. “Sahal – ozgina, bir oz”[5;80]. Ba’zi joylarda sal tarzida ham foydalaniladi, bu birlik adabiy tilda ham mavjud. Parchada keltirilgan keyingi

dialektizm bu bo‘p fe’lidir. Bo‘p fe’li bo‘lib fe’lining qisqartmasi hisoblanadi. [L] undoshi va [I] unlisining tushib qolishi va [b] undoshining [p] bilan o‘zgarishi natijasida yuzaga kelgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Tog‘ay Murod asarlarida uchraydigan har bir dialektizm muhim ahamiyat kasb etadi. Nazarimizda, ushbu dialektal so‘zlar xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosining ajralmas qismi sifatida o‘rganilishi lozim. Negaki tilimizni yanada taraqqiy etishida, uning boyligini saqlash hamda mustahkamlashda yozuvchining asarlari matnidagi dialektizmlarning o‘rni muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashirboyev.S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent–: 2013. –B. 36.
2. Тоғай М. От кишнаган оқшом (қисса). – Тошкент: Шарқ, 1994. –Б 49, 59,60, 61 63,65,66
3. Мирзаев.Т, Бегматов.Э, Мадалиев.А, Махкамов.Н, Тохлиев.Н, Умаров.Э, Худойберганова.Д, Ходжиев.А Ўзбек тилининг изохли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, –Б. 136, 211.
4. Назаров Н. Лақайлар: баъзи сўзлар ва ибораларнинг диалектологик мазмуни. – Тошкент, 2010. –Б. 142.
5. Мирзаев.Т, Ж.Эшонкул, Фидокор.С. "Алпомиш "достонининг изохли луғати. – Тошкент: 2007. – Б. 122, 58, 14, 77, 80 .
6. Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 219.

THEORY OF PHYSICAL EDUCACION OF PRESCHOOL CHILDREN

Madaminov O.N

Senior lecturer Department of Physical Education and Sports Teaching Methods, Fergana State University,Uzbekistan, Fergana city

Abstract: *This article discusses issues related to the physical education of preschool children, covering a wide range of issues including the organization of physical education, physical education classes, active games, sports games, and training. The article can be used by professors and teachers of physical education and physical culture, undergraduate students, students of academic lyceums and technical schools, as well as those interested in the subject "Physical Education and Physical Culture".*

Keyword: *Preschool children, physical education theory, educational tasks, sports games, movement skills, educational tasks, children's character.*

The theory of physical education for preschool children is a science that teaches the general laws of the formation of a child's physical education. The theory of physical education of preschool children has the same content and subject of study as the general theory of physical education, while at the same time it specifically studies the laws of physical education of children under 7 years of age and, accordingly, the general laws of managing the development of a child in the process of education and upbringing. The theory of children's physical education, studying each age stage, generalizing scientific data and practical experience, defines the tasks of physical education, comprehensively reveals their essence, highly effective means and methods of organizing the entire physical education process, and appropriate forms. The formation of a healthy, strong, alert, cheerful, kind, initiative-oriented child who is able to control his or her own movements well, who loves physical education and sports, who can act independently in the environment, and who is capable of studying at school and future active creative activities is an important task that determines the special importance of physical education as the basis for the comprehensive development of the individual. The theory of physical education includes the following psychophysiological characteristics of children of early childhood and preschool age: the working capacity of the organism, emerging interests and needs, demonstrative movement, demonstrative image and logical thinking forms, the specificity of the predominant type of activity, in connection with the development of this activity, significant changes occur in the child's psyche and prepare for the "transition of the child to a new higher stage of development". Accordingly, the theory of children's physical education develops the content of all forms of organizing physical education and implementing them in optimal pedagogical conditions. The theory of physical

education, studying and taking into account the laws of the potential capabilities of a child at each age level, provides for the requirements of a scientifically based program of the entire educational complex of physical education (movement, skills and abilities, physical qualities, some elementary knowledge).

Their mastery allows children to ensure the necessary level of physical fitness for school. Physical education is an important component of the comprehensive education of the individual, while it comprehensively solves the tasks of intellectual, moral, aesthetic and labor education. In various forms of organizing children's physical education (exercises, active games, independent movement activities, etc.), the educator's attention is focused on raising a child who thinks, acts consciously according to his age capabilities, successfully masters movement skills, is able to find a goal in the environment, actively overcomes difficulties, and strives for creative exploration.

The theory of physical education for children is constantly evolving and is enriched by new knowledge gained from research covering various aspects of child education. The results of research, tested in the mass experience of children's institutions, are being incorporated into programs, teaching aids, textbooks, and implemented in the practice of working with children, contributing to the development of the entire educational process. Thus, the theory of physical education of preschool children helps to improve the entire physical education system. The main tasks of physical education of preschool children in preschool educational institutions and in the family are to raise them healthy and strong, to strengthen their bodies, and to properly organize education and upbringing.

The tasks of improving the health of preschool children are the most important task of physical education, which consists in protecting the child's life, strengthening his health, protecting himself by strengthening his body, and increasing his resistance to various diseases. Since the development of the child's body has its own characteristics, its tasks are expressed in a much clearer form; it helps the child's bones to harden correctly and in a timely manner, the formation of the curvature of the spine, the good development of the heel surface, and the maturation of the ligamentous apparatus. To help develop body parts (proportions) in the correct proportions, to regulate bone growth and weight; to develop all muscle groups (body, legs, arms and shoulder girdle, paws, fingers, heels, neck, eyes, internal organs - cardiovascular, respiratory and other muscles); special attention should be paid to the development of the weakly developed flexor muscles.

Help improve the functioning of the cardiovascular and respiratory systems, that is, increase blood flow to the heart, improve the rhythm of its contractions, and develop the ability to adapt to sudden changes in load; develop chest tightness, deep breathing, help stabilize its rhythm, increase lung capacity, improve nasal breathing; help the internal organs (digestion, excretion, etc.) function properly; promote the proper development of

thermoregulation. Improving the functioning of the central nervous system: promoting the alternation of excitation and inhibition, their mobility processes, as well as the development of the motion analyzer and sensory organs.

LITERATURE:

1. The Presidential Decree "On Measures for the Further Development of Volleyball Sports" (No. PQ-274, 07/19/2024) was adopted.

2. Improving sports pedagogical skills (Volleyball) A.A. Pulatov, M.A. Kadirova Tashkent - 2018

3. Methods of conducting volleyball training A.T. Xasanov, G.R. Kurbonov, N.N. Bobojonov Fergana - 2019

4. Preparing young volleyball players for competitions Methodological guide O.N. Madaminov Fergana - 2021

5. Conducting and refereeing competitions in sports" Manual O.N. Madaminov Fergana - 2023.

XORAZMSHOHLAR DAVLATIDA DIPLOMATIK MUNOSABATLAR

Barno Abduraxmonova
Oybek Fayzullayev
2-maktab tarix fani o'qituvchilari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xorazmshohlar saltanatining diplomatik munosabatlari haqida manbalar asosida bayon etiladi*

Kalit so'zlar: *Xorazmshohlar, diplomatik munosabatlar, elchi, Jaloliddin Manguberdi.*

Markaziy Osiyo davlatchilik tarixini o'rganar ekanmiz albatta undagi diplomatik munosabatlar diqqatimizni tortmasdan qolmaydi. Hozirgi rivojlanib borayotgan zamonda ham albatta diplomatik munosabatlar, elchilik aloqalari davlatning eng ma'suliyatli va juda muhim jihatlari ekanligini guvohi bo'lib boryapmiz. Davlatlar yuzaga kelibdiki diplomatik munosabatlar takomillashib rivojlanib borayotir.

Biz ko'rib o'tayotgan davrda Xorazmshohlar davlatida diplomatik munosabatlar, elchilik aloqalarining o'ziga xos yo'nalishlariga ega bo'lgan. Xorazmshohlar davlati vujudga kelib toki Alouddin Muhammad hukmronlik davrigacha elchilik aloqalari o'ziga xos bir yo'nalishda amalga oshirildi. Ammo Xorazmshohlar davlati Saljuqiylarga rasmiy jihatdan Saljuqiylar davlatiga qaram amalda mustaqil edi.

Diplomatik munosabatlar o'ziga xos xususiyatlari va nozik jihatlari bilan ajralib turadi. Elchilik aloqalarida har bir davlatning o'ziga xos qonun qoidalari , elchilarning o'ziga xos majburiyatlari mavjud bo'lgan. Agar elchi aql va tajribada tengi yo'q, donishmand, so'zamol inson bo'lsa, albatta u óz davlatining sha'nini va qadr-qimmatini saqlagan holda óz ishini amalga oshirgan, agarda aksi bólsa elchining oddiygini nomaqbul sózi va xatti-harakatlari sababli davlatlar o'rtasida sovuq munosabatlar yuzaga kelib, hattoki ular o'rtasidagi kurashga ham sabab bo'lgan.

Misol tariqasida Jo'jining Xorazmga yurishi haqida ushbu voqeani keltirish mumkin."Dushixon Xorazmga elchilar yuborib, shaharni vayron qilmasligini, agarda shahar o'z xohishi bilan taslim bo'lsa, hammaga omonlik berishini ma'lum qildi. U boshqa viloyatlarga nisbatan Xorazmga iltifotliroq bo'ldi. Aholi orasidan aqlli odamlar tinchlik sulhi tuzish tarafdori bo'ldilar, ammo aqli noqis kimsalar ularga nisbatan ko'pchilikni tashkil qilardi. Xorazm kurashib holdan toygach, omonlik so'rash uchun Xorazm muxtasibi, Faqih Alovuddin al Hayyotiyni yo'lladilar. Alovuddin Dushixon oldiga tiz cho'kib dedi:"Biz xonning qahri qay darajada ekanidan voqif bo'ldik, endilikda uning iltifotidan bahramand bo'ladigan payt kelmadimikan?". Bu so'zlardan Dushixon jahli chiqib" Xorazmliklar mening

qaysi qahrimdan bahramand bo‘lishibdi? Ularning o‘zi urushni boshlab lashkarlarimni o‘ldirdilar-ku! Hozircha men ularning qahrini ko‘rdim! Ana endi men qo‘rquv qanday bo‘lishini ko‘rsataman! [21]". Ko‘rib turganingizdek elchilik munosabati juda nozik masala. Xoja Samandar Termiziyning " Dastur ul-muluk" asarida elchining sifati haqida shunday deyiladi: " Azizim elchi o‘tkir, yaltiroq shamshirga monand tilidan chaqqonlik va va mohirlik bilan foydalanishi lozim. Ammo uning ochiq yuzligi, go‘zal muomalasi biron- bir sulh tuzish paytida muloyim, yoqimli nutqidan taralib turgan so‘z javharlaridan bilinib tursin.

Azizim to‘rt to‘rt toifadagi odamni elchi sifatida yubormaslik tajribada isbotlangan.Birinchisi-podshohdan jafo ko‘rgan,ikkinchisi-mol-mulk, hurmat izzati podshoh g‘azabi shamoli bilan sovutilgan, uchinchisi-o‘z amalidan haydalgan, to‘rtinchisi-podshohning zarari hisobidan o‘z manfaatini ko‘zlagan, ya'ni davlat manfaatidan o‘z manfaatini ustun qo‘ygan kishilarni davlat elchisi qilib yuborish aqldan uzoqdir" [22].

Xorazmshohlar elchilik munosabatlariga kelsak, Xorazmshoh Takash (1172-1200) Hamadonda turgan vaqtda Bag‘doddan xalifa elchisi Mujriddin Muhammad al-Bag‘dodiy sharafiga uyushtirilgan qabul marosimini ko‘rib chiqsak. Elchi Oliy devondan(xalifalikdan) bo‘lgani uchun shunga monand qabul marosimi tashkil etildi. Elchining saroygacha bosib o‘tadigan yo‘liga bir necha qavatdan iborat atlas va parcha poyondozlar to‘shalgan va ko‘p oltin tangalar sochilgan. Elchini qutlash uchun hatto, Xorazmshoh Takashning o‘zi ham taxtdan tushib kelgan . Elchi xalifa nomini tilga olganda xorazmshoh Takash o‘rnidan turib, hurmat va extiromini izhor qilgan[23].Bu jarayonda ko‘rishimiz hukmdor davlat egasi bo‘lishi bilan bir qatorda mohir diplomat bo‘lishi ham bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, musulmon olamida xalifalar Oliy hukmronligi tan olingan va har bir musulmon davlati singari Xorazmshohlar ham o‘z ehtiromini ko‘rsatganlar, hamda Bag‘dod xalifasi va Xorazmshoh Takash o‘rtasida sovuq munosabatlar yuzaga kelganligi sababli har ikkisi ham aloqalarni tiklashga urinmoqda edi.

Sulton Alovuddin Muhammad davrida bu jarayonlar nihoyatda qizg‘in tus olgan. Sababi Muhammad Xorazmshoh hech kim yenga olmagan qoraxitoylarni Movarounnahrdan daf qilgan, davlat sarhadlarini nihoyatda kengaytirgandi. Ko‘pgina davlatlar bu buyuk hukmdor bilan muvozanatli diplomatiya olib borishga, majbur edilar.Manbalarda ko‘rib o‘tishimiz mumkinki, Xorazmshohlar hayotining ko‘p vaqti harbiy yurishlardan iborat bo‘lgan. Ular yurish boshlagan hududlar, hamda zabt etilgan o‘lkalar Sultonga munosib ravishda diplomatiya olib borishga majbur edilar.

[21] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:"O'zbekiston"-2009.-121b
[22] Akademik M.M.Xayrullayev. O'zbek diplomatiyasi tarixidan. Tarixiy ocherklar va lavhalar. Toshkent-2003.-331b
[23] J.A.Avazova. Xorazmshohlar davlatida elchilarni qabul qilish marosimi.Maqola.Toshkent-2016.

Sulton o‘ziga bir vaqtlar saljuqiylar saltanati egalariga berilgani singari Bag‘dodda hukmronlik va hukmdorlikni talab qila boshladi.Bu masala bo‘yicha xalifalikdan Shihobiddin as- Suxravardiy elchi bo‘lib kelgan[24]. Odatga ko‘ra o‘z davrida shayxlar orasida yuksak mavqega ega bo‘lgani, martabasi ulug‘ligi tufayli Sulton huzurida boshq elchilarga nisbatan hurmat va ehtirom bilan kutib olinishi kerak edi. Shunga qaramay shayx Suxravardiy eshik oldida kutib qoladi va Sulton unga ancha vaqtdan keyin kirishga ruxsat beradi. Manbalarda Sulton unga iltifot ko‘rsatmagani hatto o‘tirishga ham ruxsat bermagani keltiriladi[25].

Mo‘g‘ullar va Xorazmshohlar diplomatiyasi va uning ayanchli oqibatlari barchamizga ma'lum. Sulton Iroq yurishidan so‘ng Movarounnahrga nafas rostlash uchun qaytgan vaqtda bu yerga Mahmud al-Xorazmiy, Ali Hoji al-Buxoriy, Yusuf Kanka al-O‘troriy kabi shaxslardan iborat elchilik missiyasi tashrif buyuradi.An Nasaviyning yozishicha elchilarning kelishidan maqsad do‘stlik, o‘rtada tinchlik va yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarni o‘rnatishdan iborat edi deb ta’kidlab o‘tadi. Elchilar o’zlari bilan turkiylar uchun odatiy bo’lgan sovg’alar olib kelgandilar.

Sovg’alar orasida Xitoy tog’laridan qazib olinadigan tuya o’rkachidek keladigan oltin bo’lagi, qimmatbaho metallar bo’lagi, dengiz hayvonlarining qoziq tishlari(nusub al-xutuvv), qoplarda mushklar, nefrit toshlari, kiyimlar, oq tuya junidan tayyorlangan tarxu[26] deb nomlangan kiyim bor edi.Elchilar nomasida shunday keltirilgandi: "Sen qilayotgan ulug‘ ishlar menga ayon, davlatingda nimaga erishganini yaxshi bilaman. Men sening mulking nihoyatda katta ekanligidan, buyrug‘iga olamdagi ko‘plab mamlakatlar itoat etishidan xabardorman. Sen bilan tinchlik, osoyishtalikda yashashni o‘zim uchun majburiyat deb bilaman. Sen menga eng aziz o‘g‘illaridan biri kabisan. Men Xitoyni, qo‘shni turkiy mamlakatlarni bosib olganim, endilikda ular qabilalari bizlarga qaram ekanligi sen uchun ham sir bo‘lmasa kerak.Boshqalardan ham ko‘ra senga ko‘proq ayonki, mening vatanim - behisob qo‘shinlar va kumush konlar yurti.

Boylik shunchalik ko‘pki, uni boshqa yerdan izlash ortiqchadir. Agar savdogarlarning ikkala tomon borib -kelishlari uchun yo‘l ochishni ma'qul deb topsang, bu barchamizning umumfoydamizga xizmat qilgan bo‘lardi[27]".Bu so‘zlarni teran anglagan kishi albatta bu nomada qanday mazmun anglatayotganini darhol anglaydi. Bu yerda Xorazmshoh buyukligi olqishlamoqda, ammo u Chingizxon o‘g‘illari qatorida ko‘rishini bundan tashqari u Xitoyni va hatto turkiylarni bo‘ysundirgani, mamlakatida behisob qo‘shinlar va boylik mamlakati ekanligini takidlab o‘z qudratini shular orqali anglatmoqda. Bunday elchilik munosabatlari

[24] Shihobiddin Abu Xafs as-Suxravardiy 1145-1234-yillarda yashagan.Bag’dod so’fiylarining boshlig’i, shayxlar shayxi.
[25]Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:”O’zbekiston”-2009. -31b
[26] Tarxu-yengil ipak kiyim
[27] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:”O’zbekiston”-2009. -56 b

davom etib turgan va aynan O‘tror fojiasidan so‘ng Mo‘g‘ullar bilan elchilik munosabatlari yakunlangan.

Buyuk sarkarda Sulton Jaloliddin Xorazmshoh davrida esa asosan bo‘ysundirilgan hududlar, Bag‘dod xalifalari , ar-Rum hukmdorlari va boshqa ko‘pgina musulmon davlatlari bilan diplomatik munosabatlar olib borgan. Sulton Jaloliddinning asosiy maqsadi umumiy dushmanga qarshi yakdil bo‘lib kurashish va parchalangan mamlakatni oldingi qudratini qayta tiklash edi.U Hindistondaligi vaqtida Shamsuddin Eltutmish bilan dushmanlik kayfiyatida bo‘lgan. Sababi Shamsiddin Eltutmish Sultonga qarshi chiqadi, ammo yengilishi aniq ko‘rinib qolganligi sababli Sulton huzuriga elchilar orqali quyidagi so‘zlarini yetkazishni buyuradi : " Hech sir emaski, sening orqangda din dushmani turibdi. Sen endilikda musulmonlar sultoni va sultonlar musulmonining o‘g‘lidan. Men senga qarshi kutashsishni , mavjud voqelikning qo‘lida qurol bo‘lishni, taqdirning yordamchisi bo‘lib xizmat qilishni istamayman. Sendaylarga qarshi qilish yalang‘ochlamoq men kabilarga yarashmaydi! Bunday holat faqat midofaaga majbur bo‘lganimizda yoki biror xavfni bartaraf etish zaruratga aylangandagina yuz berishi mumkin. Agar maqsadga muvofiq desang oradagi ishonchni mustahkamlash, dushmanlikni bartaraf etib o‘zaro ehtirormimizni kuchaytirish uchun qizimni senga beraman[28]".

Sulton Jaloliddin Tabrizdaligi vaqtida To‘g‘rul ib Arslonning qizi otabek O‘zbekning ayoli nomidan bir guruh ayol elchilar kelganligi manbalarda keltiriladi[29]. Sulton Jaloliddin Marog‘ani egallagan vaqtida qozi Mujriddin Umar ibn Sa'd al-Xorazmiyni elchi sifatida Rum, ash-Shom va Misr hukmdorlari huzuriga elchi qilib yuboradi. U asosan hukmdorlarni do‘stona hamkorlikka chaqirdi. Sultonning Ganjada bo‘lgan vaqtda Mag‘rib [30] elchisi tashrif buyuradi. U elchi hurmat ehtirom bilan kutib olindi, qabul marosimi tashkil etilib, ziyofat uyushtirildi. Bu hammaga ham nasib etmagan. U elchi juda samimiy, ko‘ngildagi borini to‘kib soladigan, to‘g‘ri so‘zdan qaytmaydigan, boylik va mol-mulkka e'tiborsiz odam edi. U Sulton ruxsat berguncha Ganjada turdi va o‘ng ming dinor miqdorida pul berildi. Yurtiga qaytish vaqtida Sultonga murojaat qilib tog‘ va do‘mbira berishlarini so‘radi. Shu bilan bir qatorda, Damashq atrofidagi Jannat az-Zabadaniya[31] mulkining o‘ziga tegishli ekanligi haqida tavq (farmon) chiqarib berishini iltimos qildi. Sulton u so‘ragan barcha narsalarni amalga oshirdi[32]. Jaloliddin va Mag‘rib o‘rtasida keyingi davrda qanday munosabat bo‘lganligi qorong‘u, muhimi shuki, Jaloliddinning jasoratlari, uning fazilatlari o‘zga

[28] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:"O'zbekiston"-2009.-118 b
[29] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:"O'zbekiston"-2009.-147 bet
[30] Mag'rib-Shimoliy-g'arbiy Afrika, xususan, hozirgi Sudanga yaqin joylar anglashilgan. Mag'rib elchisining sulton huzuriga kelganligi haqiqatga yaqin deb hisoblanadigan bo'lsa, u Almahdiylar xalifaligidan tashrif buyurgan. Almahdiylar Sudanda hukmronlik qilib o'tgan. Bu xalifalikda 1224-1227-yillarda Abdulloh al-Odil hukmronlik qilgan.Mag'rib elchisining qanday niyatlari bo'lganligini bilib bo'lmasa ham bir narsani anglash mumkin:Jaloliddinning nomi, uning qahramonligi boshqa mamalakatlarga yetib borganligi aniq.
[31] Jannat az-Zabadaniya-Damashq atrofidagi vodiy.
[32] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:"O'zbekiston"-2009.-158 b

yurtlarda ham dong yaratishi edi. Sulton Tabrizdaligi paytida Bag‘doddan elchilar keladi. Bunga sabab az-Zohir xalifa bo‘lganligi va Sulton elchisi bilan orqaga qaytishi lozim edi. Sulton Mujiriddini ular bilan qo‘shib jo‘natadi.Ular yangi xalifaning taxtga chiqish marosimida ishtirok etgan va faxriy kiyim bosh bilan qaytgan. Ammo ular Sulton huzuriga qaytishidan avval az -Zohirni vafoti haqida xabar keladi va faxriy kiyimlar Bag‘dodga qaytariladi.

Keyingi xalifa al-Mustansir davrida ham bu aloqalar davom etdi. Sulton Hilotni qamal qilib turgan vaqtda Arzon ar-Rumning hukmdori Rukniddin Jahonshoh ibn To‘g‘rul tashrif buyuradi. Sulton uni guldor qimmatbaho chodir ostida kutardi. Jahonshoh maydonga shoshilib keldi va yerni o‘pdi. Keyin bir necha qadam yurgandi, uni al-hojib al-xass Badriddin Dudog‘ ibn Inonjxon qarshiladi. U Sulton nomidan nomidan Jahonshobga otga minishni buyurdi.U otga mindi va odatdagi rasm-rusmlariga ko‘ra ta'zim qilib keldi. Sulton uni bag‘riga bosdi, Jahonshoh esa Sulton qo‘lini o‘pdi. Sulton unga gulli qimmatbaho chodir ostidan joy ko‘rsatdi.U Sultonning o‘ng tomonida tik turdi. Shu paytda chodir yog‘ochlarga darz ketdi va qulab tushdi. Jahonshoh Sulton xizmatida bir necha kun bo‘ldi. Sulton u va yaqinlariga ikki yuzta faxriy kiyimbosh, o‘n sakkizta to‘la yasatig‘liq ot berdi. Jahonshoh esa "Qora Bug‘ro" deb atalgan katta manjaniqni, matarislarni , kiyiladigan himoya anjomlarini va ko‘plab kamon o‘qlarini yubordi[33].

Ayni Sulton Hilotdaligi vaqtida Sa'daddin al-Hasan al-Hojib Oliy devondan elchi sifatida tashrif buyurdi. Xalifalik devonining iltimoslari orasida quyidagilar bor edi: Sulton Mo‘sul hukmdori malik Bahriddin Lo‘ludan, Irbil hukmdori Muzafariddin Ko‘k Bo‘ridan, Iva'iy hukmdori Shihobiddin Sulaymonshohdan, Jibal hukmdori Tomonidan Pahlavon ibn Xazoraspdan o‘ziga bo‘ysunishni talab qilmasligi so‘raladi, bundan tashqari Alovuddin Muhammad davrida qo‘l ostidagi mamlakatlarda xalifa nomini xutbaga qo‘shib o‘qish to‘xtatilgandi va elchilar xalifa nomini xuybaga qo‘shib o‘qitishni so‘radilar. Hamma ishlar elchi qanday so‘ragan bo‘lsa, shunday amalga oshirildi. Be bejiz emas albatta. Jaloliddinning bundan ko‘zlagan maqsadi bo‘lsa kerak. Chunki Bag‘dod xalifasi musulmon mamlakatlarining umumiy rahnamosi, unga ko‘pgina hududlar bo‘ysunadi. Albatta, u davlatlarni umumiy dushmanga qarshi birlashtirib, Jaloliddinni qo‘llay olishi kundek ravshan. Shundan keyin Sulton Badriddin Dudog‘ ib Inonjxonni elchiga hamroh qilib Oliy devonga jo‘natadi. An-Nasaviy elchidan eshitganlarini o‘z kitobida bayon qiladi. Amir al-mo‘minin "Shohonshoh janobi oliylarining ahvoli qanday?" deb so‘raydi va Sulton haqida yaxshi fikrda ekanligini, munosabati jiddiyligini, unga g‘amxo‘rlik qilish niyatidaligini aytgan. Qaytishda Falakiddin ibn Sunqur at-Tavil va Sa'daddin ibn al-Hasan al-Hojib hamroh bo‘lib kelishdi. Xalifa ular orqali Sultonga bir qancha sovg‘alar yuborgan edi.Falakiddin

[33] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:”O’zbekiston”-2009.

ehtirom bilan kutib olindi, u otda kelib, undan tushayotgan vaqtda kutib oluvchilar ishtirokida o‘ziga xos "dahliz" tashkil qilindi va karnay chalinib turdi. Sa'daddin ibn al-Hasan al-Hojib esa Oliy devonda yuksak mavqega ega bo‘lsa ham unga hojiblik mansabi doirasidagi amallar asosida hurmat ko‘rsatildi. Ko‘rib turganimizdek, elchilarni darajasiga qarab o‘ziga xos kutib olish marosimlari amalga oshirilgan[34].

Xalifalikdan olib kelingan sovg‘alar quyidagilar edi:

1. Sulton uchun ikki sidra faxriy kiyim-bosh. Uning bir sidrasi jubba, salla, bandi yasatig‘liq hind qilishidan iborat edi. Ikkinchi sidrasi tarkibida chakmon(qabo), bosh kiyim(xamma), ust kiyim(farjiyya), tillo bilan bezatilgan Qorajul qilishi, dindorlar va har xil qimmatbaho toshlar qadalgan kamar hm bor edi.

2. Egar-jabduq, havzalari va tug‘i bilan birgalikda yasatilgan eng chiroyli, baquvvat ikki arg‘umoq, ularning yonida har qaysisi yuz dinor turadigan sakkizta taqa ham qo‘shilgan edi.

3.Noyob, yarqirab turadigan har xil toshlar qadab ishlangan oltin qalqon. Unga jami qirq bitta tosh naqshlangan: shundan yigirmatasi la'l yigirmatasi Badaxshon aqiqi va bitta katta feruza tosh edi.

4. O‘ttizta arabiy arg‘umoq otlar, ularning yopinchiqlari Roma atlaslaridan bo‘lib, uning ostidan Bag‘dod atlaslari to‘qim o‘rnida ishlatilganedi. Hamma otlarning tizgini ipakdan tayyorlangandi va har biriga xalifalik dinorlaridan oltmishtasi shoda qilib osilgandi.

5. Qurollangan, o‘z otlariga ega o‘ttizta mamluk.

6. Atlas yopqich yopilgan va oltin shodasi taqilgan o’nta chita (gepard).

7. Kichkina marvarid qadalgan qalpoqcha kiydirilgan o’nta lochin.

8. Yuz ellik dona bo’g’cha, bu bo’g’chalarning har birida 10 sidra kiyim-bosh.

9. Oltin gardishli, kulran tusdagi, muattar hidli beshta shar.

10. Besh yoki olti tirsak keladigan sabur (ud) daraxti. Uni ikki odam olib keldi.

11. Xonlar uchun o’n to’rtta faxriy sovg’a. Bularning hammasi egar- jabduqlar, tug’lar bilan yasatilgan, oltin qarindoshlar boglangan va Tiflis ilgaklari osilgan otlar edi. Xalifa bu sovg’aning ayrimlari ajralib tursin degan niyatda ilgaklarni bo’ylatgan edi. Faqat Doyixon, Ulug’xon. Uturxon va To’g’onxonga atalgan otlarni ilgaklari bo’ylanmagandi.

12. Amirlar uchun o’ttiz sidra kiyim bosh: uning har bir sidrasi chakmon va bosh kiyimdan iborat edi.

Sharafulmulkka atab yuborilgan sidra kiyimlar qora salla, chakmon, ustgi ko’ylak jamlamasi edi. Bundan tashqari, unga hind qilishi ellikta ko’ylak, muattar hidli ikki shar mavjud edi.

[34] Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:”O’zbekiston”-2009.-227-231-b

Xalifalik devonidan Sultonga kelgan ro‘yxat quyidagi tartibda edi: dastlab "Shohanshosh janobi oliylari" (al-janob al-a'li ash shahinshax) tilga olingan, keyin "Muhtaram Sharafulmulk" ismi bitilgan.

Shunday mohir diplomatiya, shunchalik kuchli siyosiy va madaniy aloqalarga ega bo‘lgan, yigirma yetti mamlakatni o‘ziga itoat ettirgan, markazlashgan kuchli davlatni bunyod etgan, buyuk davlatlar bilan tengma- teng siyosat olib borgan Xorazmshohlar saltanati, yog‘iy bosimi vaqtida kerakli chora-tadbirlarni ko‘rolmagani, birlasha olmagani, ayrim vaqtda juda kibrga berilganligi sabab saltanat tirgaklariga shikast yetdi va tanazzulga yuz tutdi. Albatta biz tarixdan kerakli saboq olishimiz, biz uchun o‘rnak bo‘lgan hodisalarni o‘zimiz uchun qo‘llashimiz, ayrim xatolarni takrorlamaslikka harakat qilmog‘imiz darkor. Zero, birinchi Prezidentimiz Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta'biri bilan aytganda: "Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q!".

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi.K.Matyoqubov tarjimasi.T.:”O’zbekiston”-2009.
2. O’zbekistonda elchilik xizmati tarixidan: talqin va tahlil. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to’plami. “Adabiyot uchqunlari”. Toshkent-2016.
3. Akademik M.M.Xayrullayev. O’zbek diplomatiyasi tarixidan. Tarixiy ocherklar va lavhalar. Toshkent-2003.

G‘O‘ZANING ODDIY ILDIZ CHIRISH KASALLIGI VA UNGA QARSHI KURASH USULLARI

Abduraim Qurbanov
Termiz davlat muxandislik va agrotexnologiyalar universiteti agrobiologiya fakulteti o‘simliklar himoyasi agrokimyo va agrotuproqshunoslik kafedrasi assistenti
Choriyeva Fazilat Olimovna
O’simliklarni himoya qilish (ekin turlari bo’yicha) 4-kurs talabasi

Annotatsiya: *g'o'za turlari, g'o'za ildiz chirish kasalliklari, kasalliklarning kelib chiqish sabablari, kasalliklarga chidamliligi, ularga qarshi kurashish choralari.*

Аннотация: *виды хлопчатника, корневые гнили хлопчатника, причины возникновения болезней, устойчивость к болезням и меры борьбы с ними.*

Abstract: *cotton species, cotton root rot diseases, causes of diseases, disease resistance, and measures to combat the*

O’zbekiston Respublika sharoitida g‘o‘zaning oddiy ildiz chirish kasalliklari uchraydi. G‘o‘zaning oddiy ildiz chirish kasalligi chigit ungan davrdan boshlab 6-8 ta haqiqiy barg hosil qilg‘uncha davom etadi. Kasallikning dastlabki belgilari ko‘chatlarning ildiz bo‘g‘izida to‘q jigar rangdagi dog‘ hosil bo‘lishdan boshlanib, keyinchalik chiriydi.

Bunday o‘simlik bargi rangsizlanib, qurib qoladi va tushib ketadi, poyasi jigar rangga kiradi. Ildiz bo‘g‘izida poyaning yo‘g‘onlashishi yoki buralib ketishi kuzatiladi.

Kasallik qo‘zg‘atuvchisi tuproqdagi turli mikroorganizmlar bo‘lib ular orasida keng tarqalgani – Rhizoctonia solani, Thielavitopsis basicola, F. solani zamburug‘lari asosiy rol o‘ynaydi. Bu zamburug‘lar mitseliysi tuproqdan o‘simlik ildiz bo‘g‘izi orqali ildizga kirib keladi. Infeksiya manbayi asosan tuproqda va kasallangan o‘simlik qoldiqlarida hayot kechirayotgan zamburug‘lar hisoblanadi.

Ildiz chirishi, rizoktonioz – qishloq xo‘jaligi ekinlarining ildizi va poyaning ildiz, bo‘g‘zi qismini kasallantiradi. G‘o‘za, sabzavot, poliz ekinlari, kanop, tok va boshqa kasallanadi. Kasallikni Rhizoctonia Solani Kuhn. zamburug‘lari va ba’zi bakteriyalar qo‘zg‘atadi. Ildiz qorayib, chirib ketadi, ildiz bo‘g‘zida qoramtir-qo‘ng‘ir dog‘lar paydo bo‘ladi, ular bir-biri bilan qo‘shilib, ildizni halqa shaklida o‘rab oladi, ayrim hollarda o‘q ildiz va yon ildizlar ingichkalashadi. Po‘stloqning zararlangan joylari yoriladi, o‘simlik so‘lib, qurib qoladi. Qo‘zg‘atuvchilar tuproqda saqlanadi va rivojlanadi. G‘o‘za, kartoshka, bug‘doy, javdar, qand lavlagi, sabzi, bodring, qovun, qovoq, karam Ildiz chirishi dehqonchilikka katta zarar yetkazadi. O‘zbekistonda g‘o‘zaning Ildiz chirishi keng

tarqalgan kasallik, hamma yerda uchraydi. Bu kasallik tufayli har yili 250-300 ming ga maydonda chigit xatosiga, ba'zan butun maydonga qaytadan ekiladi. Chigit chirishi, maysalarning chirishi, o'simlik nihollarining birinchi rivojlanish fazasidayoq chirishi kabi ko'rinishlari bor. G'o'zada Ildiz chirishining boshlanish davrida (agar tuproq namligi kamayib, havo harorati ko'tarilsa) nihollarining bir qismi sog'ayib ketadi. Biroq ko'pchilik o'simliklar ildiz bo'g'zida parazit zamburug' ta'siridan vujudga kelgan uzunchoq po'kaklashgan dog'lar – kasallik belgisi saqlanib qoladi.

Qarshi kurash choralari: agrotexnik tadbirlarga amal qilish, tuproqni chuqur xaydab, ekishdan oldin boranalash, dalani tekislash, urug' ekilgandan keyin qotqolaq xosil bo'lishiga yo'l qo'ymasdan, ko'chat orasiga o'z vaqtida kultivatsiyani o'tkazish, Baraka, Vitovaks 200 kabi fungitsidlar bilan a'lo sifatli dorilangan urug'larni ekish, yaganalashni va qatqoloqqa qarshi kurashni o'z vaqtida o'tkazish, almashib ekishga va g'o'za poya qoldiqlarini ildizini daladan chiqarib tashlash tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazish kerak.

G'o'zaning oddiy ildiz chirish kasalligi bilan kasallanishni kamaytirish uchun ekish muddatlari va chuqurligi xam asosiy rol o'ynaydi. Urug'ni tuproqqa ekishda sutkalik xarorat 12 0 S dan yuqori bo'lishi,ekish chuqurligi 3 -4 cm ni tashkil qilishi kerak. G'o'za navining xususiyatlarini xisobga olib qator oralig'i 90 sm ni tashkil qilishi kerak. Baxorda va kuzda uzliksiz sug'orish ildiz chirish va xashoratlarning ko'payishiga sabab bo'ladi.

G'o'zani barg orqali oziqlantirishni to'g'ri tashkil qilish o'simlikning oddiy ildiz chirish kasalligiga chidamliligini ortishiga olib keladi. Azot, kaliy, mikroelementlar g'o'zadagi gidrolitik jarayonlarning tezlashishiga olib keladi. G'o'zaga karbomid, kaliy xlorid, borat kislotasi eritmasi bilan barglariga ishlov berilgan dalalarda kasallanish 3 marta kamaygan, hosildorlik 5-7 s ga ortgan. Mikroelementlar o'simlikning immunitet hususiyatini ortirib qolmasdan kasallik qo'zg'atuvchi zamburug'ga nisbatan fungitsidlik hususiyatini namayon qiladi.

G'o'za o'simligiga vitaminlardan sistin, shonalash davrida xar 10 kunda, gullagandan keyin xar 5 kunda barg orqali oziqlantirilganda ularning oddiy ildiz chirish kasalligi bilan kasallanishi 10-12 kunga kechikdi. Bunday o'simliklarda oksidlanish qaytarilish reaksiyasi ortganligi tufayli o'simlikning rivojlanishi tezlashadi. V1 va V 12 vitaminlari g'o'zada oqsil moddalar sintezini tezlashtirib, kasallanish kamayadi.

G'o'zaga vitaminlar bilan ishlov berilganda xujayra shirasi tarkibidagi oqsil azoti va S vitamin miqdori ortgan va oddiy ildiz chirish kasallig chidamliligi yahshilangan. Natijada, oddiy ildiz chirish kasalligi nazoratga nisbatan 34% ga pasayib, paxta hosili 4 % ga ortgan. O'sishni tezlashtiruvchi moddalar xam g'o'zaning immunitet xususiyatlarini hosil bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Jumladan gibberilin, kofe kislotasi, qaxrabo kislotasi o'simlikning fermentativ faolligiga, oqsil uglevodlar almashinuviga, hosil miqdorining ortishiga olib kelishi aniqlangan. Kofe kislotasi bilan ishlov berilgan g'o'zaning oddiy ildiz chirish kasalligi

chidamliligi ortib Toshkent navlarida kasallik 3 marta kamaygan. Har bir tup ko‘chatda 2-3 ta ko‘sak ortiq hosil bo‘lgan.

Mikroelementlar o‘simlikning immunitet hususiyatlarini ortishdagi roli masalasi fanda g‘oyat dolzarb masala hisoblanadi. O‘simliklarning oziqlanishida mikroelementlarning yetishmasligi undagi tabiiy barqarorlikni yo‘qolishiga va turli kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Mikroelementlardan marganes, bor, mis, rux va kabolt o‘simlik birinchi oziqlanishda yerga 1,5 kg dan tuproqqa solinganda oddiy ildiz chirish kasalligi belgilari birinchi ko‘sak hosil bo‘lguncha namayon bo‘lmagan. Kasallik nazoratga nisbatan 2-3 marta kamaygan, ko‘saklar soni ortib tola sifati yaxshilangan. Paxta hosildorligi mis va marganes ishlatilgan variantlarda 3-4 ga s miqdorida ortgan.

G‘o‘zaning oddiy ildiz chirish kasalligi bilan kasallanishini oldini olishda almashlab ekish tadbirlari asosiy rol o‘ynaydi. Bunda makkajo‘xori, oq jo‘xori, beda va g‘alla ekinlardan foydalanish yahshi samara beradi. To‘rt yil g‘o‘za ekilgan dalalarda go‘ng, mineral kompost solish bilan birga trixodermadan foydalanish tuproqda infeksiyaning kamayishiga sabab bo‘ladi. G‘o‘zani oziqlantirishda N 200, P 160, K 100 kg miqdorda oziqlantirilganda, chigit ekilguncha 50% azot, 40 % fosfor, 50 % kaliy solinganda qolganlari chin barg chiqargan va shonalay boshlaganda berilsa o‘simlikning kasallikka chidamliligi ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.1. O‘rozov B., Ibragimov P., Allashov B., Bobonazarov A., Toreev F., To‘xtaev E. G‘o‘zaning gommoz kasalligiga chidamliligini oshirishda murakkab chatishtirishning ahamiyati // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali.- 2009.- №9.- 1.2 Orazbaeva G., Kim R. G‘o‘zaning ota-ona shakllari va F1 –F2 duragaylarining gommoz kasalligiga chidamliligi // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali.- 2012.-№8.- B.22 . 5.

1.3 Xasanov B.A., Hamraev A.Sh., Eshmatov O.T., Alimuhammedov S.N., Azimov J.A., Ochilov R.O., Rashidov M.I., Gapparov F.A. G‘o‘zani zararkunanda, kasalliklar va begona o‘tlardan himoya qilish // Toshkent. “GROTEKS”, 2002. – B. 193-205.

1.4 Abdinazarov J., “The effect of various composts on the amount of salts in the soil” Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Moscow, Russia. PP.13-16. 11.03.2024.

2. S.Boltayev, O.Boynazarov, F.Imamov, J.Abdinazarov, B.Turdiyev, D.Artikova. Tuproq unumdorligiga noan’anaviy orgona-mineral kompostlarni qo’llash samradorligia. Life sciences and agriculture. 2021 № 3 (7). 37-53 p.

3.S.M.Boltayev, N.Abdurahimov, J.Abdinazarov, B.Turdiyev. Surxondaryoning taqir tuproqlari sharoitida ingichka tolali g’o’zani parvarishlash agrotexnologiyasida qo’shimcha

oziqlantirishning ahamiyati. Qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda dozarb masalalar va uni rivojlantirish istiqbollari nomli konferensiya ma'teriallari to'plami. T-2020. 105-107-bet.

4. Jamshid, A., & Otabek, K. (2024). THE EFFECT OF COMPOSTS ON THE YIELD OF FINE-FIBER COTTON. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(27), 239-242.

5. Jamshid, A., Saydullo, B., Otabek, P., Umida, M., & Uligberdi, K. (2022). TO STUDY THE EFFECT OF ADDITIONAL NUTRIENTS IN THE CARE OF FINE-FIBER COTTON IN THE CONDITIONS OF BARREN SOILS OF SURKHANDARYA REGION. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 156-158.

6. Boltaev, S. M., Abdinazarov, J., & Yusupov, A. (2022). SURXONDARYONING TAQIRSIMON TUPROQLARI SHAROITIDA INGICHKA TOLALI G 'O 'ZANI PARVARISHLASHDA QO 'SHIMCHA OZIQALARNING TA'SIRI O 'RGANISH. World scientific research journal, 5(1), 50-54.

7. . Abdinazarov. (2024). THE EFFECT OF VARIOUS COMPOSTS ON THE AMOUNT OF SALTS IN THE SOIL. Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 3(3), 13–16. Retrieved from https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/4075

8. Абдиназаров, Ж., & Болтаев, С. (2023). СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИНИНГ ТАҚИРСИМОН ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 118-121.

9. Болтаев, С., Абдиназаров, Ж., & Ибрагимов, Х. (2023). СУРХОНДАРЁНИНГ ТАҚИР ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. Научный Фокус, 1(5), 193-196.

10. Jamshid, A., & Mahliyo, A. (2024). THE EFFECT OF APPLYING VARIOUS RATES OF COMPOST ON THE AMOUNT OF HARMFUL SALTS IN MODERATELY SALINE MEADOW-TAKIR SOILS. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(35), 277-281.

11.Абдиназаров, Ж., Паянов, О., & Каримова, К. (2024). ТАҚИРСИМОН ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ТУРЛИ КОМПОСТЛАР, ТУПРОҚНИ УМУМФИЗИКАВИЙ ХОССАЛАРИГА ТАЪСИРИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(35), 320-325.

12. РЎЗИЕВА, И., АБДИНАЗАРОВ, Ж., & РЎЗИМУРОДОВ, Д. ASSESSMENT OF THE QUALITY OF IRRIGATED GRASSLAND SOILS. UNIVERSITETI XABARLARI, 2020,[3/1] ISSN 2181-7324.

13. Болтаев, И. Б., Аскарова, З. Ш., & Абдиназаров, Ж. А. (2015). СОДЕРЖАНИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО УГЛЕРОДА И ВАЛОВОГО АЗОТА В ПОЧВЕ ПРИ ВНЕСЕНИИ НАВОЗА РАЗЛИЧНОЙ СТЕПЕНИ РАЗЛОЖЕНИЯ. In Актуальные вопросы развития аграрной науки в современных экономических условиях (pp. 146-147).

14. Boltayev, S. M., Abdurahimov, N., Abdinazarov, J., & Turdiyev, B. Surxondaryoning taqir tuproqlari sharoitida ingichka tolali g'o'zani parvarishlash agrotexnologiyasida qo'shimcha oziqlantirishning ahamiyati. Qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda dozarb masalalar va uni rivojlantirish istiqbollari nomli konferensiya ma'teriallari to'plami.

15, Jamshid, A., & Otabek, X. (2024). BENTONITLI VA FOSFORITLI KOMPOSTLARNING TUPROQDAGI ZARARLI TUZLAR MIQDORIGA TA'SIRI. Научный Фокус, 2(20), 1-3.

16, Абдиназаров, Ж., & Курбанов, А. (2024, December). ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 3, No. 29, pp. 80-83).

17. Jamshid, A., & Otabek, K. UOT 631.67: 631.4 DISTRIBUTION AND APPLICATION OF BIOGUM IN AGRICULTURE.

18. Jamshid, A., & Mahliyo, A. (2024, December). QO 'SHIMCHA OZIQALARNING INGICHKA TOLALI G 'O 'ZANI O 'SISH VA RIVOJLANISHDA TA'SIRI. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 3, No. 29, pp. 106-110).

19. Jamshid, A., & Asror, K. (2024). THE COMPOSITION OF VARIOUS COMPOSTS BASED ON BENTONITE, PHOSPHORITE, AND MANURE USED IN THE EXPERIMENT. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS, 4(40), 95-99.

20. Болтаев, С., Бойназаров, О., Имамов, Ф., Абдиназаров, Ж., Артиқова, Д., & Турдимов, Б. (2021). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ НЕТРАДИЦИОННЫХ ОРГАНО-МИНЕРАЛЬНЫХ КОМПОСТОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПЛОДОРОДИЯ ПОЧВЫ. Life Sciences and Agriculture, (3-4 (7-8)), 46-61.

21. Абдиназаров, Ж., Мурадова, Ш., & Бегалиева, Н. (2025). ТУПРОҚГА ТУРЛИ КОМПОСТ ҚЎЛЛАНИЛГАНДА ТУПРОҚНИ УМУМФИЗИК ХОССАЛАРИГА ТАЪСИРИ. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(29), 114-120.

MASHHUR O'ZBEK KOMPAZITORLARI VA ULARNING IJODI

Barshinay Matnazarova
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Musiqa ta'limi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonda musiqa san’ati rivojiga katta hissa qo‘shgan mashhur kompozitorlar va ularning ijodi tahlil qilinadi. O‘zbek musiqasining o‘ziga xosligi va zamonaviylikka intilishi orqali mamlakatning musiqa madaniyati shakllangan. Kompozitorlarning ijodida milliy an’analar va zamonaviy musiqiy uslublar uyg‘unlashuvi o‘z aksini topgan. Maqola tarixiy, madaniy va badiiy jihatlardan o‘zbek kompozitorlarining faoliyati va ularning asarlarining ahamiyatini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *o‘zbek kompozitorlari, musiqa san’ati, ijod, milliy musiqa, zamonaviylik, madaniyat.*

ИЗВЕСТНЫЕ УЗБЕКСКИЕ КОМПОЗИТОРЫ И ИХ ТВОРЧЕСТВО

Аннотаци: *В данной статье анализируются известные композиторы, внесшие значительный вклад в развитие музыкального искусства Узбекистана, и их творчество. Музыкальная культура страны формировалась через самобытность узбекской музыки и ее стремление к современности. Творчество композиторов отражает сочетание национальных традиций и современных музыкальных стилей. В статье показано творчество узбекских композиторов и значимость их произведений с исторической, культурной и художественной точек зрения.*

Ключевые слова: *узбекские композиторы, музыкальное искусство, творчество, национальная музыка, современность, культура.*

FAMOUS UZBEK COMPOSERS AND THEIR WORK

Abstract: *This article analyzes famous composers who have made a significant contribution to the development of musical art in Uzbekistan and their work. The country's musical culture was formed through the uniqueness of Uzbek music and its striving for modernity. The work of composers reflects the combination of national traditions and modern musical styles. The article shows the work of Uzbek composers and the significance of their works from historical, cultural and artistic aspects.*

Keywords: *Uzbek composers, musical art, work, national music, modernity, culture.*

O‘zbekiston musiqa san’ati boy tarixga ega bo‘lib, uning rivojida kompozitorlar muhim o‘rin tutadi. Ularning ijodi milliy an’analarni saqlab qolish va yangi badiiy shakllarni yaratish orqali o‘zbek musiqasining zamonaviyligini ta’minlaydi. Ushbu maqolada o‘zbek kompozitorlarining hayoti, ijodi va musiqaga qo‘shgan hissalari yoritiladi.

Metodologiya

Maqolada tarixiy-tahliliy, komparativ va kontent-tahlil usullari qo‘llanildi. Kompozitorlarning hayoti va ijodiy faoliyati haqidagi biografik ma’lumotlar, asarlarning musiqiy tahlili hamda madaniy va tarixiy kontekstda o‘rganildi. Shuningdek, arxiv materiallari, intervyular va musiqashunoslik tadqiqotlari asosida ma’lumotlar yig‘ildi.

Natijalar

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek kompozitorlari milliy musiqiy an’analarni saqlab qolish va ularni zamonaviy musiqiy shakllar bilan uyg‘unlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Mashhur kompozitorlarning ijodi, ularning hayoti va asarlari tahlil qilinib, quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishdagi hissasi

Kompozitorlar o‘z asarlarida o‘zbek xalqining tarixiy va madaniy qadriyatlarini saqlab qolishga intilganlar. Masalan, Mutal Burhonovning “Shahriyor” operasi milliy epos va folklorni musiqiy tilga aylantirish orqali milliy madaniyatni boyitgan. Shu tarzda, kompozitorlarning ijodi orqali o‘zbek musiqa san’atining milliy ildizlari zamonaviy sahnaga olib chiqildi.

2. Zamonaviy musiqiy uslublar bilan uyg‘unlik

Kompozitorlar an’anaviy xalq musiqasini zamonaviy uslublar bilan birlashtirib, o‘ziga xos yangi badiiy shakllar yaratgan. Misol uchun, Dilorom Saidaminova o‘z asarlarida xalq musiqasining melodiya va ritmik xususiyatlarini saqlab qolgan holda, zamonaviy kompozitsiya texnikalaridan foydalangan. Bu o‘zbek musiqasining jahon san’ati bilan integratsiyasini kuchaytirdi.

3. Musiqiy ta’lim va pedagogik faoliyatdagi roli

Ko‘pgina mashhur kompozitorlar nafaqat ijodkor, balki musiqiy ta’lim sohasida ham faoliyat yuritib, yosh avlodni tarbiyalashga hissa qo‘shgan. Eson Karimov va Said Rustamov kabi shaxslar o‘zbek musiqa madaniyatini yosh musiqachilarga etkazishda muhim o‘rin tutdi. Ularning pedagogik ishlari milliy musiqa san’atining davomiyligini ta’minlashga xizmat qildi.

4. Jamiyat va madaniyatdagi o‘rni

Kompozitorlarning ijodi jamiyatning ruhiy-axloqiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Ularning musiqiy asarlari milliy birlik va o‘zlikni mustahkamlash, madaniy o‘zlikni anglashda vosita bo‘lgan. Bu orqali musiqaning ijtimoiy ahamiyati ham o‘z ifodasini topgan.

5. Zamonaviy tendensiyalar va global integratsiya

Bugungi kunda o‘zbek kompozitorlari xalqaro musiqiy jarayonlarga faol kirib borib, yangi texnologiyalarni qo‘llashmoqda. Elektron musiqadan tortib, xalqaro musiqiy hamkorlikka qadar keng sohalarda faoliyat olib borilmoqda. Bu esa o‘zbek musiqa madaniyatining rivojlanishida yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

6. Muammolar va rivojlanish istiqbollari

Shu bilan birga, milliy musiqa an’analarini saqlash va ularni yangi asr talablariga moslashtirishda qiyinchiliklar mavjud. Kompozitorlar milliylik va zamonaviylik o‘rtasida muvozanatni saqlashga harakat qilmoqda, ammo zamonaviy tendensiyalar bilan milliy o‘zlikni yo‘qotmaslik masalasi doimiy ravishda muhokama qilinmoqda.

1. Mutal Burhonov (1916–2002)

O‘zbekistonda professional musiqaning asoschilaridan biri hisoblanadi. U operalar, simfoniyalar va qo‘shiqlar yaratgan. “Shahriyor” operasi bilan mashhur. Burhonov milliy musiqiy an’analarni zamonaviy klassik musiqaga muvaffaqiyatli integratsiya qilgan.

2. Eson Karimov (1935–2017)

Xalq musiqasi va zamonaviy kompozitsiyalarning uyg‘unligini ta’minlagan. Uning asarlari milliy ruhiyatni aks ettiradi, shuningdek, musiqa pedagogikasi sohasida ham faoliyat yuritgan.

3. Said Rustamov (1917–2003)

Milliy opera va balet san’atini rivojlantirishda katta rol o‘ynagan. Rustamovning ko‘plab qo‘shiqlari va instrumental asarlari O‘zbekiston madaniyatining asosiy qismiga aylangan.

4. Dilorom Saidaminova (1950-yillardan hozirgi kungacha)

Zamonaviy o‘zbek musiqasining yorqin namoyandasi. Uning kompozitsiyalarida xalq musiqasi va klassik musiqaning o‘ziga xos uyg‘unligi mavjud. Saydaminova o‘z asarlarida yangi musiqiy texnologiyalar va uslublarni qo‘llash bilan tanilgan.

5. Kompozitorlarning zamonaviy tendensiyalari

Bugungi o‘zbek kompozitorlari xalq musiqasi an’analarini zamonaviy uslublar bilan birlashtirishga harakat qilmoqda. Elektron musiqadan tortib, xalqaro musiqiy hamkorlikgacha keng ko‘lamda faoliyat olib borilmoqda.

Muhokama

O‘zbek kompozitorlarining ijodi milliy madaniyatning ajralmas qismi bo‘lib, ular xalqning tarixiy va madaniy merosini zamonaviy san’atga muvaffaqiyatli moslashtirishga xizmat qiladi. Ushbu kompozitorlar milliylikni saqlab qolgan holda, yangi shakl va uslublarni kiritish orqali o‘zbek musiqasini jahon maydonida tanitishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va xalqaro ta’sirlar kompozitorlarning ijodini yanada boyitmoqda, bu esa musiqaning rivojlanishida yangi ufqlar ochmoqda. Biroq milliy

musiqiy an’analarni yo‘qotmaslik, ularni asrash va rivojlantirish masalalari doimo dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Ushbu ilmiy tadqiqot o‘zbek kompozitorlarining ijodi va ularning milliy musiqa madaniyatidagi o‘rni haqida keng va chuqur tasavvur berdi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, o‘zbek kompozitorlari milliy an’analarni saqlab qolish bilan birga, zamonaviy musiqiy shakllar va texnologiyalarni faol qo‘llash orqali musiqa madaniyatining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

- Milliy musiqa an’analarining zamonaviylik bilan uyg‘unlashuvi, ya’ni o‘zbek musiqasining xalqaro musiqiy jarayonlarga moslashishi;
- Kompozitorlarning musiqiy ta’lim va pedagogika sohasidagi faoliyati orqali yosh avlodni milliy madaniyatga yo‘naltirishlari
- Ijodkorlarning zamonaviy texnologiyalar va yangi uslublarni qo‘llab, musiqani global miqyosda targ‘ib qilishi.
- Milliylik va zamonaviylik o‘rtasida muvozanatni saqlashda duch kelinayotgan qiyinchiliklar, ba’zan milliy o‘zlikning zaiflashishi xavfi mavjudligi;
- Zamonaviy tendensiyalar tufayli xalq musiqa an’analarining to‘liq saqlanib qolishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar yuzaga kelishi;
- Resurslar va qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi sababli, ayrim iste’dodli kompozitorlarning faoliyati cheklanishi.

Tadqiqot o‘zbek musiqa madaniyatining bugungi kundagi holatini, uning rivojlanish yo‘llarini aniqroq anglashga yordam berdi. Milliy musiqiy an’analarni saqlab qolish, ularni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha tajribalar va muammolarni aniqlash, shu sohada yangi istiqbollarni belgilash imkonini yaratdi. Shu bilan birga, kompozitorlarning ijodi orqali milliy madaniyatni asrash va dunyo musiqasi maydonida o‘z o‘rnini mustahkamlash yo‘lida qanday choralar ko‘rilishi kerakligi haqida muhim xulosalar chiqarildi.

Mashhur o‘zbek kompozitorlari o‘z asarlari bilan milliy musiqa madaniyatini boyitib, uni yangi bosqichga olib chiqdilar. Ularning ijodi xalq musiqasi an’analarini zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirishda namunadir. Kelajakda ham o‘zbek musiqasining rivojida bu ijodkorlarning merosi va zamonaviy tendensiyalar asosiy o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR:

1. Xolmurodov, I. (2018). O‘zbek musiqasining rivojlanish tarixi. Toshkent: Madaniyat nashriyoti.

2. Karimov, A. (2020). Zamonaviy o‘zbek kompozitorlari. Musiqashunoslik jurnal, 3(2), 45–57.

3. Nazarov, T. (2019). Milliy musiqa va zamonaviylik. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

4. Saidaminova, D. (2022). O‘zbek musiqasida yangi yo‘nalishlar. Toshkent: San’at nashriyoti.

5. Islomov, R. (2017). O‘zbek musiqiy madaniyati va uning jahon miqyosidagi o‘rni. Musiqa va san’at, 5(1), 12–23.

“CHET TILINI O’RGATISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARNING (AKT) O’RNI VA AHAMIYATI”

Nishanova Tursunoy Abdivoxidovna
Namdu Dotsenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xorijiy tillarni o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o‘rni va ahamiyati yoritib berilgan. AKT vositalaridan foydalanish til o‘rganish jarayonini samarali, interaktiv va qiziqarli bo’lishiga yordam beradi. Onlayn platformalar, mobil ilovalar, multimediya resurslari orqali talaba-o‘quvchilarning nutq, eshitish, yozish va o‘qish kompetensiyalari rivojlanadi. Shuningdek, maqolada xorijiy tilini o‘rganishda masofaviy ta’lim va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning afzalliklari haqida ham fikr yuritiladi.*

Kalit so’zlar: *xorijiy til, AKT, vosita, til o’rganish, jarayon,multimedia resurslari,kompetentsiya, masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt.*

«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ»

Нишанова Турсуной Абдивохидовна
Доцент Намду

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль и значение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в обучении иностранным языкам. Использование ИКТ делает процесс изучения языка более эффективным, интерактивным и увлекательным. Онлайн-платформы, мобильные приложения и мультимедийные ресурсы способствуют развитию у обучающихся навыков говорения, аудирования, письма и чтения. Также рассматриваются преимущества дистанционного обучения и применения искусственного интеллекта в процессе изучения иностранных языков.*

Ключевые слова:*иностранный язык, ИКТ, средство, изучение языка, процесс, мультимедийные ресурсы, компетенция, искусственный интеллект.*

“ROLE AND IMPORTANCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES”

Nishanova Tursunoy Abdivokhidovna
Associate Professor Namdu

Annotation:*This article explores the role and importance of information and communication technologies (ICT) in teaching foreign languages. The use of ICT tools makes the language learning process more effective, interactive, and engaging. Online platforms, mobile applications, and multimedia resources help learners develop their speaking, listening, writing, and reading skills.The article also discusses the benefits of distance learning and the integration of artificial intelligence in foreign language education.*

Key words: *foreign language, ICT, tool, language learning, system, multimedia resources, competence, artificial intelligence.*

Bugungi globallashuv davrda xorijiy tillarni o‘rganish shaxsiy va kasbiy rivojlanishning ajralmas qismiga aylangan. Zamonaviy ta’lim tizimida bu jarayonni samarali tashkil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) muhim o‘rin egallaydi. AKT – zamonaviy ta’limning asosiy omili.Chet tilini o‘rganishda AKTdan oqilona foydalanish zarur.

AKT vositalari xorijiy tilni o‘rganish jarayonini interaktiv, individual va yuqori sifatli darajada olib borish imkonini beradi. Xususan, mazkur vositalar insonning intellektual va madaniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqib, interaktiv va individual yondashuv asosida o‘qitish imkonini beradi.

Axborot kommunikativ texnologiyalari va ularning chet tili ta’limidagi funksiyasi. AKT vositalariga quyidagilar kiradi: kompyuterlar, mobil qurilmalar, elektron darsliklar, multimedia darsliklari va resurslari, interaktiv doskalar, internet platformalari, onlayn videodarslar, podkastlar, chat-botlar , virtual sinflar va ta’lim platformalari (masalan, Moodle, Google Classroom, Duolingo, Quizlet, Kahoot) va boshqa texnologik vositalar to‘plamidir.Ular tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirish kompetensiyalarini mustahkamlashda xizmat qiladi.

AKT orqali ta’limning samaradorligi. Chet tilni o‘rganishda axborot kommunikativ texnologiyalar motivatsiyani oshiradi, ta’lim oluvchilarni mustaqil ishlashga undaydi. Masalan, videodarslar orqali talaffuzni yaxshilash, interaktiv testlar yordamida o’qituvchilar talaba-o’quvchilarni fan bo’yicha bilim darajasini baholashi mumkin. Mazkur vositalar til o‘rgatishda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

-Multimediali resurslar orqali audio va video materiallardan foydalanish;

- Onlayn lug‘atlar, tarjima ilovalari va yozuvni tekshiruvchi vositalardan foydalanish;

-Interaktiv topshiriqlar, testlar, o‘yinlar yordamida til kompetensiyalarini rivojlantirish;

-Virtual muloqot: bloglar, forumlar, ijtimoiy tarmoqlarda chet elliklar bilan suhbatlashish.

AKT yordamida til o‘rgatishning afzalliklariga quyidagilar kiradi:

-Individual yondashuv: Har bir ta’lim oluvchi o‘ziga mos tempda materiallarni o‘zlashtiradi;

-Motivatsiya muhitini yaratish: O‘yin elementlari va grafikalar motivatsiyani oshiradi;

-Chet tilini eshitib o‘rganish imkoniyati: Kichik axborot, suhbat, matn materiallari tahlili;

-O‘z-o‘zini nazorat qilish: Interaktiv testlar orqali bilim darajasini baholash.

O‘qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar:

AKT nafaqat ta’lim oluvchilar, balki o‘qituvchilar uchun ham yangi metodik uslublarni yaratadi. Ular quyidagilar:

-Onlayn kurslar va sertifikatlar orqali malakani oshirish;

O‘quv jarayonini masofadan turib boshqarish;

-O‘quv materiallarini tezkor tayyorlash va ishlatish imkoniga ega bo‘ladilar.

Muammolar va yechimlar. Biroq AKTni til o‘qitishdagi jarayonda qo‘llashda ba’zi muammolar ham yuzaga keladi:

-Texnik vositalar yetishmovchiligi yoki internet sifati pastligi;

-O‘qituvchilarning texnologiyadan foydalanish bo‘yicha malakasi yetishmasligi;

-O‘quvchilar e’tiborining chalg‘ishi.

Ushbi kamchiliklarni bartaraf etish uchun infratuzilmani yaxshilash, o‘qituvchilarga AKT bo‘yicha treninglar o‘tkazish va undan maqsadli foydalanish madaniyatini shakllantirish lozim. Albatta, talaba-o’quvchilar ham bundan mustasno emas. Jumladan, ular axborot kommunikativ texnologiyalardan faqat bilimini boyitish, kengaytirishda foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

"Chet tilini o‘qitishda infratuzilmani yaxshilash" deganda quyidagilar tushuniladi:

O‘quv-moddiy bazani yaxshilash:

-Zamonaviy darsliklar, lug‘atlar, audio-video materiallar bilan ta’minlashi;

-Interaktiv vositalar (proyektorlar, interaktiv doskalar, multimedia) o‘rnatish.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish:

-Til o‘rganish uchun kompyuter sinflari tashkil etish;

-Online platformalar (masalan, Duolingo, Quizlet, Zoom, Moodle) bilan integratsiya qilish;

-Internet tezligi va barqarorligini ta’minlash

Kadrlar salohiyatini oshirish infratuzilmasi:

-O‘qituvchilarni malaka oshirish kurslariga yuborish;

-Yangi metodikalarni o‘rgatish bo‘yicha treninglar tashkil qilish;

-Chet ellik mutaxassislarni jalb qilish;

-Maxsus til markazlari va laboratoriyalar;

-Til laboratoriyalari, til o'rgatish markazlari tashkil etish;

-Mustaqil mashg'ulotlar uchun til o'rganish xonalarini jihozlash.

Baholash va nazorat tizimlarini modernizatsiya qilish:

-Til darajasini baholovchi zamonaviy test tizimlari (CEFR, IELTS, TOEFL) asosida baholash;

Elektron test tizimlarini joriy qilish.

Bularning barchasi — dars sifati, o'rganish samaradorligi va chet tilini egallash imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Xorijiy tillarni o'rganishda AKT vositalarining ahamiyati beqiyosdir. Ular til o'rgatishning samaradorligini oshiradi, talaba-o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi hamda global bilim maydoniga keng yo'l ochadi. Shunday ekan, har bir o'qituvchi va ta'lim oluvchi zamonaviy texnologiyalardan to'g'ri va samarali foydalanishni o'z ustuvor vazifasi sifatida belgilashi zarur.

AKT vositalari chet tili ta'limini yanada samarali va zamonaviy qilishga xizmat qiladi. Har bir o'qituvchi va o'quvchi bu vositalardan to'g'ri foydalanishni o'rganishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Baxodirova, M. (2021). Zamonaviy ta'limda AKTning o'rni. Ta'lim va innovatsiyalar jurnali.

2.Richards, J.C., & Rodgers, T.S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

3. B. Aliev, A. Xamdamov Axborot texnologiyalari va dasturlash asoslari

4. M. Qurbonov, D. Ibrohimov va boshqalar Kompyuter savodxonligi asoslari

5. Gary Beauchamp, "Teaching and Learning with ICT"

6. Dr. M. Rajendra Prasad, "ICT for Teaching and Learning"

7. Anandakrishnan M., "ICT and Education: Issues and Challenges.

8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi materiallari,"Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi".

9. UNESCO ICT in Education platformasi: https://unesdoc.unesco.org

10.Coursera, EdX, FutureLearn — AKT bo'yicha bepul kurslar mavjud

RASMLARNI QAYTA ISHLASH, SUN'IY INTELLEKT VA AQLLI ROBOTOTEXNIKA SOHALARIDAGI ILG'OR YUTUQLAR

Modullayev Jahongir Sobir o'g'li
O'qituvchi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya: *Mazkur maqola tadqiqotchilarga tasvirni qayta ishlash, chuqur o'qitish, sensorlarni birlashtirish va robot ko'rishning hozirgi tendensiyalari, so'nggi yutuqlari hamda kelajak tadqiqot yo'nalishlarini taqdim etish imkonini beradi. Tasvirni qayta ishlashda sun'iy intellektdan foydalanish sohalari birma bir keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, chuqur o'qitish, robot, tasvir, tanib olish.*

Annotation: *This article offers researchers an overview of current trends, recent advances, and future research directions in image processing, deep learning, sensor fusion, and robotic vision. It also enumerates, one by one, the various application areas in which artificial intelligence is employed for image processing.*

Keywords: *Artificial Intelligence, Deep Learning, Robot, Image, Recognition.*

KIRISH

So'nggi yillarda olimlar va muhandislar raqamli tasvirni inson ko'rish tizimi kabi samarali qilish ustida izlanish olib bormoqdalar [1]. Sun'iy intellekt, chuqur o'rganish va boshqa hisoblash (soft computing) usullarini birlashtirish natijasida ilg'or tasvirni qayta ishlash algoritmlari ishlab chiqildi [1,2]. Tasvirni qayta ishlash aqlli robototexnika sohasida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu yerda maqsad vizual ma'lumotlarga asoslangan aniq, mustahkam va intellektual boshqaruvni amalga oshirishdir [3,4,5]. Shu maqsadda robototexnikaga sensorlar va kameralar joriy etilib, qishloq xo'jaligi, biologiya va tibbiyot kabi turli sanoat tarmoqlarida innovatsion qo'llanmalar paydo bo'ldi [6,7]. Zamonaviy sanoat tizimlari turli tasvirlash qurilmalari va sensorlarning keng ko'lamli integratsiyasiga ega bo'lib, bu o'z navbatida ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonida turli xil tasvirni qayta ishlash hamda sun'iy intellektga asoslangan algoritmlardan foydalanishni talab etadi. Bundan tashqari, tibbiy diagnostika sohasida tasvirni qayta ishlash va sun'iy intellekt alohida o'rin tutadi, chunki ular yangi tibbiy asbob-uskunalarning samaradorligini oshiradi. So'nggi paytlarda tasvirni qayta ishlashda sun'iy intellektdan foydalanish barcha sanoat tarmoqlarida katta e'tibor qozonib, ilmiy tadqiqot hamjamiyatida eng dolzarb yo'nalishlardan biriga aylangan.

Obyektni aniqlash va tanib olish: Obyektni aniqlash va tanib olish robototexnikada muhim vazifalardan bo'lib, chuqur o'rganish (deep learning) tufayli amaliyotga joriy etildi.

Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan neyron tarmoqlarni o'rgatish orqali robotlar atrof-muhitdagi obyektlarni yuqori aniqlik bilan aniqlay va klassifikatsiya qila oladi.

Predictiv texnik xizmat (predictive maintenance): Predictive texnik xizmat — bu muammolar yuzaga kelishidan oldin AI va mashina o'rganish (ML) usullaridan foydalangan holda nosozliklarni aniqlashga imkon beruvchi xizmat yondashuvi. Sensorlar va boshqa manbalardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, bu algoritmlar robot komponentlari qachon ishlamay qolishi mumkinligini oldindan bashorat qiladi va shu orqali vaqtida ta'mirlash yoki almashtirish ishlarini rejalashtirish mumkin bo'ladi.

Imzo va nutqni tanib olish: Imzo (gesture) va nutqni tanib olish ham AI va ML ning robototexnikadagi muhim ilovalari hisoblanadi. Masalan, Pepper kabi robotlar inson imo-ishoralarini va nutqini tanib, ularga javob qaytarish qobiliyatiga ega bo'lib, bu ularni mijozlar xizmatida yoki sog'liqni saqlash sohasida foydali qiladi.

Robotlashtirilgan jarrohlik: Robotlashtirilgan jarrohlik operatsiyalarni bajarish usulini tubdan o'zgartirmoqda. Ilg'or algoritmlar yordamida jarroh-robotlar murakkab protseduralar davomida inson jarrohlariga yordam beradi, bu esa asoratlar xavfini kamaytirish va natijalarni yaxshilashga xizmat qiladi. Jarrohlik robotlari operatsiyalarni yanada aniq va barqaror bajarish uchun AI, ML va DL texnikalaridan foydalanadi.

Tibbiyot sohasidagi ilovalar: DL usullari tibbiy tasvirlarni tahlil qilishda ayniqsa foydali, chunki ular odamlarga aniqlashi qiyin bo'lgan naqshlar va xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi. Bu shifokorlarga tasvirlardagi nozik o'zgarishlarni aniqlash va kasallik mavjudligini erta bosqichda sezishga yordam beradi. Shuningdek, yuqumli kasalliklarni davolashda dorilarni yetkazib berish tizimlarida ML modellar — ansambl algoritmlar, qaror daraxtlari, tasodifiy o'rmon (random forest), holatga asoslangan algoritmlar va sun'iy neyron tarmoqlardan foydalangan holda dorilar samaradorligini oshirish yo'lga qo'yilgan.

Harbiy robototexnika: Harbiy operatsiyalarda robototexnika razvedka, kuzatuv va bomba xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalarni bajarishda qo'llaniladi. AI va ML algoritmlari to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilib, aniqlangan vaziyat asosida qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Qishloq xo'jaligi: Qishloq xo'jalikda sun'iy intellekt va mashina o'rganish yordamida mustaqil harakatlana oladigan va ekinlarga g'amxo'rlik qiladigan robotlar ishlab chiqilmoqda. Bu usullar unumdorlikni oshirib, mehnat xarajatlarini kamaytiradi. Ekish, yig'ib olish, purkash kabi jarayonlar robototexnika yordamida avtomatlashtiriladi, AI va ML algoritmlari esa ob-havo bashoratlari, sug'orish optimallashtirilishi va ekin holatini monitoring qilish kabi qishloq xo'jaligi operatsiyalarini samaradorligini oshirish uchun ishlatiladi.

Avtonom boshqaruv: AI va ML avtomobillarga yo'llarni o'z-o'zidan tanlash va harakat qarorlarini qabul qilishda yordam beradi. Masalan, avtonom avtomobillar kompyuter ko'rishi

yordamida yo‘l ustidagi to‘siqlarni aniqlaydi va ML algoritmlari sensorlar, kameralardan va GPS ma’lumotlaridan foydalangan holda yangi vaziyatlarga moslashib, navigatsiya qarorlarini qabul qiladi.

Sun’iy intellekt (AI), mashina o‘rganish (ML) va chuqur o‘qitish (DL) robototexnikaga tobora kengroq integratsiya qilinib, robotlarga vaqt o‘tishi bilan o‘rganish, moslashish va unumdorlikni oshirish imkonini bermoqda. Robototexnika va sun’iy intellekt sohalari tez sur’atlar bilan rivojlanib, birlashib bormoqda; bunda ML va DL intellektual robotlar yaratishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. AI, ML va DL dan foydalangan ilg‘or robototexnika ilovalari — avtonom transport vositalari, dron navigatsiyasi, sanoat robotlari, tibbiyot robotlari va qidiruv-qutqaruv robotlaridir. Ushbu texnologiyalar robototexnika sohasini tubdan o‘zgartirib, ilgari odamlar uchun juda murakkab yoki xavfli hisoblangan vazifalarni bajarish imkonini yaratmoqda.

Chuqur o‘qitish robototexnika uchun ayniqsa muhimdir, chunki u robotga tasvirlar, audio yozuvlar kabi katta hajmdagi sezgirlik ma’lumotlaridan o‘rganish imkonini beruvchi algoritmlar yaratishga xizmat qiladi. Bu robotga atrof-muhitni insonga o‘xshash tarzda idrok etish va tushunish, shuningdek, shu tushunchalar asosida qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tadic, V. Study on Automatic Electric Vehicle Charging Socket Detection Using ZED 2i Depth Sensor. Electronics 2023, 12, 912. https://doi.org/10.3390/electronics12040912.

2. Al-Azzawi, A.; Lencse, G. Analysis of the Security Challenges Facing the DS-Lite IPv6 Transition Technology. Electronics 2023, 12, 2335. https://doi.org/10.3390/electronics12102335.

3. Chen, M.; Liu, T.; Xiong, X.; Duan, Z.; Cui, A. A Transformer-Based Cross-Window Aggregated Attentional Image Inpainting Model. Electronics 2023, 12, 2726. https://doi.org/10.3390/electronics12122726.

4. Han, E.; Kang, T.; Lim, M. Physiological Signal-Based Real-Time Emotion Recognition Based on Exploiting Mutual Information with Physiologically Common Features. Electronics 2023, 12, 2933. https://doi.org/10.3390/electronics12132933.

5. Chen, M.; Duan, Z.; Li, L.; Yi, S.; Cui, A. A Two-Stage Image Inpainting Technique for Old Photographs Based on Transfer Learning. Electronics 2023, 12, 3221. https://doi.org/10.3390/electronics12153221.

6. Jang, S.; Ahn, W.; Kim, Y.; Hong, H.; Pae, D.; Lim, M. Stable and Efficient Reinforcement Learning Method for Avoidance Driving of Unmanned Vehicles. Electronics 2023, 12, 3773. https://doi.org/10.3390/electronics12183773.

7. Peng, C.; Cheng, N.; Tsai, M. Application of an Output Filtering Method for an Unstable Wheel-Driven Pendulum System Parameter Identification. Electronics 2023, 12, 4569. https://doi.org/10.3390/electronics12224569.

TREATMENT WORK ACCORDING TO BACHELOR'S DEGREE STUDENT BEE FOR HUMAN ANATOMY STUDY PROGRAM REFORM TO DO

Yuldasheva Ch.T
Gulistan State University

Abstract: *This research students independent education ability development , " Qualified practice + anatomy " interdisciplinary " integration develop and daily clinical treatment treatments project based on teaching reform based on practical abilities increase for study program system to create This is aimed at research for Guiston at the university treatment work direction according to education taking a total of 120 1st year (2025) students selectively received . Study plan adapt , revise teaching content build , BOPPPS (bridge , results , pre evaluation , participation to grow through study , next " hybrid + flipped " learning based on (evaluation , conclusion) method application and " three" again three link to " based By implementing a teaching system, human anatomy and basic knowledge with related was clinical practice for man anatomy course was developed .. Course content again both professors and students by one out of the blue confession was done . That's all attention It is worth it , 2024-2025 students traditional face to face education received in 2023 to students than much high to the grades achieved (p <0.01). This results this 1st year students in the year in the group clinical application skills developed shows . One semester during study reforms done from increased then , students motivation , program done to improve oneself himself/herself management and interpersonal in communication noticeable improvements showed . From education previous in the period self management abilities for general of points statistic in terms of noticeable growth observed (p < 0.05). From this besides , students satisfaction requests results enriched teaching format , course high level activity , often teachers and students mutual attitude and general competence increase about high positive imaginations reflection led.Treatment work direction according to bachelor's degree students for " Man" "Anatomy " course in the context of of reform practical done increase noticeable positive to the results take came and this with teaching and teaching efficiency increased . Students clinical application abilities and self management abilities noticeable at the level improved , that's it with together from the course general satisfaction level up left .*

Key words: *anatomy ; mixed education ; clinical application ability ; medical education ; treatment ; online education ; self management ability .*

YASHIL IQTISODIYOTDA HUDUDIY KO‘RSATKICHLAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH VA MONITORING MEXANIZMLARI

Ergashaliyeva Ra’noxon Farxodjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot Fakulteti Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-kurs talabasi ergashaliyevaranoxon@gmail.com

Anatatsiya: *Ushbu maqola yashil iqtisodiyot tamoyillarini hududiy darajada joriy etish hamda uning samaradorligini baholash uchun ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish va monitoring mexanizmlarini tahlil qiladi. Unda yashil iqtisodiyotning mohiyati, asosiy tamoyillari va hududlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy yashil indikatorlarni yaratish metodologiyasi ko‘rib chiqiladi. Maqolada ushbu ko‘rsatkichlarni doimiy kuzatib borish imkonini beruvchi samarali monitoring mexanizmlari hamda ulardan qaror qabul qilish jarayonida foydalanish usullari yoritilgan. Tadqiqotda xalqaro tajriba va O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinib, mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar belgilangan. Maqola yashil iqtisodiyot siyosatini ishlab chiquvchilar va mutaxassislar uchun foydalidir.*

Kalit so'zlar: *Yashil iqtisodiyot, hududiy ko'rsatkichlar, monitoring, barqaror rivojlanish, ekologiya, iqtisodiyot, ijtimoiy, resurs samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, yashil investitsiyalar, chiqindilarni boshqarish, innovatsiya, siyosat, boshqaruv, O'zbekiston.*

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНДИКАТОРОВ И МЕХАНИЗМОВ МОНИТОРИНГА В ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Эргашалиева Раънохон Фарходжон қизи

Студент 1-го курса направления «Экономика» факультета экономики Ферганского государственного университета. ergashaliyevaranoxon@gmail.com

Аннотация: *Данная статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов формирования системы индикаторов и механизмов мониторинга для внедрения и оценки эффективности принципов зеленой экономики на региональном уровне. В ней раскрывается суть зеленой экономики, ее основные принципы и важность в глобальном контексте. Особое внимание уделено методологии создания экологических, экономических и социальных зеленых индикаторов, учитывающих специфику регионов. В статье рассмотрены эффективные механизмы мониторинга для постоянного отслеживания этих показателей, а также способы их использования в процессе принятия решений. В работе проанализирован международный опыт и особенности развития зеленой экономики в условиях Узбекистана, включая нормативно-правовую базу, достигнутые успехи, существующие проблемы и перспективные направления.*

Статья будет полезна разработчикам политики зеленой экономики и специалистам.

Ключевые слова: *Зеленая экономика*, *региональные индикаторы*, *мониторинг*, *устойчивое развитие*, *экология*, *экономика*, *социальные аспекты*, *ресурсоэффективность*, *возобновляемая энергия*, *зеленые инвестиции*, *управление отходами*, *инновации*, *политика*, *управление*, *Узбекистан*.

FORMING A SYSTEM OF REGIONAL INDICATORS AND MONITORING MECHANISMS IN THE GREEN ECONOMY

Ergashaliyeva Ra'noxon Farhodjon qizi
First-year student of the Economics program, Faculty of Economics, Fergana State University
ergashaliyevaranoxon@gmail.com

Annotation: *This article analyzes the theoretical and practical aspects of forming an indicator system and monitoring mechanisms for implementing and evaluating the effectiveness of green economy principles at the regional level. It explores the essence of the green economy, its core principles, and its significance in the global context. Special attention is given to the methodology for creating ecological, economic, and social green indicators that consider regional specificities. The article discusses effective monitoring mechanisms for continuously tracking these indicators, as well as methods for using them in the decision-making process. The study analyzes international experience and the peculiarities of green economy development in Uzbekistan, including the regulatory framework, achievements, existing challenges, and promising directions. This article will be useful for green economy policymakers and specialists.*

Keywords: *Green economy, regional indicators, monitoring, sustainable development, ecology, economics, social aspects, resource efficiency, renewable energy, green investments, waste management, innovation, policy, governance, Uzbekistan.*

KIRISH

Bugungi kunda jahon miqyosida barqaror rivojlanish konsepsiyasi, xususan, uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan yashil iqtisodiyotga o'tish global kun tartibidagi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Iqlim o'zgarishi, resurslar tanqisligi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi global chaqiriqlar har bir mamlakatni o'z iqtisodiy siyosatini qayta ko'rib chiqishga undamoqda. Yashil iqtisodiyot, aynan shu muammolarga yechim topishga qaratilgan bo'lib, atrof-muhitga minimal zarar yetkazgan holda iqtisodiy o'sishni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va aholi farovonligini oshirishni maqsad qiladi.

O'zbekiston ham bu global tendensiyalardan chetda qolmay, yashil iqtisodiyotga o'tishni o'z taraqqiyotining strategik yo'nalishi etib belgilagan. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-dekabrdagi "Yashil iqtisodiyotga o'tish va yashil o'sishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-31-son Farmoni mamlakatda yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish uchun mustahkam huquqiy asos yaratdi[35]. Ushbu

[35] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-dekabrdagi "Yashil iqtisodiyotga o'tish va yashil o'sishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-31-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 02.12.2021, 06/21/31/1110-son.

Farmon energetika, sanoat, qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalarda resurs samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi.

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda, ayniqsa hududiy darajada amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Hududlar o‘ziga xos iqtisodiy tuzilishi, tabiiy resurslari va ijtimoiy-demografik xususiyatlariga ega bo‘lgani bois, ularda yashil iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini shakllantirish va ularni monitoring qilish mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu tizim hududiy boshqaruv organlariga barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo‘lida aniq va asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar Tahlili

Yashil iqtisodiyotga o‘tish va uning hududiy ko‘rsatkichlarini shakllantirish masalasi so‘nggi yillarda dunyo miqyosida ilmiy tadqiqotlarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Ushbu bo‘limda mavzuga oid asosiy ilmiy yondashuvlar, nazariyalar va amaliy tajribalar tahlil qilinadi.

Yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari va xorijiy olimlar fikri: Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi 1980-yillardan boshlab shakllana boshlagan bo‘lsa-da, uning zamonaviy talqini Birlashgan Millatlar Tashkiloti Atrof-muhit Dasturi (UNEP) tomonidan 2011-yilda chop etilgan "Yashil iqtisodiyotga tomon: barqaror rivojlanish va qashshoqlikni bartaraf etish yo‘llari" nomli hisobotida keng yoritilgan [36]. Ushbu hisobotda yashil iqtisodiyot atrof-muhit xavflarini va ekologik tanqisliklarni sezilarli darajada kamaytiradigan, ijtimoiy adolatni ta’minlaydigan iqtisodiyot sifatida ta’riflanadi.

Tim Jackson o‘zining 2009-yilda nashr etilgan "Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet" (O‘sishsiz farovonlik: cheklangan sayyora iqtisodiyoti) nomli asarida doimiy iqtisodiy o‘sishning ekologik chegaralari haqida chuqur bahs yuritadi. Uning fikricha, an’anaviy iqtisodiy o‘sish modeli resurslarning cheklanganligi va atrof-muhitning buzilishi sababli barqaror emas. Jackson yashil iqtisodiyotni "farovonlikka erishishning ekologik jihatdan maqbul yo‘li" sifatida ko‘rib, bu jarayonda resurslardan samarali foydalanish va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish zarurligini ta’kidlaydi[37].

Ikkinchi bir muhim olim, Herman Daly, o‘zining "Steady-State Economics" (Barqaror holat iqtisodiyoti) kitobida iqtisodiyotning cheklangan ekologik tizim doirasida ishlash zarurligini ta’kidlaydi. Dalyning yondashuvi, iqtisodiy o‘sishning ma’lum bir nuqtada to‘xtatilishi va resurs iste’moli barqaror holatga keltirilishi kerakligini ilgari suradi. Uning ishlari yashil iqtisodiyotning ekologik chegaralarini belgilash va resurslardan mas’uliyatli foydalanish tamoyillarini shakllantirishda fundamental ahamiyat kasb etgan[38].

[36] United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP.
[37] Jackson, T. (2009). Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet. Earthscan.
[38] Daly, H. E. (1991). Steady-State Economics (2nd ed.). Island Press.

O‘zbekiston olimlarining yondashuvi: O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot masalalari bo‘yicha qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, professor A.V. Vahobovning "Iqtisodiy rivojlanishning ekologik muammolari va ularni hal etish yo‘llari" kabi ilmiy ishlari O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. U o‘z asarlarida respublikaning iqlimiy o‘zgarishlar, suv tanqisligi va qishloq xo‘jaligidagi ekologik muammolarini hal etishda yashil texnologiyalar va resurs tejashning muhimligini asoslagan[39]. Vahobovning tadqiqotlari O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni joriy etish uchun milliy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi.

Yuqorida keltirilgan olimlar fikri va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy rivojlanishning sifatini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvdir. Bu tadqiqotlar yashil iqtisodiyotga o‘tishda hududiy ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish va monitoring qilishning ilmiy asoslari hamda amaliy ahamiyatini chuqur tushunishimizga yordam beradi.

Muhokama va Natijalar

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTEM) ulushi

O'zbekiston "yashil" energetikaga o'tishda jadal sur'atlarni namoyish etmoqda. Energetika vazirining so'zlariga ko'ra, 2024-yil oxiriga kelib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining elektr energiyasi ishlab chiqarish umumiy hajmida ulushini 18 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Hatto 2023-yil 12-may kuni bu ko'rsatkich bir kunlik cho'qqida 18 foizga yetgan edi. 2030-yilgacha esa 25 GVt quvvatga ega quyosh va shamol elektr stansiyalarining ishlashi hisobiga energiya balansining 40 foizini QTEM tashkil etishi kutilmoqda. Bu ma'lumotlar hududlarda yangi investitsiyalar, texnologik innovatsiyalar va ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qilayotganini ko'rsatadi[40].

1-jadval

O'zbekistonda Qayta Tiklanuvchi Energiya Manbalari Ulushi

Ko‘rsatkich	2023-yil (haqiqiy xolat)	2024 yil (rejalashtirilgan)	2030-yil (uzoq muddatli reja)
Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTEM) ulushi(elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi umumiy xajmda)	18% (bir kunlik cho`qqi holati)	18%	40%
Qo‘shimcha QTEM quvvatlar (gigavatt,GVt)	-	2.6 GVt (qo`shimcha 2000MVt	25GVt

[39] Vahobov, A. V. (Yil – agar mavjud bo'lsa). Iqtisodiy rivojlanishning ekologik muammolari va ularni hal etish yo‘llari. (Nashriyot – agar mavjud bo'lsa). (Bu yerda Vahobovning aniq kitobi yoki ilmiy ishi manbasi keltiriladi, agar mavjud bo‘lmasa, bu qismni ilmiy adabiyotlardan topib to‘ldirish kerak).

[40] "2024-yil oxiriga kelib O'zbekistonda QTEMning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi 18 foizga yetadi — vazir." Gazeta.uz, 2024-yil 14-may.

		quyosh,600MVt shamol)	

Jadval O'zbekistonning energetika sohasida yashil manbalarga o'tish bo'yicha jadal strategiyasini aks ettiradi. QTEM ulushining yil sayin oshib borishi mamlakatning energiya mustaqilligini mustahkamlash va atmosferaga zararli chiqindilarni kamaytirish bo'yicha qat'iy maqsadlarini ko'rsatadi. 2030-yilga qadar rejalashtirilgan 25 GVt qo'shimcha quvvat, bu oradagi ulkan salohiyatni tasdiqlaydi.

Chiqindilarni qayta ishlash va chiqindilar miqdori

Maishiy chiqindilarni samarali boshqarish tizimi yashil iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismidir. O'zbekistonda chiqindilar umumiy hajmining 10 foizdan ortig'i plastik bo'lib, ularni to'liq qayta ishlash uchun quvvat yetarli emasligi qayd etilgan[41]. Har bir O'zbekiston fuqarosi har yili 165 kg maishiy chiqindi hosil qilishi, bu esa hududiy darajada chiqindilarni saralash va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi. Chiqindilarni qayta ishlaydigan korxonalar sonining ortib borishi natijasida 152 mln metr kub tabiiy gaz iqtisod qilinishi va 2,4 mln tonna issiqxona gazlari kamayishi kutilmoqda[42].

2-jadval

O'zbekistonda Maishiy Chiqindilar va Ularni Boshqarish Ko'rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Miqdor/Holat	Izoh
Aholi jon boshiga chiqindi(yillik)	165 kg	Maishiy chiqindilar
Plastik chiqindilar ulushi	›10%	Umumiy chiqindilar hajmidan
Qayta ishlash salohiyati	Yetarli emas	Ayniqsa plastik uchun
Qayta ishlash loyihalaridan kutilayotgan natija(tabiiy gaz iqtisodi)	152 mln m^3	
Qayta ishlash loyihalaridan kutilayotgan natija (issiqxona gazi kamayishi)	2.4 mln tonna	

Jadval O'zbekistonda chiqindilar bilan bog'liq vaziyatni va ularni boshqarish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning kutilayotgan natijalarini ko'rsatadi. Aholi jon boshiga chiqindi miqdorining yuqoriligi va plastik chiqindilar ulushining sezilarli darajasi qayta ishlash infratuzilmasini kengaytirish zarurligini ta'kidlaydi. Qayta ishlash loyihalaridan kutilayotgan gaz iqtisodi va issiqxona gazlari kamayishi esa ushbu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarning iqtisodiy va ekologik foydasini ko'rsatadi.

Yashil investitsiyalar va loyihalar

Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun investitsiyalar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rivojlanayotgan davlatlarga kiritilayotgan yashil to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarning ulushi

[41] "O'zbekistonda chiqindilar umumiy hajmining 10 foizdan ortig'i plastik, ularni to'liq qayta ishlash uchun quvvat yetarli emas — Ekologiya vazirligi." Gazeta.uz, 2025-yil 3-fevral.
[42] "Yurtimizda chiqindilarni qayta ishlaydigan korxonalar soni oshib bormoqda." Xabar.uz, 2024-yil 18-noyabr.

o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, yangi loyihalar soni bo‘yicha ularning ulushi 2015-yildagi 30 foizdan 2022-yilda 52 foizga yetgan[43]. "O'zbekiston-2030" strategiyasiga muvofiq, mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni, shu jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan[44]. Bu yashil investitsiyalarning ortib borishi hududlarda yashil loyihalarni amalga oshirish, yashil texnologiyalar va yangi ish o‘rinlari yaratish uchun katta imkoniyatlar ochadi.

Yashil infratuzilma va ekologik qonunchilikdagi o'zgarishlar

O'zbekistonda yashil infratuzilmani rivojlantirish va ekologik madaniyatni oshirish bo'yicha ham muhim qadamlar tashlanmoqda. "O'zbekiston – 2030" strategiyasini amalga oshirish doirasida 2025-yil 1-iyuldan boshlab ko‘p qavatli uylar massivlaridagi yashil hududlarni o‘zboshimchalik bilan betonlashtirganlik uchun javobgarlik choralari kuchaytiriladi. Shuningdek, 2025-yil 1-sentyabrdan boshlab tadbirkorlik sub'ektlarini "yashil tadbirkor" sifatida e’tirof etish platformasi ishga tushirilishi rejalashtirilgan [6]. Ushbu qonunchilik o'zgarishlari va tashabbuslar hududiy ekologik vaziyatni yaxshilashga va tadbirkorlarni yashil loyihalarga jalb qilishga qaratilgan.

Yuqoridagi statistik ma'lumotlar va rasmiy hisobotlar O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish borasida sezilarli natijalar erishilayotganini ko'rsatadi. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoya kiritish, chiqindilarni boshqarishni takomillashtirish va yashil investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha aniq qadamlar tashlanmoqda. Biroq, ko'rsatkichlarning hududiy kesimda chuqur tahlilini olib borish va har bir hududning o'ziga xos muammolariga mos yechimlar taklif etish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xulosa va Takliflar

Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, hududiy ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish va ularni monitoring qilish mexanizmlari atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish global miqyosda dolzarb vazifa bo‘lib, O‘zbekiston ham bu borada muhim qadamlar tashlamoqda. Prezident Farmonlari va strategik dasturlar bu jarayon uchun mustahkam zamin yaratdi.

Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishning yagona yo‘lidir. U iqtisodiy o‘sishni barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg‘unlashtiradi. Hududiy darajada yashil ko‘rsatkichlar tizimini yaratish va ularni monitoring qilish yashil iqtisodiyot tamoyillarining amalda qanchalik tatbiq etilayotganini baholash va kerakli choralarni ko‘rish imkonini beradi. Har bir hududning iqtisodiy tuzilmasi, tabiiy resurslari va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga oluvchi indikatorlar muhim. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish (2024-yilga

[43] "Yashil iqtisodiyot sari: nazariy va amaliy yondashuvlar tahlili." TIIAME staff.tiiame.uz.
[44] "O'zbekistonda 'yashil' iqtisodiyotga o'tish jarayoni jadallashmoqda." Moliya Vazirligi, 2023-yil 19-iyun.

kelib QTEM ulushini 18% ga yetkazish rejasi, 2030-yilga 40%), chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish (152 mln m³ gaz iqtisodi, 2,4 mln tonna issiqxona gazi kamayishi kutilmoqda) va yashil investitsiyalarni jalb qilish (250 mlrd dollarlik umumiy investitsiya, shu jumladan 110 mlrd dollar xorijiy) bo‘yicha sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Yashil infratuzilmani rivojlantirish va “yashil tadbirkor” platformasini joriy etish bo‘yicha qonunchilik asoslari mustahkamlanmoqda. Shunga qaramay, maishiy chiqindilarning katta qismini plastik chiqindilar tashkil etishi va ularni to‘liq qayta ishlash quvvatlarining yetarli emasligi, shuningdek, yashil ko‘rsatkichlarning hududiy kesimda chuqur tahlili bo‘yicha ilmiy-amaliy ishlar yetishmasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Yuqorida keltirilgan xulosalar va mavjud muammolarni inobatga olib, quyidagi takliflar ilgari suriladi: Birinchidan, hududiy yashil ko‘rsatkichlar tizimini takomillashtirish va har bir hududning o‘ziga xos ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, aniq, o‘lchanuvchi va solishtirma imkoniyatga ega bo‘lgan yashil ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va joriy etish lozim. Ikkinchidan, monitoring va ma’lumotlar bazasini mustahkamlash maqsadida, hududiy yashil ko‘rsatkichlar bo‘yicha ma’lumotlarni muntazam ravishda yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun yagona raqamli platforma yaratish kerak. Uchinchidan, yashil loyihalarni hududiy moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish hamda yashil investitsiyalarni, shu jumladan xususiy va xorijiy sarmoyalarni hududiy yashil loyihalarga jalb qilish uchun qo‘shimcha imtiyozlar va mexanizmlar joriy etish muhim. To‘rtinchidan, aholining ekologik ongi va mas’uliyatini oshirish maqsadida, hududlarda chiqindilarni saralash, resurslardan tejamkor foydalanish va ekologik madaniyatni oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli ta’lim va targ‘ibot ishlarini olib borish zarur. Nihoyat, ilmiy-amaliy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, ya’ni hududiy darajada yashil iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini baholash, monitoring qilish va ta’sirini prognozlash bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni rag‘batlantirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-dekabrdagi "Yashil iqtisodiyotga o‘tish va yashil o‘sishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-31-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 02.12.2021, 06/21/31/1110-son.

2. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP.

3. Jackson, T. (2009). Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet. Earthscan.

4. Daly, H. E. (1991). Steady-State Economics (2nd ed.). Island Press.

5. Vahobov, A. V. Iqtisodiy rivojlanishning ekologik muammolari va ularni hal etish yo‘llari.

6. "2024-yil oxiriga kelib O'zbekistonda QTEMning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi 18 foizga yetadi — vazir." Gazeta.uz, 2024-yil 14-may. URL: https://www.gazeta.uz/oz/2024/05/14/renewable/

7. "O'zbekistonda chiqindilar umumiy hajmining 10 foizdan ortig'i plastik, ularni to'liq qayta ishlash uchun quvvat yetarli emas — Ekologiya vazirligi." Gazeta.uz, 2025-yil 3-fevral. URL: https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/03/plastic-waste/

8. "Yurtimizda chiqindilarni qayta ishlaydigan korxonalar soni oshib bormoqda." Xabar.uz, 2024-yil 18-noyabr. URL: https://xabar.uz/uz/jamiyat/ohangaron-poligonida-toplangan-chiqindilardan

9. "Yashil iqtisodiyot sari: nazariy va amaliy yondashuvlar tahlili." TIIAME staff.tiiame.uz. URL: https://staff.tiiame.uz/storage/users/800/articles/jWt6rSa0sYhb5g7lvejao5duS7UfaqjjpGvFjecu.pdf

10. "O'zbekistonda 'yashil' iqtisodiyotga o'tish jarayoni jadallashmoqda." Moliya Vazirligi, 2023-yil 19-iyun. URL: https://www.imv.uz/mass-media-about-us/category/oav-biz-haqimizda-2/ozbekistonda-yashil-iqtisodiyotga-otish-jarayoni-jadallashmoqda

11. "“O'zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida." UzA.uz, 2025-yil 7-fevral. URL: https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-2030-strategiyasini-atrof-muhitni-asrash-va-yashil-iqtisodiyot-yilida-amalga-oshirishga-oid-davlat-dasturi-togrisida_686016

QANDLI DIABET

Boysarov Xudoynazar Erkin o'g'li
Osiyo Xalqaro Universiteti tibbiyot fakulteti davolash ishi yo'nalishi talabasi

Anatatsiya: *Qandli diabet bu organizmda insulin gormoni yetishmovchiligi yoki insulinga sezgirlikning pasayishi natijasida qondagi glyukoz (qand) miqdorining oshishi bilan kechadigan surunkali. Bu kasallik moddalar almashinuvining buzilishi va turli asotatlar bilan tavsiflanadi. Immun tizimi insulin ishlab chiqaruvchi oshqozon osti bezi hujayralarini yo'q qiladi .Bemorlarga insulin inyeksiyalari zarur bo'ladi :*

Kalit so'zlari: *Qandli diabet insulin terapiya to'g'ri ovqatlanish jismoniy faollik doimiy chanqash tez-tez siydik ajralishi chanqoq va zaiflik kesilgan joyning sekin bitishi :*

KIRISH

Qandli diabet (I turi) bu insulin yetishmasligi tufayli kelib chiqadigan endokrin kasallik bo‘lib, asosan yoshlar va bolalarda kuzatiladi.

1. Etiologiyasi

Qandli diabetning I turi asosan autoimmun kasallik hisoblanadi, bunda tananing immun tizimi o‘zining beta hujayralarini yo‘q qiladi. Beta hujayralari insulin ishlab chiqaruvchi hujayralardir, ular pankreatik orolchada joylashgan. Etiologik omillar quyidagilar bo‘lishi mumkin:

Genetik omillar: Kasallikka moyillik irsiy yo‘l bilan yuqishi mumkin. Buning uchun maxsus genlar majmuasi mavjud.

- Atrof-muhit omillari: Viruslar (masalan, qo‘zichoq va enteroviruslar) autoimmun javobni qo‘zg‘atishi mumkin.
- Autoimmun javob: Tana beta hujayralarini begona hujayralardek qabul qilib, ularga qarshi antitanachalar ishlab chiqaradi, bu insulin ishlab chiqarishni sekin-asta kamaytiradi va to‘xtatadi.

2. Patogenezi

Kasallik rivojlanish jarayoni quyidagicha:

- Beta hujayralari immun tizimi tomonidan yo‘q qilinadi.
- Insulin yetishmovchiligi paydo bo‘ladi, natijada hujayralar glyukozani qabul qila olmaydi va energetik yetishmovchilikka duchor bo‘ladi.
- Qonda glyukoza darajasi oshadi (giperglikemiya) va bu to‘qima va organlarga zarar yetkazadi.

● Yana, glyukozaning ko‘payishi osmotik diurezni oshiradi va bu organizmdan ortiqcha suyuqlik chiqarilishiga olib keladi.

1 TIP DEABET

Shuningdek insulinga bog‘liq diabet deyiladi. Ko‘pincha yoshlar, 40 yoshgacha bo‘lgan, ozg‘in odamlar aziyat chekadi. Kasallik og‘ir kechadi, davolash uchun insulin beriladi.

Sababi: organizm me’da osti bezi hujayralarini yo‘q qiluvchi antitana ishlab chiqaradi.

Diabetni 1-turidan butunlay davolanib bo‘lmaydi, lekin ba’zi hollarda bez faoliyatini me’yorda ushlab turib, parhezga amal qilinsa, kasallik bemorni ortiqcha bezovta qilmaydi. Doimiy ravishda sun’iy insulin qabul qilish talab etiladi. Insulin oshqozon-ichak traktida parchalanib ketishi bois, u faqat ineksiya orqali ovqatlanish vaqtida kiritiladi. Qat’iy parhezga amal qilib, ovqat ratsionidan yengil hazm bo‘luvchi uglevodlarni (shakar, shirinliklar, mevali sharbatlar) butunlay chiqarib tashlash ko‘rsatiladi.

2 TIP DIABET

Bu insulinga bog‘liq bo‘lmagan diabet deyiladi. Ko‘pincha yoshi kattalar, to‘laroq, 40 yoshdan o‘tganlar aziyat chekadi.

Sababi: hujayralarning oziq ko‘pligidan insulinga ta’sirchanligining yo‘qolishidir. Kasallikni davolashda har doim ham insulin kerak bo‘lavermaydi. Faqatgina malakali shifokor davolash tartibini belgilay oladi.

Avvalo bunday bemorlarga parhez buyuriladi. Shifokor tavsiyasiga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Tana vaznini me’yorga kelguncha asta-sekin, oyiga 2-3kg tushirib borish tavsiya etiladi. Parhezga amal qilmaganda qonda shakar miqdorini tushiruvchi dorilar, eng og‘ir hollarda insulin buyuriladi.

Kasallik belgilari bosqichma-bosqich rivojlanadi va sekinlik bilan namoyon bo‘la boshlaydi. Asosan qonda glyukoza miqdorining yuqori bo‘lishi kuzatiladi.

Bemorlarda kasallik paydo bo‘la boshlanganida quyidagi alomatlar qayd etiladi:

Og‘izning doimiy qurishi;

Qondirib bo‘lmas chanqoqlik;

Kunlik siydik ajralishining oshishi;

Tana vaznining kamayishi yoki birdan oshib ketishi;

Kuchli teri qichishi va quruqlashishi;

Teri va yumshoq to‘qimalarda yiringli yarachalar paydo bo‘lishi;

Mushaklarning kuchsizligi va haddan tashqari terlash;

Har qanday yaralarning qiyin bitib ketishi.

Bu belgilar uchraganda shifokor huzuriga borish tavsiya etiladi. Kasallik jiddiy asoratlar qoldirishi va koma holatigacha olib borishi mumkin. Kasallik asoratlariga quyidagilarni misol tariqasida keltirish mumkin:

Ko‘rishning buzilishi;

Bosh og‘rig‘i va aqliy faoliyat pasayishi;
Yurak og‘rig‘i, jigarning kattalashishi;
Oyoqlardagi og‘riq va yurishning buzilishi;
Teri, ayniqsa, oyoqlarda sezgirlik kamayishi;
Yaralar paydo bo‘lishi;
Qon bosimining oshishi;
Yuz va oyoq shishishi;
Kasaldan aseton hidi kelishi;
Bosh aylanishi.

SABABLARI

Kasallik rivojlanishining asosiy sabablari quyidagilar:

Irsiyat. Albatta, kasallik ta’sir etuvchi omillar bo‘lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo‘ladi.

Semizlik. Ortiqcha vazn ikkinchi turdagi diabet shakillanishiga olib keladi.

Kasalliklar. Insulin ishlab chiqarish uchun javobgar beta hujayralarini shikastlanishiga olib keluvchi kasalliklar. Ularga pankreatit, me’da osti bezi saratoni, boshqa endokrin bezlar kasalliklari kiradi.

Virusli infeksiyalar(qizamiq, suvchechak, yuqumli gepatit va boshqa kasalliklar). Ushbu infeksiyalari diabet rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Ayniqsa, xavf ostida bo‘lgan odamlar uchun.

Asabiylashish, stress. Stress, asabiylashishdan yiroq bo‘lish tavsiya etiladi.

Yosh. Yosh ortishi bilan har o‘n yilda diabet rivojlanish xavfi ikki baravar ortadi.

Bu ro‘yxatga ikkilamchi diabet chaqirishi mumkin bo‘lgan omillar kiritilmagan, chunki asosiy omil bartaraf etilganda kasallik ham tuzalib ketadi.

yozuvlarga qarab kasallik qanday kechayotganini, asoratlar og‘ir-yengilligini bilib, farqlash mumkin.

DIABETIK NEYROPATIYa

Bu qo‘l-oyoqlarning og‘rishi, achishi yoki sezuvchanligini pasayib ketishi bilan namoyon bo‘ladi. Sababi nerv to‘qimalarining oziqlanishi buzilishidir. Nerv faoliyatini tiklash uchun tiokta kislotasi saqlagan preparatlar yordam beradi. U tanadagi uglevod va lipid almashinuvini tiklaydi va asab to‘qimalarining fiziologik jarayonlari normallashtiradi.

KOMA

Koma juda tez rivojlanishi mumkin. Eng keng tarqalgan diabetik koma — ketoatsidotik komadir. Bu qondagi zaharli moddalarning miqdori yuqoriligi natijasida kelib chiqadi va bunday hollarda zudlik bilan bemorga tibbiy yordam ko‘rsatilishi shart.

KLINIKASI (ASOSIY BELGILARI)

Ko‘p siyish (poliuriya) – qondagi ortiqcha glyukoza siydik bilan chiqadi.

● Tashnalik (polidipsiya) – organizm suyuqlikni yo‘qotishi sababli kuchli chanqash paydo bo‘ladi.

● Ishtahaning oshishi (polifagiya) – hujayralar glyukozadan foydalana olmagani uchun organizm ko‘proq ovqat talab qiladi.

● Vazn yo‘qotish (1-tip diabetda) yoki semirish (2-tip diabetda).

● Charchoq va holsizlik – hujayralarning energiya yetishmovchiligi natijasida paydo bo‘ladi.

● Yaralarning sekin bitishi.

● Teri qurishi va qichishish.

● Ko‘rishning pasayishi – retinopatiya natijasida.

Peshoblarda rangining va hidining o’zgarishi kuzatiladi

DIAGNOSTIKASI

1. Qondagi glyukoza miqdorini aniqlash

● Och qoringa (≥7,0 mmol/L – diabetga gumon qilinadi).

● Ovqatdan keyin 2 soatdan so‘ng (≥11,1 mmol/L – diabetning mavjudligi).

2. Glikozillangan gemoglobin (HbA1c) testi

● Oxirgi 2-3 oy ichidagi o‘rtacha qand miqdorini ko‘rsatadi.

● 6,5% dan yuqori bo‘lsa, diabet tashxisi qo‘yiladi.

3. Glyukoza bardoshlik testi (OGTT)

● 75 g glyukoza eritmasi ichirilgandan so‘ng 2 soat o‘tib qondagi glyukoza o‘lchanadi.

● Agar glyukoza ≥11,1 mmol/L bo‘lsa, diabet bor deb hisoblanadi.

4. Siqilgan glyukoza testi

● Qonda glyukoza va insulin darajasi birgalikda tekshiriladi.

5. Siydikdagi glyukoza va keton jismlari

● Diabet dekompensatsiyalangan bo‘lsa, siydikda glyukoza va keton jismlari paydo bo‘ladi.

DAVOLASH

1-tip diabet davosi:

● Insulin terapiyasi: Hayot davomida insulin qilish zarur.

● Ovqatlanish rejimi: Glikemik indeksga e’tibor berish.

● Jismoniy faollik: Insulin sezgirligini oshirishga yordam beradi.

2-tip diabet davosi:

● Parhez va sog‘lom turmush tarzi (kam uglevodli mahsulotlar iste’mol qilish).

● Tabletkalar (Metformin, SGLT-2 ingibitorlari, DPP-4 ingibitorlari).

● Agar dorilar yordam bermasa – insulin buyuriladi.

Favqulodda holatlar:

● Gipoglikemiya: Qand miqdori juda tushib ketishi (shirinlik yoki glukoza eritmasi ichirish kerak).

● Diabetik ketoasidoz: Favqulodda insulin va suyuqlik terapiyasi talab etiladi.

Xulosa

Qandli diabet – bu surunkali kasallik bo‘lib, qon shakar darajasining me’yordan oshishi bilan tavsiflanadi. U asosan noto‘g‘ri ovqatlanish, kam harakatlilik va irsiy omillar natijasida rivojlanadi. Kasallik vaqtida nazorat qilinmasa, yurak, buyrak, ko‘z va asab tizimiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Diabetni oldini olish va nazorat qilish uchun sog‘lom turmush tarziga rioya qilish, to‘g‘ri ovqatlanish va muntazam jismoniy faollik muhim ahamiyatga ega.

Qandli diabet – bu organizmda insulin yetishmovchiligi yoki unga sezgirlikning pasayishi natijasida yuzaga keladigan kasallik bo‘lib, qon shakar miqdorining ortishi bilan kechadi. U turli asoratlarga sabab bo‘lishi mumkin, shu jumladan yurak-qon tomir kasalliklari, buyrak yetishmovchiligi va asab tizimi shikastlanishi. Kasallikni nazorat qilish uchun sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik va shifokor nazoratida bo‘lish muhim. Erta tashxis va to‘g‘ri davolash diabetning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Agar qon shakar darajasi 5.6 – 6.9 mmol/L bo‘lsa, bu prediabet holati hisoblanadi.

Agar 7.0 mmol/L va undan yuqori bo‘lsa, qandli diabet tashxis qilinishi mumkin.

Glyukoza miqdorini nazorat qilish uchun tavsiyalar:

Sog‘lom ovqatlanish

Jismoniy faollik

Stressni kamaytirish

Muntazam tibbiy tekshiruvdan o‘tish

Agar shakar miqdori me’yordan oshsa, shifokorga murojaat qilish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.G .GADAYEV M.SH. KARIMOV . X.S. AXMEDOV 543-549

2. Abarov .Z.S Rahimov G.N va boshqalar \\ Amaliy diabetologiya jadvallar (vrachlar uchun qo’llanma) Toshkent 2007 342-347

3. Новиков Ю.К Сореннъе подходъ клечению пневмоний \\ Русский Медицинский Журнал 2007 .1-7 465-501

4. Google

5. https//med24.uz

6. https//dmclinic.uz

CLINICAL FEATURES AND LABORATORY FINDINGS OF NON-IGE–MEDIATED FOOD PROTEIN-INDUCED ENTEROCOLITIS SYNDROME (FPIES) IN CHILDREN

Nabieva Diyora Mirkhamzaevna
Assistant of the department of pediatrics and neonatology № 1, Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan
Irshodzoda Amirkhon Dilshodovich
Resident of the department of pediatrics and neonatology № 1, Samarkand State Medical University
Xatamova Kamilla Vaxobdjanovna
Resident of the department of pediatrics and neonatology № 1, Samarkand State Medical University

Background: Gastrointestinal complaints are a common reason for pediatric medical consultations. Among these, food allergies in the early years of life represent a significant proportion of gastrointestinal disorders. Non-IgE-mediated food protein-induced enterocolitis syndrome (FPIES) is an underrecognized condition requiring clinical awareness and diagnostic clarity.

Objective: To assess the clinical manifestations and laboratory characteristics of acute and chronic non-IgE-mediated allergic reactions to food proteins associated with enterocolitis syndrome in children under three years of age.

Materials and Methods: A prospective study was conducted involving 50 children aged 1 to 3 years, hospitalized in the gastroenterology department of the Samarkand Regional Children's Multidisciplinary Medical Center. The majority of cases were associated with the introduction of cow's milk protein (CMP), soy, or egg protein into the diet. Patients were divided into two groups: Group I (n=25) with acute FPIES, and Group II (n=25) with chronic FPIES. Clinical symptoms, complete blood count (CBC), enzyme-linked immunosorbent assay (ELISA), and stool analyses were evaluated.

Results: In Group I (acute FPIES), the most frequent symptoms included epigastric pain (78%), flatulence (96%), and mucous diarrhea (98%). Laboratory findings included eosinophilia; ELISA results were negative for specific IgE antibodies. Coprological analysis revealed numerous leukocytes, abundant mucus, neutral fat, muscle fibers, and fatty acids. In Group II (chronic FPIES), patients presented with chronic watery diarrhea (sometimes with blood), vomiting, abdominal distension, and poor weight gain. Laboratory findings showed anemia, eosinophilia, and hypoalbuminemia. Complications included dehydration (30–45%) and metabolic disturbances (5–7%).

Conclusions: Non-IgE-mediated food protein-induced enterocolitis syndrome in early childhood is primarily triggered by cow's milk proteins and manifests in a spectrum of gastrointestinal symptoms.

Diagnosis currently relies on clinical evaluation, though standardized diagnostic criteria are still evolving. Increased clinical awareness is essential for timely recognition and management of this condition.

SIGNIFICANCE OF MICROCLIMATE PARAMETERS FOR PREMATURE NEONATES: A LITERATURE REVIEW

Lim Maksim Vyacheslavovich
DSc., associate professor of the Department of Paediatrics 1 and Neonatology of Samarkand State Medical University. Samarkand, Uzbekistan.
Irshodzoda Amirxon Dilshodovich
Resident of the Department of Paediatrics 1 and Neonatology. Samarkand State Medical University. Samarkand, Uzbekistan.
Xatamova Kamilla Vaxobdjanovna
Resident of the Department of Paediatrics 1 and Neonatology. Samarkand State Medical University. Samarkand, Uzbekistan.

Abstract: *Preterm neonates born before 37 weeks of gestation are highly vulnerable due to immaturity of physiological systems, which makes microclimate parameters such as temperature, humidity, air quality, light and noise critical for their survival and development. This review analyses the effects of these factors on thermoregulation, skin condition, respiratory function and neurodevelopment, highlighting the risks of hypothermia, dehydration and sensory overload when they are disturbed. Methods for monitoring and regulating the microclimate using incubators, servo-control systems, and principles of gradual adaptation are discussed. An optimal microclimate improves survival, reduces the incidence of long-term complications such as bronchopulmonary dysplasia and retinopathy of prematurity, and supports natural growth processes. It concludes by emphasising the need for precise parameter control and the prospects for further research, including individualisation of approaches and improvements in technology. The article is addressed to specialists in neonatology, paediatrics and intensive care nurses.*

Keywords: *Preterm neonates, microclimate, thermoregulation, humidity, air quality, lighting, noise, incubators, neurodevelopment, survival rate.*

INTRODUCTION

Preterm neonates born before 37 weeks gestation represent an extremely vulnerable group due to the immaturity of their physiological systems. Underdeveloped thermoregulatory mechanisms, fragile skin barrier, immature respiratory function, and incomplete nervous system development make them sensitive to external factors that preterm infants usually tolerate without problems [1]. In neonatal intensive care units (NICUs), the microclimate - temperature, humidity, air quality, lighting and noise - plays a key role in their survival and long-term development. Even small deviations in these

parameters can lead to serious complications such as hypothermia, dehydration or sensory overload, emphasising the need for their precise control [2]. This article discusses why microclimate parameters are critical, how they affect preterm infants and what methods are used to optimise them, improving outcomes in this vulnerable group.

The importance of the microclimate stems from the limited ability of preterm infants to adapt to the external environment. For example, a large body surface area to weight ratio and thin skin increase heat loss, and an immature hypothalamus makes thermoregulation difficult [3]. Similarly, underdeveloped lungs and susceptibility to infections require careful control of air quality. By maintaining an optimal microclimate, health care providers can replicate the protective environment of the uterus, ensuring physiological stability and promoting growth. This review analyses in detail key microclimate parameters, their physiological implications, monitoring methods and impact on prognosis.

Key microclimate parameters and their importance

Temperature

Temperature regulation is the mainstay of care for preterm infants because they lack brown fat and the hypothalamus responds inefficiently to cold stress [4]. Optimal ambient temperature (usually 32-34°C in incubators for extremely preterm infants) prevents hypothermia, which increases metabolic demands, leading to hypoglycaemia, acidosis and even death [5]. On the other hand, hyperthermia from overheating can cause dehydration, tachycardia and neurological disorders. Studies show that maintaining a neutral thermal environment, where oxygen consumption and energy expenditure are minimal, improves weight gain and reduces the risk of complications such as necrotising enterocolitis [6].

Humidity

Humidity levels, optimally 60-80% for children up to 32 weeks gestation, are essential to prevent excessive water loss through thin, jelly-like skin [7]. Low humidity increases dehydration, electrolyte imbalance and skin damage, while excessive humidity can promote bacterial growth. Proper moisturisation supports skin maturation by reducing the risk of infection and improving barrier function [8]. As the child grows older, humidity is gradually reduced (e.g. to 40-50%), preparing the child for the outdoors.

Air quality

Air quality in the AITN includes oxygen concentration, carbon dioxide levels and protection against pathogens. Preterm infants often require supplemental oxygen due to respiratory distress syndrome, but excessive oxygen can lead to retinopathy of prematurity (RN) or bronchopulmonary dysplasia (BPD) [9]. The target oxygen saturation (SpO_2) is usually 90-95% monitored by pulse oximetry [10]. Elevated CO_2 due to poor ventilation causes hypercapnia, impairing cerebral regulation. Air filtration (e.g. HEPA filters) and

infection control measures minimise exposure to nosocomial pathogens, which is critical in immature immune systems [11].

Lighting and noise

Lighting and noise significantly affect the developing nervous system and senses. Constant bright light disrupts the formation of circadian rhythms and may contribute to PH, while excessive noise (e.g., from monitors or staff) increases stress hormones, impairs sleep, and inhibits neurodevelopment [12]. Cyclic lighting (12-hour light/dark cycles) and noise levels below 45 dB are recommended to mimic natural conditions, which promotes retinal maturation and hearing development [13]. These factors are important for long-term cognitive and behavioural outcomes.

Methods for monitoring and regulating the microclimate

Use of incubators and cuvées

Incubators and cuvées are the main tools for creating a controlled microclimate. They provide a stable temperature regulated according to the gestational age and body weight of the baby, and maintain high humidity to minimise heat loss and dehydration [14]. Modern models are equipped with servo control that automatically adjusts temperature based on data from skin sensors, reducing the risk of hypothermia or overheating [15].

Temperature, humidity and oxygen monitoring systems

Monitoring systems include thermometers, hygrometers and pulse oximeters integrated into the incubators. Body temperature is measured rectally or through the skin every 2-4 hours to maintain it between 36.5-37.5°C [16]. Humidity is regulated by integrated water tanks and oxygen concentration is monitored to prevent hypoxia or hyperoxia, with constant analysis of the gas composition of the air [17]. These technologies allow staff to respond quickly to changes in the child's condition.

Principles of gradual adaptation

As the child matures, the microclimate parameters gradually adapt to external conditions. Temperature is reduced by 0.5°C per week after stability is achieved, humidity is reduced to 40-50%, and the baby is transferred from the incubator to an open cot at a body weight of approximately 1500-1800 g and no apnoea [18]. This approach minimises stress and supports the physiological transition to self-regulation.

Impact of optimal microclimate on child prognosis and development

Improved survival rates

Maintaining an optimal microclimate is directly related to improved survival of preterm neonates, especially extremely low birth weight (‹1000 g). Stable temperature prevents hypothermia, which is associated with a 28% increase in mortality for every degree below normal in the first hours of life [19]. Humidity control reduces the incidence of dehydration and associated complications such as hyponatremia, and adequate air quality reduces the risk

of infections and respiratory disorders. Studies show that the use of modern incubators with precise parameter regulation reduces mortality by 15-20% compared to less controlled conditions [20].

Reducing the risks of long-term complications

An optimal microclimate minimises the risks of long-term complications such as bronchopulmonary dysplasia (BPD), retinopathy of prematurity (ROP) and neurodevelopmental disorders. For example, strict adherence to target oxygen levels (SpO_2 90-95%) reduces the incidence of PH by 30%, and cyclic lighting and low noise levels promote normal retinal and auditory analyser development [21]. In addition, stable thermoregulation and skin protection reduce stress, which has a positive effect on central nervous system maturation and reduces the likelihood of future cognitive impairment [22].

The role of microclimate in supporting natural developmental processes

Microclimate plays an important role in supporting the natural processes of growth and maturation.

A neutral thermal environment allows energy to be directed towards organ growth and development rather than compensating for heat loss, which improves weight gain and shortens the time until full enteral load is reached [23].

Control of light and noise promotes circadian rhythms, which is important for endocrine regulation and sleep, and optimal humidity accelerates skin epithelialisation, reducing the need for invasive interventions [24].

Thus, microclimate creates conditions for physiological adaptation of the child to extrauterine life.

Conclusion

Proper control of microclimate parameters - temperature, humidity, air quality, lighting and noise - is an integral part of premature newborn care.

These factors ensure physiological stability, reduce the risk of complications and promote normal development, which is especially important for babies with immature body systems.

Modern technologies such as servo-controlled incubators and monitoring systems make it possible to precisely maintain the necessary conditions, improving survival rates and reducing the incidence of long-term disorders.

However, questions remain that require further research: how to individualise the microclimate parameters with respect to gestational age and comorbidities, and how to improve the technology to be even more effective?

Prospects include the development of adaptive systems with artificial intelligence and the study of the influence of microclimate on the microbiome of premature infants, which may open new approaches to their treatment and rehabilitation.

LIST OF REFERENCES:

1. Perlman JM. Neurobehavioral deficits in premature infants. N Engl J Med. 2001;344(12):908-10.

2. Lyon AJ, Pikaar ME, Badger P, McIntosh N. Temperature control in very low birthweight infants during the first five days of life. Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed. 1997;76(1):F47-50.

3. Knobel R, Holditch-Davis D. Thermoregulation and heat loss prevention after birth and during neonatal intensive-care unit stabilisation of extremely low-birthweight infants. J Obstet Gynecol Neonatal Nurs. 2007;36(3):280-7.

4. Baumgart S. Radiant warmers vs incubators for thermoregulation in preterm infants. Pediatrics. 1985;75(5):895-900.

5. Laptook AR, Salhab W, Bhaskar B. Admission temperature of low birth weight infants: predictors and associated morbidities. Pediatrics. 2007;119(3):e643-9.

6. Sinclair JC. Servo-control for maintaining abdominal skin temperature at 36C in low birth weight infants. Cochrane Database Syst Rev. 2002;(1):CD001074.

7. Hammarlund K, Sedin G. Transepidermal water loss in newborn infants. III. Relation to gestational age. Acta Paediatr Scand. 1979;68(6):795-801.

8. Agren J, Sjörs G, Sedin G. Ambient humidity influences the rate of skin barrier maturation in extremely preterm infants. J Pediatr. 2006;148(5):613-7.

9. Askie LM, Henderson-Smart DJ, Ko H. Restricted versus liberal oxygen exposure for preventing morbidity and mortality in preterm infants. Cochrane Database Syst Rev. 2009;(1):CD001077.

10. Saugstad OD, Aune D. Optimal oxygenation of extremely low birth weight infants: a meta-analysis and systematic review of the oxygen saturation target studies. Neonatology. 2014;105(1):55-63.

11. Pessoa-Silva CL, Dharan S, Hugonnet S, et al. Dynamics of bacterial hand contamination during routine neonatal care. Infect Control Hosp Epidemiol. 2004;25(3):192-7.

12. Graven SN. Sound and the developing infant in the NICU: conclusions and recommendations for care. J Perinatol. 2000;20(8 Pt 2):S88-93.

13. Rivkees SA, Mayes L, Jacobs H, et al. Circadian rhythms in preterm infants: effects of light exposure. Pediatr Res. 2004;55(4):639-45.

14. Sherman TI, Greenspan JS, St Clair N, et al. Optimizing the neonatal thermal environment. Neonatal Netw. 2006;25(4):251-60.

15. Bell EF, Rios GR. Servo-control vs manual control of incubator temperature: effects on energy expenditure. Pediatr Res. 1983;17(5):403-6.

16. World Health Organisation. Thermal protection of the newborn: a practical guide. Geneva: WHO; 1997.

17. Carlo WA, Finer NN, Walsh MC, et al. Target ranges of oxygen saturation in extremely preterm infants. N Engl J Med. 2010;362(21):1959-69.

18. New K, Flenady V, Davies MW. Transfer of preterm infants from incubator to open cot at lower versus higher body weight. Cochrane Database Syst Rev. 2011;(9):CD004214.

19. Costeloe K, Hennessy E, Gibson AT, et al. The EPICure study: outcomes to discharge from hospital for infants born at the threshold of viability. Pediatrics. 2000;106(4):659-71.

20. Richardson DK, Corcoran JD, Escobar GJ, et al. SNAP-II and SNAPPE-II: simplified newborn illness severity and mortality risk scores. J Pediatr. 2001;138(1):92-100.

21. Manuck TA, Rice MM, Bailit JL, et al. Preterm neonatal morbidity and mortality by gestational age: a contemporary cohort. Am J Obstet Gynecol. 2016;215(1):103.e1-103.e14.

22. Als H, Duffy FH, McAnulty GB, et al. Early experience alters brain function and structure. Pediatrics. 2004;113(4):846-57.

23. Bauer K, Pyper A, Sperling P, et al. Effects of gestational and postnatal age on body temperature, oxygen consumption, and activity in preterm infants. Pediatr Res. 1997;41(4):527-32.

24. Visscher MO, Adams D, Taylor S, et al. Skin care in the NICU patient: effects of wipes versus cloth and water on stratum corneum integrity. Neonatology. 2009;96(4):226-34.

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA TEMIR YO'L TRANSPORTINI AHAMIYATI.

Abdilova Mexribanu Kenesbaevna

Orolbo‘yi tibbiyot va transport texnikumi Temir yo‘l transporti kafedrasining " Biznes asoslari " fani o‘qituvchisi davletovd300@gmail.com +998978684624

Annotatsiya: *Ushbu maqolada temir yo'l sohasida rivojlanish istiqbollari, temir yo'l transportida sifat nazariyasini rivojlantirish tendensiyalari o'rganildi va ko'rib chiqildi. Tashish jarayonining samaradorligi va sifatining ishlab chiqarish va aholi turmush sharoitiga ta'siri o'rganildi. Temir yo'l transporti tarkibiy bo'linmalarining ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini yaxshilash bo'yicha takliflar berildi.*

Kalit so'zlar: *Transport tizimi, rivojlanish istiqbollari, temir yo'l transporti, mintaqaning raqobatbardoshligi, logistika salohiyati, transport infratuzilmasi.*

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy infratuzilmaning eng muhim vazifasi jamiyatning barcha sohalarining bir maromda ishlashini ta'minlash, ishlab chiqarish va umuman iqtisodiyotni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Shu bilan birga, transport, ayniqsa, temir yo'l transporti O'zbekiston sanoat va ijtimoiy infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismi vazifasini o'taydi. Temir yo'l transport tashkilotlari yuklarni va yo'lovchilarni tashish, ularni yo'lda saqlash, turli yuklarni yuklash va tushirish, kerakli vagonlarni ta'minlash, ularni tozalash va poyezdga qo'shish, umuman transport jarayonini ta'minlaydi. Ushbu jarayonni umumiy boshqarish va operativ boshqarish hozirgi kunda "O'zbekiston temir yo'llari" AJ tomonidan amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda O'zbekiston ulkan transport salohiyatiga ega bo'lib, mavjud yo'nalishlarda transportning barcha turlarida yuklar va yo'lovchilarni tashishda mamlakatning ehtiyojlarini qondirish uchun imkoniyatlarga ega.2021- yil 1- oktabr holatiga ko'ra, transport sohasida qariyb 18 723 ta korxona va tashkilotlar jalb qilingan. O'tgan yilning shu davriga nisbatan ularning soni 1 947 birlikka ko'paydi, o'sish 11,6 % ni tashkil etdi.Shu bilan bir qatorda, temir yo'l transporti yuk aylanmasi hajmi 18 702,3 mln. t-km.ni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 958,6 mln. t-km.ga yoki 5,4 % ga o'sish kuzatildi.O'zbekistonda temir yo'llar qurish va yagona temir yo'l tarmog'ini yaratishga katta e'tibor berildi. Birinchi qadam uzunligi 700 km bo'lgan Navoiy-Uchquduq - Sultonuvaystog-Nukus temir yo'l liniyasi hamda Amudaryo bo'ylab uzunligi 681 m bo'lgan Markaziy Osiyodagi yagona zamonaviy Birlashgan temir yo'l va avtomobil ko'prigi qurilishi bo'ldi. So'ngra Toshguzar — Boysun-Qumqo'rg'on temir yo'l liniyasi uzunligi 223 km bo'lgan holda

qurildi, bu esa yuk va yo'lovchi tashish masofasini 170 km ga qisqartirish imkonini berdi va tranzit uchun to'lovlardan ozod qildi.So'nggi yillarda O'zbekistonda umumiy uzunligi 1200 km dan ortiq bo'lgan yangi temir yo'l tarmog'i kengaytirildi, 3800 km dan ortiq yo'llar modernizatsiya va rekonstruksiya qilindi, qariyb 1100 km temir yo'l liniyalari elektrlashtirildi. Natijada mamlakatimizning barcha hududlarini qamrab olgan temir yo'llarning umumiy uzunligi 6500 km. ni tashkil etdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Ko'plab taniqli mahalliy va xorijiy olimlar turli yo'nalishlarda oqilona yuk tashish tizimlarini tashkil etish va vazifalarni shakllantirish bilan shug'ullanishgan.

Ablyalimov O. S., Raximjonov X. A., Minovarov R. M., Axmedov M. Yu. transport jarayonlarini boshqarishning milliy nazariyasini yaratishda va Sodiqov I. S., Jumayev Sh.B., Mixayeva D. B., Olimov A. R. va boshqalar asarlarida transport va yuk tizimlari nazariyasini shakllantirishda, transport markazlarini joylashtirish va texnik jihozlashni loyihalashda muhim rol o'ynaydi.

Tahlil va natijalar. Global iqtisodiy jarayonlarning beqarorligi, mamlakatni iqtisodiy rivojlantirish muammolari sharoitida iqtisodiy munosabatlar subyektlarining samaradorligini oshirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mintaqaviy integratsiya, izchil va muvofiqlashtirilgan mintaqaviy siyosat O'zbekistonga tranzit tashish sohasidagi aloqalarni mustahkamlash va mintaqa doirasida savdo-sotiqni kengaytirish, umumiy tartibga solish siyosatini muvofiqlashtirish, chegara organlarining hamkorligi va bojxona tartib-taomillarini muvofiqlashtirish imkoniyatlarini ochib beradi Savdo faoliyatini kengaytirish uchun rag'bat-yaxlit, sifatli mintaqaviy infratuzilmani bosqichma-bosqich rivojlantirishdir. Hozirgi kunda O'zbekiston, masalan, ishlab chiqarishning ko'proq texnologik darajasiga tayanadi va tashqi savdoga resurs qaramligidan qochadi. Shunday qilib, qayta ishlanayotgan paxta ipi va tayyor to'qimachilik mahsulotlarini eksport qilishni yo'lga qo'yish vazifasi qo'yildi. Ichki resurslarni sotish, bu ko'proq rivojlantirish yo'naltirilgan usul mamlakat tovar savdo ko'proq foyda keltiradi. Mamlakatimiz tashqi savdodagi mavjud cheklovlarga qaramay, iqtisodiy rivojlanish va o'sishni ta'minlash bo'yicha samarali chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va yangilash, sifat jihatidan yangi tuzilmalarni shakllantirish, hududlarni kompleks rivojlantirish transport-kommunikatsiya tizimini takomillashtirish bilan bog'liq. Temir yo'l transportining ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyati samaradorligini baholash usullarini ishlab chiqish fan va texnika yutuqlariga asoslanadi, ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi usullarini joriy etish, temir yo'l transportining ichki jarayonlarini tashqi subyektlar bilan hamkorlikda tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishdan iborat bo'ladi. Temir yo'l transporti zamonaviy iqtisodiyotning asosidir. Shu ma'noda u bozor munosabatlarining obyekti bo'lib

xizmat qiladi, iqtisodiyotning barcha tarmoqlari, korxonalari, ularning birlashmalari va majmualarining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi ularning samarali faoliyatiga bog'liq. Mamlakat iqtisodiyotiga salmoqli hissa qo'shganiga qaramay, temir yo'l transporti muayyan qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda: bugungi kunga kelib, asosiy vositalarning ma'naviy va jismoniy eskirishi muammosi o'z ahamiyatini yo'qotmadi.Temir yo'l transportining asosiy vositalarini texnik rivojlantirish sur'atlarining pasayishi ularning ishonchliligini pasaytiradi va yuk tashish sifati parametrlari o'rtasidagi nomuvofiqlik va transport bozorida temir yo'l transportining raqobatbardoshligini pasaytiradi. Mijozlar transport xizmatlarining samaradorligi, sifati va shunga muvofiq raqobatbardoshlik ko'p jihatdan transport jarayonlarining sifati va texnik vositalarning ishonchliligi bilan belgilanadi.Texnik vositalarning eng muhim operatsion ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash temir yo'l transporti xarajatlarini optimallashtirishning istiqbolli yo'nalishi bo'lib, yuk va yo'lovchi tashishni amalga oshirishda samarasiz xarajatlarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qabul qilish imkonini beradi. Transport ishlab chiqarishi bozor iqtisodiyotining asosi hisoblanadi. Shu ma'noda, u bozor munosabatlarining obyekti bo'lib, uning samarali ishlashi transport, korxonalar, ularning birlashmalari va komplekslari xizmat qilgan iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining normal ishlashi va rivojlanishiga bog'liq. Transport ishlab chiqarish tartibga solinadigan bozor munosabatlarining bir mavzu sifatida harakat, ayniqsa, transport uchun talab shakllantirish va transport o'zaro usullari o'rtasida ularning taqsimlashda, transport va yuk egalari o'rtasidagi o'zaro manfaatli iqtisodiy va huquqiy munosabatlarni tashkil etishdan iborat. Transportning asosiy vositalarini erta yangilashga to'sqinlik qiluvchi asosiy omil -bu moliyaviy resurslarning etishmasligi. So'nggi yillarda prokatlash sifat ko'rsatkichlarining yomonlashuviga sabab temir yo'l liniyalarining optimal quvvat darajasining deyarli toliqishi va buning oqibatida temir yo'llarning normal maromining buzilishidir. Texnik vositalarning noto'g'ri yoki irratsional ishlashi unumsiz harajatlarning ko'payishi tufayli mahsulot tannarxining oshishiga sabab bo'ladi, uning sifati esa yomonlashadi. Iqtisodiy zararning sabablari haqida O. M. Gorelik quyidagilarni aytadi: "korxonaning asosiy vositalariga bevosita bog'liq iqtisodiy zararning sabablari ishlab chiqarish salohiyatining quyidagi xususiyatlari bo'lishi mumkin: sifat va foydalanish tartibi. Ishlab chiqarish potensiali sifatining xususiyatlari:

- asosiy vositalarning, shu jumladan asbob-uskunalarning yosh tarkibi, ko'rsatkichlaridan biri ularning jismoniy yeskirganlik darajasi;
- asosiy vositalar va uskunalarning mavjudligi va yeskirganlik darajasi.

Temir yo'l transportining joriy aktivlari inventarizatsiya buyumlari, transport mahsulotlari, debitorlik qarzlari va naqd pullardir. Ushbu resurslarni vakolatli boshqarish kompaniyaning raqobatbardosh maqomini oshirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy transport bozorida temir yo'l transporti tashish hajmi va geografiyasi jihatidan etakchi o'rinni egallaydi. Biroq, bu haqiqat moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlar yuqori darajada kafolat bermaydi.

Narx turkum boshqarish tarif indeksleme darajadagi doirasida bo'lishi mumkin. Transportning ayrim turlarining ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, tijorat samarasizligiga qaramay, ularni ijroga olish zarur bo'lib qoladi.

Eng yirik xolding kompaniyalarining xorijiy va mahalliy biznes tajribasini to'plash, sifat menejmenti, ishlab chiqarish tamoyillari, biznes jarayonlarini qayta tiklash mexanizmlari asosida yuqori samarali, mijozlarga yo'naltirilgan, ijtimoiy mas'uliyatli biznes yo'nalishi tanlashadi.

Rivojlantirish, yangi bosqichida maqsadli transport ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va uzoq muddatda raqobatbardoshligini saqlab haqida o'ylash, kompaniyaning ish jarayonlarini uzluksiz va har tomonlama optimallashtirish, boshqaruv tamoyillari takomillashtirish hisoblanadi.

Temir yo'l transportining mavjudligi va faoliyati davomida O'zbekiston Respublikasi xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan yaqin aloqada ishlaydi. Uning asosiy vazifalaridan biri yuk va yo'lovchi tashishni o'z vaqtida ta'minlashda iqtisodiyotning ehtiyojlarini qondirishdir. Ushbu yo'nalishdagi ishlar turli yo'nalishlarda amalga oshirilib, O'zbekiston Respublikasi temir yo'l tarmog'ining xavfsiz maksimal o'tkazuvchanlik va o'tkazish qobiliyatini ta'minlashga qaratilgan.

Yuk va yo'lovchi oqimlarini shakllantirish, temir yo'llardan foydalanish xarajatlarini optimallashtirish, poyezdlar harakati xavfsizligini ta'minlash xorijiy sheriklar bilan yaqin hamkorlikda, xalqaro shartnomalar doirasida amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Osiyoda strategik geografik mavqega ega bo'lib, mintaqaning geosiyosiy rivojlanish markazi ekanligini hisobga olib, qit'aning Shimoli va Janubi, Sharqi va G'arbini bog'lovchi asosiy tranzit yo'laklari O'zbekiston Respublikasi hududidan o'tadi.

Bu rivojlantirishni rejalashtirishda va qo'shimcha ishlab chiqish va optimallashtirishga muhtoj bo'lgan masalalarni aniqlashda hal qiluvchi omillardan biridir.

Sanoatini kompleks rivojlantirish asosiy tamoyillari quyidagi jihatlari bor: temir yo'l transporti O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining ajralmas qismidir; temir yo'l transportini rivojlantirishni rejalashtirish iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish bilan birgalikda amalga oshirilishi kerak;

temir yo'l sanoatining jadal rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining ushbu sektori kelajagi uchun barqarorlikning kalitidir;

investitsiyalarni jalb yetish va mahsulotlarni mahalliylashtirish darajasini oshirish davlat tomonidan tartibga solish orqali qo'llab-quvvatlanishi va ta'minlanishi lozim;

temir yo'l qonunchiligini va texnik jihatdan tartibga solish sohasidagi siyosatni uyg'unlashtirish bo'yicha keyingi ishlar jalb qilingan vazirlik va idoralar bilan birgalikda, davlatning qo'llab-quvvatlashi asosida amalga oshirilishi lozim.

REFERENCES:

1. Qudbiyev, N. T., Qudbiyeva, G. A. Q., & Abduraximov, B. U. O. (2022). LOGISTIKADA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH VA ULARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI. Scientific progress
2. Tohirovich, Q. N. (2021). XALQARO MOLIYAVIY HISOB STANDARTLARIGA O 'TISH DOLZARBLIGI. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali
3. O'G'Li, R. U. R., Tohirovich, Q. N., & O'G'Li, Q. N. A. (2021). BILVOSITA SOLIQLARNING SOLIQ TIZIMIDAGI TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences,
4. Shaxrinoz Avazxonovna Kurbonova (2021). MAHSULOT TANNARXI HISOBIGA OLISHDA BOSHQARUV HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Scientific progress
5. Ugli, A. B. U., Tohirovich, Q. N., Khatamovna, R. S., & Nigoraxon, M. (2021). Current Assets and Their Role in Company Activity. Journal of Marketing and Emerging Economics,
6. Рахмангулов, А. Н., & Мирсагдиев, О. А. (2015). Имитационная модель оценки качества передачи речи в сетях оперативно-технологической связи на железнодорожном транспорте. Вестник Магнитогорского государственного технического университета им. ГИ Носова,
7. Лебединский, А. К., & Мирсагдиев, О. А. (2014). Модели обслуживания вызовов в интегральной сети ОТС И ОБТС. Автоматика, связь, информатика,
8. Хромова, Г. А., Мухамедова, З. Г., & Юткина, И. С. (2016). Оптимизация динамических характеристик аварийно-восстановительных автомотрис. Монография. Научный журнал:«Fan va texnologiya», Ташкент-2016.-253

"O'ZTEMIRYO'LYO'LOVCHI"
AKSIYADORLIK JAMIYATI

2019-2024 ЙИЛЛАР ДАВОМИДА ХАРИД ҚИЛИНГАН ВА ХИЗМАТ МУДДАТИ ТУГАГАН ВАГОНЛАР

HARAKAT TARKIBLARINI TEMIR YO‘LLARDA MAHKAMLASH QURILMALARI VA USULLARINI TAHLILI

Serjanov Berdibay Torebayevich

Orolbo‘yi tibbiyot va transport texnikumi Temir yo‘l transporti kafedrasining " Poyezdlar harakatini tashkil etish " fani o‘qituvchisi serjanov_@gmail.com 998913880735

Annotatsiya: *Hozirgi kunda “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyatida poyezdlar harakati xavfsizligini ta’minlashga doir masalalarning asosiylaridan biri, stansiya yo‘llaridagi xarakat tarkiblarini o‘z-o‘zidan harakatlanishi natijasida stansiyadan chiqib ketishini oldini olish uchun tarkiblarni ishonchli mahkamlashdan iboratdir. Ilmiy maqola harakat tarkiblarini stansiya yo‘llarida hozirgi kunda mavjud bo‘lgan mahkamlash usullaridan foydalanish orqali havfsizlikni ta’minlash va ularni maxkamlashda zaruriy boshmoqlarni aniqlash me’yorlari ko‘rsatib o‘tilgan. Bundan tashqari MDH hamda xorij mamlakatlaridagi harakat tarkiblarini o‘z-o‘zidan ketib qolishini oldini olish maqsadida qo‘llaniladigan mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan mahkamlash qurilmalarini ishlash texnalogiyalarining tahlili qilingan. Hamda mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan mahkamlash qurilmalarini “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJning temir yo‘l stansiyalarida qo‘llanilganda ekspluatatsion ko‘rsatkichlarni yaxshilanishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan takliflar va echimlari ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *harakat tarkibi, vagonni o‘z-o‘zidan ketib qolishi, tormoz boshmog‘i, UTS-380 tirgagi, VP 600 tipli pasayadigan tirgagi, “Iron Python” tirgagi, nishablik*

KIRISH

O‘zbekiston temir yo‘llari aksiyadorlik jamiyati tomonidan xalq xo‘jalik tovarlarini va yo‘lovchilarni tashishga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida har yili ko‘plab xarajatlar asosida lokomotiv, yo‘lovchi va yuk vagonlarini xarid qilinmoqda, hamda ishlab chiqarib kelmoqda[1]. Xususan 65 mln. AQSH dolloriga ikkita yuqori tezlikda xarakatlanuvchi Talgo250 rusumli yo‘lovchi elektropoyezdini hamda 4 ta ekonom toifali vagonlarni 2019-2021 yillar davomida xarid qilinishi, hamda lokomotivlar xaridi yo‘li bilan lokomiv parkini yangilash uchun 2020-2021 yillar davrida 362,14 mln. AQSH dollori ajratilganligi, bundan tashqari lokomotivlarni tiklash uchun 60,2 mln., yo‘lovchi vagonlar tarkibini yangilash uchun 51,00 mln., yuk vagonlarini modernizatsiya qilish va xizmat muddatini uzaytirish uchun 34 mln, yuk vagonlarini qurish uchun esa, 375,50 mln. AQSH dollor qiymatdagi mablag‘larini 2020-2024 yillarida ajratilishi rejalashtirilganligi buning yorqin dalilidir. Yuqorida qayd qilinganlarni inobatga olgan holda poezdlar harakat havfsizligini ta’minlash

va harakat tarkiblaridan samarali foydalanish har bir temir korxonalarining asosisiy vazifasi bo'lib hisoblanadi

Tahlil va natijalar. Temir yo'l transportida poyezdlar harakati xavfsizligini ta'minlashga doir masalalarning asosiylaridan biri stansiya yo'llaridagi poyezd tarkibining o'z-o'zidan harakatlanishi natijasida stansiyadan chiqib ketishining oldini olish uchun tarkibni ishonchli mahkamlashdan iboratdir. Bugungi kunda stansiya yo'llarida harakat tarkibini mahkamlash uchun yetarlicha ko'p turdagi takomillashtirilgan texnik vositalar mavjud va ularning qo'llanish joylarini asoslash bo'yicha uslublar ishlab chiqilgan. Bu kabi texnik vositalardan keng tarqalgani bu tormoz boshmoqlaridir. Tormoz boshmoqlari (vagonlarni to'xtatish uchun temir yo'l iziga qo'yiladigan ponasimon moslama) lokomotivsiz qolgan harakat tarkiblarini stansiya yo'llarida vaqtinchalik saqlash, ularning o'z-o'zidan harakatga kelishini oldini olish maqsadida ishlatiladi. "O'zbekiston Respublikasi temir yo'laridan texnikaviy foydalanish qoidalari"ning 204-bandiga muvofiq, stansiya yo'llaridagi harakat tarkibi chegara ustunchalari bilan belgilangan chegara ichida joylashtirilishi lozim. Stansiya yo'llarida lokomotivsiz turgan poyezd tarkiblari, vagonlar va maxsus harakat tarkiblari o'z-o'zidan ketib qolishidan tormoz boshmoqlari, qo'l tormozlari yoki aksiyadorlik jamiyati tomonidan belgilangan boshqa mahkamlash vositalari bilan ishonchli mahkamlanishi lozim Harakat tarkiblarini stansiya yo'llarida mahkamlash uchun zaruriy boshmoqlarni aniqlash me'yorlari Hozirgi kunda "O'zbekiston temir yo'llari" AJda harakat tarkiblarini o'z-o'zidan ketib qolish holatlarini oldini olish maqsadida asosan "tormoz boshmoqlari"dan foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasi temir yo'llarida poyezdlar harakati va manyovr ishlari bo'yicha yo'riqnomasining 11-bobida bayon talablariga muvofiq vagonlar stansiya yo'llarida mahkamlanganida quyidagi eng kam me'yorlarga tayanish zarur: • Gorizontal va nishabliga 0,0005 (0,5‰) gacha bo'lgan yo'llarda istalgan sondagi vagonlarni (harakat tarkibi, vagonlar guruhi yoki yakka vagonni) ikki tomondan mahkamlash uchun bittadan tormoz boshmog'i; • Nishabligi 0,0005 (0,5‰) dan katta bo'lgan yo'llarda mahkamlanish me'yorlari quyidagi hisob formulasi bo'yicha aniqlanadi: bunda: K - tormoz boshmoqlarining zaruriy miqdori; n - tarkibdagi (guruhdagi) o'qlar soni; i - yo'l yoki yo'l bo'lagi nishabligining mingliklardagi o'rtacha kattaligi; ( ) - har 200 o'qqa tormoz boshmoqlari miqdori; k - tormoz boshmoqlari bilan maxkamlanadigan vagonlar yoki harakat birliklarining turlari va holati (vagonlarning bo'sh va yuklanligi)da qo'llaniladigan koeffitsiyent; "k"- koeffitsiyentining qiymati quyidagilarga teng bo'ladi: a) yakka yuklangan vagonlar, shuningdek, og'irligi (brutto) bo'yicha bir xil bo'lgan, turidan qat'iy nazar yuklangan yoki bo'sh yuk vagonlar tashkil topgan sostav, refrijerator vagonlar, yo'lovchi park vagonlari, ish faoliyatida bo'lmagan lokomotivlar yig'masi mahkamlanganda; b) aralash (og'irligi bo'yicha har turli) yukli vagonlardan yoki turli og'irlikdagi yuklangan vagonlardan ya'ni tormoz boshmoqlari

o‘qlarga yuklamasi 15 t (brutto) dan kam bo‘lmagan vagonlar ostiga qo‘yillishi sharti bilan tashkil topgan tarkib va guruhlar mahkamlanganda; Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan “a” va “b” bandlaridagi shartlar bajarilganda koeffitsiyent k =1,5 ga teng bo‘ladi; v) og‘irligi bo‘yicha har turli vagonlardan tashkil topgan tarkiblar yoki guruhlarning mahkamlanishida, agar tormoz boshmoqlari bo‘sh vagonlar ostiga, o‘qlarga yuklamasi 15 t (brutto) dan kam bo‘lgan vagonlar (guruhdagi eng og‘ir bo‘lmagan vagonlar) ostiga yoki o‘qlarga yuklamasi noma’lum bo‘lgan vagonlar ostiga qo‘yilganda koeffitsiyent k =4 qabul qilinadiMahalliy boshqarish signalchi tomonidan DSP ko‘rsatmasiga binoan mahkamlanadigan poyezdning harakat yo‘nalishi bo‘yicha o‘ng tarafda yo‘llar oralig‘ida mahalliy boshqarish pultidan yoki yo‘l qutisi korpusida joylashgan tugmali (qayd etish tugmasi bilan) kommutator yordamida amalga oshiriladi. Bu holda boshqarish sxemasiga ruxsat etilmagan ko‘rsatiladigan ta’sirlardan himoya (mexanik yoki elektr) ta’minlanadi. Mahalliy boshqarish sxemalarida quyidagilar ko‘zda tutiladi: •tirgak kolodkalari holati nazoratining indikatsiyali yoki indikatsiyasiz mahalliy boshqaruvi; •DSP pultida «rozilik» tugmasi bilan mahalliy boshqarish. Muayyan sharoitlarga bog‘liq ravishda tirgaklarni mahalliy boshqarish elektr sxemalarining bir necha varianti ishlab chiqilgan. Elektr ta’minot uzilganida kolodkalarni ishchi va ishchi bo‘lmagan holatlarga kurbel yordamida o‘tkazish mumkin. Tirgak kolodkalarini o‘tkazish uchun asosan doimiy tokda ishlaydigan MSP0,25 elektr dvigatelli SP-6M tipidagi strelka elektr yuritmasi qo‘llanadi. Shuningdek tirgaklar o‘rnatilishi kerak bo‘lgan stansiyalarda doimiy va o‘zgaruvchan tokda ishlaydigan elektr dvigatelli boshqa elektr yuritma tiplaridan (tepalik yuritmalaridan tashqari) foydalanish ham mumkin Xorij temir yo‘llarida UTS-380 va UZR-68 qurilmalarining yaqin analoglari mavjud emas. Biroq bundan bu kabi qurilmalar u yerda umuman qo‘llanmaydi degani emas. Misol uchun, Windhoff (Germaniya) firmasi tomonidan ko‘rsatilgan VP 600 pastga tushadigan tirgak ishlab chiqilgan. Tirgak yo‘lning ikki tomonida joylashgan, sakkizta po‘lat shpalalarda qotirilgan qismlardan iborat bo‘lib, ular tirgakning joylashtirilish joyida yo‘l shpalalari o‘rniga o‘rnatiladilar. Tirgakning ishchi holati stopor buferlarining ko‘tarilgan holatiga muvofiq kelib, buferlar tushirilgan holida esa tirgak harakatlanuvchi tarkib o‘tishiga xalaqit bermaydi. Tirgak elektr dvigatel bilan chervyakli yuritma orqali harakatga keltirilib, har tomonga 600 kN yuklamaga hisoblangan va umumiy massasi 100 t bo‘lganida unga ajratmalar 1,3 m/s maksimal tezlikda urilishiga yo‘l qo‘yadi. Richaglar tizimi yordamida tirgakka ta’sir qiladigan kuchlar yo‘lning butun yuqori qurilmasi bo‘ylab bir xilda taqsimlanadil“Joule piston retarder J-4015S” turdagi vagon to’xtatgichning afzalliklari: - saralash stansiyalarida barcha turdagi vagonlarni har qanday yuk bilan saralash imkoniyati mavjudligi; - stansiya yo‘llarida vagonlarni maxkamlashda ishlatilishi; - stansiya yo‘llarida qo‘llanilganda silidrlarni nofaol holatga o‘tkazib yaxlit yo‘l hosil qilish mumkinligi

Yuqoridagi inovatsion qurilmalardan O‘zbekiston temir yo‘llarida foydalanilganda quyidagi yutuqlarga erishilishi mumkin bo‘ladi:

●tormoz boshmoqlarini temir yo‘l iziga o‘rnatish va olib tashlash operatsiyalarini qisqartirish orqali stansiyalarning qabul qilish-jo‘natish parklaridagi poyezdlarni muddatidan ortiq turib qolishini kamaytirishga;

●mehnat unumdorligini oshirish orqali operativ xodimlarni qisqartirish;

●maxkamlash jarayonini avtomatlashtirish va nazorat qilish orqali xavfsizlikni ta’minlash darajasini oshirishga;

● harakat tarkibini maxkamlashda inson omilining ta’sirini qisqartirishga;

● harakat tarkiblarini tormoz boshmoqlari bilan maxkamlashni mustaxkamlash maqsadida manyovr ishlarini bajarish uchun qo‘shimcha xarajatlarni qisqartirishga;

●tormoz boshmoqlari bilan maxkamlash operatsiyalarini amalga oshiruvchi poyezdlarni tuzuvchilar va signalchilarining oylik maoshi xarajatlarini kamaytirishga erishilishi mumkin.

Harakat tarkiblarni temir yo‘llarda o‘z-o‘zidan ketib qolishini oldini olish maqsadida yuqorida keltirilgan MDH va Xorij mamlakatlarida qo‘llanilib kelinayotgan inovatsion qurilmalardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki harakatlanuvchi tarkibni yo‘llarda mahkamlaydigan mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan qurilmalari qo‘l vositalariga nisbatan ancha samaraliroqdir.

Ulardan foydalanish eng katta iqtisodiy va sotsial unumdorlikka erishish imkonini yaratadi. Xususan: - harakatlanuvchi tarkibni mexanizatsiyalashgan tarzda mahkamlash nishabligi yuqori bo‘lgan yo‘llarda ham og‘ir vazinli harakat tarkiblarini qisqa vaqt ichida mahkamlashning imkoniyati mavjudligi afzalliklarga ega. - avtomatlashtirilgan qurilmalardan tarkiblarni maxkamlash uchun foydalanilganda esa, mehnat xarajatlarini kamaytirish va stansiya xodimlarining og‘ir shikastli mehnatidan butkul ozod qilish imkonini beradi

Xulosa va takliflar. Biroq bu qurilmalar faqatgina harakat tarkiblarini o‘z-o‘zidan ketib qolishini oldini olish maqsadida rejaviy, ya’ni oldindan qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Ammo temir yo‘llarda yuz beradigan holatlarining aksariyatida inson omilining xatosiga ko‘ra harakat tarkiblari o‘z-o‘zidan to‘satdan ketib qolish holatlari kuzatilmoqda. Bu holatda temir yo‘ldagi tezkor xodimlar talofatni oldini olish maqsadida bor imkoniyatlaridan foydalanadilar. Misol uchun temir yo‘l stansiyalarida vagon va harakat birliklari o‘z – o‘zidan to‘satdan ketib qolganda boshi berk yo‘llarning to‘siqlari orqali holatni bartaraf etishlari mumkin. Lekin bu chora tadbirlar vagon va harakat birliklarini talofatini to‘liq bartaraf etish uchun yetarli xisoblanmaydi. Chunki o‘z-o‘zidan to‘satdan ketib qolgan vagon va harakat birliklari boshi berk yo‘lning to‘sig‘igacha o‘z inersiya tezligini oshirib to‘siqqa urilganda

vagon va yuklariga shikast yetkazilishi mumkin. Buning oqibatida temir yo‘lga juda katta iqtisodiy zarar yetkaziladi. Stansiya yo‘llarida harakat tarkiblarini o‘z-o‘zidan to‘satdan harakatlanib ketib qolish paytida o‘z vaqtida inson omilisiz avtomatik tarzda ishlaydigan maxsus qurilmalardan foydalangan holda harakat tarkibini to‘xtatib qolish orqali vujudga kelishi mumkin bo‘lgan talofatlarni oldini olishga erishish mumkin bo‘ladi.

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasi temir yo‘llaridan texnikaviy foydalanish qoidalari T.: O‘zdavtemiryo’lnazorat, 2013- 4b. (1-bandi);

2. “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ ning 2021 yil uchun “BIZNES – REJASI” - 2021y 78-80 betlar.

3. O‘zbekiston Respublikasi temir yo‘llarida poyezdlar harakati va manyovr ishlari bo‘yicha yo‘riqnomasi T.: O‘zdavtemiryo’lnazorat, 2015 327-bandi va 2-ilovasi;

4. Руководство по эксплуатации “Эксплуатации и обслуживании тормозного стационарного упора типа УТС-380” (проект 791.00.000 СТ-ВНИИЖТ). 1998г. стр.7-16.

5. Кобзев В. А. Развитие технических средств обеспечения безопасности станционных процессов. Учебное пособие. – М.: МИИТ, 2008 – с 57

6. Исаев К.С., Шейкин В.П., Толкачев В.Н., Сушков Н.И. Новые средства механизированного закрепления подвижного состава // Железнодорожный транспорт.-1996.-№5.-С.16-19.

7. Попов В.А. Вопрос обеспечения безопасности движения поездов является стратегическим // Транспортная безопасность и технологии.-2007.-№2.

8. Пасичный, А. Н. Обзор современных технических средств для закрепления подвижного состава на станционных путях / А. Н. Пасичный // Труды Ростовского государственного университета путей сообщения. – 2013. – № 2. – С. 80-85.

9. Joule speed control systems for marshalling yards / New Joules Engineering North America Inc/ 2012. [Elektron resurs]. - Kirish rejimi: https://www.yumpu.com/en/document/read/11526021/Joule-speed-control-systemsfor-marshalling-yards-new-Joules10. Boltayev, S., Rakhmonov, B., Muhiddinov, O., Saitov, A., & Toshboyev, Z. (2021). A block model development for intelligent control of the switches operating apparatus position in the electrical interlocking system. In E3S Web of Conferences (Vol. 264, p. 05043). EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405043

VAGON INFRATUZILMASI VA UNING FUNKSIYALARI

Bozorboyev Shuhrat Ziynat o‘g‘li

Orolbo‘yi tibbiyot va transport texnikumi Temir yo‘l transporti kafedrasining " Yuk va tijorat ishlari asoslari " fani o‘qituvchisi bazarbaevshz@gmail.com 998936145433

Annotatsiya: *Temir yo‘l tarmog‘i transport tizimining barqaror ishlashini ta’minlovchi keng ko‘lamli texnik vositalar va inshootlar majmuasidan iborat. Texnik xizmat ko'rsatishning texnologik jarayonlarini ratsionalizatsiya qilish uchun umumiy infratuzilmaning ayrim tarkibiy qismlari avtonom boshqaruvga ega mustaqil ob'ektlarga ajratilgan. Temir yo'l majmuasining bunday elementlariga harakatlanuvchi tarkibga xizmat ko'rsatadigan vagon inshootlari kiradi. Albatta, biz temir yo'l tizimidan uning boshqa tarkibiy qismlari bilan to'liq mustaqillik haqida gapirmayapmiz, lekin ko'p jihatdan u boshqaruv va texnik xizmat ko'rsatishda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan alohida guruhdir.*

Kalit so'zlar: *Vagonga texnik xizmat ko‘rsatish punktlari. Nazorat punktlari.Harakat tarkibini tashishga tayyorlash punkti. Texnik kompleksi*

KIRISH

Vagonlar temir yo‘l transporti tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, tashish jarayonining sifati va parametrlari unga bog‘liq. Vagonlar va konteynerlar tufayli yuk va yo'lovchilar harakati tashkil etilgan. Biroq, bu komponentlarning o'zlari kam funksionallikka ega va vagon xo'jaligi uchun texnik xizmat ko'rsatish infratuzilmasini tashkil qilishni talab qiladi (asosan texnik yordam uchun). Operatsionning butun doirasiliniyani ishga tushirishdan tortib tashishga tayyorlash va konservatsiya qilishgacha bo'lgan jarayonlar maxsus jihozlar, boshqaruv postlari va yordamchi uskunalar bilan ta'minlangan. Avvallari temir yo‘l infratuzilmasida ishlab chiqarish jarayonlari asosan qo‘lda amalga oshirilgan bo‘lsa, bugungi kunda funksional ta’mirlash vazifalari asosan mexanizatsiyalashgan tizimlarga o‘tmoqda. Eng zamonaviy va yirik korxonalar temir yo'l orqali yuk tashishni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali doimiy nazorat ostida tashkil qiladi. Raqamli aloqa vositalari ham muvaffaqiyatli joriy etilmoqda, bu esa iqtisodiyotning turli tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik samaradorligini oshiradi.Vagon turlari-Vagonlar yuk va yo‘lovchi bo‘lishi mumkinligi allaqachon qayd etilgan. Bu asosiy bo'linma bo'lib, u harakatlanuvchi tarkibni ishlatish va unga texnik xizmat ko'rsatishga turlicha yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Nomidan ko'rinib turibdiki, yuk vagonlari turli xil yuklarni - qurilish materiallari, xom ashyo, oziq-ovqat, asbob-uskunalar va boshqalarni tashishni ta'minlaydi. Ushbu turdagi harakatlanuvchi tarkibning o'ziga xos xususiyati yuk ko'tarish qobiliyatining ortishi bo'lib, bu transport vositasini loyihalashda yuqori mas'uliyat

yuklaydi. avtomobil va unga texnik xizmat ko'rsatish choralari. Oddiy iqtisodiyotga to'rt, olti va sakkiz o'qli yuk vagonlari kiradi. Shu bilan birga, texnik va konstruktiv dizayn aniq maqsadga qarab farq qilishi mumkin. Zamonaviy vagon inshootlarida gondol vagonlari, tanklar, platformalar, izotermik harakatlanuvchi tuzilmalar va boshqalar ishlatiladi.

Yana bir narsa shundaki, yo‘lovchi va yuk tashish infratuzilmasida regeneratsiya sexlari yoki tez buziladigan materiallarni saqlash uchun ixtisoslashtirilgan obyektlar bo‘lishi mumkin.Aloqa punktlari kapital binolar shaklida ham amalga oshirilishi mumkin, lekin ular ko'proq foydalanilayotgan asbob-uskunalar bilan belgilanadi. Bular radioaloqa majmualari, yuqori tezlikdagi ma'lumotlarni uzatish uchun raqamli uskunalar, telefon aloqasi va boshqalar bo'lishi mumkin. Bu infratuzilma harakatlanuvchi tarkibga bevosita texnik xizmat ko'rsatishda ishtirok etmaydi, lekin bunday tadbirlarni tashkil etish jarayonida ishtirok etadi.Yordamchi ob'ektlarga kelsak, ular tozalash stansiyalari, qozonxonalar, yo'l o'tkazgichlar, omborxonalar, qulaylik va texnik binolarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, an'anaviy kompozitsiyavagon tejamkorligi aks qutisi haddan tashqari qizib ketish nuqtalarini aniqlash uchun qurilmalarsiz to'liq emas. Bular bir-biridan 40-50 km masofada ma'lum hududlarda joylashtirilgan boshqaruv tugunlarining bir turi. Aks qutilarida yuqori harorat aniqlanganda, ular boshqaruv markazlariga tegishli signal yuboradi va shu bilan harakatlanuvchi tarkibning is Chiziqli fermalar-Vagonlarga texnik xizmat ko‘rsatish va ularga xizmat ko‘rsatish bilan bevosita shug‘ullanuvchi tuzilmalarning asosiy guruhini alohida ko‘rib chiqish kerak. Ushbu turdagi eng muhim ob'ektlar:

- Avtomobil ta'mirlash zavodi. Avtomobillarni ta'mirlash, ularni modernizatsiya qilish, ehtiyot qismlar va g'ildiraklar ishlab chiqarishni amalga oshiradigan sanoat tipidagi ko'p funktsiyali kompleks. Bunday zavodlar to'g'ridan-to'g'ri saytda texnik xizmat ko'rsatish qulayroq bo'lishi uchun joylashtirilgan.
- Harakat tarkibini tashishga tayyorlash punkti. Texnik kompleks, uning asosiy vazifasi tashilayotgan yuk xavfsizligini ta'minlash sharti bilan vagonlarni ajratishda kechikishlarni minimallashtirishdir. Bunday punktlarning xodimlari texnik va profilaktik operatsiyalarni amalga oshiradilar, kichik ta'mirlash, yoqilg'i quyish va ishga tushirish tartib-qoidalarini bajaradilar.
- Vagonga texnik xizmat ko‘rsatish punktlari. Ular odatda yo'lovchilar, uchastkalar va marshall hovlilariga joylashtiriladi va vagonlarning har xil nosozliklarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish uchun xizmat qiladi. Eng keng tarqalgan operatsiya - tormoz tizimini maxsus guruh tomonidan tekshirish.
- Nazorat punktlari. Ular, shuningdek, harakat tarkibiga texnik xizmat ko'rsatishni kichik buzilishlarni bartaraf etish bilan amalga oshiradilar, lekin muntazam ravishda emas, balki vagonlar ma'lum texnologik protseduralardan o'tgandan keyin. Yuqorida qayd etilgan har bir vagon infratuzilmasi o‘zining texnik-iqtisodiy bazasi doirasida muhandislik-

kommunikatsiya ta’minoti tizimini ta’minlaydi. Bular yoqilg‘i quyish shoxobchalari, ventilyatsiya kanallari, issiqlik va gaz ta’minotidagi ulanishlar bo‘lishi mumkin. Vagon deposi nima? Bevosita, vagonlarga xizmat ko'rsatish ob'ektlarini joylashtirish va o'zaro ta'sir qilish uchun texnik va aloqa muhiti depo tomonidan shakllantiriladi. Uning asosida ekspluatatsiya, ta'mirlash, yoqilg'i quyish va boshqa stansiyalar ma'lum chegaralarda joylashgan. Xususan, yo‘lovchi vagonlari ombori transformator, qozon, generator, nasos, saqlash va jo‘natish qurilmalarini o‘z ichiga olgan universal funksional bloklarni o‘z ichiga olishi mumkin.Shu bilan birga, ko'p funktsiyali va ixtisoslashtirilgan omborlarni ajratishga arziydi. Birinchi holda, maqsadli sayt o'z bazasida doimiy ravishda ishlaydigan va ta'mirlangan avtomobillarni saqlab, texnik va ekspluatatsion operatsiyalarning keng ro'yxatini amalga oshirishi mumkin. Ixtisoslashgan komplekslarda, qoida tariqasida, hozirda texnologik operatsiyalardan o'tmaydigan transport uskunalari mavjud emas. Masalan, avtoulovlarni ta'mirlash deposi profilaktik tekshirish, yoqilg'i quyish, nosozliklarni bartaraf etish va alohida qismlarni sozlash bilan muayyan texnik protseduralarni bajarishi mumkin, ammo buvazifalari cheklangan. Shuningdek, ma'lum ishlar uchun mo'ljallangan depo bo'limlari mavjud - konstruksiyalarni yig'ish, g'ildirak to'plamlarini sozlash, aravalarni o'rnatish va hokazo.

Vagon qurilmalariga qo‘yiladigan talablar-Depo doirasida texnologik protseduralarni ishlab chiqarish samaradorligi xizmat ko'rsatish ob'ektlarini joylashtirish konfiguratsiyasiga va ularning ishlash xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Temir yo'l vagonlari ob'ektlarining logistikasini kerakli darajada ushlab turish uchun ularni tashkil etishning quyidagi qoidalari ishlab chiqilgan:

- Inshootlar va binolarni o'zaro joylashtirish vagonlar, ehtiyot qismlar va materiallarning ularga to'sqinliksiz va iloji bo'lsa, eng qisqa yo'llarini ta'minlashi kerak.
- Ixchamlik va ratsionalizatsiya printsipiga rioya qilish kerak, bunda bir nechta texnologik bo'limlar bitta ishlab chiqarish xonasida joylashgan. Albatta, agar bunday yondashuv texnik jihatdan mumkin bo'lsa va maqsadli operatsiyalarni bajarishni qiyinlashtirmasa.
- Yordamchi va omborxonalar ma'muriy binolar binosiga ulangan.
- Yo`lovchi avtobazasi hududida SNiP talablariga muvofiq sanitariya va yong`in xavfsizligi qoidalariga rioya qilish kerak. Muhandislik tarmoqlari, iloji bo'lsa, kapital binolarning asosiy aloqa shaxtalariga tutash mavjud yo'llarning bo'shliqlariga yotqiziladi.

Tahlil va natijalar. Boshqarish tizimi-Har qanday temir yo'l infratuzilmasining boshida parkning holati, uning jihozlari, texnik holatini ta'minlaydigan boshqaruvchi kompaniya turadi.vositalar va tegishli funktsional komponentlar. Nazorat va tartibga solish ierarxik tuzilma bo'yicha boshqaruv xonasi boshlig'idan operatorgacha amalga oshiriladi. Menejer o'rnatilgan qoidalar va qoidalarga e'tibor qaratgan holda ishonchli ob'ektlar xizmatlarini texnik va operatsion boshqaruvini amalga oshiradi, ularning ba'zilari alohida infratuzilma

uchun individual asosda ishlab chiqilishi mumkin.Vagonlarni boshqarishni texnik jihatdan amalga oshirishga kelsak, yuqorida aytib o'tilganidek, texnologik jarayonlarni boshqarishda avtomatik tizimlar muhim rol o'ynaydi. Vagonlarga texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash-Harakat tarkibiga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash standartlarini ko'rsatuvchi harakat tarkibini texnik ekspluatatsiya qilish qoidalari mavjud. Ular, xususan, ta'mirlash vaqtini, jihozlarga texnik xizmat ko'rsatishga qo'yiladigan talablarni va muayyan ish birliklaridan foydalanishning maksimal muddatlarini belgilaydi. Xavfsiz temir yo'l transportini ta'minlash uchun zarur bo'lgan texnik xizmat ko'rsatishning bir necha turlari quyidagilardir:

- TO. Texnik xizmat ko'rsatishning asosiy formati, uni amalga oshirish bitta vagonda ham, harakatlanuvchi tarkibning butun guruhida ham turli xil nosozliklarni aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan. Eng katta e'tibor hanuzgacha profilaktik tekshiruvga qaratilmoqda.texnologiya, diagnostika va materiallarning nosozliklarini bartaraf etish.
- TP-1. Joriy ta'mirlash texnik xizmat ko'rsatish punktlari joylashgan stantsiyalarda vagonlarni ajratmasdan amalga oshiriladi. Ushbu formatda poezd harakati paytida yuzaga keladigan shikastlanishlar, eskirish va nosozliklar bartaraf etilishi kerak.
- TR-2. Joriy ta'mirlashning bir turi, lekin poezddan ajratishni amalga oshirish bilan. Bunday holda, jiddiy nosozliklarni bartaraf etish uchun kengroq vositalarga ega bo'lgan vagonlarni ta'mirlash omboridan foydalaniladi.

Xulosa va takliflar. Temir yo‘l tarmog‘i va uning negizida foydalaniladigan transport texnikasi murakkab ko‘p bosqichli infratuzilma bo‘lib, texnik xizmat ko‘rsatishda tegishli yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, kommunikatsiyaning muhim qismi xizmat ko'rsatish faoliyatini ishlab chiqarishga to'g'ri kelishi ajablanarli emas. Bu borada eng talabchan sanoat temir yo'l transporti bo'lib, u har bir poezdga taxminan 500-600 tonna yuk ko'tarilgan holda ishlaydi. Ko'rinib turibdiki, bunday ish rejimida hatto aşınmaya bardoshli element bazasi ham eng qisqa vaqt ichida eskiradi. Aslida, vagonlar infratuzilmasining texnik va ekspluatatsion majmuasi depolar va ta'mirlash ustaxonalari ushbu va boshqa muammolarning oldini olish, aniqlash va bartaraf etish uchun mo'ljallangan.

REFERENCES:

O‘zbekiston Respublikasining 1999-yil 15-apreldagi 766-I-son "Temir yo‘l transporti to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Toshqin, oqim, ko‘chki va siljishlar bilan bog‘liq favqulodda vaziyatlarning oldini olish hamda ularning oqibatlarini bartaraf etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to‘g‘risida"gi qarori (455-son, 27.10.1998-y.).

ЛИНГВИСТИКА И КУЛЬТУРА: ВЗАИМОСВЯЗЬ ЯЗЫКА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОПЫТА

Чубаева Фарангиз Кулдош кизи
Преподаватель Термезского государственного педагогического института
chubayevafarangiz@gmail.com

Аннотация: *Статья посвящена анализу взаимосвязи между языком и культурой с точки зрения лингвистики. Рассматриваются ключевые теоретические подходы, такие как гипотеза лингвистической относительности Сапира–Уорфа и концепция культурной лингвистики. Особое внимание уделяется роли языка как носителя культурных ценностей, влиянию глобализации на языковое разнообразие, а также проблеме утраты языков и культурной идентичности.*

Ключевые слова: *язык, культура, лингвистика, культурная лингвистика, культурные схемы, глобализация, языковая утрата, социолингвистика, идентичность.*

Язык — это не только средство общения, но и отражение культурной картины мира. Лингвистика, как наука о языке, дает возможность исследовать, как культура влияет на структуру, использование и развитие языка, и наоборот — как язык формирует мышление и культурные установки общества. Взаимосвязь лингвистики и культуры представляет собой важную междисциплинарную область, находящуюся на стыке лингвистики, антропологии, социологии и психологии.

Каждый язык уникален и отражает специфический взгляд его носителей на окружающий мир. Лексика, грамматика и прагматика языка могут нести в себе элементы культуры, традиций и исторического опыта. Например, наличие в языке множества форм уважительного обращения (как в японском или корейском языках) указывает на важность иерархии и уважения в культуре.

Одной из самых известных теорий в этой области является гипотеза лингвистической относительности Сапира–Уорфа, согласно которой язык влияет на восприятие реальности. Это означает, что носители разных языков могут по-разному воспринимать одни и те же явления в зависимости от структуры и лексики их родного языка.

Культурная лингвистика, развиваемая современными учеными (например, Фарзадом Шарифианом), предлагает концепцию культурных схем — устойчивых ментальных структур, которые влияют на языковое поведение. Эти схемы передаются из поколения в поколение через язык и являются частью коллективной идентичности.

Современная глобализация усиливает контакты между культурами, что влияет и на языки. Возникают новые формы языковой гибридизации, заимствований, формируется множество региональных вариантов мировых языков (например, индийский английский, сингапурский английский и др.). Язык становится ареной, на которой сталкиваются локальные и глобальные культурные влияния.

С исчезновением языков уходит и часть культурного наследия. Язык хранит уникальные знания о природе, обществе, традициях. В мире каждую неделю исчезает один язык, и с ним — неповторимая культурная система. В связи с этим особую актуальность приобретают программы по языковому и культурному возрождению, особенно среди коренных народов.

Связь между лингвистикой и культурой является фундаментальной для понимания человеческого опыта. Язык — это не просто средство передачи информации, а форма существования культуры. Изучение этой взаимосвязи помогает не только глубже понять разнообразие человеческих обществ, но и содействовать диалогу между культурами в эпоху глобализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сапир Э. Язык: Введение в изучение речи / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1993. — 256 с.

2. Уорф Б. Л. Избранные работы по языку и мышлению / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1960. — 416 с.

3. Шарифиан Ф. Культурная лингвистика: культурные концептуализации и язык. — Оксфорд: Oxford University Press, 2017. — 312 с.

4. Хаймс Д. Социолингвистика: теория и практика. — М.: URSS, 2004. — 288 с.

5. Крысин Л. П. Язык и культура: социолингвистические очерки. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 368 с.

TUPROQ UNUMDORLIGIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNUMDORLIK BELGILARINING O'SIMLIKLAR RIVOJLANISHIGA TA'SIR XUSUSIYATLARI

Jumayev Javohir Jahon o'g'li
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
Axmedova Aziza Azat qizi
Buxoro davlat universiteti talabasi
Baxtiyorova Ruxshona Baxriddin qizi
Buxoro davlat universiteti talabasi

Hozirgi paytda butun dunyo bo'yicha sifatli oziq ovqat mahsulotlarini yetishtirish qishloq xo'jaligida asosiy masala bo'lmoqda. Ekinlarga beriladigan ozuqa rejimlari, ularning sinflanishi, o'simliklarga beriladigan suv me'yori, harorat tashqi va ichki muhit omillar orqali sifat ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

Qishloq xo'jaligida ekinlarga beriladigan bu muhitlar albatta tuproq unumdorligi bilan bevosita bog'liqdir. Tuproq unumdorligi bu quyidagi ko'rsatkichlar bilan belgilanadi:

-kimyoviy tarkib
-fizik tarkibi
-tuproq namligi
-ayni bir hudud tuproq profili va gorizonti
-tuproq tarkibi mineral tarkibi
-mikrobiologik tarkibi
-sizot suvi xususiyatlari
-Tuproqqa beriladigan qo'shimcha ozuqalar
-ekiladigan o'simlik turlari
-tuproqning nam saqlash qobiliyati
-tuproq tipi
-tuproq tipchasi va boshqalar

Unumdorlik darajasini saqlash va uni yaxshilash borasida degradatsiyaga qarshi kurashish masalasi ham asosiy o'rinda turadi.

Jadval №1

Turpoqlarda degradatsiyaning turli ko'rinishlari uchramoqda. Jumladan: tuproq

Eroziyasi, deflyatsiya, kimyoviy eroziya, fizik eroziya, unumsizlanish holatlari va boshqalar.

Degratsiya natijasida juda katta hududlar tuproqlari unumdorlik ko'rsatkichlari psayganligini ko'rishimiz mumkin. Bu holat esa o'simlik qoplamining siyraklashishiga olib

kelyapti. Ekinlarga tabiiy ozuqaning kamayishi hosildorlikka va sifatli ozuqa yetishtirishga bo'lgan harakatlarni samaradorligi pasayishiga sabab bo'moqda. Tuproq tarkibidagi oksidlar

OZIQ MODDALAR BILAN TAMINLANGANLIGI												
№	Namunalar	Qatlam /sm	N-NH_4 mg/kg	N-NH_4 mg/kg NORMA	N-NO_3 mg/kg	N-NO_3 mg/kg NORMA	P_2O_5 mg/kg	P_2O_5 mg/kg NORMA	K_2O mg/kg	K_2O mg/kg NORMA	Gumus %	Gumus % NORMA
1	variani-1	0-30	10,5	31_45	5,95	20_30	31,5	31_45	92	201_300	0,75	0.8_1.2
2	variani-1	30-60	8,22		4,93		38,2		104		0,7	
3	variani-2	0-30	11,6		12,8		13		94		0,78	
4	variant-2	30-60	8,28		4,93		12		101		0,75	
5	variant-3	0-30	7,52		4,22		19,7		87		0,82	
6	variant-3	30-60	8,12		4,33		20		82		0,76	

asoslar va harakatchan elementlarning kayfitsiyentlari juda tezlikda o'zgarishga uchramoqda. Har bir hududda hosil yetishtirish va tuproq unumdorligini o'rganish va uni yaxshilash uchun dastlab tuproq namunasi olinib agrokimyoviy tahlil qilinadi hamda xulosalar tayyorlanadi (Jadval 1). Bu esa ekiladigan o;simlik turini tanlash, ekish, ekish sxemasida muhim o'rin egallaydi, Biz tanlab olgan obyekt tuproqlari ham yuqorida bildirilgan ko'rsatkichlar bo'yicha labaratoriyada tekshirildi hamda natijalar quyidagicha bo'ldi.

1. Variant-1 (0–30 sm)

N-NH_4 (10.5 mg/kg): Norma 31–45 mg/kg oralig'ida. Natija pastroq (10.5 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Azot o'simliklarning o'sishi uchun zarur bo'lgan asosiy elementlardan biridir. Tahlil qilingan namunalar bo'yicha N-NH_4 va N-NO_3 miqdori past bo'lib, bu tuproqlarda azot yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi. O'simliklar uchun azotning yetarli bo'lishi hosilni oshirishga yordam beradi. Misol uchun, 1 tonna paxta hosili uchun 56 kg azot talab qilinadi

N-NO_3 (5.95 mg/kg): Norma 20–30 mg/kg oralig'ida. Natija pastroq (5.95 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (31.5 mg/kg): Norma 201–300 mg/kg oralig'ida. Natija juda past (31.5 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Fosfor o'simliklarning ildiz tizimi rivojlanishi, energiya almashinuvi va meva hosil bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Tahlil qilingan namunalar bo'yicha P_2O_5 miqdori past bo'lib, bu tuproqlarda fosfor yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi. Tuproqda fosfor juda kam bo'lib, P_2O_5 ning yalpi miqdori 0,1-0,2 foizdan oshmaydi. Tuproqdagi fosfor organik va mineral birikmalar holidadir. Organik fosfor, fitin, nuklein kislotasi, nukleoproteidlar, fosfatidlar

hamda fosfatlar shaklida bo'ladi. Gumus tarkibida to'plangan organik fosfor barcha tuproq fosforining 14-44 foizini tashkil etadi

Fosforli o'g'itlar qo'llash: Fosfor yetishmovchiligi uchun superfosfat yoki ammofos kabi fosforli o'g'itlarni qo'llash zarur.

K_2O (92 mg/kg): Norma 201–300 mg/kg oralig'ida. Natija pastroq (92 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Kaliy o'simliklarning suv balansini saqlash, kasalliklarga qarshilik ko'rsatish va hosil sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Tahlil qilingan namunalar bo'yicha K_2O miqdori past bo'lib, bu tuproqlarda kaliy yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi. Tuproqlarda kaliy miqdori 1,6-2,7% ni tashkil etadi.

Kaliyli o'g'itlar qo'llash: Kaliy yetishmovchiligi uchun kaliy sulfat yoki kaliy xlorid kabi kaliyli o'g'itlarni qo'llash muhimdir

Gumus % (0.75%): Norma 0.8–1.2% oralig'ida. Natija pastroq (0.75%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

Organik modda qo'llash: Tuproqdagi gumus miqdorini oshirish uchun kompost, chirindi yoki o'simlik qoldiqlarini tuproqqa qo'shish tavsiya etiladi.

2. Variant-1 (30–60 sm)

$N\text{-}NH_4$ (8.22 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (8.22 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. $N\text{-}NO_3$ (4.93 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (4.93 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (38.2 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (38.2 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

K_2O (104 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (104 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Gumus % (0.7%): Norma mavjud emas. Natija pastroq (0.7%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

3. Variant-2 (0–30 sm)

$N\text{-}NH_4$ (11.6 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (11.6 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

$N\text{-}NO_3$ (12.8 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (12.8 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (13 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija juda past (13 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

K_2O (94 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (94 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Gumus % (0.78%): Norma mavjud emas. Natija pastroq (0.78%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

4. Variant-2 (30–60 sm)

$N\text{-}NH_4$ (8.28 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (8.28 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

$N\text{-}NO_3$ (4.93 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (4.93 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (12 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija juda past (12 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

K_2O (101 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (101 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Gumus % (0.75%): Norma mavjud emas. Natija pastroq (0.75%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

5. Variant-3 (0–30 sm)

$N\text{-}NH_4$ (7.52 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (7.52 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

$N\text{-}NO_3$ (4.22 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (4.22 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (19.7 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija juda past (19.7 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

K_2O (87 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (87 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Gumus % (0.82%): Norma mavjud emas. Natija pastroq (0.82%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

6. Variant-3 (30–60 sm)

$N\text{-}NH_4$ (8.12 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (8.12 mg/kg), bu azotning ammoniy shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

$N\text{-}NO_3$ (4.33 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (4.33 mg/kg), bu azotning nitrat shakli yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

P_2O_5 (20 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija juda past (20 mg/kg), bu fosforning yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

K_2O (82 mg/kg): Norma mavjud emas. Natija pastroq (82 mg/kg), bu kaliy yetishmovchiligi yoki tuproqning kislotali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Gumus % (0.76%): Norma mavjud emas. Natija pastroq (0.76%), bu organik moddaning pastligini ko'rsatadi.

Gumus tuproqning strukturasini yaxshilaydi, suv va havo almashinuvi jarayonlarini tartibga soladi hamda o'simliklar uchun oziq moddalarni saqlaydi. Tahlil qilingan namunalar

bo'yicha gumus miqdori past bo'lib, bu tuproqlarda organik modda yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi. Gumus miqdori 1,0-1,5% ni tashkil etadi. Tuproqning kimyoviy tarkibi o'simliklarning o'sishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Azot (N), fosfor (P), kaliy (K) va gumus (organik modda) miqdori tuproq unumdorligini belgilovchi asosiy omillardandir.

Xulosa:

Tahlil qilingan tuproq namunalarida azot, fosfor, kaliy va gumus miqdori past bo'lib, bu tuproqlarda oziq moddalar yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu yetishmovchiliklarni bartaraf etish uchun quyida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish zarur. Bu choralar tuproq unumdorligini oshirishga va yuqori hosil olishga yordam beradi.

-tuproqlarda tabiiy unumdorlik saqlash

-ekin yerlariga organik ozuqalarda foydalanish

-tuproq unumdorlik holatini baholagan tarzda mos miqdoprdagi minerallarni dalaga kiritish

-ekin talab etadigan yerda ekish ishlarini amalga oshirish

-tuproqlarni kimyoviy biologic ifloslanishdan muhofaza qilish

-ekin dalalari atrofida kollek zovurlar tashkil qilish va mavsumga mos ravishda meliorative tadbirlarni tashkil qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

[1] Savich v I, Nafetdinov Sh Sh 2022 genezis va unumdorlikni axborot va energiya 1baholash tuproq hajmi 9, 7-son (Evropa molekulyar va klinik tibbiyot jurnali) p 9857-9860

[2] Hezhong D, Veyjiang L, A. Egrinya E, Dongmei Z 2012 azot darajasi va hosildorligi va paxta kech-mavsumda yaproq qarishini o'simlik zichligi ta'siri bir sho'rlangan sohasida ko'tardi 126 (dala ekinlari tadqiqot Niderlandiya) p 137-144.

[3]Hafiza Artikova Sattorova Mahfuza Jumayev.J.J Prevent Salinization And Increase The Fertility Of Irrigated Sandy And Loamy Soil The American Journal of Agriculture and Boimedical Engineering (ISSN – 2689-1018) Published: March 11, 2021| Pages: 1-6 Doi:https://doi.org/10.37547/ tajabe/ Volume03Issue03-01

[4] Hafiza Artikova Sattorova Mahfuza Jumayev.J.J Jundishapur Journal of Microbiology Research Article Published online 2022 January Vol. 15, No.1 (2022) Development and Increace of Fertility of Irrigated Sandy and Loamy Soils of of Bukhara Region

5.Jumayev.J.J ,Zamira Atayeva Universum: химия и биология, №6 (108) июнь, 2023 Causes of soil degradation and measures to prevent it

6.Jumayev.J.J The Composition, Properties and Meliorative Situation of the Irrigated Soils in the Gijduvan District of the Bukhara Oasis ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF2022-2.889, 2023-5.384 ResearchBib IF: 8.848 / 2023 The multidisciplinary journal of science and technology VOLUME-3, ISSUE-5

SOIL COMPOSITION AND FACTORS THAT AFFECT VEGETATION COVER

Jumayev Javohir Jahon oglu
Lecturer of Bukhara State University
Akhmedova Aziza Azat kyzy
Student of Bukhara State University
Bakhtiyorov Rukhshona Bakhridin kyzy
Student of Bukhara State University

At any time, a number of works have been carried out and are being carried out to maintain soil fertility and improve fertility indicators. In order to plant and grow any crop, it is necessary to first conduct agrochemical tests and studies on the soil fertility of the area where this crop is planted. Soil is a constantly changing environment. Unfortunately, fertile soils are polluted very quickly, but it takes many years to improve their fertility.These conditions provided to crops in agriculture are, of course, directly related to soil fertility.

To maintain and increase the level of productivity, the issue of combating degradation is also of primary importance.

Table No. 1

Various forms of degradation occur in soils. Including: soil

Erosion, deflation, chemical erosion, physical erosion, sterility, etc.

As a result of degradation, we see that the fertility indicators of very large areas have decreased. This situation leads to thinning of the vegetation cover. A decrease in natural nutrients for agricultural crops leads to a decrease in the effectiveness of efforts to increase yields and produce high-quality food products. The coefficients of oxides, bases and mobile elements in the soil change very quickly. In order to study and improve the productivity and fertility of soils in each region, soil samples are first taken, agrochemical analysis is carried out and conclusions are made (Table 1). This plays an important role in choosing the type of plants for planting, planting and planting scheme. The soils of the objects we selected were also examined in laboratory conditions according to the above indicators and the following results were obtained.

NUTRIENT SUPPLY

1. Option-1 (0–30 cm)

N-NH_4 (10.5 mg/kg): The norm is in the range of 31–45 mg/kg. A lower result (10.5

NUTRITION SUPPLY									
№	Samples	Layer /sm	N-NH_4 mg/kg	N-NH_4 mg/kg NORMA	N-NO_3 mg/kg	N-NO_3 mg/kg STANDARD	P_2O_5 mg/kg	P_2O_5mg/kg STANDARD	K_2O mg/k
1	option-1	0-30	10,5	31_45	5,95	20_30	31,5	31_45	92
2	option-1	30-60	8,22		4,93		38,2		104
3	option-2	0-30	11,6		12,8		13		94
4	option-2	30-60	8,28		4,93		12		101
5	option-3	0-30	7,52		4,22		19,7		87
6	option-3	30-60	8,12		4,33		20		82

mg/kg) indicates a deficiency of the ammonium form of nitrogen or the soil may be acidic. Nitrogen is one of the main elements necessary for plant growth. According to the analyzed samples, the content of N-NH_4 and N-NO_3 is low, which indicates a nitrogen deficiency in these soils. Sufficient nitrogen for plants contributes to an increase in yield. For example, 1 ton of cotton crop requires 56 kg of nitrogen

N-NO_3 (5.95 mg/kg): The norm is in the range of 20–30 mg/kg. A lower result (5.95 mg/kg) indicates a deficiency of the nitrate form of nitrogen or the soil may be acidic.

P_2O_5 (31.5 mg/kg): The norm is in the range of 201–300 mg/kg. A very low result (31.5 mg/kg) indicates a deficiency of phosphorus or the soil may be acidic. Phosphorus plays an important role in the development of the root system of plants, energy metabolism and fruit formation. According to the analyzed samples, the P_2O_5 content is low, which indicates a deficiency of phosphorus in these soils. There is very little phosphorus in the soil, and the total P_2O_5 content does not exceed 0.1–0.2 percent. Phosphorus in the soil is in the form of organic and mineral compounds. Organic phosphorus is in the form of phytin, nucleic acid, nucleoproteins, phosphatides and phosphates. Organic phosphorus accumulated in humus accounts for 14-44% of the total phosphorus in the soil

Phosphorus fertilization: Phosphorus deficiency requires the use of phosphorus fertilizers such as superphosphate or ammophos.

K_2O (92 mg/kg): The norm is between 201–300 mg/kg. A lower result (92 mg/kg) indicates a potassium deficiency or possible soil acidity. Potassium is important for maintaining plant water balance, disease resistance, and improving crop quality. According to the analyzed samples, the K_2O content is low, indicating a potassium deficiency in the soils. The potassium content in the soils is 1.6–2.7%. Potassium fertilization: In case of potassium deficiency, it is important to apply potassium fertilizers such as potassium sulfate or potassium chloride

Humus % (0.75%): The norm is between 0.8 and 1.2%. A lower result (0.75%) indicates a low level of organic matter.

Adding organic matter: It is recommended to add compost, humus or plant residues to the soil to increase the humus content of the soil.

2. Option-1 (30-60 cm)

$N\text{-}NH_4$ (8.22 mg / kg): The norm is missing. The result is lower (8.22 mg / kg), this indicates a deficiency of the ammonium form of nitrogen or the soil may be acidic. $N\text{-}NO_3$ (4.93 mg / kg): The norm is missing. The result is lower (4.93 mg / kg), this indicates a deficiency of the nitrate form of nitrogen or the soil may be acidic.

P_2O_5 (38.2 mg / kg): The norm is missing. The result is lower (38.2 mg / kg) indicates a deficiency of phosphorus or the soil may be acidic.

K_2O (104 mg / kg): The norm is missing. The result is lower (104 mg / kg) indicates a deficiency of potassium or the soil may be acidic.

Humus % (0.7%): None. A result lower than (0.7%) indicates low organic matter.

3. Option 2 (0–30 cm)

$N\text{-}NH_4$ (11.6 mg/kg): None. A result lower than (11.6 mg/kg) indicates ammonium nitrogen deficiency or the soil may be acidic.

$N\text{-}NO_3$ (12.8 mg/kg): None. A result lower than (12.8 mg/kg), indicating nitrate nitrogen deficiency or the soil may be acidic.

P_2O_5 (13 mg/kg): None. A result too low (13 mg/kg), indicating phosphorus deficiency or the soil may be acidic.

K_2O (94 mg/kg): None. A result lower than (94 mg/kg), indicating potassium deficiency or the soil may be acidic. Humus % (0.78%): Not within the norm. The result is lower (0.78%), which indicates low organic matter.

4. Option-2 (30-60 cm)

$N\text{-}NH_4$ (8.28 mg/kg): Not within the norm. The result is lower (8.28 mg/kg), which indicates a deficiency of the ammonium form of nitrogen or the soil may be acidic.

$N\text{-}NO_3$ (4.93 mg/kg): Not within the norm. The result is lower (4.93 mg/kg), which indicates a deficiency of the nitrate form of nitrogen or the soil may be acidic.

P_2O_5 (12 mg/kg): Not within the norm. The result is very low (12 mg/kg), which indicates a deficiency of phosphorus or the soil may be acidic.

K_2O (101 mg/kg): Not within the norm. The result is lower (101 mg/kg), which indicates a deficiency of potassium or the soil may be acidic.

Humus % (0.75%): None. Below (0.75%) indicates low organic matter.

5. Option-3 (0–30 cm)

$N\text{-}NH_4$ (7.52 mg/kg): None. Below (7.52 mg/kg) indicating ammonium nitrogen deficiency or acidic soil.

$N\text{-}NO_3$ (4.22 mg/kg): None. Below (4.22 mg/kg) indicating nitrate nitrogen deficiency or acidic soil.

P_2O_5 (19.7 mg/kg): None. Very low (19.7 mg/kg) indicating phosphorus deficiency or acidic soil.

K_2O (87 mg/kg): None. Below (87 mg/kg) indicating potassium deficiency or acidic soil.

Humus % (0.82%): The norm is absent. The result is lower (0.82%), which indicates a low level of organic matter.

6. Option-3 (30-60 cm)

$N\text{-}NH_4$ (8.12 mg / kg): The norm is absent. The result is lower (8.12 mg / kg), which indicates a deficiency of the ammonium form of nitrogen or the soil is acidic.

$N\text{-}NO_3$ (4.33 mg / kg): The norm is absent. The result is lower (4.33 mg / kg), which indicates a deficiency of the nitrate form of nitrogen or the soil is acidic.

P_2O_5 (20 mg / kg): The norm is absent. The result is very low (20 mg / kg), which indicates a deficiency of phosphorus or the soil is acidic.

K_2O (82 mg / kg): The norm is absent. The result is lower (82 mg / kg), which indicates a deficiency of potassium or the soil is acidic.

Humus % (0.76%): The norm is absent. The result is lower (0.76%), indicating a low level of organic matter.

Humus improves the soil structure, regulates water and air exchange processes, and stores nutrients for plants. According to the analyzed samples, the humus content is low, indicating a deficiency of organic matter in these soils. The humus content is 1.0-1.5%. The chemical composition of the soil plays an important role in the growth and development of plants. The content of nitrogen (N), phosphorus (P), potassium (K), and humus (organic matter) are some of the main factors determining soil fertility.

Conclusion:

Based on the above table, we can draw several conclusions and make the following recommendations: Analyze the dry matter in all soil samples, analyze the ammonium cation, nitrogen content, potassium and phosphorus content, which will allow us to determine the norm of minerals to be supplied to crops.

[1] Savich v I, Nafetdinov Sh Sh 2022 Genesis and fertility information and energy 1Assessment of soil volume 9, issue 7 (European Journal of Molecular and Clinical Medicine) p 9857-9860

[2] Hezhong D, Weijiang L, A. Egrinya E, Dongmei Z 2012 Effect of nitrogen level and yield and plant density on late-season leaf senescence of cotton in a saline field 126 (Field Crops Research Netherlands) p 137-144.

[3]Hafiza Artikova Sattorova Mahfuza Jumayev.J.J Prevent Salinization And Increase The Fertility Of Irrigated Sandy And Loamy Soil The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering (ISSN – 2689-1018) Published: March 11, 2021| Pages: 1-6 Doi:https://doi.org/10.37547/ tajabe/ Volume03Issue03-01

[4] Hafiza Artikova Sattorova Mahfuza Jumayev.J.J Jundishapur Journal of Microbiology Research Article Published online 2022 January Vol. 15, No.1 (2022) Development and Increase of Fertility of Irrigated Sandy and Loamy Soils of Bukhara Region

5. Jumayev.J.J, Zamira Atayeva Universum: chemistry and biology, #6 (108) June, 2023 Causes of soil degradation and measures to prevent it

6.Jumayev.J.J The Composition, Properties and Meliorative Situation of the Irrigated Soils in the Gijduvan District of the Bukhara Oasis ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF2022-2.889, 2023-5.384 ResearchBib IF: 8.848 / 2023 The multidisciplinary journal of science and technology VOLUME-3, ISSUE-5

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TARBIYACHI PEDAGOGLARNING KASBIY MA’NAVIYATINI YUKSALTIRISH VA ULARNING TA’LIM JARAYONIDAGI ROLI

Yuldashev Begzodjon Baxtiyorjon o‘g‘li
Ta’lim muassasasi: Xalqaro Nordik Universiteti Email: yuldashevbegzodjon0@gamil.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi pedagoglarning kasbiy ma’naviyati va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Pedagog shaxsining axloqiy qadriyatlari, kasbiy burchiga sadoqati va shaxsiy namunadorligi ta’lim sifati va tarbiyaviy samaradorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada kasbiy ma’naviyatni yuksaltirishning samarali yo‘llari, xususan, ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlar, psixologik treninglar, mentorlik tizimi va etika asosidagi yondashuvlar keltirilgan. Shuningdek, amaliy kuzatishlar asosida oliy ta’lim muassasalarida tarbiyachi pedagoglarning ijtimoiy ta’siri, talabalar bilan munosabatlari va kasbiy ma’naviy saviyasi baholangan. Yakunda tarbiyachi pedagoglarning kasbiy va axloqiy yetukligi ta’lim-tarbiya jarayonining sifatli va samarali bo‘lishida hal qiluvchi omil ekanligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy ma’naviyat, tarbiyachi pedagog, oliy ta’lim, tarbiyaviy jarayon, pedagogik etika, shaxsiy namunadorlik, ta’lim sifati, ma’naviy tarbiya, mentorlik, axloqiy qadriyatlar*

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida nafaqat ilmiy salohiyat, balki tarbiyaviy muhitning shakllanishi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda tarbiyachi pedagoglarning kasbiy ma’naviyatini yuksaltirish orqali ta’lim muassasalarida sog‘lom axloqiy muhitni yaratish muhim vazifa hisoblanadi.

Kasbiy ma’naviyat – bu pedagog shaxsining kasb faoliyatidagi axloqiy, ruhiy, ijtimoiy va intellektual tamoyillar majmuasi bo‘lib, u o‘zini jamiyat, talabalar va ta’lim muassasasi oldidagi mas’uliyatli shaxs sifatida anglashda namoyon bo‘ladi. Bu tushuncha nafaqat kasbga bo‘lgan sadoqat, balki unga bo‘lgan ruhiy bog‘liqlik, etik pozitsiya, ijtimoiy ong va insonparvarlik qadriyatlariga asoslangan munosabatni ham o‘z ichiga oladi.

Tarbiyachi pedagog uchun kasbiy ma’naviyat quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1-rasm.Tarbiyachi pedagog uchun kasbiy ma’naviyat ifodalovchi rasm

1.Axloqiy qadriyatlar tizimi – halollik, adolat, odob-axloq, empatiya, mehr-oqibat kabi ijtimoiy fazilatlar uning kasbiy faoliyatining ichki asosini tashkil qiladi.

2. Kasbga sadoqat – pedagog o‘z kasbini shunchaki ish emas, balki ijtimoiy vazifa va burch sifatida qabul qiladi; bu unga fidokorlik bilan, ijodkorlik bilan yondashish imkonini beradi.

3. Shaxsiy mas’uliyat – tarbiyachi pedagog o‘z xatti-harakatlari, nutqi, muomalasi, hatto tashqi ko‘rinishi bilan ham talabalarga namunadir. U o‘zining har bir ishida mas’uliyatli bo‘lishi zarurligini anglaydi.

4. Tarbiyaviy uslub – har bir tarbiyachi o‘ziga xos yondashuvga ega bo‘lib, bu uslub kasbiy ma’naviyat bilan uyg‘un bo‘lsa, u talabalar ongiga kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, hurmat va ishonchga asoslangan yondashuv orqali o‘qituvchi talabani faollikka undaydi, shaxsiy o‘sishiga hissa qo‘shadi.

Tarbiyachi pedagog aynan mana shu jihatlari bilan talabalarga namunali shaxs sifatida ko‘rinadi. U faqat bilim beruvchi emas, balki shaxsiy yetukligi, ruhiy barqarorligi, ma’naviy dunyosi bilan o‘z o‘quvchilariga ideal obraz bo‘lib xizmat qiladi. Talabalar bunday pedagogdan nafaqat ilm, balki hayotiy tajriba, odob, muloqot madaniyati, insoniy qadriyatlarni ham o‘rganadilar.

Shu sababli, kasbiy ma’naviyat – bu pedagoglik faoliyatining yuragi, uning mazmunini belgilovchi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Tarbiyachi pedagogning roli nafaqat darsdan tashqari tashkiliy ishlarda qatnashish bilan cheklanadi, balki u talabaning shaxs sifatida shakllanishi, uning ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan yetuk inson bo‘lib voyaga yetishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Chunki aynan tarbiyachi pedagog – bu yosh avlodga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi, ularning hayotiy yo‘nalishini, qadriyatlar tizimini, ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi shaxsdir.

Tarbiyachi pedagog:Talabaning ruhiy-axloqiy rivoji, ya’ni o‘zini anglash, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, axloqiy me’yorlarga mos yashash kabi muhim fazilatlarida yo‘naltiruvchi bo‘ladi.Talabaning ijtimoiy faolligi, ya’ni jamoa bilan ishlash, tashabbus ko‘rsatish, jamiyat hayotida ishtirok etish ko‘nikmalarini shakllantirishga hissa qo‘shadi.Kamol topayotgan shaxs sifatida talabaga e’tibor qaratib, uning individual ehtiyojlari, qiziqishlari, ijtimoiy muhitdagi holatini inobatga olib, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi.Ayniqsa, tarbiyachi pedagogning muloqot madaniyati, sabr-toqati, tinglash va tushunish ko‘nikmalari – talabaning ichki dunyosini tushunishga, unga ma’naviy tayanch bo‘lishga xizmat qiladi.

Bu rolni muvaffaqiyatli bajarish uchun tarbiyachi pedagog:

- har bir talaba bilan individual yondashuv asosida ishlashi,

• ishonchli, ijobiy munosabat o‘rnatishi,
• va eng muhimi, shaxsiy namunadorligi bilan tarbiya berishi zarur.

Tarbiyachi pedagog talabaga shunchaki ma’ruza qiluvchi emas, balki yashash, fikrlash, muomala qilish madaniyatini ko‘rsatib beruvchi real insoniy namunadir. U orqali talaba mehr-oqibat, mas’uliyat, halollik, ijtimoiy adolat, hamjihatlik kabi ma’naviy qadriyatlarni hayotiy misollar asosida anglab yetadi.

Shuning uchun ham tarbiyachi pedagogning roli ta’lim jarayonida bevosita ko‘rinmasa-da, tarbiya orqali yoshlarning shaxs sifatidagi shakllanishida sezilarli ta’sir kuchiga egadir. Bu rolni e’tibordan chetda qoldirish ta’limning bir tomonlama rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

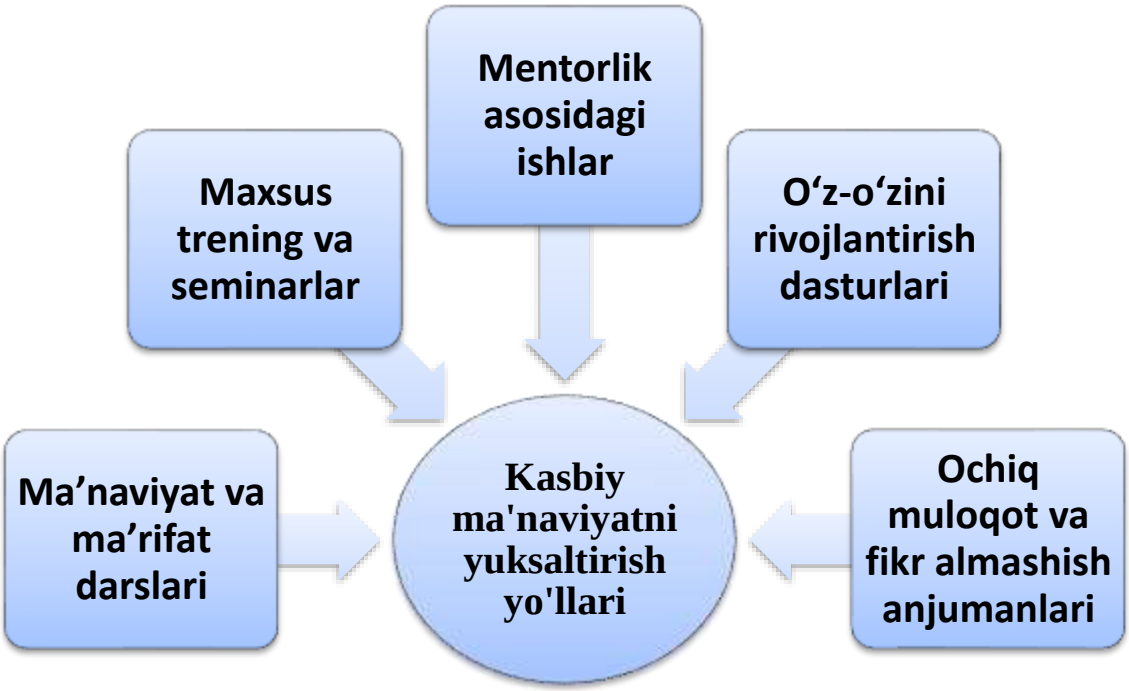

1.Ma’naviyat va ma’rifat darslari

Bu darslar pedagoglar va talabalar uchun umuminsoniy, milliy va ijtimoiy qadriyatlarni singdirish, axloqiy yetuklikni shakllantirishda asosiy vositalardan biridir. Tarbiyachi pedagoglar ushbu darslar orqali talabalarga insoniylik, adolat, halollik, vatanparvarlik kabi ma’naviy qadriyatlarni yetkazadi, o‘zlari esa bu darslar orqali o‘z ichki dunyolarini boyitadi.

2. Maxsus trening va seminarlar

Pedagoglar uchun tashkil etiladigan etika, kommunikatsiya madaniyati, stressni boshqarish, ijtimoiy-emotsional salohiyat kabi yo‘nalishlardagi seminarlar ularning kasbiy ma’naviy salohiyatini oshiradi. Treninglar orqali ular zamonaviy tarbiyaviy yondashuvlar, innovatsion metodikalar bilan tanishib, o‘z faoliyatlariga amaliy jihatdan tatbiq etadilar.

3. Mentorlik asosidagi ishlar

Katta tajribaga ega tarbiyachi pedagoglarning yosh mutaxassislarni shaxsiy namunasi, kasbiy tajribasi va maslahatlari orqali yo‘naltirishi kasbiy ma’naviyatni rivojlantirishda samarali usullardan biridir. Mentorlik o‘zaro o‘rganish, ma’naviy madaniyatni uzatish va jamoaviy ruhni kuchaytirishga xizmat qiladi.

4. O‘z-o‘zini rivojlantirish dasturlari

Har bir pedagog o‘zining ichki motivatsiyasi, kasbiy qiziqishi va intilishlari asosida mustaqil rivojlanish yo‘liga ham ega bo‘lishi zarur. Kitob mutolaasi, ilmiy maqola yozish, xalqaro tajribalarni o‘rganish, yangi kompetensiyalarni egallash – bularning barchasi kasbiy ma’naviyatni boyitadi. Bu orqali pedagog o‘zining shaxsiy axloqiy pozitsiyasini mustahkamlaydi.

5. Ochiq muloqot va fikr almashish anjumanlari

Pedagoglar o‘rtasida doimiy tarzda o‘tkaziladigan ochiq muloqotlar, kasbiy davra suhbatlari, “ma’naviyat soatlari” kabi anjumanlar ularning o‘zaro tajriba almashishi, dolzarb tarbiyaviy masalalarni muhokama qilish va kasbiy ma’naviy birdamlikni kuchaytirish imkonini beradi. Bu jarayonlar ijtimoiy muhitda ishonchli, mas’uliyatli va ongli pedagoglar jamoasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Oliy ta’lim muassasalarida olib borilgan amaliy kuzatishlar va so‘rovnoma asosidagi tahliliy ishlovlar shuni ko‘rsatmoqdaki, kasbiy ma’naviyati yuqori bo‘lgan tarbiyachi pedagoglar o‘z faoliyatlarida bir necha yo‘nalishda boshqalarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo‘lgan. Bunday pedagoglar nafaqat o‘z ishiga sadoqatli va mas’uliyatli yondashadi, balki ijtimoiy ishonch, talabalar hurmati, hamkasblar e’tirofi kabi omillar bilan ajralib turadi.

Ijtimoiy ishonch darajasi yuqori bo‘ladi.Talabalar, ota-onalar va jamoa a’zolari ular bilan erkin muloqot qiladi, maslahatlarga suyanadi, muhim tarbiyaviy muammolarni aynan ana shunday pedagoglar bilan hal qilishga intiladi.Talabalarning hurmatini qozonadi.Bunday pedagoglar o‘zlarining odilona yondashuvi, halolligi, axloqiy yetukligi bilan talabalar nazarida nafaqat ustoz, balki hayotiy namunaga aylanishadi. Ular faqat ma’ruza o‘qimaydi – ular talabaning ruhiy olami, axloqiy yo‘nalishi bilan ishlaydi.Samarali tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega bo‘ladi.Ularning bergan tarbiyasi ko‘proq ichki motivatsiyaga asoslanadi. Sababi, talabalar ular bilan bog‘liq tarbiyaviy fikrlarni chin dildan qabul qiladi. Ularning so‘zlari faqat ko‘rsatma emas, balki amaliy hayotda kuzatilgan namuna sifatida qabul qilinadi.

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, bunday pedagoglar nafaqat darsdan tashqari faoliyatlarda, balki talabalar hayotiy muammolarida, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlashda ham faol ishtirokchilar hurmatini va samarali tarbiyaviy ta’sir kuchini qozona olgan.

Xulosa

Tarbiyachi pedagoglarning kasbiy ma’naviyatini yuksaltirish – bu jarayon faqatgina ularning shaxsiy va kasbiy kamolotini emas, balki butun oliy ta’lim muassasasida sog‘lom psixologik muhit va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagogning kasbiy ma’naviyati yuksak bo‘lsa, u o‘z faoliyatida nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlar uchun axloqiy-ruhiy tayanch, hayotiy yo‘l ko‘rsatkichiga aylanadi. Bunday pedagoglar ta’lim muassasasi jamoasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllanishiga, o‘zaro hurmat, mas’uliyat va hamkorlik madaniyatining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Bundan tashqari, kasbiy ma’naviyati yuksak bo‘lgan tarbiyachi pedagoglar talabalarning shaxsiy va ijtimoiy kamolotiga ijobiy ta’sir o‘tkazadi, ularni halollik, odillik, ezgulik kabi qadriyatlar asosida tarbiyalaydi. Bu esa ta’lim sifatining nafaqat bilim darajasida, balki axloqiy va ma’naviy jihatdan ham yuksalishini ta’minlaydi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch”. — T.: Ma’naviyat, 2008.
2. Xodjiahmedov N.H., Qodirovna T.M. "Pedagogik mahorat". — T.: TDPU, 2019.
3. Turaqulov E., Nurmurodova D. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. — T.: Fan va texnologiya, 2020.
4. Soliyev A. “Ma’naviyat asoslari”. — T.: O‘zbekiston, 2016.
5. G‘.Yo‘ldoshev, A.Qahhorov. “Pedagogik mahorat va kommunikatsiya”. — T.: 2021.
6. Yuldashev, B. (2024). Nodavlat ta’lim tashkilotlarida ma’naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltirish. Nordic_Press, 3(0003).
7. Yuldashev, B. (2024). MAKTAB TASHKILOTLARINI BOSHQARISHDA DIREKTOR O’RINBOSARLARNING KASBIY MA’NAVIYATINI YUKSALTIRISH. Nordic_Press, 3(0003).

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Акрам Хашимов
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси

Аннотация: *Хорижлик ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни таъминлашнинг методологик асослари илмий жиҳатдан тадқиқ қилинди. Банк молиявий барқарорлигини таъминлашда юридик ва жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар бўйича шакллантирилган захиралар уларга ажратилган кредитлар бўйича шакллантирилган захира миқдорига чегара белгилаш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар шакллантирилган.*

Калит сўзлар: *Тижорат банклари, банк тизими, молия хизматлари, трансформатсия, чаканахизмат.*

Аннотация: *Финансовая устойчивость коммерческих банков и методологические основы ее поддержания были научно исследованы зарубежными и отечественными экономистами. В целях обеспечения финансовой устойчивости банка, резервов, формируемых по кредитам, выданным юридическим и физическим лицам, сформулированы научные предложения и практические рекомендации по установлению лимита размера резервов, формируемых по кредитам, выданным им.*

Ключевые слова: *коммерческие банки, банковская система, финансовые услуги, трансформация, розничное обслуживание.*

Abstract: *The financial stability of commercial banks and the methodological basis of its maintenance were scientifically researched by foreign and domestic economists. In order to ensure the financial stability of the bank, the reserves formed on the loans allocated to legal entities and individuals have been formulated scientific proposal and practical recommendations on setting a limit to the amount of reserves formed on the loans allocated to them.*

Keywords: *Commercial banks, banking system, financial services, transformation, retail service.*

КИРИШ

Банкнинг ўз капитали банк фаолиятининг энг муким асоси бўлиб, у банкни ташкил қилишда хужалик ва молиявий фаолиятни молиялаштириш манбаи кисобланади. Келажакда банк капитали ривожланишни таъминлайди, рискларни

қоплаш манбаи сифатида ишлайди. Банкларнинг ўз капитали банк сектори барқарорлигини ва унинг ривожланишини таъминлайди.

Банкнинг ўз капитали бу банкни ташкил этиш жараёнида шаклланган ва кейинчалик ички ва ташки манбалар кисобидан тулдириладиган капиталдир. Банк капиталининг асосий функсиялари одатда кимоя, операцион ва тартибга солиш функсиялари билан ажралиб туради.

Таҳлил ва натижалар

Банклар ва бошка кредит ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда ўз капиталининг киймати ушбу молия институтларининг юқотишлари айнан капитал кисобига қопланиши лозимлиги билан белгиланади. Кўзда тутилмаган юқотишларни қоплаш учун етарли бўлган капиталнинг мавжудлиги кредит ташкилотларига нокулай вазиятда тулов кобилиятини саклаб колиш, омонатчилар ва бошка кредиторлар олдидаги мажбуриятларини бажариш имконини беради.

Аммо банк амалиётида барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ айрим муаммолар канўзгача сакланиб колинмокда. Ана шундай муаммолардан бири банк капитал базасининг мустаҳкам эмаслиги, капиталнинг диверсификатсия даражасининг юқори эмаслиги ва капитални бошқариш самарадорлиги сифатининг пастлиги кисобланади. Хусусан, банк капитали таркибида қўшимча капиталнинг улуши никоятда паст бўлиб, жами капиталга нисбатан охирги йилларда ўртача 1 фоизни ташкил этади. Қўшимча капитал банкларнинг умумий капиталини қисқа вакт ичида кўпайтириш имконини берадиган, банк фаолиятини ривожлантиришда арзон ресурс, актив операцияларни амалга оширишда барқарор молиялаштириш манбаи уисобланишини эътиборга олсак, мазкур ҳолат банк капиталини бошқариш билан боғлиқ муаммолар мавжудлигидан далолат беради.

Банк капитали банкнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлайди, йўзага келиши мумкин бўлган юқотишларни қоплаш учун кулланилади, шунингдек, банк фаолиятининг молиявий асоси ва ресурслар манбасини ташкил қилади.

Банк капиталини бошқаришнинг мақсадлари куйидагилардан иборат бўлади:

рискларни қоплаш учун капитал етарлилигини таъминлаш;

мақсадли капитал етарлилиги коеффитсиентини белгилаш ва унга риоя қилиш;

банк акциядорлари учун зарур бўлган капитал рентабеллигини таъминлаш;

банк капиталидан самарали фойдаланиш учун ресурсларни таксимлаш; инқироз вазиятида капиталнинг етарлилигини таъминлаш.

3. Жадвал Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари капиталининг таркиби,фоизда

Кўрсаткичлар	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Устав капитали	73,7	82,1	76,5	77,2	75,2
қўшимча капитал	0,3	0,3	0,7	1,0	1,3
Захира капитали	11,0	7,5	8,9	11,9	9,2
Таксимланмаган фойда	14,9	10,1	13,8	9,9	14,3
Жами капитал	100	100,0	100	100	100

Республикамиз банк тизими капитал базасини таулил қиладиган бўлсак, устав капитали мутлак катта улушга эга бўлиб, таулил қилинган даврда 70 фоиздан юқори. Қўшимча капиталнинг улуши эса деярли сезиларсиз ауамиятга эга бўлиб, 0,3-1,3 фоизни ташкил қилади. Ушбу уолат банк тизими капитал базаси заиф эканлигидан ва қўшимча капитал даражасини ошириш лозимлигини англатади.

Мазкур муаммони банкларда чегирмалардан сунг И даражали капиталнинг учдан бир кисмидан ошмаган миқдорда аралаш турдаги мажбуриятлар асосида қўшимча капитали уажмини 15 фоизга ошириш орқали уал қилиш мумкин.

Банк капитали банкнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлайди, йўзага келиши мумкин бўлган юқотишларни қоплаш учун кулланилади, шунингдек, банк фаолиятининг молиявий асоси ва ресурслар манбасини ташкил қилади.

Банк капиталини бошқаришнинг мақсадлари куйидагилардан иборат бўлади:

рискларни қоплаш учун капитал етарлилигини таъминлаш;

мақсадли капитал етарлилиги коеффитсиентини белгилаш ва унга риоя қилиш;

банк акциядорлари учун зарур бўлган капитал рентабеллигини таъминлаш;

банк капиталидан самарали фойдаланиш учун ресурсларни таксимлаш; инқироз вазиятида капиталнинг етарлилигини таъминлаш.

Банк капиталини тўғри бошқариш ва такисмлаш банкларда молиявий ресурсларга бўлган эх,тиёжни пасайтиради, банк ҳаражатларини камайтириш имконини берганлиги боис банкнинг даромадлари кўпайишини таъминлайди, молиявий барқарорлигини оширишга ёрдам беради. Бу эса ўз навбатида, банкнинг рентабеллик кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, капитални тўғри бошқариш банкларда рискларни олдини олиш имкониятини беради. Банк рисклари барқарорликка тўғридан тўғри таъсир этувчи асосий омиллардан биридир. Банк капиталини самарали бошқариш доирасида куйидагиларни амалга оширади:

капитални режалаштириш;

капитал кийматини бошқариш;

меъёрий капитал билан операциялар;

капитални таксимлаш;

капитал етарлилигини мониторинг қилиш ва бах,олаш; капитал етарлилигини стрес-тестдан утказиш;

капитал етарлилигини таъминлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

капитал бўйича Ҳисоботларни тайёрлаш ва доимий назоратни амалга ошириш.

Банклар капитал базаси барқарорлигини таъминлашда мавжуд иқтисодий-молиявий вазиятни, банк тизимидаги мавжуд рискларни ва молиявий ҳолатидан келиб чиқиб, капитал етарлилиги коеффитсиентини ошириш мақсадга мувофиқдир. Мазкур рисклар муаммоли кредитлар суммасининг йириклиги, банклар фаолиятида зарарнинг вужудга келиши, активлар риск даражасининг усиши, фоиз ставкалари бўйича номутаносибликнинг йўзага келиши кабиларни ўз ичига олади.

Банк тизими барқарорлигини таъминлашдаги яна бир асосий муаммолардан бири банк тизими ликвидлилиги кўрсаткичининг барқарор эмаслиги ва катта диапазонда ўзгариши ҳисобланади. Ушбу ҳолат банк тизими ликвидлилигини бошқаришда муаммолар борлигини кўрсатади.

Банк тизимининг асосий барқарорлик кўрсаткичларидан бири бу ликвидлилик кўрсаткичлари ҳисобланади. Банк ликвидлилиги банк активлар усишини молиялаштириши ва кўзда тутилмаган (номакбўл) юқотишларсиз мажбуриятларининг ўз вактида бажарилишини таъминлашни билдиради.

Ликвидлиликни бошқариш банкнинг актив, пассив ва рискларни бошқаришда асосий жараён ҳисобланади.

Банклар ҳар йили ликвидлиликни бошқариш сиёсатини ишлаб чиқади. Мазкур хужжат банк ликвидлилигини бошқаришнинг мақсади, вазифалари, тамойиллари, ликвидлиликни бошқариш жараёнини ташкиллаштириш ва функсияларини белгилайдиган ҳамда банк ликвидлилигини самарали бошқаришга доир кўрсатмалар билан таъминлайдиган ва банкнинг таркибий тўзилмалари фаолиятини мувофиқлаштирадиган хужжатдир.

Ликвидлилик сиёсатининг асосий мақсади банк фаолиятини ташкиллаштирган ҳолда мижозлар ва кредиторларнинг олдида бўлган жорий мажбуриятларини ўз вактида ва тулик бажариш ҳамда мавжуд бўлган ресурслардан самарали, юқори даражада фойдаланилган ҳолда мижозларни кредит ресурслари билан таъминлаш, шунингдек амалдаги қонунчилик, Ўзбекистан Республикаси Марказий банки ва халқаро молия институтлари томонидан ўрнатилган нормативларга риоя қилиш ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Националные банковские системы. Учебник. Под ред. проф. В.И. Рыбина.-М.: Инфра-М, 2010. –С.49.

34. Нестеренко Е.К. Консепсия модернизации кредитной деятелности коммерческого банка. – Саратов: СГСЕУ, 2005. – С. 37-38.

35. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. Москва. 2010 – С. 6.

36. Норт Д. Институты, институционалные изменения и функсионирование экономики. Пер. с англ. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – С. 68.

37. Ожегов С.И.,Шведова Н.Ю. Толковый словар русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/ РАН. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. 4-е изд., доп. и перераб. М.: Азбуковник, 1999. с. 841.

38. Организация деятелности сентралного банка: учебник / Г.Г.Фетисов, О.И.Лаврушин, И.Д.Мамонова.-М.: КНОРУС, 2006. -С.367

39. Овчинникова Н.Э. Адаптивная устойчивост банковской системы в условиях глобалной финансовой нестабилности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Орел. -2014. -23 стр

40. Папин Д.С. Финансовая устойчивост предприятий как фактор

стабилизации банковской системы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва. -2006. -18 стр.

41. Полфреман Д., Форд Ф.Основы банковского дела.-М.:Инфра -М, 1996. - С- 63-67.

42. Риск-менеджмент в коммерческом банке: монография / коллектив авторов; под ред. И.В.Ларионовой.-М.:КНОРУС,2014.-456 с

43. Ротбард М. История денежного обращения и банковское дело в США. Пер. с англ. – М.: Дело, 2012.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Акрам Хашимов
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси

Аннотация: *Хорижлик ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни таъминлашнинг методологик асослари илмий жиҳатдан тадқиқ қилинди. Банк молиявий барқарорлигини таъминлашда юридик ва жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар бўйича шакллантирилган захиралар уларга ажратилган кредитлар бўйича шакллантирилган захира миқдорига чегара белгилаш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар шакллантирилган.*

Калит сўзлар:*Тижорат банклари, банк тизими, молия хизматлари, трансформатсия, чаканахизмат.*

Аннотация: *Финансовая устойчивость коммерческих банков и методологические основы ее поддержания были научно исследованы зарубежными и отечественными экономистами. В целях обеспечения финансовой устойчивости банка, резервов, формируемых по кредитам, выданным юридическим и физическим лицам, сформулированы научные предложения и практические рекомендации по установлению лимита размера резервов, формируемых по кредитам, выданным им.*

Ключевые слова: *коммерческие банки, банковская система, финансовые услуги, трансформация, розничное обслуживание.*

Abstract: *The financial stability of commercial banks and the methodological basis of its maintenance were scientifically researched by foreign and domestic economists. In order to ensure the financial stability of the bank, the reserves formed on the loans allocated to legal entities and individuals have been formulated scientific proposal and practical recommendations on setting a limit to the amount of reserves formed on the loans allocated to them.*

Keywords: *Commercial banks, banking system, financial services, transformation, retail service.*

Банкнинг ўз капитали банк фаолиятининг энг муким асоси бўлиб, у банкни ташкил қилишда хужалик ва молиявий фаолиятни молиялаштириш манбаи кисобланади. Келажакда банк капитали ривожланишни таъминлайди, рискларни қоплаш манбаи сифатида ишлайди. Банкларнинг ўз капитали банк сектори барқарорлигини ва унинг ривожланишини таъминлайди.

Банкнинг ўз капитали бу банкни ташкил этиш жараёнида шаклланган ва кейинчалик ички ва ташки манбалар кисобидан тулдириладиган капиталдир. Банк капиталининг асосий функсиялари одатда кимоя, операцион ва тартибга солиш функсиялари билан ажралиб туради.

Банклар ва бошка кредит ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда ўз капиталининг киймати ушбу молия институтларининг юқотишлари айнан капитал кисобига қопланиши лозимлиги билан белгиланади. Кўзда тутилмаган юқотишларни қоплаш учун етарли бўлган капиталнинг мавжудлиги кредит ташкилотларига нокулай вазиятда тулов кобилиятини саклаб колиш, омонатчилар ва бошка кредиторлар олдидаги мажбуриятларини бажариш имконини беради.

Аммо банк амалиётида барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ айрим муаммолар канўзгача сакланиб колинмокда. Ана шундай муаммолардан бири банк капитал базасининг мустаҳкам эмаслиги, капиталнинг диверсификатсия даражасининг юқори эмаслиги ва капитални бошқариш самарадорлиги сифатининг пастлиги кисобланади. Хусусан, банк капитали таркибида қўшимча капиталнинг улуши никоятда паст бўлиб, жами капиталга нисбатан охирги йилларда ўртача 1 фоизни ташкил этади. Қўшимча капитал банкларнинг умумий капиталини қисқа вакт ичида кўпайтириш имконини берадиган, банк фаолиятини ривожлантиришда арзон ресурс, актив операцияларни амалга оширишда барқарор молиялаштириш манбаи уисобланишини эътиборга олсак, мазкур ҳолат банк капиталини бошқариш билан боғлиқ муаммолар мавжудлигидан далолат беради.

Банк капитали банкнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлайди, йўзага келиши мумкин бўлган юқотишларни қоплаш учун кулланилади, шунингдек, банк фаолиятининг молиявий асоси ва ресурслар манбасини ташкил қилади.

Банк капиталини бошқаришнинг мақсадлари куйидагилардан иборат бўлади:

рискларни қоплаш учун капитал етарлилигини таъминлаш;

мақсадли капитал етарлилиги коеффитсиентини белгилаш ва унга риоя қилиш;

банк акциядорлари учун зарур бўлган капитал рентабеллигини таъминлаш;

банк капиталидан самарали фойдаланиш учун ресурсларни таксимлаш; инқироз вазиятида капиталнинг етарлилигини таъминлаш.

4. жадвал

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари капиталининг таркиби, фоизда

Кўрсаткичлар	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Устав капитали	73,7	82,1	76,5	77,2	75,2
қўшимча капитал	0,3	0,3	0,7	1,0	1,3
Захира капитали	11,0	7,5	8,9	11,9	9,2
Таксимланмаган фойда	14,9	10,1	13,8	9,9	14,3
Жами капитал	100	100,0	100	100	100

Банк капитали банкнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлайди, йўзага келиши мумкин бўлган юқотишларни қоплаш учун кулланилади, шунингдек, банк фаолиятининг молиявий асоси ва ресурслар манбасини ташкил қилади.

Банк капиталини бошқаришнинг мақсадлари куйидагилардан иборат бўлади:

рискларни қоплаш учун капитал етарлилигини таъминлаш;

мақсадли капитал етарлилиги коеффитсиентини белгилаш ва унга риоя қилиш;

банк акциядорлари учун зарур бўлган капитал рентабеллигини таъминлаш;

банк капиталидан самарали фойдаланиш учун ресурсларни таксимлаш; инқироз вазиятида капиталнинг етарлилигини таъминлаш.

Банк капиталини тўғри бошқариш ва такисмлаш банкларда молиявий ресурсларга бўлган эх,тиёжни пасайтиради, банк ҳаражатларини камайтириш имконини берганлиги боис банкнинг даромадлари кўпайишини таъминлайди, молиявий барқарорлигини оширишга ёрдам беради. Бу эса ўз навбатида, банкнинг рентабеллик кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, капитални тўғри бошқариш банкларда рискларни олдини олиш имкониятини беради. Банк рисклари барқарорликка тўғридан тўғри таъсир этувчи асосий омиллардан биридир. Банк капиталини самарали бошқариш доирасида куйидагиларни амалга оширади:

капитални режалаштириш;

капитал кийматини бошқариш;

меъёрий капитал билан операциялар;

капитални таксимлаш;

капитал етарлилигини мониторинг қилиш ва бах,олаш; капитал етарлилигини стрес-тестдан утказиш;

капитал етарлилигини таъминлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

капитал бўйича Ҳисоботларни тайёрлаш ва доимий назоратни амалга ошириш.

Банклар капитал базаси барқарорлигини таъминлашда мавжуд иқтисодий-молиявий вазиятни, банк тизимидаги мавжуд рискларни ва молиявий ҳолатидан келиб чиқиб, капитал етарлилиги коеффитсиентини ошириш мақсадга мувофиқдир. Мазкур рисклар муаммоли кредитлар суммасининг йириклиги, банклар фаолиятида зарарнинг вужудга келиши, активлар риск даражасининг усиши, фоиз ставкалари бўйича номутаносибликнинг йўзага келиши кабиларни ўз ичига олади.

Банк тизими барқарорлигини таъминлашдаги яна бир асосий муаммолардан бири банк тизими ликвидлилиги кўрсаткичининг барқарор эмаслиги ва катта диапазонда ўзгариши ҳисобланади. Ушбу ҳолат банк тизими ликвидлилигини бошқаришда муаммолар борлигини кўрсатади.

Банк тизимининг асосий барқарорлик кўрсаткичларидан бири бу ликвидлилик кўрсаткичлари ҳисобланади. Банк ликвидлилиги банк активлар усишини молиялаштириши ва кўзда тутилмаган (номакбўл) юқотишларсиз мажбуриятларининг ўз вактида бажарилишини таъминлашни билдиради. Ликвидлиликни бошқариш банкнинг актив, пассив ва рискларни бошқаришда асосий жараён ҳисобланади.

Банклар ҳар йили ликвидлиликни бошқариш сиёсатини ишлаб чиқади. Мазкур хужжат банк ликвидлилигини бошқаришнинг мақсади, вазифалари, тамойиллари, ликвидлиликни бошқариш жараёнини ташкиллаштириш ва функсияларини белгилайдиган ҳамда банк ликвидлилигини самарали бошқаришга доир кўрсатмалар билан таъминлайдиган ва банкнинг таркибий тўзилмалари фаолиятини мувофиқлаштирадиган хужжатдир.

Ликвидлилик сиёсатининг асосий мақсади банк фаолиятини ташкиллаштирган ҳолда мижозлар ва кредиторларнинг олдида бўлган жорий мажбуриятларини ўз вактида ва тулик бажариш ҳамда мавжуд бўлган ресурслардан самарали, юқори даражада фойдаланилган ҳолда мижозларни кредит ресурслари билан таъминлаш, шунингдек амалдаги қонунчилик,

Ўзбекистан Республикаси Марказий банки ва халқаро молия институтлари томонидан ўрнатилган нормативларга риоя қилиш ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Националные банковские системы. Учебник. Под ред. проф. В.И. Рыбина.- М.: Инфра-М, 2010. –С.49.

34. Нестеренко Е.К. Консепсия модернизации кредитной деятелности коммерческого банка. – Саратов: СГСЕУ, 2005. – С. 37-38.

35. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. Москва. 2010 – С. 6.

36. Норт Д. Институты, институционалные изменения и функсионирование экономики. Пер. с англ. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – С. 68.

TOKDA UCHRAYDIGAN KASALLIKLAR UNING HOSILDORLIKGA TA'SIRI VA QARSHI KURASH CHORA TADBIRLARI.

Razakova Ro'zigul Abdug'affor qizi
TerDMAU assistenti
Mamanazarova Maqsuda O'razaliyevna
TerDMAU assistenti
Mustafoyeva Zubayda Qayum qizi
TerDMAU talabasi

Anotatsiya: *Ushbu maqolada kasallikning o'simliklarga yetkazadigan zarari natijasida o'simliklarda kechadigan jarayonlar ,ushbu kechadigan jarayonlarning o'simlik o'sishi ,rivojlanishi va hosil siftiga ta'siri ularga qarshi kurash choralari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Zang kasalligi, uzum, hosil, o'simlik, mikroorganizim, meva, proflaktika, qarshi kurash barg, novda.*

Аннотация: *В статье рассматриваются процессы, происходящие в растениях в результате поражения болезнью, влияние этих процессов на рост, развитие растений и качество урожая, а также меры борьбы с ними.*

Ключевые слова: *Ржавчина, виноград, урожай, растение, микроорганизм, плод, профилактика, контроль лист, ветвь*

KIRISH

Tok kasalliklarga beriluvchan bo'lib, ular orasida: oidium, ya'ni un shudring, antraknoz, serkosporioz, qora chirish, bakterial rak va xloroz kasalliklari ko'p uchraydi.

Un-shudring-oidium. Kasallik qo'zg'atuvchi - Uncinula necator, Erysphales tartibi, konidiyali fazasi Oidium tuckeri deb nomlanadi. Oidium Markaziy Osiyo respublikalarida tok o'simligi zangini, mevasini, bargini zaradaydi. Kasallangan o'simlik qismlari oq, kulrang-qo'ng'ir rang bilan qoplanib, mitseliy va konidiyalar bilan o'ralgan bo'ladi . Kasallikning dastlabki belgilari yosh novdalarda hosil bo'ladi. Zamburug' mitseliysi asosan barg va kurtaklar orasida hosil bo'ladi. Ular kasallikning tarqalishida manba bo'lib hisoblanadi. Novdada erta bahordan gullashgacha yoki gullagandan keyin mitseliy hosil bo'ladi. Keyinchalik kasallik mevani, novdani va bargni zararlaydi. Kasallik erta namoyon bo'lganda, mevalar o'si-hdan to'xtaydi, qurib qolsa da, tushib ketmaydi [5]. Kasallik kech namoyon bo'lganda kasallangan mevalar yorilib ketib, urug'i ochilib qoladi. Kuzda nam ko'payib ketsa, meva chiriy boshlaydi. Novdalarda oqish-unsimon g'ubor hosil qiladi, g'ubor ostida jigarrang- qoramtir dog' hosil bo'ladi. Bunday novdalar yaxshi yog' ochlashmaydi, ulami

tezda sovuq uradi, kelgusi yili hosil yaxshi bo'lmaydi. Barglaming har ikki tomonida oqish g'ubor hosil bo'lib, keyinchalik u qo'ng'ir rangga kiradi. Oq muskat, Toifi navlari bu kasallikka beriluvchan bo'ladi. Kasallik 70% namlikda tez rivojlanadi, kasallik qo'zg'atuvchining mitseliysi 11-12°C da o'sa boshlaydi, 18 25°C da esa tez rivojlanadi. Kasallangan novda va kurtak po'stida joylashadigan mitseliy infeksiya manbayi hisoblanadi. Qarshi kurash choralari: erta bahorda, kurtaklar ochilguncha tokka ohak - oltingugurt eritmasi bilan ishlov berish, fungitsidlar bilan 3-4 marta (3-4 ta barg hosil qilguncha, gullagandan keyin, yosh meva hosil oltingugurt kukuni bilan 20-25 kg/ga miqdorda, kolloid oltingugurt bilan 9-12 kg/ga miqdorda, Topsin-M bilan 1-1,5 kg/ga, Benlayt bilan 1,5 kg/ga miqdorda ishlov berish kerak; agrotexnika tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazish, begona o'tlarga qarshi kurash, xomtok, novda bog'lash, sog'lom o'simliklardan ko'chat tayyorlash va chidamli navlarni yetishtirish zarur[3].

Serkosporioz kasalligi. Kasallik qo'zg'atuvchi - Cercospora vilis yoh Cercospora roesleri zamburug'i bo'lib, kasallik asosan barg, novdalarni, mevabandi va mevani zararlaydi. Kasallikning belgisi - barglarning orqa tomonida yashil-binafsha rangdagi yumaloq nuqtalar hosil bo'}adi. Kasallangan mevabandi qurib qoladi va mevasi to'kilib ketadi. Uzum mevasi yashilligida quriydi. Kasallik qo'zg'atuvchi konidiyalar shaklida qurib qolgan barglarda saqlanadi [1].

Oq chirish kasalligi. Kasallik qo'zg'atuvchi Takomillashgan zamburug'lar sinfi vakili - Coniothyrium diplodiella bo'lib, konidiyali va sklerotsiyli bosqichlarda rivojlanadi. Konidiyalar piknidiyalarda hosil bo'lib, ular mevada rivojlanadi. Havo quruq bo'lganda mevada sklerosiylar hosil qiladi. O'simliklarning bargi, poyasi, novdasini zararlaydi. Mevalarning mexanik zararlanishidan kasallik kelib chiqadi. Ularda dastlab sariq, keyin

ko'k-qo'ng'ir dog'lar paydo bo'ladi. Mevalar po'stida ko'p miqdorda piknidiyalar hosil bo'lib, ularda hosil bo'lgan piknidiyasporalar sog'lom mevalarni zararlaydi[5]. Kasallik qo'zg'atuvchi tuproqda qishlaydi. Kasallikka qarshi kurash choralari: tokzorlarni chuqur haydash, o'simliklarga bordo suyuqligi bilan (3-4%) ishlov berish, novdalami bog'lash, xomtok qilish va qirqish ishlarini o'z vaqtida o'tkazish, chidamli navlami yetishtirishdan iborat.

Antraknoz kasalligi. Bu kasallik tokning barcha yer usti a'zolarini, ayniqsa novdasini qattiq zararlaydi. Kasallangan novdalaming parenxima to'qimalari kuchli zararlanib, yog'ochlikning o'tkazuvchi naychalari sog'lom bo'ladi. Kasallangan novdalar qo'ng'ir dog' hosil qilib, chuqur yaraga aylanadi. Novdalar qorayib rivojlanmaydi, buralib ayrim joylarida qavariq yuza hosil bo'ladi. Barlardagi to'q jigarrangdagi uchburchak dog'lar to'qimalami nobud qilib, ulaming to'kilib ketishiga sabab bo'ladi. Barg bandi va tomirlarida ham yara hosil bo'ladi. To'pgul va mevalar zararlanganda, ular tez to'kilib ketadi [5]. Kasallik qo'zg'atuvchi Gloeosporium ampelophagum Sace. zamburug'i bo'lib, Melanconiales tarkibiga kiradi. Kasallik qo'zg'atuvchi vegetatsiyasi davomida konidiya hosil qilib ko'payadi. Konidiyalar zararlangan joyda qo'ng'ir rangdagi yostiqchalarda hosil bo'lib, vegetatsiya oxirida sklerosiylarga aylanadi. Erta bahorda ulardan yangi konidiyalar hosil bo'ladi. Antraknoz kasalligi issiq nam havoda tez rivojlanadi. Masalan, yomg'ir yog'gan vaqtda 24-30°C da kasallik qo'zg'atuvchining inkubatsiya davri 3--4 kun davom etadi. Respublikamiz sharoitida antraknoz kasalligi tok vegetatsiyasining birinchi yarmida, ayniqsa gullash davrida katta zarar yetkazadi. Kasallikka qarshi kurash choralari: qalamcha tayyorlashda sog'lom o'simliklardan foydalanish, agrotexnika tadbirlaridan: 0' simliklaming aeratsiya holatini hisobga olgan holda xomtok qilish, shakl berish maqsadga muvofiq, kasallik belgisi bo'lgan novdalami yig'ishtirib olib, yoqib tashlash kerak. Kimyoviy kurash maqsadida erta bahorda yoki kech kuzda 3% Ii nitrofen eritmasini purkash kerak; vegetatsiya davrida 1 % Ii bordo suyuqligi bilan 0,3% Ii mis xlorid, 0,4% Ii sinab, 50% Ii eruvchan oltingugurt eritmasidan foydalanib, 2-3 marta ishlov beriladi. Kasallikka Saperavi, Risling navlari chidamli hisoblanad [2].

Soxta un-shudring kasalligi. Kasallik qo'zg'atuvchi Fikomitsetlar sinfi vakili Plasmopara viticola zamburug'i bo'lib, parazit konidiyali va jinsiy (oospora) bosqichida rivojlanadi. Konidiya hosil bo'lishi o'simliklarning zararlangan qismida oq rangdagi mog'or hosil qilishdan boshlanadi. Mog'or tarmoqIangan konidiyaband-Iardan iborat bo'lib, vegetatsiya davomida bir hujayrali, ovalsimon, rangsiz konidiyalar hosil qiladi. Kuzga borib, o'simliklaming zararlangan qismida qishlovchi oosporalar hosil qiladi. Bahor faslida oosporalar o'sib, makrokonidiyalar hosil qiladi. Ular o'sib, zoosporaga aylanadi. Zoosporalar suv tomchisi bilan barglar yuzasiga tushib, yostiqchalar orqali o'simlikni zararlaydi. Kasallik belgilari: o'simliklaming barcha yer usti a'zolarini, bargini, novdasini, g'unchasini, gul va mevasini zararlaydi. Zararlangan barglar yuzasida dastlab burchakli yumaloq dog'lar hosil qiladi. Nam havoda barglaming orqa tomonida oq mog'or hosil bo'ladi. Old tomoni jigar, qo'ng'ir rangga kiradi. Tokning boshqa qismlari zararlanganda, ular ham oqish dog' bilan qoplanib, keyin qurib qoladi. Zararlangan mevalarda ko'kish botiq dog'lar paydo bo'lib, ular to'kilib ketadi [4] Kasallikka qarshi kurash choralari: Amerika-Yevropa duragaylari: Rkasiteli, Matrassa, Saperavi kabi navlar kasallikka chidamli hisoblanadi. Sog'lom o'simliklardan qalamcha tayyorlash, o'simliklar qoldig'idagi oosporalarga qarshi 3% Ii nitro fen bilan ishlov berish kerak.

Un-shudring kasalligi

Kurash choralari. Tok kasalliklariga qarshi kurash choralari. YAngi tokzorlarni tash-kil etishda joy tepalik quruqrog‘ erlardan tanlanishi kerak; Ko‘chat uchun qa-lamchalar antraknoz kasalligi bilan zararlanmagan tok novdalaridan tayyor-lanishi shart; Toklar simbag‘izga ko‘tarilib o‘stirilishi zarur; Tok tup-larini kasallangan qismlari kesib olinib tokzorlardan tashqariga chiqarib kuydiriladi; Kuzda toklarni ko‘mishdan oldin ularga temir kuporosini sulfat kislota qo‘shilgan 8-10 % li eritmasi bilan purkaladi; Erta ba-horda barglar yozila boshlagan paytida toklarga 1 % bardo suyuqligi purkaladi.

Kasallikni rivojlanish darajasiga qarab purkash ishlari har 10 kunda 1 marta qaytariladi; Kasallangan meva va o‘simlik qoldiqlari daladan chiqa-rib tashlanishi va qator orasini chuqur xaydash kerak; O‘z vaqtida sifatli xomtok qilib, mevali yangi novdalarni terib boylash kerak; Bordo suyuqligi-dan mis kuporosi bo‘yicha 10-15 l/ga o‘suv davrida 6 martagacha purkash tavsiya etiladi, 10 % Vektrani suspenzion konsentratidan 0,3 l/ga 3 martagacha purkash kerak, 70% li Topsin – M 10% li emulsion konsentra tidan 1 l/ga 3 martagacha sepiladi, 22,5 % Folikur BT ni 0,25 l/ga 2 martagacha purkaladi [5].

Xulosa.

Tokda uchraydigan kasalliklar — zang, unli shudring, pushti chirish, bakterial rak va antraknoz kabi turli xil infektsiyalar — uzumzorlarning sog‘lom o‘sishi va barqaror hosildorligiga jiddiy xavf tug‘diradi. Ushbu kasalliklar barg, novda va mevalarni zararlab, fotosintez jarayonini susaytiradi, o‘simlikni zaiflashtiradi va yakuniy hosil sifati hamda miqdorini keskin kamaytiradi.

Kasalliklarning oldini olish va ularni samarali nazorat qilish uchun kompleks yondashuv zarur: bu, eng avvalo, agrotexnik tadbirlarni to‘g‘ri tashkil qilish, sog‘lom ko‘chatlardan foydalanish, ekinlarni zich ekmaslik, zararlangan qismlarni yo‘qotish, rezistent navlarni tanlash va vaqtida fungitsidlar bilan ishlov berishni o‘z ichiga oladi.

Shunday yondashuv orqali tok kasalliklarining oldi olinadi, uzumzorlar samaradorligi oshiriladi va sifatli hosil yetishtirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Golovin P.N., Arsen'eva M.V. va boshqalar Практикум по общей фитопатологиию – Л. Колос, 1977.
2. Popkova K.V, Shkalikov V.A, Stroykov Yu.M, Lekomseva S.N, Skvorsova I.N. Общая фитопатология. М. Дрофа, 2005.
3. Sattarova R.K, N.T.Xakimova, E.A.Xolmuradov, A.N. Allayarov Умумий фитопатология ва микробиология Toshkent 2018
4. Cherepanova N.P. Морфология и размножение грибов. Изд-во Ленинградского Университета, 1984.
5. Sheraliyev A. Umumiy va qishloq xo'jaligi fitopatologiyasi Ikkinchi nashri TOSHKENT «TALQIN» 2008

YALPIZ O'SIMLIGI AGROTEXNOLOGIYASI VA FOYDALI XUSUSIYATLARI

Ibragimova Xurliman Oralbay qizi
Qoraqolpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar institute 2-kurs talabasi

Annotaciya: *Bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bu insonlarda dori mahsulotlariga ruju qo'yish, unga qaramlikning paydo bo'lishidir. Kimyoviy mahsulotlar shu bilan birga dori mahsulotlari ham insonlarda turli kasallik qo'zg'atuvchilarini paydo qilishi mumkin . Ushbu maqolada ming dardga davo deb ta'riflangan tabiiy foydali mahsulot yalpiz va uning foydali xususiyatlari batafsil bayon etilgan. Yalpizdan qaysi kasalliklarda qanday foydalanish haqida aniq ma'lumotlar asosida ko'rsatmalar berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *mentol, efir moyi, tog' yalpiz, vitaminlar, dori*

Аннотация: *Одной из актуальных проблем современности является зависимость людей от наркотиков. Химические продукты, как и лекарственные средства, могут вызывать у человека различные заболевания. В этой статье подробно описан полезный натуральный продукт мята перечная, которую описывают как лекарство от тысячи недугов, и ее полезные свойства. Инструкция давалась на основе конкретной информации о том, как применять мяту при каких заболеваниях.*

Ключевые слова: *ментол, эфирное масло, мята, витамины, лекарство*

Abstract: *One of the urgent problems of today is people's addiction to drugs. Chemical products, as well as medicinal products, can cause various diseases in humans. This article describes in detail the useful natural product peppermint, which is described as a cure for a thousand ailments, and its beneficial properties. Instructions were given on the basis of specific information about how to use peppermint in which diseases.*

Key words: *menthol, essential oil, spearmint, vitamins, medicine*

Mavzuning dolzarbligi: Hozirda deyarli barcha mamlakatlar aholisining ko‘p qismi o‘z sog‘lig‘i haqida qayg‘urish maqsadida dori mahsulotlaridan foydalanishi statistikada ko‘rsatilmoqda. Bilamizki, dori va shu kabi farmatsiya mahsulotlari inson tanasida bir nuqtani tiklab bersa yana bir boshqa joyda o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Shu sababli bu mahsulotlarga ruju qo‘yish tana a’zolarimizni zarar ko‘rishiga olib kelmoqda. Inson davolanish maqsadida faqat farmatsiya mahsulotlari emas balki xalq tabobatidagi foydali tabiat mahsulotlarini tanlashi undagi boshqa qo‘zg‘atuvchilardan himoyalanishga yordam beradi. Tabiat bizga yetishtirib bergan ne’matlar har tomonlama shifo va foyda manbaidir. Shu kabi ming dardga davo deyiluvchi mahsulotlardan biri albatta – yalpizdir.

Obekti va predmeti: Yalpiz — labguldoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik o‘tsimon o‘simliklar turkumi, dorivor va efirmoyli o‘simlik. Shimoliy yarim sharning iliq iqlimli mintaqalarida 20-25 turi tarqalgan. Yevropa mamlakatlari, AQSH, Ukraina, Belarus va Shimoliy Kavkazda yalpizning taxir (achchiq) yalpiz va jingalak yalpiz, Xitoy, Hindiston, Braziliya va boshqalar mamlakatlarda dalayoki suv yalpiz turlari ekiladi. O‘zbekistonda 4 turi: suv yalpiz, osiyo yalpizi, taxir (achchiq) yalpiz va jingalak yalpiz yovvoyi holda o‘sadi, Poyasi tik shoxlangan, bo‘yi 25–100 sm gacha, barglari qarama-qarshi joylashgan, rombsimon, nashtarsimon yoki tuxumsimon, gullari chala soyabonsimon to‘pgulga yig‘ilgan, binafsharang. May–oktabrda gullaydi. Yalpiz yorug‘sevar, namsevar o‘simlik. Barglarida 2,5— 3 %, gullarida 4—6 %, poyasida 0,3 % mentol (validolning tarkibiy qismi)ga boy bo‘lgan efir moyi, shuningdek, flavonoidlar, vitaminlar, oshlovchi moddalar bor. [1]

Yalpiz o‘stirish uchun mo‘ljallangan maydon kuzda 25 sm chuqurlikda haydaladi. Haydashdan oldin yerga gektariga 20 tonna chirigan go‘ng va 100 kg fosfor solinadi. Yalpiz ildizpoya – qalamchadan ko‘paytiriladi. Ekishdan oldin 8-10 sm uzunlikda qalamchalar tayyorlanadi. Qalamchalar mart-aprel oylarida 10 sm chuqurlikda tayyorlangan jo‘yaklarga bir-biridan 20-25 sm masofada ekiladi. Qator oralari 60 sm bo‘lganda bir gektar yerga 7-8 mingta ildizpoya qalamchalari zarur bo‘ladi. Ekilgandan so‘ng sug‘orish egatlari olinadi va tuproq suvga to‘yingunga qadar sug‘oriladi yalpizning rivojlanib yaxshi hosil berishi muntazam sug‘orib va o‘g‘itlab turishga bog‘liq. Qalampir yalpiz organik va mineral o‘g‘itlarga juda talabchan. O‘simlik ekilgandan 17-20 kun o‘tgach yoki yon shoxlari paydo bo‘lishi bilan gektar hisobiga 40 kg dan azot, 20 kg dan kaliy o‘g‘itlari bilan oziqlantiriladi. Ikkinchi oziqlantirish shonalash fazasida 40 kg azot va 30 kg dan fosfor o‘g‘itlarini berish bilan amalga oshiriladi. Qalampir yalpiz gullash fazasida mineral o‘g‘itlarini juda ko‘p talab qilishni hisobga olib, azotli va kaliyli o‘g‘itlardan gektariga 30 kg dan qo‘llab oziqlantirish to‘xtatiladiVegetatsiya davomida birinchi va keyingi yillar gektar hisobiga 110-120 kilogramm azot, 80 kilogramm fosfor va 60 kilogramm kaliy o‘g‘iti bilan oziqlantiriladi.

Qalampir yalpiz gullash fazasida mineral o‘g‘itlarini juda ko‘p talab qilishni hisobga olib, azotli va kaliyli o‘g‘itlardan gektariga 30 kg dan qo‘llab oziqlantirish to‘xtatiladiVegetatsiya davomida birinchi va keyingi yillar gektar hisobiga 110-120 kilogramm azot, 80 kilogramm fosfor va 60 kilogramm kaliy o‘g‘iti bilan oziqlantiriladi. Tuproq doim nam holatda bo‘lishi kerak. Vaqti-vaqti bilan tuproqni yumshatib turush va begona o‘tlarni yo‘qotish ham muhum ahamiyat kasb etadi. Yetarli darajada sug‘orilmasa, o‘simlik bo‘yi kalta, kam hosil beradi. O‘simlik ekilgan birinchi yili 8 marta sug‘oriladi, 5 marta yer yumshatilib o‘toq qilinadi. Ikkinchi yili sug‘orish soni o‘zgarmaydi, o‘simlik bo‘sh yerlarning deyarli hammasini egallab yaxshigina o‘tzor hosil qiladi, shuning uchun qator oralari faqat bahorda yumshatiladi. Uchunchi yili ekinzor yumshatilmaydi. Zaruratga qarab qo‘lda o‘toq qilinadi.

To‘rtinchi yili bahorda dala kultivatorlar yordamida ag‘dariladi va ildizpoyalari yig‘ib olinib, boshqa maydonga ekiladi.

Ishlatilishi: O‘simlik bargida 2,40—2,75%, gul to‘plamida 4—6%, poyasida 0,3% efir moyi bo‘ladi.[2] Qalampir yalpizning yangi navlari tarkibida 4—5% gacha efir moyi bor. XI DF ga ko‘ra barg tarkibida (bargni saqlash davrida efir moyining uchib ketishini nazarda tutgan holda) 1% dan kam efir moyi bo‘lmasligi kerak. Efir moyi o‘simlikning yer ustki qismidan suv bug‘i yordamida haydab olinadi. Moy tiniq rangsiz yoki och sariq suyuqlik bo‘lib, hushbo‘y hidga va og‘izni uzoq muddatgacha sovitadigan o‘tkir mazaga ega.

Yalpiz moyi xushbo‘y, terini mustahkamlash xususiyatiga ega. Shuning uchun vannaga solinadi. Bosh aylanish va hushdan ketish holatida hidlanadi. Artrit va bo‘g‘imlar podagrasida yalpizning yangi uzilgan barglari og‘rigan joyga ezib bog‘lanadi. Yalpiz tarkibidagi efir moylari, ayniqsa, kamfora va mentol moyi a’zolarni sovuq urganda, biror joy tilingan yoki chaqa bo‘lganda gazak olib yiringlashdan saqlovchi yaxshi antiseptikdir. Shuningdek, bu moyni nafas yo‘llari xastaliklarida hidlash va tomoq og‘rig‘ini qoldirish uchun og‘iz chayish foyda beradi. Yalpiz moyi tish og‘rig‘ini qoldiradi, bir tomchisi quloq og‘rig‘iga davo.

Buyuk hakim Ibn Sino yalpiz me’dani quvvatlantiradi, uni qizdiradi, taom hazmiga yordam beradi, shilliq modda va qon qusishni to‘xtatadi, sariq xastaligi muolajasida nafi ko‘p, deb yozgan va yalpiz bilan ichdan qon ketishni davolagan.[3]

Yalpiz pazandalik, qandolatpazlik hamda likyor-aroq sanoatida keng qo‘llanadi. Shirin kulcha, o‘tkir spirtli ichimliklarga yalpiz yog‘i qo‘shiladi. Uning yangi uzilgan ko‘kati turli salatlar va qatiqli nordon sho‘rvalarga, go‘shtli taomlarga solinadi. Quritilgan yalpiz barglaridan yaxna ichimlik tayyorlash yoki uni choylarga qo‘shib damlash mumkin. Quritilgan yalpiz bargini choyga qo‘shib yoki damlab ichilsa, turli me’da-ichak buzilishlarida yordam beradi. Yalpizning ozishda ham nafi ko‘p. Masalan, qishdan so‘ng ikki-uch kilo ozaman desangiz, har ikki soatda yangi uzilgan yalpiz bargini hidlang. Bu taomdan 23 foiz kam kaloriya olishga yordam beradi. [4]Agar yangi yalpiz topilmasa, qalampir yalpiz moyidan hidlash kifoya.

Bosh og‘riganda qora yoki ko‘k choyni yaxshilab damlab, bir chimdim yalpiz qo‘shing va ikki piyolani iching. Oradan 20 daqiqa o‘tib bosh og‘rig‘ini unutasiz. Shamollamaslik uchun ham yalpizli choy ichib yuring. Bunday choy ruhiy bezovtalikni, asabiylikni daf etadi, uyquni yaxshilaydi. Deraza tokchada gultuvakda yalpiz o‘stirsangiz shamollashdan qutulasiz, o‘zingizni bardam sezasiz. Bir stakan qaynoq suvga bir osh qoshiq quritilgan yalpiz solib, o‘n daqiqa damlab ichgan ma’qul.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda yalpiz va u singari tabiatning foydali mahsulotlari har tomonlama biz uchun katta foyda manbaidir.

Ulardan foydalanish sog‘ligimizni yanada mustahkamlash bilan birga turli hil kasalliklarni oldini olishda ham samaralidir. Kimyoviy moddalardan ko‘ra tabiiy mahsulotlar insonning har tomonlama shifo manbai bo‘la oladi.

Yalpiz ham hattoki zaharni ham zararini kamaytirish kabi ko‘plab kasalliklarda shifo bo‘lishi bilan juda qimmatlidir.

Shuning uchun ham o‘zimiz uchun qayg‘urgan holatda bu kabi foydaga boy mahsulotlarni har kunlik ovqat ratsionimizda ko‘paytirib sog‘lom bo‘lishga harakat qilaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Ali ibn Sino „ Sirli tabobat “ . T: „ Adabiyot uchqunlari ’’ , 2017

2.E.T.Berdiyev, M.X.Hakimova, G.B.Maxmudova. O’rmon dorivor o’simliklari “Sano – standart” nashriyoti – Toshkent – 2016 – 151-152 b.

3.www.wikipedia.org

MODERN USLUBI MALUMOTLAR TAHLILI

Xamidov Dilshod Olimjon o‘g‘li
Guliston davlat universiteti, San’atshunoslik fakulteti, Amaliy san’at va dizayn kafedrasi o‘qituvchisi. dilshod970422@gmail.com
Agibaeva Shaxzoda Baxtiyor qizi
Guliston davlat universiteti San ’atshunoslik fakultet, Interyer dizayn ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: *Modern uslubi — bu interyer dizaynida soddalik va funksionallikka asoslangan uslub bo‘lib, u 20-asrning boshlarida paydo bo‘lgan. Ushbu maqolada modern uslubning asosiy tamoyillari, uning tarixiy rivojlanishi, va interyerdagi qo‘llanilishi haqida so‘z yuritiladi. Modern dizayn minimalizm, toza chiziqlar va zamonaviy materiallar bilan ajralib turadi. Maqolada, shuningdek, ushbu uslubning interyerda qanday namoyon bo‘lishi, mebel dizayni, rang palitrasi, va umumiy atmosferasi haqida batafsil ma'lumotlar keltiriladi. Modern uslubi bugungi kunda ham juda ommalashgan bo‘lib, u o‘zining zamonaviy ko‘rinishi va amaliy xususiyatlari bilan e’tirof etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Modern uslubi, Minimalizm, Minimalizm,Funktsionallik, Zamonaviy dizayn,Interyer dizayni, Soddalik,Yangi materiallar, Yoritish,Tekstil va to‘qimalar,Modern mebel, Modern Uslubi Qayerda Foydalaniladi, Modern Uslubida Interyer Dizaynining Qo‘llanilishi*

KIRISH

Modern uslubi — bu interyer va me’morchilikda 20-asrning boshlarida paydo bo‘lgan va zamonaviy dizaynning eng mashhur uslublaridan biri hisoblanadi. Ushbu uslub estetik jihatdan soddaligi, funksionalligi va minimalizmga asoslangan bo‘lib, ortiqcha bezaklardan voz kechadi. Modern dizaynning asosiy maqsadi xonalarni qulay, funktsional va zamonaviy qilishdir. Bu uslubda an’anaviy shakllardan voz kechilmaydi, ammo yangi materiallar va texnologiyalar yordamida yangi shakllar va elementlar yaratiladi. Modern uslubdagi interyerlar o‘zining toza chiziqlari, ochiq va yorqin ranglari, minimalistik uslubi bilan ajralib turadi.

Asosiy qism:

Modern uslubining tarixi: Modern uslubi 19-asrning oxirlarida va

XX asrning boshlarida, san’at va me’morchilikdagi yangi yondashuvlar bilan rivojlanib, industrial inqilob va texnologik taraqqiyot natijasida shakllandi. Ushbu uslubda san’at va dizaynda ortiqcha bezaklardan voz kechilib, shakllar va strukturalarga soddalikka va minimalizmga urg‘u berildi. Modernizmning asosiy prinsiplaridan biri — estetik go‘zallikni faqat shakl, material va funktsiya orqali ifodalashdir. O‘sha davrda mashhur bo‘lgan

me’morlar va dizaynerlar, masalan, Ludwig Mies van der Rohe, Le Corbusier va Frank Lloyd Wright, bu uslubni rivojlantirishda katta rol o‘ynagan.

Modern (frans. moderne — eng yangi, zamonaviy) — XIX asr oxiri XX asr boshlarida Yevropa va Amerika san’atida mavjud bo‘lgan badiiy uslub. Modern turli mamlakatlarda turlicha ataladi: Angliya, Fransiya, Belgiya, AQSH da "ar-nuvo" (Art Nouveau), Germaniyada "yugendstil" (Jugendstil), Avstriyada "setsission" (Sezession), Italiyada "liberti" (Liberty), Ispaniyada "modernizm" (modernismo) va boshqa modern eklektizmdan qutulishga va "yangi uslub" (yagona sintetik san’at) yaratishga harakat qilishlar natijasida yuzaga kelgan; industrial jamiyat jadal rivojlanayotgan, ijtimoiy qarama-qarshiliklar o‘tkirlashib borayotgan sharoitda shakllangan. Modern tarafdorlari klassik san’at shakllaridan xolis bo‘lishga intildilar. Jumladan, me’morlikda qat’iy rejali order tizimi unsurlaridan voz kechildi. Aynan shu me’morlikda modern o'zining o‘ziga xos tomonlari o‘zining yaqqol ifodasini topdi; me’morlar yangi davr yutuklari, yangi qurilish va bezak materiallari (temir-beton, metall, oyna va boshqalar) dan foydalanish, xom ashyolar texnologiyasi, texnika qurilish konstruksiyalari vositalaridan ijodiy foydalanib, binolarni erkin rejalashtirish, simmetriya qonuniyatlaridan chekinish hisobiga yangi o‘ziga xos uslub va kompozitsiyalar yaratishga erishdilar, ular yaratgan bino kompozitsiyasi va unsurlari yagona naqsh ritmi va asar g‘oyasining obrazliramziy mazmuniga bo‘ysunadi.

O‘zbekistonda modern uslubiga xos xususiyatlar XIX asr oxiri —XX asr boshlarida me’morlik va rassomlik san’atida kuzatiladi. Toshkent, Qo‘qon, Buxoroda qurilgan ayrim binolarda shu xususiyatlar (modern belgilari)ni ko‘rish mumkin: Toshkentdagi knyaz N. K. Romanov saroyi (hozirgi Tashqi ishlar vazirligi qabulxonasi va boshqalar); grafikada bu uslublarni 1895-yil nashr etilgan "O‘rta Osiyo" almanaxida, rangtasvirda esa A. Volkov, Us t a Mo‘min (A. Nikolayev), V. Ufimsev asarlarida ko‘rish mumkin.

Modern uslubining asosiy xususiyatlari. Toza chiziqlar va geometrik shakllar: Modern mebellar va interyerlar toza, nozik chiziqlarga va geometrik shakllarga ega bo‘lib, ko‘pincha o‘zaro simmetrik va mos ravishda joylashtiriladi.

Yangi materiallar: Modern dizayn yangi materiallar, masalan, po'lat, shisha, beton va plastmassalardan foydalanishni afzal ko‘radi. Bu materiallar interyerni yanada ochiq va zamonaviy ko‘rinishga keltiradi.

Funksionalizm XX asr boshida paydo bo‘ldi. Asoschilari — amerikalik me’mor L.G.Salliven va F.L.Rayt. F. ratsionalizm tarafdorlari bo‘lgan G‘arbiy Yevropa me’morlari tomonidan qo‘llabquvvatlandi, kridalari Fransiyada Le Korbyuzye, Germaniyada me’morlar V. Gropius, L. Mis van der Roe, X.Meyer va b. tomonidan rivojlantiriddi va targ‘ib qilindi. F. G‘arbiy Yevropa mamlakatlari, AQSH va Yaponiyada keng tarqalib, "xalqaro uslub"ga aylandi.

Funksionalizm atamasi ilk bor shvetsiyalik me’morlik nazariyotchisi 3. Gidion tomonidan qo‘llangan. 1930-y.lardan Finlandiya (A.Aalto va b.), Shvetsiya (S.Markelius va b.)da F.ga asoslangan mamlakatning milliy xususiyatlariga moslashtirilgan usullar ishlab chikildi. 2 jahon urushidan keyin 1939—45 ylarda vayron bo‘lgan shaharlarni tiklashsa F. ta’siri kayta jonlandi, birok "xalqaro uslub" butunlay barham topdi. F.ning asosiy talablariga brutalizm, neoklassitsizm tarafdorlari qarshi chiqdi.

Zamonaviy me’morlik nazariyasida F. ustalarining merosi (asosan, 1930y.lar me’morligi bilan bog‘liq bo‘lgan tamoyillar)ni diqqat bilan o‘rganish an’analari ustunlik qiladi, ayni bir paytda F. tarafdorlarining ijtimoiy utopik (me’morlik yordamida jamiyatni o‘zgartirishga umid qilgan) qarashlari tanqid qilindi.

Ranglar va to‘qimalar: Ranglar palitrasi ko‘pincha neytral va ochiq ranglardan iborat bo‘ladi. Oq, qora, kulrang, bej kabi ranglar interyerni yanada keng va yorqin ko‘rsatadi. Shuningdek, zamonaviy to‘qimalar, masalan, shisha, metal, va matolar keng qo‘llaniladi.

Yoritish: Yoritish modern uslubda muhim o‘rin tutadi. Boshqa uslublardan farqli o‘laroq, modern dizaynda tabiiy yoritish, kattaroq derazalar va yoritish tizimlaridan foydalanish keng tarqalgan.

Modern dizayndagi mebel va interyer: Modern uslubda mebellar ko‘pincha oddiy shakllar, kuchli chiziqlar va minimalistik bezaklar bilan ajralib turadi. Mebelning asosiy maqsadi — funksional va estetik jihatdan mukammal bo‘lishidir. Mebelning turli elementlari, masalan, stollar, stullar va yotoqlar, oddiy va o‘zgacha, ammo juda amaliy tarzda yaratiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va materiali ishlatish, masalan, shisha va metall, interyerni yanada zamonaviy va toza ko‘rinishga keltiradi.

Yuqori sifatli materiallar: Modern uslubidagi mebellar yuqori sifatli va zamonaviy materiallardan foydalanadi. Bu materiallar, asosan, metal, shisha, beton, yog‘och va plastikdan iborat bo‘ladi. Ularning birlashishi mebelga yengil va zamonaviy ko‘rinish beradi. Shuningdek, bu materiallar mebelning barqarorligini ta'minlab, uni uzoq muddat xizmat qilishga imkon beradi. Shisha va metalning ko‘p ishlatilishi interyerni yorqin, ochiq va keng ko‘rinishga keltiradi.

Modern Uslubidagi Mebel Turlari

Stollar va stullar: Modern uslubidagi stollar va stullar asosan geometrik shakllarga ega bo‘lib, soddalashgan dizayn va toza chiziqlar bilan ajralib turadi. Ularning yuzasi odatda tekis va o‘zgacha bo‘ladi. Stullar yumshoq o‘rindiq va aniq chiziqlarga ega, ular zamonaviy materiallar bilan ishlab chiqariladi, bu esa interyerni nafaqat estetik, balki funksional qilishga yordam beradi.

Divanlar va sofalar: Modern divanlar va sofalarda o‘zgacha shakllar va toza chiziqlar mavjud. Ular ko‘pincha minimalistik va yumshoq materiallardan, masalan, zamonaviy

matolar yoki teridan ishlab chiqariladi. Divanlar keng va qulay bo‘lib, o‘rindiqlar ergonomik jihatdan mos keladi, bu esa ular uzun vaqt davomida qulay foydalanishga imkon beradi.

Modern uslubidagi yotoqlar soddaligi bilan ajralib turadi. Ularning toza chiziqlari va minimalistik ko‘rinishi interyerni keng va ochiq qiladi. Yotoqlar oddiy, ammo amaliy shakllarga ega bo‘lib, yuqori sifatli materiallardan ishlab chiqariladi.

Yuqori sifatli materiallar: Modern uslubidagi mebellar yuqori sifatli va zamonaviy materiallardan foydalanadi. Bu materiallar, asosan, metal, shisha, beton, yog‘och va plastikdan iborat bo‘ladi. Ularning birlashishi mebelga yengil va zamonaviy ko‘rinish beradi. Shuningdek, bu materiallar mebelning barqarorligini ta'minlab, uni uzoq muddat xizmat qilishga imkon beradi. Shisha va metalning ko‘p ishlatilishi interyerni yorqin, ochiq va keng ko‘rinishga keltiradi.

Rang palitrasi: Modern uslubidagi mebellarda ranglar odatda neytral va ochiq bo‘ladi. Oq, qora, bej, kulrang kabi ranglar keng qo‘llaniladi. Shu bilan birga, ba'zan aksent sifatida kuchli ranglar yoki matolar ishlatiladi. Ranglar ko‘pincha interyerga kenglik va yorqinlik berish maqsadida tanlanadi, ammo ranglar doimo balansda saqlanadi.

Tezkor texnologiyalar va innovatsion yechimlar: Modern uslubidagi mebellar nafaqat zamonaviy materiallar, balki yuqori texnologiyalar bilan ham boyitilgan. Masalan, aqlli yoritish tizimlari, avtomatlashtirilgan mexanizmlar yoki uy jihozlarining interaktiv funksiyalari modern dizaynda tez-tez uchraydi. Bu elementlar mebelni yanada amaliy va qulay qilishga yordam beradi.

Modern uslubi qayerda foydalaniladi?

Arxitektura va interyer dizayni: Modern uslubi eng ko‘p arxitektura va interyer dizaynida qo‘llaniladi. Bu uslubda binolar va ichki makonlar oddiy shakllar, keng va yorqin maydonlar, minimalistik dizayn bilan ajralib turadi. Bino dizaynlarida toza chiziqlar, shisha va metalning birlashuvi, keng derazalar va ochiq rejalashtirish keng qo‘llaniladi. Interyerda esa minimalizm, tabiiy materiallardan foydalanish va funktsional mebellar ustunlik qiladi. Modern uslubidagi binolar va interyerlar ko‘pincha zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi, masalan, aqlli tizimlar, energiya tejash texnologiyalari va ekologik jihatlar.

Mebel dizayni: Modern mebellari asosan minimalistik va funksional bo‘lib, ularning dizayni toza chiziqlarga, aniq shakllarga va yangi materiallarga asoslanadi. Ular ortiqcha bezaksiz, ammo juda zamonaviy va qulaydir. Modern uslubi mebellarida shisha, metal, yog‘och va plastik kabi materiallar ishlatiladi, bu esa ularni yengil va zamonaviy ko‘rinishga keltiradi. Mebel elementlari, masalan, stullar, stollar, divanlar va kabinetlar, funktsional xususiyatlarga ega bo‘lib, minimalistik dizayn orqali interyerni yoritadi.

Jamoat va ish joylari: Modern uslubi nafaqat uyda, balki jamoat va ish joylarida ham keng qo‘llaniladi. Zamonaviy ofislar, kutubxonalar, ko‘p qavatli binalar va savdo markazlarida modern uslubining xususiyatlari — ochiq, keng va yorqin makonlar,

soddalashgan shakllar va yuqori sifatli materiallar — ko‘rinadi. Modern ofislar va ish joylarida, ayniqsa, fleksibil bo‘lgan joylar, ergonomik mebellar va yangilangan texnologiyalar ishlatiladi.

Shahar bino dizayni: Shahar me’morchiligida, ayniqsa, ko‘p qavatli uylar, savdo markazlari, muzeylar va san’at galereyalari modern uslubi asosida qurilgan. Bu uslubda binolar yuqori texnologiyalar va ekologik jihatlarni hisobga olgan holda quriladi, shuningdek, shahar peyzajiga moslashtiriladi.

Modern uslubida interyer dizaynining qo‘llanilishi.

Oshxona va yashash zonasi: Modern oshxonalar soddaligi va zamonaviy texnologiyalarga asoslanadi. Zamonaviy oshxona jihozlari ko‘pincha minimalistik va zamonaviy shakllarga ega bo‘ladi. Boshqa xonalar bilan birlashtirilgan oshxona, masalan, yashash xonasi bilan integratsiya qilinishi mumkin. Bu kabi dizaynlar makonni keng va ochiq qilishga yordam beradi. Oshxona jihozlari ko‘plab funktsiyalarni bajarishga qaratilgan, masalan, saqlash joylari va ishlab chiqarish joylari.

Yotoq xonasi: Modern yotoq xonasi dizayni, soddaligi va qulaylikka qaratilgan bo‘ladi. Yotoq uchun mo‘ljallangan mebellar minimalistik shakllarga ega bo‘lib, ularning ranglari, materiallari va joylashuvi toza va soddalashgan bo‘ladi. Bu xonada ko‘plab saqlash joylari va yengil yoritish tizimlari mavjud. Boshqa xonalar kabi, yotoq xonasida ham kenglik va bo‘sh joylar yaratish maqsad qilinadi.

Ofis dizayni: Modern ofislar interyerida soddalik, funktsionallik va texnologik yondashuvlar mavjud. Kompyuterlar va boshqa ofis uskunalariga moslashtirilgan ergonomik mebellar, qulay va toza ishlov berilgan joylar mavjud. Zamonaviy yoritish tizimlari va ko‘p funktsiyali ofis mebellari keng qo‘llaniladi.

Xulosa. Modern uslubi interyer dizaynida soddalik, minimalizm va funktsionallikka asoslangan eng mashhur uslublardan biridir. U, o‘zining zamonaviy ko‘rinishi va yangi materiallar bilan ishlash usullari bilan, interyerni yaratishda ajoyib yondashuvni taqdim etadi. Modern uslubi nafaqat go‘zallik, balki funktsionallik va amaliyotga katta e'tibor beradi. Bugungi kunda, bu uslub nafaqat shaxsiy interyerlar, balki jamoat joylarida ham keng qo‘llanilmoqda, chunki u o‘zining zamonaviy va qulay xususiyatlari bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rustambek o’g’li, K. D. (2025). USING NEURAL NETWORKS TO ANALYZE THE CREATIVE PROCESS. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 3(33), 63-67.

2. Kazakbayevich, K. E., & Baxromjon o'g'li, A. B. (2025). FARG 'ONA VODIYSI KULOLCHILIGI AN'ANALARI. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 3(35), 94-101.

3. Ch, S. va Xamidov, DO (2023). AUTOCAD DASTURINING UCH O 'LCHAMLI LOYIHALASH IMKONIYATLARI." MODELING" PANELI BUYRUQLARI." VISUAL STYLES"," VIEW" PANELI BUYRUQLARI VA ULARNING IMKONIYATLARI. Ekonomi va sotsium , (5-2 (108)), 325-329.

4. Olimjon o'g'li, KD (2025). MUHENDANSIK GRAFIKASINI O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARINI TAKMILLATISH. INTELLEKTUAL TA'LIM TEXNOLOGIK YECHIMLARI VA INNOVATSION DIGITAL VOLOTLAR , 3 (33), 68-70.

5. Olimjon o'g'li, K. D. (2025). IMPROVING MODERN METHODS OF TEACHING ENGINEERING GRAPHICS. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 3(33), 68-70.

6. Aliqulovich, B. A. (2021). Tasviriy san'at fani bo'lajak o'qituvchilarida kasbiy kompetentsiyani shakllantirish vositasi sifatidagi fanlarni tayyorlash fanlari. Ruminiya Hujayra Biologiyasi Jamiyati yilnomalari , 25 (3), 8965-8989.

7. Aliqulovich, B. A. (2023). Vizual vositalar orqali pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. Amerika jamoat diplomatiyasi va xalqaro tadqiqotlar jurnali (2993-2157) , 1 , 438-442.

8. Berikbaev, A. (2021). TEACHING PROFESSION AND SKILLS WAYS TO BE A TEACHER. In Archive of Conferences (Vol. 23, No. 1).

9. Berikbayev, A. va Axmedova, M. (2025). KASBIY MAHORATINI OSHIRISHDA MOTIVATSIYALARNING O 'RNI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARALI NATIJASI. Universal xalqaro ilmiy jurnal , 2 (4.1), 199-201.

10.https://uz.wikipedia.org/wiki/Modern

11. Soliyev, O. R. (2022). SHARQ MUMTOZ SAN'ATIGA XOS MA'NAVIYLIKNI ZAMONAVIY IFODASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 251-255.

12.Soliyev, O. R. (2022). TASVIRNING ASARGA AYLANISHIDAGI MUHIM OMILLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 61-64.

13.Nodirjon, M., Abdusalom, M., & Ozodbek, S. (2021). TECHNOLOGIES OF TEACHING FINE ARTS WITH MODERN METHODS. TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR MAVZUDA ILMIY VA ILMIY TEXNIK ONLAYN KONFERENS https://t.me/scienceboxofficial http://conf.sciencebox.uz/ 19

14.Ахмедова, Н. Э. (2022). МЎЪЖАЗ САНЪАТНИНГ БЕТАКРОР НАФОСАТ ОЛАМИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 125-130.

15.Sulaymanova, S. B. Q. (2022). BADIIY OLIY TA'LIM MUASSASALARDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHGA BO 'LGAN EHTIYOJNING OSHISHI VA UNING BUGUNGI HOLATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 89-96.

LANGUAGE AND TECHNOLOGY: A LINGUISTIC PERSPECTIVE

Shonazarov Bobir
Chirchik state pedagogical university a student of Tourism faculty Foreign languages and literature, 3 rd year student
Gaziyeva Saida Turgunovna
Scientific supervisor: A teacher of Tourism faculty

Abstract: *The integration of language and technology has profoundly reshaped the landscape of linguistics, altering not only how languages are studied and preserved but also how they are learned and used in daily life. This article explores the evolving relationship between language and modern technologies from a linguistic standpoint, focusing on the theoretical and practical implications of this convergence. By examining current applications such as artificial intelligence, natural language processing, digital communication tools, and educational technologies, the paper illustrates how linguistics benefits from and contributes to technological innovation. The article further reflects on the implications of these advancements for language acquisition, sociolinguistic variation, and the future of linguistic diversity in a rapidly digitizing world.*

Keywords: *language and technology, linguistic innovation, NLP, AI communication, digital linguistics, language learning, corpus analysis*

INTRODUCTION

Language has always been central to human existence, functioning as a vehicle of communication, identity, and culture. In the twenty-first century, the growth of digital technology has initiated an unprecedented transformation in the way language operates within society. The expansion of internet-based communication, mobile applications, and artificial intelligence has significantly changed how people use, learn, and interact with language. Linguistics, as a scientific discipline, has responded to these changes by incorporating technological tools into its methodologies, while also critically evaluating the sociocultural consequences of these changes.

The study of language and technology intersects in various areas, including automated speech recognition, machine translation, online discourse analysis, and the use of artificial intelligence in generating and interpreting language. Social media platforms, virtual assistants, and language learning applications have become common environments in which linguistic phenomena are observed and analyzed. This paper aims to provide a comprehensive exploration of how technological advances influence linguistic theory, research, and pedagogy, with a focus on the mutual impact between the structure of language and the functionality of technological systems. The increasing reliance on digital

technologies raises critical questions about how language evolves, how meaning is negotiated in online contexts, and how multilingualism is both supported and endangered in a digital age.

METHODS

This article employs a qualitative, interpretive approach that synthesizes findings from contemporary linguistic research, technological case studies, and theoretical contributions from sociolinguistics, computational linguistics, and language education. Sources were collected from peer-reviewed journals, academic books, language technology platforms, and digital corpora. Specific emphasis was placed on scholarly analyses of natural language processing systems, artificial intelligence interfaces, online communication environments, and language learning applications.

The analysis also considered educational platforms that utilize gamified and adaptive learning approaches, which have become increasingly popular in both formal and informal educational contexts. In addition to digital tools, this paper examines discourse analysis methods applied to online interactional data and the ways in which these methodologies reflect broader trends in linguistic usage. The corpus-driven component of this study involved an overview of existing English and multilingual databases to observe how linguistic variation is mapped and modeled through technology.

RESULTS

The results of this inquiry indicate that technology has revolutionized the field of linguistics in terms of methodology, application, and scope. One of the most significant impacts has been seen in the development of natural language processing, which allows linguists to analyze vast amounts of textual and spoken data more efficiently and accurately than ever before. Computational tools such as part-of-speech taggers, syntactic parsers, and semantic analyzers have become essential components of linguistic research, particularly in corpus linguistics and psycholinguistics.

Furthermore, the use of artificial intelligence in generating human-like text and speech has introduced new dimensions to the understanding of pragmatics and language structure. Language models like ChatGPT, for instance, challenge traditional boundaries between human and machine communication, offering not only tools for linguistic experimentation but also raising philosophical and ethical concerns about authenticity, creativity, and bias.

In the realm of language learning, mobile applications and online platforms have transformed how individuals access and engage with foreign languages. Learners now benefit from interactive experiences that include speech recognition, real-time corrections, adaptive feedback, and cultural immersion, all of which contribute to improved motivation and engagement. These technologies support self-paced learning, allowing users to customize their language acquisition processes based on their personal goals and learning styles.

Digital communication has also introduced new linguistic forms and conventions, such as emoji-based syntax, internet slang, abbreviations, and memes. These changes have had a profound effect on sociolinguistic variation, particularly among younger speakers who develop hybrid forms of language use that blend visual and textual communication. At the same time, technologies such as online dictionaries, translation apps, and spell checkers help standardize language usage, potentially leading to reduced variation and less tolerance for linguistic diversity.

Lastly, technology plays an increasingly important role in the preservation of endangered languages. Through digital archiving, community-based platforms, and crowdsourcing initiatives, languages with limited written records are now being documented and revitalized. This work not only preserves linguistic heritage but also empowers minority communities to maintain cultural identity through technology.

DISCUSSION

The discussion of language and technology reveals a reciprocal and evolving relationship. On one side, linguistics contributes to the design of more accurate and effective language technologies by offering insights into syntax, semantics, phonetics, and pragmatics. On the other side, technology provides linguists with unprecedented tools for exploring language use, enabling more comprehensive data analysis and fostering cross-disciplinary collaboration. The influence of technology extends beyond practical applications and enters the realm of language ideology, influencing how people perceive "correct" or "standard" usage in digital spaces.

The role of artificial intelligence in generating language presents both opportunities and limitations. While AI can simulate human-like conversation, it lacks contextual awareness, emotional intelligence, and cultural sensitivity—areas in which human communicators excel. These shortcomings highlight the irreplaceable role of human interpretation and the ongoing need for ethical frameworks in the development of linguistic technologies.

In education, while digital tools offer flexibility and engagement, their effectiveness depends on pedagogical integration. Simply providing access to language apps is insufficient without a strong instructional foundation. Teachers and linguists must work together to ensure that technologies serve learning objectives rather than distract from them. Additionally, language learning technologies must be inclusive and culturally responsive to support diverse learner populations across socio-economic and linguistic backgrounds.

Technological advancements also invite a reconsideration of language evolution. As online discourse shapes new norms and expressions, linguists must continuously adapt their theoretical models to reflect emerging forms of language use. The balance between language innovation and preservation remains delicate, especially when considering the global dominance of certain languages in digital spaces.

CONCLUSION

The intersection of language and technology represents one of the most dynamic and promising areas of contemporary linguistic inquiry. Through innovations in artificial intelligence, natural language processing, educational platforms, and digital communication, language is both a subject and a tool of technological transformation. Linguists have not only benefited from these tools but have also contributed to their creation and refinement.

As communication becomes increasingly digital, the role of linguistics in shaping and understanding these changes becomes more critical. The challenges of technological bias, linguistic homogenization, and ethical concerns must be met with critical reflection and responsible development. Future research must continue to explore how technology can support multilingualism, linguistic diversity, and equitable access to language resources. The ongoing collaboration between linguists, educators, and technologists will determine how language continues to evolve in the digital age.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2004). Language and the Internet. Cambridge University Press.
2. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2023). Speech and Language Processing (3rd ed.). Pearson.
3. McCarthy, M., & O'Keeffe, A. (2010). The Routledge Handbook of Corpus Linguistics. Routledge.
4. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. Language Teaching, 31(1), 57–71.
5. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. Language Learning & Technology, 22(3), 3–17.
6. UNESCO. (2022). Language Technology for All: Supporting Linguistic Diversity and Multilingualism in Cyberspace.
7. Chomsky, N. (2016). What Kind of Creatures Are We? Columbia University Press.

ОСОБЕННОСТИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ИРАНА

Азизова Феруза Васиковна
Ташкентский государственный университет востоковедения старший преп одаватель кафедры «Экономика и менеджмент»
Салихова Алина Муратовна
Ташкентский государственный университет востоковедения старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»

Аннотация: *Статья посвящена анализу эволюции демографической политики Ирана, которая претерпела радикальные изменения на протяжении последних десятилетий. Рассматриваются такие ключевые этапы как поощрение рождаемости, программа планирования семьи, возврат к пронаталистской политике. Особое внимание уделяется уникальным особенностям иранского демографического перехода, который занял всего 30 лет, а также современным вызовам, включая старение населения и неэффективность пронаталистских мер в условиях урбанизации и изменения социальных норм.*

Ключевые слова: *демографическая трансформация, демографический коллапс, демографический взрыв, перепись населения, коэффициент фертильности, простое воспроизводство, старение населения, урбанизация, теократическое государственное устройство, пронаталистские меры, демографическая политика.*

Abstract: *The article analyzes the evolution of Iran's demographic policy, which has undergone radical changes over the past decades. Key stages such as encouraging fertility, family planning programs, and a return to pro-natalist policies are considered. Particular attention is paid to the unique features of Iran's demographic transition, which took only 30 years, as well as contemporary challenges, including population aging and the ineffectiveness of pro-natalist policies in the context of urbanization and changing social norms.*

Kalit so'zlar: *demografik o'zgarishlar, demografik tanazzul, aholining portlashi, aholini ro'yxatga olish, tug'ilish darajasi, oddiy ko'payish, aholining qarishi, urbanizatsiya, teokratik davlat tuzilishi, pro-natalizm choralari, aholi siyosati.*

Annotatsiya: *Maqolada so'nggi o'n yilliklarda tub o'zgarishlarga uchragan Eronning demografik siyosati evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Fertillikni rag'batlantirish, oilani rejalashtirish dasturlari va pro-natalist siyosatga qaytish kabi asosiy bosqichlar ko'rib chiqiladi. Eronning 30 yillik demografik o 'tish davrining o 'ziga xos xususiyatlariga, shuningdek, zamonaviy muammolarga, jumladan, aholining qarishi va*

urbanizatsiya va ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishi sharoitida pro-natalistik siyosatning samarasizligiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Key words: *demographic transformation, demographic collapse, population explosion, population census, fertility rate, simple reproduction, population aging, urbanization, theocratic state structure, pro-natalist measures, population policy.*

Иран демонстрирует уникальный пример успешной демографической трансформации, пройдя сложный путь от катастрофического кризиса к стабильности. В начале XX века страна пережила тяжелейший демографический коллапс, вызванный сочетанием природных катаклизмов и политической нестабильности. Голод 1917-1919 годов, усугубленный действиями британских оккупационных войск, привел к гибели трети населения.

Период правления Реза-шаха Пехлеви (1925-1941) ознаменовался началом постепенной стабилизации. Развитие транспортной инфраструктуры и промышленности создало предпосылки для улучшения продовольственной безопасности. Однако система здравоохранения оставалась крайне слабой - современная медицина была доступна лишь 0,2% жителей, преимущественно в столице.

После Второй мировой войны Иран вступил в фазу демографического взрыва. По итогам первой переписи к 1956 г. население достигло 18,9 млн человек с чрезвычайно молодой возрастной структурой (42% составляли дети до 15 лет). Высокая рождаемость (почти 49‰) при сохраняющейся значительной смертности (23,7‰) создавали мощный демографический импульс.

Особенно впечатляющим стало последующее развитие событий. Несмотря на экономические трудности, страна не только резко снизила смертность, но и добилась стремительного падения рождаемости, особенно в сельской местности.

Иранский опыт демографического регулирования представляет собой уникальный пример радикальной смены политического курса. После Исламской революции 1979 года власти активно поощряли высокую рождаемость, рассматривая многочисленное молодое население как залог будущего страны. В 1980-х годах были запрещены средства контрацепции, пропагандировались традиционные семейные ценности, что привело к резкому демографическому росту - коэффициент фертильности достиг 6,5 детей на одну женщину.

Однако уже в 1989 году правительство кардинально изменило подход, осознав экономические и социальные последствия демографического взрыва.

Была запущена одна из самых эффективных в развивающемся мире программ планирования семьи. По всей стране создавались специальные центры, бесплатно распространявшие контрацептивы, проводились образовательные кампании. Эти меры дали поразительные результаты - всего за два десятилетия уровень фертильности снизился до 1,8 ребенка на женщину, что ниже уровня простого воспроизводства.

В 2010-х годах последовал новый поворот - власти, обеспокоенные быстрым старением населения и снижением рождаемости, начали сворачивать программы планирования семьи. Были введены финансовые стимулы для многодетных семей, ограничен доступ к контрацепции, запрещена добровольная стерилизация. Однако эти меры не дали ожидаемого эффекта - кратковременный рост рождаемости сменился новым спадом, и к 2023 году коэффициент фертильности составил всего 1,7.

Численность населения Ирана на 1 февраля 2025 года составила 85 млн 961 тыс. человек.

Прогнозируется, что к 2026 году численность населения Ирана увеличится на 601 тыс. человек.

Городское население страны составило 66 млн 207 тыс. человек, а сельское население - 19 млн 754 тыс. человек. Согласно отчету, численность мужчин составляет 43 млн 372 тыс., а женщин - 42 млн 589 тыс[45].

По данным Национального института демографических исследований Ирана, рост населения быстро замедляется. При нынешнем населении темпы старения в пять раз превышают темпы его роста.

Такое старение населения является результатом сочетания увеличения продолжительности жизни и резкого снижения рождаемости – тенденции, характерной для многих развивающихся стран.

Последние данные вызывают беспокойство, поскольку это явление оказывает сильное влияние на экономику и социальную ситуацию страны.

На этом фоне иранское правительство провело общественные кампании по поощрению деторождения. В таких городах, как Тегеран, можно увидеть плакаты и рекламные щиты с рекламой многодетных семей.

Однако считается, что именно экономические трудности заставили многие пары игнорировать государственную политику, направленную на стимулирование рождаемости, что усугубляет демографическую ситуацию.

[45] https://report.az/ru/amp/v-regione/obnarodovana-chislennost-naseleniya-irana/

По оценкам ООН, к 2050 году треть населения Ирана будет старше 60 лет. Министр внутренних дел Эскандар Момени предупредил в декабре, что, если эту тенденцию не обратить вспять, Иран может столкнуться с серьезным демографическим кризисом, а его население, возможно, сократится более чем вдвое в ближайшие 75 лет[46].

Современная демографическая политика Ирана сталкивается с серьезными вызовами. Урбанизация, рост образовательного уровня женщин, экономические трудности и изменение социальных норм сделали прежние пронаталистские меры малоэффективными. При этом страна переживает быстрое старение населения, что создает нагрузку на пенсионную систему и здравоохранение.

Уникальность иранского опыта заключается в беспрецедентной скорости демографического перехода - за 30 лет страна прошла путь, на который европейским государствам потребовалось столетие. Сегодня Иран пытается найти баланс между идеологическими установками, экономическими реалиями и изменившимися социальными тенденциями, что делает его демографическую политику особенно интересной для изучения.

К настоящему времени Иран завершил демографический переход, причем показатели рождаемости оказались ниже уровня простого воспроизводства, несмотря на попытки властей стимулировать ее рост.

Сегодня по ключевым социально-демографическим показателям Иран приближается к развитым странам. Это стало возможным благодаря значительному росту качества жизни всех слоев населения. Особенностью иранского случая является то, что такая масштабная трансформация произошла в условиях теократического государственного устройства и сложной экономической ситуации, что делает этот опыт особенно ценным для демографических исследований.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Рязанцев С. В. и др. Тенденции демографического развития Ирана //Государственная молодежная политика: национальные проекты 2019–2024 гг. в социальном развитии молодежи [Электронный ресурс]: Материалы. – 2020. – С. 447.

[46] https://aurora-israel.co.il/ru

2.Ходунов А. С. Демографическая динамика в современном Иране (1979-2013) //Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность. – 2014. – №. 5. – С. 119-124.

3.Ходунов А. С. Демографическая динамика в современном Иране и ее влияние на политические процессы // Власть. 2024. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/demograficheskaya-dinamika-v-sovremennom-irane-i-ee-vliyanie-na-politicheskie-protsessy (дата обращения: 09.06.2025).

A CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS FEATURING THE COMPONENT WHITE

Tairova Shahnoza Bahromovna
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti,ingliz tili o'qituvchi

Annotation: *This article presents a comprehensive comparative analysis of phraseological units containing the component white in English and Uzbek. It delves into the field of comparative linguoculturology outlining its theoretical foundations, its subject matter and primary objectives. Special attention is given to the role of color symbolism - particularly the color white - in shaping cultural and linguistic perceptions embedded within idiomatic and fixed expressions. The article provides a detailed overview of the structural and semantic classifications of phraseological units, supported by illustrative examples from both linguistic systems. By systematically comparing these units, the study identifies significant cultural connotations, shared conceptual metaphors, and divergent symbolic meanings associated with white in English and Uzbek.*

Keywords: *component, color, white, linguoculturology, phraseological units, comparative analyses, classifications, subject matter, objectives*

Being one of the newly emerged disciplines, linguoculturology developed within the framework of anthropocentric paradigm. It explores the interaction between language, culture and human cognition.

Linguoculturology encompasses 5 primary trends: linguocultural lexicography, comparative cultural linguistics, stylistic trend, phraseological trend and conceptological trend. Among these, comparative cultural linguistics focuses on both comparative and contrastive analyses of culturally marked units across different languages.

According to Vorobyov and Polyakova (2012), comparative cultural linguistics aims not only to reveal structural and functional peculiarities of the languages under study, but also to investigate national culture, a system of cultural values and national uniqueness of thinking.

Thus, the disciplines core objectives are: to compare two or more languages, to explore their respective cultures, to identify culturally specific features and to analyze how each language embodies, represents and transmits culture. The central focus of comparative cultural linguistics lies in the analysis of various culture-bound linguistic units including culture-specific vocabulary, metaphors, folklore elements, mythologemes, phraseological units, communicative formulas, axiological world picture and many others.

Of particular significance are phraseological units, which serve as linguistically embedded reflections of culture, literature, history, customs, traditions, beliefs, behaviors,

manners, values, worldview, social life and superstitions. Phraseological units are also known by various synonymous terms such as set expressions, fixed expressions, set phrases, fixed word groups, phrasal expressions, formulaic language and multi-word combinations - terms that may be used interchangeably depending on the context. Phraseological units can be categorized into several types: idioms (under the weather), collocations (heavy rain), proverbs (A stitch in time saves nine), phrasal verbs (look forward to), sayings (Practice makes perfect), and clichés (Only time will tell) and slogans (Make America Great Again). Each of these varieties demonstrates how deeply language is intertwined with cultural knowledge and shared experience.

The comparative study of phraseological units with the component white can represent apparent differences and similarities in phraseology of the languages under study. Below are some examples which feature the component white in both English and Uzbek under the following categories:

1. Idioms

№	Idioms	Interpretations	Examples
1	white lie	a harmless or trivial lie told to avoid hurting someone's feelings	She told a white lie about liking the gift.
2	wave the white flag	to surrender or give up	After hours of arguing, he finally waved the white flag.
3	white-knuckle ride	a very exciting or scary experience	The rollercoaster was a white-knuckle ride from start to finish.
4	oq yo'l	a blessing or wish for success, often used when someone is departing	O'g'lim, oq yo'l senga!
5	oq yuvib, oq taramoq	to treat someone with great respect and care	Farzandlarini oq yuvib, oq taradi.
6	oq-qorani tanimoq	to distinguish right from wrong	Bu zamonda oq-qora tanib bo'lmay qoldi.
7	Oq yuz bilan chiqmoq	to come out with dignity or honor	U imtihondan oq yuz bilan chiqdi.
8	Oq qilmoq	to disown a child due to moral failure	Ota o'g'lining bu jirkanch qilmishidan juda ranjidi va uni oq qildi.
9	Oq kiymoq	to wear white clothing at funerals	Ayolning vafoti munosabati bilan uning barcha yaqinlari oq kiydi.

10	Oq suyak	noble-blooded, from a high social class	Oq suyak xonimlar muomala madaniyati, kiyinish uslubi va so'zlashishdagi noziklik bilan ajralib turadi.

2. Collocations

№	Collocations	Interpretations	Examples
1	white coffee	coffee with milk	She always drinks white coffee in the morning.
2	white beard	facial hair that has turned white or grey, typically due to aging	The old man had a long white beard.
3	oq soch	white hair (sign of aging or wisdom)	Oq sochli onaxon
4	Oq non	white bread (also a cultural symbol of generosity and sustenance) Symbolism: In Uzbek culture, oq non is sacred and symbolizes hospitality.	Oq nonni yerga tashlash gunoh, chunki u rizq-ro'zimiz ramzi hisoblanadi.
5	Oq libos	white dress, often worn by brides or nurses (symbol of purity or care)	Kelinning oq libosi juda chiroyli edi.

3. Proverbs

№	Proverbs	Interpretations	Equivalents
1	Not everything white is milk.	Not everything that looks good is good.	Har yaltiragan narsa oltin emas.
2	Oq yo'l tilayman	I wish you a safe and successful journey	Bon Voyage!
3	Oq sut bergan onangni hurmat qil.	Respect the mother who gave you her white milk (i.e., who nursed you)	Honor thy mother!

4. Sayings

№	Sayings	Interpretations	Examples
1	As white as snow	very pale or pure	Her skin was as white as snow.
2	White as a sheet	very pale, often from fear or shock	He turned white as a sheet when he saw the ghost.
3	Oq tanli odam	a fair-skinned person	It can imply beauty, especially in traditional contexts.
4	Oq yuzli bo'lish	to be honorable, to avoid shame	English equivalent: To keep one's honor intact.

5. Clichés

№	Clichés	Interpretations	Examples
1	the white knight	a savior or rescuer, especially in business or fairy tales	The investor acted like a white knight for the failing company.
2	white wedding	a traditional wedding with a white bridal dress	She dreamed of a white wedding since childhood.

3	Oq non – hayot belgisidir.	“White bread is the symbol of life”.	Common cultural phrase implying respect for food

6. Slogans

№	Slogans	Interpretations	Examples
1	White is purity.	used in advertising	"White is purity" was once used to market Dove soap.
2	Oq niyat – yorug‘ kelajak garovi.	“Pure intentions are the guarantee of a bright future”	

7. Phrasal verbs are rare with the component white. There is one example which exists in metaphorical speech: to white out. This phrasal verb means to cover with white.

Example: The screen whited out due to the storm.

In sum, the study of phraseological units within the framework of comparative cultural linguistics highlights the close interplay between language and culture. By analyzing various types of phraseological units - such as idioms, collocations, proverbs, and similes - with the component white in English and oq in Uzbek, this research reveals both shared symbolic meanings and culturally specific associations. While white often represents purity or intensity in English, in Uzbek it may signify nobility, honor, or even death. These differences reflect deeper cultural values and illustrate how fixed expressions function as linguistic carriers of national identity and worldview.

REFERENCES:

1. Ashurova, D. U., & Galieva, M. R. (2019). Cultural Linguistics. Tashkent: VneshInvestProm.
2. Cowie, A. P. (1998). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press.
3. Makkai, A. (1972). Idiom Structure in English. The Hague: Mouton.
4. Polyakova, T. A., & Vorobyov, V. V. (2012). Linguoculturology: Theory and Practice. Moscow: Flinta.
5. Gadzhiyeva, S. M. (2006). Linguocultural Aspects of Comparative Phraseology. Moscow: Academia.
6. Kunafina, L. R. (2011). Comparative Cultural Linguistics and Phraseological Units. Kazan: Kazan Federal University Press.

ESSE YOZISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR BILAN BOG‘LIQLIGI VA UNING AHAMIYATI

Kabulov Inamjan Sharipbayevich
NDPI tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada esse yozishga o‘rgatishning o‘quvchilarning ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Unda esse janri xususiyatlari, uni yozish bosqichlari, ta’lim jarayonida qo‘llanilishi hamda kreativ fikrlashni rag‘batlantirishdagi metodik yondashuvlar haqida so‘z yuritiladi. Muallif esse yozish orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoga o‘z qarashini bildirishi va badiiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiluvchi metodlarni tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada amaliy tavsiyalar va dars jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan interaktiv usullar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *esse, kreativ fikrlash, metodika, yozma nutq, o‘quvchi faolligi, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimi oldiga qo‘yilgan eng muhim vazifalardan biri — mustaqil, kreativ va tanqidiy fikrlaydigan shaxsni shakllantirishdir. Bugungi kunda faqatgina bilimlarni yod olish emas, balki o‘z fikrini ifoda eta oladigan, muammolarga o‘z nuqtai nazaridan yondasha oladigan o‘quvchini tayyorlash dolzarb masalaga aylangan. Shundan kelib chiqib, esse yozishga o‘rgatish o‘quvchilarning ijodiy fikrlash salohiyatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Esse yozish — bu faqatgina adabiy-badiiy ifoda vositasi emas,[1.B.2] balki insonning ichki dunyosini, qarashlarini ifoda etish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanini o‘qitish jarayonida esse yozishga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali o‘quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, ularning mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish kabi kognitiv ko‘nikmalari shakllanadi.

Shuningdek, esse yozish jarayoni o‘quvchining individual yondashuvini namoyon etishiga, o‘zining ichki olamini ochishiga, shaxsiy nuqtai nazarini erkin ifodalashiga imkon yaratadi. Shu bois, zamonaviy ta’lim metodikasida esse yozishga o‘rgatish — nafaqat til va adabiyot, balki ijtimoiy fanlar, hatto tabiiy fanlar darslarida ham keng qo‘llanilmoqda.

Maqolaning ushbu qismida esse yozishning metodik asoslari, unga o‘rgatish jarayonida foydalaniladigan innovatsion metodlar va ularning kreativ fikrlashga ta’siri haqida batafsil

fikr yuritiladi. Shuningdek, konkret amaliy misollar orqali o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda esse yozishning samarali vosita ekanligi asoslab beriladi.

Esse yozishning pedagogik imkoniyatlari

Esse yozish – bu o‘quvchining dunyoqarashi, hayotiy tajribasi, estetik qarashlari, shaxsiy munosabatlari, his-tuyg‘ulari va intellektual salohiyatini ifoda etishga xizmat qiluvchi yozma ijodiy ishdir. U nafaqat til va uslub nuqtayi nazaridan, balki mazmun, mantiqiylik va individual yondashuv nuqtayi nazaridan ham murakkablik kasb etadi. Shu bois, esse yozishga o‘rgatish orqali o‘quvchilarni faqat grammatik me’yorlarga amal qilishga emas, balki mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga, yangi g‘oyalarni ilgari surishga o‘rgatish mumkin.

Didaktik jihatdan qaralganda, esse yozish orqali quyidagi ko‘nikma va kompetensiyalar rivojlanadi:

- Mustaqil fikrlash – mavzuga oid o‘z qarashini shakllantirish;
- Kreativ yondashuv – noan’anaviy fikrlar bildirish va ularni asoslash;
- Tahliliy fikrlash – faktlar asosida xulosa chiqarish;
- Muloqot kompetensiyasi – o‘z fikrini aniq, lo‘nda va ta’sirli ifodalash;
- Estetik did – til vositalaridan badiiy va uslubiy foydalanish.

Esse yozishga o‘rgatish bosqichlari

Esse yozishga o‘rgatish bosqichma-bosqich, izchil tarzda tashkil etilishi kerak. Quyidagi metodik yondashuvlar orqali o‘quvchilarni esse yozishga samarali jalb qilish mumkin:[2.B.442]

Mavzuga tayyorgarlik bosqichi

Bu bosqichda o‘quvchilar mavzu bo‘yicha erkin fikr yuritishga undaladi. «Aqliy hujum», «Klaster» metodlari orqali asosiy tushunchalar aniqlanadi. Mavzuga oid kichik suhbat yoki muhokama orqali o‘quvchilar motivatsiya qilinadi.

Reja tuzish va fikrni tartiblash

Esse yozishdan avval reja tuzish ko‘nikmasini shakllantirish muhim. Bu bosqichda kirish, asosiy fikrlar va xulosa qismlari aniqlanadi. Fikrlar mantiqiy izchillikda joylashtiriladi.

Yozma ifoda bosqichi

O‘quvchilar individual yoki kichik guruhlarda esse yozishga kirishadilar. Ularning mustaqil yozgan matnlari ustida o‘qituvchi yoki sinfdoshlar bilan birgalikda tahlil olib boriladi.

Tahlil va baholash bosqichi

Yozilgan esselar o‘qiladi, tahlil qilinadi, kuchli va kuchsiz jihatlari muhokama qilinadi. O‘quvchilarning fikrini hurmat qilish, tanqid qilishdan ko‘ra konstruktiv tahlil berish ustuvor ahamiyatga ega.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari

O‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi metodik usullar esse yozish jarayoniga samarali qo‘shilishi mumkin:

● Assotsiativ yozuv – o‘quvchi berilgan so‘zdan kelib chiqib erkin fikrlar zanjirini yaratadi;

● Tasviriy esse – o‘quvchi biror manzara, surat yoki hodisani tasvirlab, o‘zining hissiyotlarini aks ettiradi;

● Konseptual esse – falsafiy yoki ijtimoiy mavzular yuzasidan chuqur mushohada yuritishni talab qiladi;

● Rolga kirish – o‘quvchi o‘zini boshqa bir inson o‘rniga qo‘yib, shaxsiy nuqtai nazardan esse yozadi (masalan: “Agar men ekolog bo‘lganimda...”);

● Interaktiv usullar – “Fishbone”, “Insert”, “Davra suhbati”, “Bitta savolga – uchta javob” kabi texnikalar orqali fikrlashga rag‘batlantiriladi.[3.B.254]

Amaliy tajriba va kuzatuvlar

Amaliy dars tajribalariga tayanib aytish mumkinki, esse yozishga yo‘naltirilgan darslar o‘quvchilarda yozma va og‘zaki fikrni ifodalash qobiliyatini oshiradi. O‘quvchilar biror mavzu yuzasidan faqat faktlarga tayangan holda fikrini mustahkamlashni o‘rganadi. Shuningdek, esse yozish jarayonida o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi, ularning darsga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi.

Innovatsion texnologiyalar va AKT vositalaridan foydalanishning ahamiyati

XXI asr – raqamli texnologiyalar, tezkor axborot oqimi va interaktiv ta’lim davri hisoblanadi. Shunday sharoitda esse yozishga o‘rgatish jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning kreativ fikrlash salohiyatini yanada kuchaytiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning fikr almashuvi, tezkor tahlil, matn ustida ishlash, dizayn yaratish va interaktiv topshiriqlar bajarish imkonini kengaytiradi.

AKT vositalarining esse yozishga ta’siri

Quyidagi texnologik yechimlar va vositalar esse yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘ziga xos o‘rin egallaydi:

● Prezentatsiya dasturlari (PowerPoint, Canva, Google Slides): o‘quvchilar o‘z esselarini vizual tarzda taqdim etadi. Bu ularni matnni strukturaviy tahlil qilishga, asosiy g‘oyalarni ajratib ko‘rsatishga, ta’sirchan ifoda vositalaridan foydalanishga o‘rgatadi.

● Onlayn kollaboratsion platformalar (Google Docs, Padlet, Miro): o‘quvchilar birgalikda esse yozadi, o‘zaro fikr almashadi, tahrir va takomillashtirish jarayonida ishtirok etadi. Bu usul jamoaviy kreativ fikrlashni rag‘batlantiradi.

● Sun’iy intellekt asosidagi dasturlar (Grammarly, ChatGPT): o‘quvchilar yozgan matnlarini tekshiradi, til va uslubiy xatolarni tuzatadi, shuningdek, yangi fikrlar olish uchun maslahat oladi. Bu esa o‘z-o‘zini nazorat qilish, mustaqil ishlash madaniyatini shakllantiradi.

● Blog yuritish, esse tanlovlari (WordPress, Medium, Telegram kanallar): o‘quvchilar o‘z esselarini ommaga taqdim etadi. Bu ularni ijtimoiy mas’uliyat, matnni keng auditoriyaga moslash, o‘z fikrini erkin ifoda qilish kabi ko‘nikmalarga o‘rgatadi.

Innovatsion metodlar bilan kreativ fikrlashni faollashtirish

Innovatsion metodlar – bu darsda faqat axborot berish emas, balki o‘quvchini ijodiy faoliyatga jalb qilishga yo‘naltirilgan uslublardir. Quyidagi metodlar aynan esse yozishga tayyorlash jarayonida o‘z samaradorligini ko‘rsatmoqda:

● “Mentimeter” va “Kahoot” ilovalari orqali fikr so‘rovlari: dars avvalida yoki esse mavzusi tanlanishidan oldin kichik so‘rovlar o‘tkazish orqali o‘quvchilar fikrlarini aniqlab olish mumkin. Bu esa mavzuga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi va mavzuni yanada dolzarb qiladi.

● “Concept Map” yoki “Mind Mapping” (Xaritalash) texnikasi: o‘quvchilar mavzu atrofida asosiy tushunchalar, sabab-oqibat bog‘liqliklari va asosiy fikrlar xaritasini chizadi. Bu esa fikrni tartibga solish, asosiy g‘oyani aniqlash va uni rivojlantirishda yordam beradi.

● Vizual esse (video esse yoki raqamli hikoya): o‘quvchi o‘z fikrini nafaqat matn shaklida, balki multimedia elementlari (rasm, musiqa, video) orqali ham ifodalaydi. Bunday yondashuv o‘quvchining texnologik savodxonligi bilan bir qatorda, kreativ yondashuvini ham rivojlantiradi.

Xulosa

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish – eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri sanaladi. Mazkur maqolada tahlil qilinganidek, esse yozishga o‘rgatish bu yo‘lda eng samarali metodlardan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Chunki esse yozish – bu nafaqat yozma nutqni rivojlantirish, balki shaxsning fikrlash uslubi, ichki dunyosi va individual yondashuvini shakllantirish jarayonidir.

Maqolada keltirilgan metodik yondashuvlar, bosqichma-bosqich o‘rgatish usullari, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali esse yozishga bo‘lgan qiziqish ortadi, o‘quvchilarning darsga faolligi oshadi. Ayniqsa, ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish o‘quvchilarni ijodiy fikr yuritishga, o‘z g‘oyalarini ochiq va samarali ifodalashga undaydi.

Shuningdek, esse yozish o‘quvchilarning faqat til va adabiyotga doir bilimlarini chuqurlashtirish bilan cheklanmay, balki ularning axloqiy, ijtimoiy, madaniy va falsafiy qarashlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Har bir yozilgan esse – bu o‘quvchining dunyoqarashi, fikrlash madaniyati va shaxsiy qarorlar chiqarish salohiyatining ifodasidir.

Xulosa qilib aytganda, esse yozishga o‘rgatish orqali kreativ fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish – o‘quvchining tafakkur dunyosini kengaytiruvchi, mustaqil fikr bildiruvchi va jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Kelajakda bu yo‘nalishda yanada ilg‘or metodikalar, elektron platformalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berish imkoniyatlari kengayadi. Shu bois, har bir pedagog esse yozishga o‘rgatish jarayoniga yangicha, zamonaviy yondashuv bilan kirishmog‘i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.Avezova - “O‘quvchilarda esse yozish malakasini shakllantirish zarurati” maqolasi.

2. D.Obidova - “Esse yozish qoidalari va tavsiyalar haqida metodik tavsiya” maqolasi; “O’zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar” jurnali. 442- b. 2022-yil

3.Милруд Р, И.Р. Максимова “Эссе как жанр, прием, обучение и инструмент педагогического измерения, Иностранные языки в школе. - 2020- С 254-275

4. Департамент образования города Москвы Государственное бюджетное профессиональное образовательное учреждение города Москвы «Колледж архитектуры и строительства № 7» “Как написать эссе” (Подготовила преподаватель русского языка и литературы Милуш А.С.) 5- б. Москва-2018.

PROFITABILITY METRICS AS PILLARS OF FINANCIAL PERFORMANCE: ANALYZING THEIR INFLUENCE ON OPERATIONAL EFFICIENCY, INVESTMENT STRATEGIES, AND COMPETITIVE ADVANTAGE IN TRADING COMPANIES

Saydullayeva Ruhshona
Tashkent State University of Economics Accounting faculty ruhshonasaydullayeva8@gmail.com

Abstract: *This study examines the critical role of profitability measures—specifically Return on Equity (ROE), Net Profit Margin, and Return on Assets (ROA)—in evaluating and driving the financial performance of commercial companies. It argues that these metrics are essential indicators of operational efficiency, guiding strategic decision-making and fostering a competitive advantage. The research explores the interplay between profitability and other financial aspects such as liquidity and capital structure, highlighting their collective impact on a firm's financial health. Furthermore, the paper investigates how a focus on profitability influences operational practices, investment strategies, and the ability to maintain a competitive edge in dynamic market environments. The findings suggest that companies that meticulously track and analyze profitability metrics are better positioned to optimize resource allocation, manage working capital effectively, and make informed investment decisions. Ultimately, the study concludes that an integrated approach to profitability analysis, one that also considers sustainability, is crucial for long-term success and resilience in the ever-evolving business landscape.*

Keywords: *Profitability Measures, return on Equity (ROE), Net Profit Margin, return on Assets (ROA), Operational Efficiency, Investment Strategies, Competitive Advantage, Commercial Companies, Financial Performance, Working Capital Management*

INTRODUCTION

The evaluation of profitability is a cornerstone of financial analysis for commercial companies, providing critical insights into their overall health and operational effectiveness. Profitability measures such as Return on Equity (ROE), Net Profit Margin, and Return on Assets (ROA) serve as vital barometers for assessing a company's ability to generate earnings relative to its revenue, assets, and equity. In the competitive landscape of commerce, where margins can be narrow and market conditions are in constant flux, a thorough understanding and strategic application of these metrics are indispensable for sustainable success.

This paper delves into the multifaceted influence of profitability metrics on the strategic orientation of commercial enterprises. It posits that these measures extend beyond mere financial reporting, fundamentally shaping operational efficiency, guiding investment decisions, and ultimately securing a competitive advantage. For instance, a high ROE signals

efficient use of shareholder capital, a strong Net Profit Margin reflects effective cost control, and a favorable ROA indicates proficient asset management.

The subsequent sections of this paper will provide a comprehensive literature review on the interplay between profitability, liquidity, and capital structure. It will then outline a methodology for analyzing the impact of these metrics, followed by a detailed analysis and discussion of the results. The paper will conclude by summarizing the key findings and emphasizing the imperative for commercial companies to adopt a holistic and dynamic approach to profitability analysis in order to navigate the complexities of modern markets.

Literature Review

The body of literature on corporate finance extensively documents the significance of profitability metrics in assessing firm performance. These measures, primarily ROE, ROA, and Net Profit Margin, offer a multi-dimensional view of a company's ability to generate profits from its operational and financial resources.

Profitability indicators are also closely related to working capital management. Lazaridis and Tryfonidis (2006), through empirical research on the Athens Stock Exchange, identified that effective management of accounts receivable and inventory significantly influences profitability. Their findings align with Deloof (2003), who observed that Belgian firms that maintained shorter cash conversion cycles reported higher profitability.

The connection between capital structure and profitability has been debated across financial literature. While Modigliani and Miller (1958) originally posited that capital structure is irrelevant in perfect markets, more recent empirical studies have challenged this view. For instance, Abor (2005) found that for listed Ghanaian firms, short-term debt was positively related to profitability, while long-term debt had a negative impact—suggesting a nuanced relationship between leverage and returns.

In terms of sustainability and profitability, Porter and Kramer (2011) introduced the concept of shared value, where corporate strategies align profitability with social progress. Muchiri et al. (2016) and Alshehhi et al. (2018) further assert that companies that incorporate environmental, social, and governance (ESG) factors into their operational models not only enhance their corporate image but also experience improved financial performance in the long run.

Nguyen and Nguyen (2020) emphasize that profitability analysis also influences investment decision-making. Their study concludes that companies with a higher ROE and ROA are more likely to engage in growth-oriented projects, suggesting a feedback loop between performance metrics and strategic expansion. Virvu (2015) also points out that well-measured profitability helps firms diversify intelligently and avoid resource misallocation.

The Core Profitability Metrics

Return on Equity (ROE) is a primary indicator of the return generated on shareholders' investments. A higher ROE is often interpreted as a sign of effective management and can be a powerful attractant for new investment. Conversely, the Net Profit Margin, which calculates the percentage of revenue that translates into profit, provides a clear picture of a company's pricing strategy and cost control measures. Return on Assets (ROA) measures the efficiency with which a company utilizes its assets to generate earnings, offering insights into operational performance.

Figure 1. Profitability's Multifaceted Dimensions

The Interplay with Liquidity and Capital Structure

The relationship between profitability and liquidity is a critical area of study. Ehiedu (2014) found that liquidity ratios, such as the current ratio and the quick ratio, have a direct bearing on profitability. Adequate liquidity ensures that a company can meet its short-term obligations without disrupting operations, thereby supporting sustained profitability. Similarly, the capital structure of a firm, particularly the debt-to-equity ratio, profoundly affects its financial stability and cost of capital. Taqi et al. (2016) emphasized that an optimal capital structure can minimize the cost of capital, thereby enhancing profitability.

Operational Efficiency and Working Capital Management

Profitability metrics are intrinsically linked to operational efficiency. Syeda (2021) detailed how companies that diligently monitor these indicators are more adept at optimizing resource utilization and streamlining operations. A key facet of this is working capital management. Harb (2019) highlighted the direct correlation between effective working capital management and improved profitability. By minimizing excess inventory and promptly collecting accounts receivable, companies can enhance their cash conversion cycle and improve liquidity, which in turn boosts operational capacity. Alarussi and Alhaderi (2018) further argued that the drive for operational efficiency, spurred by a focus on profitability, cultivates a culture of continuous improvement, enabling firms to adapt to market fluctuations.

Investment Strategies and Competitive Advantage

Profitability metrics are instrumental in shaping investment strategies. Nguyen and Nguyen (2020) explained that these metrics allow managers to allocate resources to investments that promise the highest returns while mitigating risks. Virvu (2015) suggested that profitability analysis can guide strategic diversification, encouraging expansion into high-performing sectors. However, Dirman (2020) cautioned against a singular focus on high returns, stressing the need to balance profitability with robust risk management.

In the context of competitive advantage, Cho et al. (2019) asserted that companies leveraging profitability metrics can refine their operations and strategic initiatives to outperform competitors. This is further enhanced by integrating sustainability practices. Research by Muchiri et al. (2016) and Waswa et al. (2018) indicates that companies aligning sustainability with profitability benefit from enhanced stakeholder confidence and brand loyalty, which are crucial for long-term competitive positioning. Alshehhi et al. (2018) reinforced this by highlighting that proactive investment in sustainable and profitable ventures solidifies a company's market resilience.

Methodology

This study employs a qualitative research methodology, primarily based on a comprehensive review and synthesis of existing academic literature. The research design involves a systematic analysis of scholarly articles, financial theories, and empirical studies to explore the multifaceted impact of profitability metrics on commercial companies.

The process of data collection involved identifying and collating relevant research papers and reports from academic databases and financial journals. The selection criteria for the literature focused on studies that explicitly examined the relationship between profitability measures (ROE, ROA, Net Profit Margin) and key business functions such as operational efficiency, investment strategy, and competitive positioning.

The analysis is structured thematically, aligning with the core arguments of the paper. The synthesized findings from the literature are used to build a coherent and evidence-based narrative on how profitability metrics function as strategic tools for commercial enterprises. While this study does not involve new empirical data collection, its strength lies in the integration and interpretation of a wide array of existing research to provide a holistic understanding of the subject matter.

Analysis and Results

The analysis of the collected literature reveals a strong consensus on the pivotal role of profitability metrics in the strategic management of commercial companies. The findings can be categorized into three key areas of influence: operational efficiency, investment strategies, and competitive advantage.

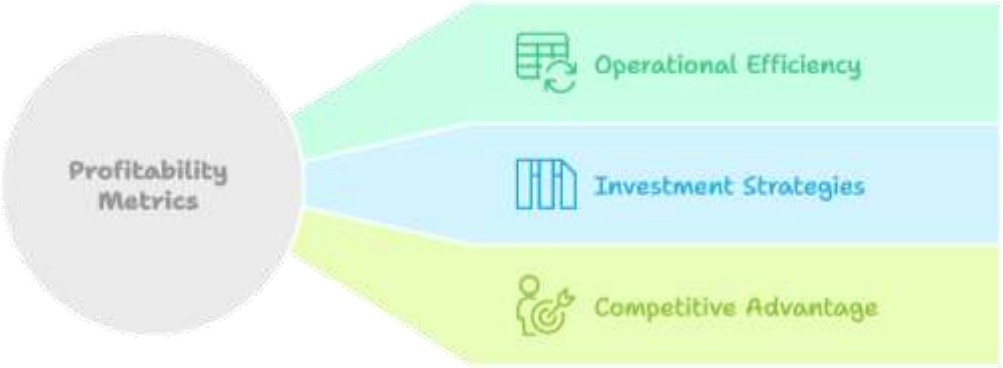

Figure 2. Describe Unveiling the Impact of Profitability Metrics

Impact on Operational Efficiency

The evidence strongly suggests that a dedicated focus on profitability metrics leads to significant improvements in operational efficiency. Companies that regularly monitor their ROA and Net Profit Margin are more likely to identify and rectify operational bottlenecks. This proactive approach to performance measurement encourages a culture of efficiency, where resource allocation is optimized and waste is minimized. The management of working capital, as highlighted by Harb (2019) and Syeda (2021), stands out as a critical area where this impact is most pronounced. Efficient management of inventory and receivables not only improves cash flow but also enhances a company's agility and responsiveness to market demands.

Influence on Investment Strategies

Profitability metrics serve as a crucial guide for investment decision-making. ROE and ROA, in particular, provide a clear framework for evaluating the potential returns of various investment opportunities. The literature indicates that companies with robust profitability analysis frameworks are better equipped to allocate capital to projects that align with their strategic goals and offer the highest potential for value creation. This strategic allocation of resources, as noted by Nguyen and Nguyen (2020), is fundamental to long-term growth and stability. Furthermore, as Virvu (2015) suggested, these metrics can inform diversification strategies, enabling companies to expand into profitable new markets or product lines, thereby mitigating risks associated with market downturns in specific sectors.

Contribution to Competitive Advantage

The effective use of profitability metrics is a significant driver of competitive advantage. By fostering operational excellence and guiding prudent investment, these metrics enable companies to build a strong financial foundation. This financial strength, in turn, allows for greater strategic flexibility, such as the ability to invest in innovation, expand market share, or withstand economic pressures. The integration of sustainability into profitability

considerations, as discussed by Muchiri et al. (2016) and Waswa et al. (2018), further amplifies this advantage. Companies that demonstrate a commitment to both profitability and corporate social responsibility are increasingly favored by consumers, investors, and other stakeholders, which solidifies their market position and long-term viability.

Conclusion

In summary, profitability measures such as Return on Equity, Net Profit Margin, and Return on Assets are far more than static indicators of past performance. They are dynamic tools that, when used effectively, can profoundly shape the operational and strategic direction of commercial companies. This review has demonstrated that a rigorous focus on profitability is inextricably linked to enhanced operational efficiency, more strategic investment decisions, and a sustainable competitive advantage.

The interdependent nature of profitability, liquidity, and capital structure underscores the need for a holistic approach to financial management. Commercial companies that succeed in dynamic market environments are those that not only monitor their profitability but also understand the underlying drivers and their interplay with other financial and operational facets of the business.

As markets continue to evolve, the importance of these metrics will only grow. The ability to interpret the signals provided by profitability measures and to translate them into actionable strategies will be a key differentiator between success and failure. Therefore, it is imperative for the management of commercial companies to cultivate a deep understanding and a proactive approach to the analysis of profitability, ensuring their organizations are well-equipped to navigate the challenges and seize the opportunities of the future. The integration of sustainability into this framework is no longer optional but a critical component of long-term value creation and corporate resilience.

1. Ehiedu, V. C. (2014). The impact of liquidity on profitability of some selected companies: The financial statement analysis (FSA) approach. Research Journal of Finance and Accounting, 5(5), 81-90. https://www.academia.edu/download/74277516/11414-13745-1-PB.pd

2. Taqi, M., Ajmal, M., & Pervez, A. (2016). Impact of capital structure on profitability of selected trading companies of India. Arabian Journal of Business and Management Review (Oman Chapter), 6(3), 1. http://www.arabianjbmr.com/pdfs/OM_VOL_6_(3)/1.pdf

3. Syeda, R. (2021). Impact of working capital management on profitability: A case study of trading companies. Account. Financ. Innov. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=27ZaEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA211&dq=impact+of+profitability+on+financial+performance+in+trading+companies+analysis&ots=FWzXlGwyKq&sig=MvpbZZlg43sgfeqecPt8-R85oLY

4. Diana, H. I., & Maria, M. M. (2020). The importance Of profitability indicators In assessing The financial performance Of economic entities. The Annals of the University of Oradea, 29(2020), 219.

5. Alarussi, A. S., & Alhaderi, S. M. (2018). Factors affecting profitability in Malaysia. Journal of Economic Studies, 45(3), 442-458. https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JES-05-2017-0124/full/html

6. Nguyen, T. N. L., & Nguyen, V. C. (2020). The determinants of profitability in listed enterprises: A study from Vietnamese stock exchange. The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 7(1), 47-58. https://koreascience.kr/article/JAKO202014862061720.page

7. Vătavu, S. (2015). The impact of capital structure on financial performance in Romanian listed companies. Procedia economics and finance, 32, 1314-1322. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115015087

8. Cho, S. J., Chung, C. Y., & Young, J. (2019). Study on the Relationship between CSR and Financial Performance. Sustainability, 11(2), 343. https://www.mdpi.com/2071-1050/11/2/343

9. Dirman, A. (2020). Financial distress: the impacts of profitability, liquidity, leverage, firm size, and free cash flow. International Journal of Business, Economics and Law, 22(1), 17-25. https://www.ijbel.com/wp-content/uploads/2020/08/IJBEL22_205.pdf

10. Palepu, K. G., Healy, P. M., Wright, S., Bradbury, M., & Coulton, J. (2020). Business analysis and valuation: Using financial statements. Cengage AU. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=IDT6DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR13&dq=impact+of+profitability+on+financial+performance+in+trading+companies+analysis&ots=uKeraYvgh-&sig=KoaVAOHwwehUa-_lFQXlSSV5ro

11. Alshehhi, A., Nobanee, H., & Khare, N. (2018). The impact of sustainability practices on corporate financial performance: Literature trends and future research potential. Sustainability, 10(2), 494. https://www.mdpi.com/2071-1050/10/2/494?trk=public_post_comment-text

12. Harb, A. S. M. (2019). The Impact of profitability and financial performance on improving productive efficiency in Jordanian Industrial Companies. Academy of Strategic Management Journal, 18(5), 1-13.

13. Sivalingam, L., & Kengatharan, L. (2018). Capital structure and financial performance: A study on commercial banks in Sri Lanka. Asian Economic and Financial Review, 8(5), 586. https://search.proquest.com/openview/f41152191abe16b232bd376d501a1d8e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1786341

14. Muchiri, M. J., Muturi, W. M., & Ngumi, P. M. (2016). Relationship between Financial Structure and Financial Performance of Firms Listed at East Africa Securities Exchanges. Journal of Emerging Issues in Economics, Finance & Banking, 5(1).

15. Kurniasih, R. P., & Akhmadi, A. (2024). Profitability mediates the Influence of Operational Efficiency on Company Financial Performance. Int. J. Soc. Sci. Hum. Res.

16. Abor, J. (2005). The effect of capital structure on profitability: An empirical analysis of listed firms in Ghana. The Journal of Risk Finance, 6(5), 438–445. https://doi.org/10.1108/15265940510633505

17. Atrill, P., & McLaney, E. (2019). Financial management for decision makers (9th ed.). Pearson Education.

18. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2014). Financial management: Theory & practice (14th ed.). Cengage Learning.

19. Damodaran, A. (2012). Investment valuation: Tools and techniques for determining the value of any asset (3rd ed.). Wiley.

20. Deloof, M. (2003). Does working capital management affect profitability of Belgian firms? Journal of Business Finance & Accounting, 30(3–4), 573–588. https://doi.org/10.1111/1468-5957.00008

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ: «ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ» ДЛЯ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЕВ

Алимжанова Дилбар Султаниязовна
Преподаватель физики Академического Лицея Международного Вестминстерского Университета в Ташкенте

Аннотация: *В статье представлены методические подходы к преподаванию темы «Общая теория относительности» (ОТО) в академических лицеях. Рассматриваются основные трудности восприятия материала учащимися, предлагаются рекомендации по структурированию темы, а также интерактивные и визуальные методы обучения, направленные на формирование научного мышления и повышение интереса к современной физике.*

Ключевые слова: *общая теория относительности, методика преподавания, визуализация, лицеист, гравитация, научное мышление.*

ВВЕДЕНИЕ

Общая теория относительности, созданная Альбертом Эйнштейном в 1915 году, представляет собой одну из вершин современной физики. Несмотря на высокую степень абстракции и математическую сложность, элементы ОТО включаются в учебные программы лицеев. Однако преподавание этой темы требует особого методического подхода, ориентированного на возрастные и когнитивные особенности учащихся.

II. Основная часть

Методические трудности

К числу основных затруднений при изучении ОТО можно отнести:

1. Абстрактный математический аппарат (тензоры, метрические пространства);

2. Сложность представления искривлённого пространства-времени;

3. Разрыв между повседневным опытом учащихся и физической моделью реальности, предлагаемой ОТО.

Методические рекомендации

1. Историко-научный подход

Начать изучение темы рекомендуется с краткого обзора классической механики и специальной теории относительности, подчеркнув их ограничения.

Введение в ОТО через исторический контекст формирует у учащихся понимание причин её появления.

2. Визуализация и аналоги

Использование моделей (например, резиновая плёнка с тяжёлым шаром) помогает учащимся интуитивно понять идею гравитации как искривления пространства. Применение компьютерной графики и анимаций делает сложные концепции более доступными.

3. Связь с реальными явлениями

Рассмотрение примеров практического применения ОТО — например, поправок в системе GPS или гравитационного линзирования — повышает мотивацию к изучению темы и демонстрирует значимость теории в современной науке и технологиях.

4. Междисциплинарные связи

Важно подчеркнуть связи ОТО с математикой, астрономией и философией науки. Это расширяет кругозор учащихся и формирует целостную научную картину мира.

5. Разноуровневые задания

Уместно использовать:

1.простые задачи на качественный анализ (например, сравнение хода времени на поверхности Земли и на орбите);

2. дискуссии на тему: «Что было бы, если бы гравитация оставалась ньютоновской?»;

3. групповые мини-проекты по моделированию гравитационных линз или анализа эксперимента Pound–Rebka.

6.Пример изучения темы в лицее

Одним из эффективных способов введения темы ОТО в учебный процесс академического лицея является проведение тематического урока-дискуссии по теме «Почему работает GPS?». На таком занятии учащимся предлагается проанализировать работу спутниковой навигации с точки зрения общей и специальной теории относительности.

Учащимся объясняется, что атомные часы на спутниках идут с иной скоростью, чем на поверхности Земли, из-за меньшей гравитационной потенциальной энергии (ОТО) и более высокой орбитальной скорости (СТО). Без учёта этих эффектов отклонения в измерении координат составляли бы до 10 км в сутки. После изучения базовой теории, ученики делятся на группы и исследуют,

как именно учёные компенсируют эти ошибки — с помощью математических моделей и предустановок в программном обеспечении.

Итогом занятия может быть защита мини-проекта, где каждая группа представляет краткий доклад: одна — по физической сути явления, вторая — по инженерным решениям, третья — по историческим экспериментам (например, Hafele–Keating experiment).

Такой подход способствует не только лучшему пониманию физики ОТО, но и показывает её реальное прикладное значение, формируя у учащихся представление о том, как фундаментальная наука влияет на повседневную жизнь.

III. Заключение

Преподавание общей теории относительности в академических лицеях требует не только научной точности, но и педагогической гибкости. Грамотно выстроенная методика позволяет не просто познакомить учащихся с ключевыми идеями ОТО, но и развивать их абстрактное мышление, логическую культуру и интерес к фундаментальной науке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Эйнштейн А. Собрание научных трудов. — М.: Наука, 1965.

2. Кип Торн. «Чёрные дыры и складки времени». — М.: Мир, 1996.

3. Ландау Л.Д., Лифшиц Е.М. Теория поля. — М.: Наука, 1973.

4. Тейлор Э., Уилер Д. «Специальная и общая теория относительности». — М.: Бином, 2009.

5. Чирцов А.В. Методика преподавания астрономии. — СПб: Лань, 2018.

УДК:635

TECHNOLOGY FOR PREPARATION OF POWDER FROM DRIED SWEET PEPPER PRODUCTS

Nortojiyev Bobosher Sheralievich
Associate Professor of Tashkent State Agrarian University.
Makhmurov Doston Menglibek ug'li
Tashkent State Agrarian University assistant.

Abstract: *in the scientific article, the technology of preparation of dried sweet pepper for the food industry is developed. In this, the effect of residual moisture content of dried products on the production of powder from dried products of different varieties and hybrids of sweet pepper and quality powder was analyzed and compared. It was determined that powder products were obtained from the dried products of various varieties and hybrids of sweet pepper in a rash depending on the amount of moisture.*

Key words: *variety, hybrid, sweet pepper, dry product, powder, basket, temperature, humidity, finished dry product, weight.*

INTRODUCTION

Today, the demand for dried sweet pepper products from vegetable species is increasing. Pepper belongs to the Solanaceae family, and the cultivated species (Capsicum annuum L.) is considered the homeland of sweet pepper in South America. It is one of the oldest cultivated species, cultivated there around 6000 BC. Currently, pepper is cultivated on 1.7 million hectares in the world, and 25 million tons of gross yield are obtained. Mainly, China, Mexico, Turkey, the USA, and Spain produce more than 70% of the total yield. A large part of this gross yield is used in the processing industry. Sweet pepper grows well even in the soil and climatic conditions of our republic. Most of the grown product is processed, and the technically damaged part that does not meet standard requirements is dried and sent to processing plants for powder.

The sweet pepper variety "Dar Tashkent" and the hybrids "Reyna F1" and "Chelsea F1" were selected as the objects of the study.

The subject of the study. The technological process used in drying varieties and hybrids of sweet pepper in a drying machine is the air temperature and wind flow circulation in the drying machine, as well as working solutions of different concentrations and grinding equipment.

Research methods. Sweet pepper fruits in research GOST 14260 89. Plodi persa struchkovogo. Technical conditions - Vved. 1990 - M.: Gosstandart Izd - vo standartov, 1989.

9 e.: il.; 25 cm, GOST 32065–2013 Voice sushenie. Obshie teknicheskie usloviya, GOST 15467 "Assessment of product quality" Organolepticheskie metodi osenok pishevix produktov analyzed according to the method of E.P Shirokov.

Research results: During our experiments, the percentage of moisture and the amount of dry matter in sweet pepper before drying the raw materials were determined. In the process of preparing the products for drying, their sizes were determined. In each variety and hybrid, a total of 10 kg of products in a pure state, 5 kg per basket, were placed in special baskets of the drying equipment. When placing the products in the drying equipment, the outside temperature in the second half of the day was 26-28 0C on August 25, while the temperature inside the equipment at the time of placing the products was 40-42 ^{0}C

The residual moisture content of dried products was analyzed in laboratory conditions by comparing varieties and hybrids. When preparing food powder from dried products, it was observed that they were ground into fine powders of different sizes depending on the residual moisture content. During our experiments, it was observed that the residual moisture content of the product is important in preparing food powder from dried products of sweet pepper.

It was found that when the residual water content of the dried products was below 17.5%, there was no difficulty in converting them into powder. When the residual moisture content of the dried products was above 22-24%, when converting the product into powder, the quality of the finished product was low, that is, the ground powder was coarse and there were problems with partial sticking to the grinding equipment during grinding (Figure 1).

a)

b)

a) Grinding dried sweet pepper products to a residual moisture content of 17.5%

b) The state of the dried sweet pepper products when the residual moisture content is 20%

Studies have shown that the quality of the powdered product obtained from dried products varies depending on the amount of residual moisture in the product.

During our experiments, 10 kg of dried products of sweet pepper varieties and hybrids were processed in laboratory conditions to produce powder. It was found that the sweet pepper varieties and hybrids studied in our experiments had different indicators of finished product yield.

As noted in the data, it was determined that different varieties and hybrids of sweet pepper yielded different amounts of powder. The highest figure was observed when 7.6 kg of finished powder was obtained from the dried products of the "Reyna F1" hybrid.

Conclusion: A technology for preparing dried sweet pepper products for the food industry has been developed. In this study, the effect of residual moisture content in dried products on the preparation of powder from dried products of different varieties and hybrids of sweet pepper and the yield of high-quality powder was analyzed and compared. In this study, it is possible to obtain powder products from dried products of different varieties and hybrids of sweet pepper depending on the moisture content.

LIST OF USED LITERATURE:

1 Dikiy, S.P. Sortoobrazsi persa s sitoplazmaticheskoy mujskoy sterilnostyu S.P. Dikiy, B.C. Anisenko // Trudi po prikladnoy botanike, genetike i seleksii t. 50. — 1973. vip. 2. — s.32 — 33.

2 Dudkin, S. Polivnoy rejim i urojay sladkogo persa v usloviyax stepnoy chasti Krima Tekst. / S.Dudkin, R. Nedbal // Ovoshevodstvo i baxchevodstvo. 1978. - № 23. - s.34 - 35.

3. Axmedov Sh.Q., Nortojiyev. B.SH. “TABIIY SHAROITDA MAXSUS QURITISH USKUNASIDA BAQLAJON QURITISH” Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi Xalqaro elektron jurnal. 11 son 1-tuplam -S.2-30.

4. GOST 13340.1-7 OVOSHI SUSHENIYE Metodi opredeleniya massi netto, formi i razmera chastits, krupnosti pomola, defektov po vneshnemu vidu, sootnosheniya komponentov, organolepticheskix pokazateley i razvarivayemosti

5. Islamov S.Ya, Nortojiyev B.Sh, Maxmurov D.M QURITILGAN SHIRIN QALAMPIR MAXSULOTLARDAN OZIQ-OVQATDA FOYDALANISH UCHUN KUKUN TAYYORLASH._ Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashdagi muammolar va ularni zamonaviy yechimlari xalqaro ilmiy amaliy anjuman 22.10.2024-y B 351-353

6. Nortojiyev B.Sh, Maxmurov D.M SHIRIN QALAMPIRNI QURITISH USULLARI._ Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashdagi muammolar va ularni zamonaviy yechimlari xalqaro ilmiy amaliy anjuman 22.10.2024-y B 556-559

7. Xakimov R.X, Sharipov S.Y Pekin karamini sifatli saqlanishiga qadoqlash materiallarining ta' siri"O'zbekiston agrar fani xabarnomasi" jurnali. Toshkent, 2024. - JΦ 3 (1512) (maxsus son). - B. 59-61

8. Xakimov R.X, Xakimova M.B Impact of packaging materials on the preservation of Beijing cabbage Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ, June 2024). India, 2024.Volume 12. - Issue 6. - P. 22-25 (ISSN (E):2347-Φl5; SJIF Impact Factor 2024:8,346)

УДК:635

DIFFERENT METHODS FOR DRYING SWEET PEPPER

Makhmurov Doston Menglibek ug'li
Tashkent State Agrarian University assistant.

Abstract: *in the scientific article, after drying these varieties and hybrids of sweet pepper in the drying equipment for a certain time (38-40 hours), the amount of dried finished product was determined. Research has shown that when measuring the weight of dried products of hybrids of sweet pepper, Dar Tashkent variety is 0.85 kg, Chelsea F1 hybrid is 1.1 kg, Reyna F1 hybrid is 0.96 kg. was found to be It is worth mentioning that the highest indicator of the yield of this ready-dried product was 1.1 kg in "Chelsea F1 hybrid".*

Key words: *variety, hybrid, sweet pepper, drying equipment, basket, temperature, humidity, finished dry product, weight.*

INTRODUCTION

Currently, the demand for sweet peppers among vegetable species is increasing. Pepper belongs to the tomato family, and the species Capsicum annuum L. is cultivated. The homeland of sweet pepper is the territory of Bolivia in South America, and it is one of the oldest cultivated species, cultivated around 6000 BC. Currently, pepper is cultivated in 1.7 million hectares of the world, with a total yield of 25 million tons. More than 70% of the crop is grown mainly in China, Mexico, Turkey, the USA, and Spain.

The total yield of these cultivated varieties of sweet pepper is used in the processing industry in large quantities. Sweet pepper grows well even in the soil and climatic conditions of our republic. Most of the cultivated product is processed, and the technically damaged part that does not meet the standard requirements is dried and sent to processing plants in the form of powder.

The sweet pepper variety "Dar Tashkent" and the hybrids "Reyna F1" and "Chelsea F1" were selected as the objects of the study.

The subject of the study. The technological process used in drying sweet pepper varieties and hybrids in a drying machine is the air temperature and wind flow circulation in the drying machine, as well as working solutions of different concentrations.

Research methods. Sweet pepper fruits in research GOST 14260 89. Plodi persa struchkovogo. Technical conditions - Vved. 1990 - M.: Gosstandart Izd - vo standartov, 1989. 9 e.: il.; 25 cm, GOST 32065–2013 Voice sushenie. Obshie teknicheskie usloviya, GOST 15467 "Assessment of product quality" Organolepticheskie metodi osenok pishevix produktov analyzed according to the method of E.P Shirokov.

Research results: During our experiment, when drying these varieties and hybrids of sweet pepper, it was achieved to obtain ready-made dried products for different times depending on their sizes by cutting the fruits of sweet pepper into different sizes. In our initial experiments, only different sizes of dried fruits were dried without any preliminary processing technologies. It should be noted that in our experiments, it was observed that the amount of finished products obtained from varieties and hybrids of sweet pepper had different indicators.

Initially, before drying the raw materials, the percentage of moisture and dry matter in the sweet pepper was determined. In the process of preparing the product for drying, their sizes were determined. A total of 20 kg of pure products of each variety and hybrid, 5 kg per basket, were placed in 4 special baskets of the drying equipment. When placing the products in the drying equipment, the outside temperature in the second half of the day was 26-28 0C on August 25, while the temperature inside the equipment at the time of placing the products was 40-42 0C (Figure 1).

Figure 1. Drying process in sweet pepper drying equipment

Studies have shown that when drying raw materials, the drying speed of products cut into different sizes was determined to be different. It was observed during our experiments that sweet pepper took the longest time when dried in equal halves. At the same time, when comparing varieties and hybrids, there were also small, although not significant, differences. In this regard, it was found that the "Reyna F1" and "Chelsea F1" hybrids, which are mainly dark-skinned, showed slightly higher results compared to the "Dar Tashkent" variety.

In our experiments, 10 kg of raw materials were separated from each of the varieties and hybrids of sweet pepper studied in a state ready for drying. In our initial experiments, the total moisture content of the product was determined in percent in laboratory conditions using the Vlagamer device. The studies showed that the moisture content of the sweet pepper variety Dar Tashkent was 78.6%, while these indicators were found in the Chelsea F1 variety of sweet pepper, 76.5%, and in the Reyna F1 hybrid, 76.2%.

After drying these varieties and hybrids of sweet pepper in a drying machine for a certain period of time (38-40 hours), the amount of dried finished product was determined. Studies have shown that when measuring the weight of dried products of sweet pepper hybrids, it was determined that the Dar Tashkent variety weighed 0.85 kg, the Chelsea F1 hybrid weighed 1.1 kg, and the Reyna F1 hybrid weighed 0.96 kg. It is worth noting that the highest indicator of the yield of this finished dried product was observed in the Chelsea F1 hybrid, which weighed 1.1 kg.

During our experiments, the residual moisture content of dried products was analyzed and the following results were achieved when comparing varieties and hybrids. It was determined that the residual moisture in the dried product of the Dar Tashkent variety was 17.5%, the Chelsea F1 hybrid was 18.2%, and the Reyna F1 hybrid was 18.4%. The organoleptic characteristics of dried sweet pepper products were analyzed between varieties and hybrids. The color, smell and other characteristics of the dried products of the Dar Tashkent variety were analyzed. When comparing the characteristics of this variety with the dried products of other hybrids under study, it was observed that the color turned into a slightly yellowish light red color.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Девочкин, Ф.А. Влияние условий выращивания на урожай сладкого перца и его качество Текст. / Ф.А. Девочкин // Изв. ТСХА. 1978. - № 6. - с. 13-14.

2. Девочкин, Ф.А. Густота посадки и урожай перца Текст. / Ф.А. Девочкин // Картофель и овощи. 1976. - №6. - с. 28 - 29.

3 Дикий, С.П. Сортообразцы перца с цитоплазматической мужской стерильностью Текст. / С.П. Дикий, В.С. Анисенко // Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции т. 50. — 1973. вып. 2. — с.32 — 33.

4 Доспехов, Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) Текст. / Б.А. Доспехов. 4-е изд., перераб. и доп. -М.: Колос, 1976. - 116 с.

5 Дудкин, С. Поливной режим и урожай сладкого перца в условиях степной части Крыма Текст. / С.Дудкин, Р. Недбал // Овощеводство и бахчеводство. 1978. - № 23. - с.34 - 35.

6. Axmedov Sh.Q., Nortojiyev. B.SH. “TABIIY SHAROITDA MAXSUS QURITISH USKUNASIDA BAQLAJON QURITISH” Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi Xalqaro elektron jurnal. 11 son 1-tuplam -S.2-30.

7. ГОСТ 13340.1-7 ОВОЩИ СУШЕНЫЕ Методы определения массы нетто, формы и размера частиц, крупности помола, дефектов по внешнему виду, соотношения компонентов, органолептических показателей и развариваемости

8. Xakimov R.X, Sharipov S.Y Pekin karamini sifatli saqlanishiga qadoqlash materiallarining ta' siri"O'zbekiston agrar fani xabarnomasi" jurnali. Toshkent, 2024. - ЈФ 3 (1512) (maxsus son). - B. 59-61

9. Xakimov R.X, Xakimova M.B Impact of packaging materials on the preservation of Beijing cabbage Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ, June 2024). India, 2024.Volume 12. - Issue 6. - P. 22-25 (ISSN (E):2347-Ф15; SJIF Impact Factor 2024:8,346)

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОФИЛАКТИКИ КОГНИТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ У БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИЕЙ МОЗГА

Умарова Малика Пулатжоновна
Доцент кафедры неврологии и психиатрии Ферганского медицинского института общественного здравоохранения
Ахмаджонова Сарвиноз Алишер қизи
Студент 5 курса 2420 группы лечебного факультета Ферганского медицинского института общественного здравоохранения

Хроническая ишемия мозга (ХИМ) представляет собой распространённое сосудистое заболевание, характеризующееся прогрессирующим снижением кровоснабжения головного мозга, что приводит к гипоксии нейронов и, как следствие, к когнитивным нарушениям. Когнитивные расстройства, такие как ухудшение памяти, внимания, исполнительных функций и скорости обработки информации, значительно снижают качество жизни пациентов и увеличивают нагрузку на систему здравоохранения. В этой статье рассматриваются современные подходы к оптимизации профилактики когнитивных нарушений у больных с ХИМ, включая медикаментозные и немедикаментозные методы, а также роль раннего вмешательства.

Основные факторы риска и патогенез

Хроническая ишемия мозга чаще всего развивается на фоне артериальной гипертензии, атеросклероза, сахарного диабета, дислипидемии и других сосудистых факторов риска. Эти состояния приводят к нарушению церебрального кровотока, что вызывает хроническую гипоксию и нейродегенеративные изменения. Когнитивные нарушения при ХИМ связаны с повреждением белого вещества, кортикальных и субкортикальных структур, а также с дисфункцией нейротрансмиттерных систем. Важно отметить, что ранняя диагностика и коррекция факторов риска играют ключевую роль в предотвращении прогрессирования когнитивного дефицита.

Медикаментозная профилактика

Медикаментозная терапия направлена на улучшение церебрального кровотока, защиту нейронов и коррекцию метаболических нарушений. Основные группы препаратов включают:

1. Антигипертензивные препараты:

- Контроль артериального давления является краеугольным камнем профилактики ХИМ. Ингибиторы АПФ (например, эналаприл) и антагонисты рецепторов ангиотензина II (лозартан) не только снижают давление, но и оказывают нейропротекторное действие.

- Рекомендуется поддерживать целевой уровень артериального давления ниже 140/90 мм рт. ст., с учетом индивидуальных особенностей пациента.

2. Гиполипидемические средства:

- Статины (аторвастатин, розувастатин) снижают уровень холестерина и предотвращают прогрессирование атеросклероза, что улучшает кровоснабжение мозга.

- Доказано, что статины также обладают противовоспалительным эффектом, что способствует защите нейронов.

3. Антиагреганты и антикоагулянты:

- Ацетилсалициловая кислота в низких дозах или клопидогрел используются для предотвращения тромбообразования и улучшения реологических свойств крови.

- При наличии фибрилляции предсердий могут назначаться прямые оральные антикоагулянты (апиксабан, ривароксабан).

4. Нейропротекторы и метаболические препараты:

- Препараты, такие как цитиколин и актовегин, улучшают метаболизм нейронов и способствуют восстановлению когнитивных функций.

- Антиоксиданты (витамин Е, коэнзим Q10) могут применяться для защиты клеток от окислительного стресса.

Немедикаментозные методы профилактики

Немедикаментозные подходы играют не менее важную роль в профилактике когнитивных нарушений. Они включают:

1. Модификация образа жизни:

- Диета: Средиземноморская диета, богатая овощами, фруктами, рыбой и оливковым маслом, способствует снижению риска сосудистых нарушений.

- Физическая активность: Регулярные аэробные упражнения (ходьба, плавание) на 30–40 минут 5 раз в неделю улучшают кровообращение и когнитивные функции.

- Контроль веса: Снижение индекса массы тела до нормальных значений уменьшает нагрузку на сосудистую систему.

2. Когнитивная тренировка:

- Упражнения для тренировки памяти, внимания и решения задач (например, кроссворды, головоломки, компьютерные программы) способствуют поддержанию когнитивного резерва.

- Регулярное обучение новым навыкам (изучение языков, игра на музыкальных инструментах) стимулирует нейропластичность.

3. Психоэмоциональная поддержка:

- Стресс-менеджмент, включая медитацию и техники релаксации, снижает уровень кортизола, который может усугублять когнитивные нарушения.

- Социальная активность и поддержка близких способствуют улучшению психологического благополучия.

Роль раннего вмешательства

Раннее выявление ХИМ и когнитивных нарушений позволяет начать профилактические мероприятия на стадии минимальных изменений. Для этого используются:

- Нейропсихологическое тестирование: Шкалы, такие как MoCA (Montreal Cognitive Assessment) и MMSE (Mini-Mental State Examination), помогают оценить степень когнитивного дефицита.

- Нейровизуализация: МРТ и КТ позволяют выявить признаки ишемии, атрофии мозга и изменений белого вещества.

- Мониторинг факторов риска: Регулярное измерение артериального давления, уровня глюкозы и липидов крови необходимо для своевременной коррекции.

Заключение: Оптимизация профилактики когнитивных нарушений у больных с хронической ишемией мозга требует комплексного подхода, включающего медикаментозную терапию, модификацию образа жизни и когнитивную тренировку. Раннее выявление и коррекция факторов риска, таких как гипертензия, дислипидемия и диабет, позволяют замедлить прогрессирование заболевания и улучшить качество жизни пациентов. Индивидуализированный подход, учитывающий особенности каждого пациента, является ключом к успеху в профилактике когнитивных нарушений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Турсунов Қ., Абдуллаев А. Сурункали мия ишемияси: этиология, патогенез ва даволаш // Ўзбекистон тиббиёт журнали. – 2020. – № 3. – Б. 45–52.

2. Хамидов О.Б. Когнитив бузилишларнинг неврологик асослари ва профилактикаси // Неврология ва нейрохирургия. – 2021. – № 2. – Б. 12–18.

3. Юсупов Ф.А., Раҳимов И.К. Мия қон томир касалликларида когнитив функцияларнинг бузилиши // Тиббий таълим ва амалиёт. – 2019. – № 4. – Б. 33–39.

4. Каримов М.М. Нейропротектор терапия ва когнитив бузилишларнинг олдини олиш // Тошкент тиббиёт академияси ахборотномаси. – 2022. – № 1. – Б. 67–73.

5. Саидов А.А. Сурункали мия ишемиясида когнитив бузилишларнинг диагностикаси ва даволаш // Ўзбекистон неврология журнали. – 2023. – № 2. – Б. 28–34.

6. Гуломкодиров, М. (2023). ДЛИТЕЛЬНЫЕ СТАДИИ ПОЗДНЕЙ ШИЗОФРЕНИИ РЕМИТТИРУЮЩЕГО ТИПА. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(19), 349-355.

7. Muzaffar, G. (2023). Features of Reactive Psychosis in Schizophrenia. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(1), 44-49.

8. Muzaffar, G. (2023). Modern Concepts About Schizophrenia. Eurasian Medical Research Periodical, 16, 37-41.

9. Гуломкодиров, М., & Машрапов, Ж. (2022). Эмпирический поиск взаимосвязи когнитивного функционирования и общеклинической картины у больных шизофренией. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(5), 221-223.

10. Долимова, М. А., Аграновский, М. Л., Солиев, Д. М., & Гуломкодиров, М. М. (2022). Роль поддерживающей терапии в сравнительной эффективности качества и структуры ремиссий при рецидивной шизофрении. Искусство медицины. Международный медицинский научный журнал, 2(1).

11. Аграновский, М. Л., Гуломкодиров, М. М., Далимова, С. А., & Муминов, Р. К. (2022). Анализ данных отдалённого катамнеза при шизофрении с ремиттуруюшим типом течения. Экономика и социум, (6-2 (97)), 285-288.

12. Аграновский, М. Л., Гуломкодиров, М. М., Муминов, Р. К., & Далимова, С. А. (2022). Отдаленный этап шизофрении с ремиттуруюшим типом течения и расстройств шизофренического спектра. Экономика и социум, (6-2 (97)), 289-292.

13. Ғуломқодиров, М. (2021). Юрак-қон томир касалликлардаги депрессия холатини ташҳислаш ва даволашни такомиллаштириш. Интернаука, (17-4), 61-62.

14. Ғуломқодиров, М. (2021). Афъюнга қарамлик хосил булиш динамикаси ва хусусиятлари. Интернаука, (20-7), 23-25.

15. Muzaffar, G. U. (2024). IJOBIY VA SALBIY SINDROMLAR SHKALASI (PANSS). SO ‘NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 147-149.

16. Muzaffar, G. U. (2024). NICOTINTHERAPY. IMRAS, 7(1), 798-799.

17. Maxmit o’g, G. U. M. (2023). APATIK DEPRESSIYA: TUZILISHI VA DINAMIKASI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(24), 226-229.

18. Музаффар, Ғ. (2023). БОҒЧА ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 2(20), 26-29

19. Muzaffar, G. (2023). Family Approach in PsychoCorrection of Disorders Identities of Patients with Schizophrenia. Eurasian Medical Research Periodical, 20, 243-247.

20. Dolimova, M. A., Agranovsky, M. L., Soliyev, D. M., & Gulomkodirov, M. M. (2022). The role of maintenance therapy in comparative effectiveness of the quality and structure of remissions in recurrent schizophrenia. Art of Medicine. International Medical Scientific Journal, 2(1).

21. G’ulomqodirov, M. M. (2024). REMITTIRLASHGAN TIPDAGI KECHUVCHI SHIZOFRENIYANING UZOQ BOSQICHLARI: TIPOLOGIYASI, KLINIKO-PSIXOPATOLOGIK XUSUSIYATLARI, PROGNOZI, PROFILAKTIKASI. IMRAS, 7(6), 383-386.

22. Maxmit o’g, G. U. M. (2025). NEVROTIK DEPRESSIYA: KLINIK KO ‘RINISHLAR, OLDINI OLISH VA DAVOLASH CHORALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(36), 220-222.

23. Ibodullayevich, F. N., Al-Hussainy, A. F., H Tizkam, H., AbdulHussein, A. H., Salah, O. H., Edan, R. T., ... & Kamola Muminovna, A. (2024). Exploiting pH-Sensitive Polymer Micelles Nanoparticles for Paclitaxel Delivery and Tumor Suppression: Advanced Targeted Cancer Therapy. Journal of Nanostructures, 14(3), 945-952.

24. Rakhmatova, M., Shakhanova, S., Nazarova, J., Azizova, F., Astanakulov, D., Akramov, G., & Mirametova, N. (2024). Brain tumor information retrieval system for brain tumor diagnosis. Health Leadership and Quality of Life, (3), 10.

25. Soyibjon o'g, A. G. A. TYPOLOGY OF ANXIETY-PHOBIC DISORDERS.

26. Умарова, М., & Кодиржонов, Н. (2022). ТРОМБОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕРАПИЯ В ЛЕЧЕНИИ ИШЕМИЧЕСКОГО ИНСУЛЬТА. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(5), 218-220.

27. Умарова, М. (2021). МИГРЕН КАСАЛЛИГИ ВА УНИНГ ШОШИЛИНЧ ТЕРАПИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. ИНТЕРНАУКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Интернаука, 93-94.

28. Умарова, М. (2021). ИНСОМНИА ВА МЕТАБОЛИК СИНДРОМНИНГ ЎЗАРО КОМОРБИДЛИГИ МУАММОНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ. Интернаука, (20-7), 29-30.

29. Умарова, М. (2021). ИНСУЛТДАН КЕЙИНГИ ТАЛВАСА СИНДРОМИ. Интернаука, (18-5), 46-48.

30. Умарова, М. П. (2023). МЕНИНГИТ: АЛОМАТЛАРИ, САБАБЛАРИ, БОСҚИЧЛАРИ, ДАВОСИ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(20), 837-841.

31. Умарова, М. П. (2023). ИНСУЛТ: УНИНГ АЛОМАТЛАРИ ВА САҚЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(20), 832-836.

32. Умарова, М. (2023). ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР НАРУШЕНИЯ РИТМА СЕРДЦА И НАРУШЕНИЯ КРОВООБРАЩЕНИЯ В ГОЛОВНОМ МОЗГЕ. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(6 Part 2), 86-94.

33. Умарова, М. (2023). МЕРЦАТЕЛЬНАЯ АРИТМИЯ И КРОВООБРАЩЕНИЕ ГОЛОВНОГО МОЗГА. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(6 Part 2), 82-85.

34. Malika, U. (2023). Cerebral Ischemia in Patients with Atrial Fibrillation. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(1), 68-71.

35. Malika, U. (2023). Relationship between Heart Rate and Cerebral Circulation. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(1), 58-66.

TEACHING RELATIVE CLAUSES TO INTERMEDIATE UZBEK EFL LEARNERS: A DUAL APPROACH TO GRAMMAR INSTRUCTION

Makhmudjonova Diyora
Master's student of Webster University in Tashkent
Isroilova Laziza
Master's student of Webster University in Tashkent
Solieva Aziza
Master's student of Webster University in Tashkent

Annotation: *This article explores the implementation of relative clause instruction in an intermediate-level (CEFR B1) university EFL classroom in Uzbekistan. The study outlines the learner profiles, instructional strategies, and grammatical frameworks used, based on the works of Leech and Payne. Emphasis is placed on both form-focused and meaning-focused techniques, illustrating how learners transition from basic understanding to practical application through interactive grammar activities contextualized in real-life communication.*

Key words: *relative clause, grammar instruction, EFL, Uzbek learners, B1 level, form-focused instruction, meaning-focused instruction*

Аннотация: *В статье рассматривается обучение придаточным предложениям с относительными местоимениями в англоязычном классе узбекского университета уровня B1 (CEFR). Описываются профили учащихся, педагогические подходы и грамматические концепции, основанные на трудах Лича и Пейна. Особое внимание уделяется как формальному, так и коммуникативному обучению, демонстрируя, как студенты переходят от базовых знаний к практическому использованию грамматики в реальных речевых ситуациях.*

Ключевые слова: *определительное придаточное предложение, обучение грамматике, ЕФЛ, узбекские студенты, уровень B1, формоориентированное обучение, коммуникативное обучение*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistondagi universitetda B1 (CEFR) darajasida ingliz tilini o'rganayotgan talabalar uchun qo'shma gaplarni (relative clause) o'rgatish jarayoni yoritiladi. Maqolada talabalar profili, o'qitish strategiyalari va Leech hamda Payne asarlariga asoslangan grammatik yondashuvlar tasvirlanadi. Shuningdek, grammatikani real hayotiy muloqotlar orqali interaktiv tarzda o'rgatish bo'yicha formaga va mazmunga yo'naltirilgan metodlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *qo'shma gap (relative clause), grammatika o'qitish, ingliz tili chet tili sifatida (EFL), o'zbek talabalar, B1 daraja, forma-yo'naltirilgan o'qitish, ma'no-yo'naltirilgan o'qitish*

My group consists of twenty-three university students aged between 18 and 23 years who come from Uzbek families where Uzbek was spoken. The current English level of the participants, measured by the CEFR, is Intermediate (B1), although two or three students are believed to have already achieved B2. They have come through from an A1 starting point with me and their progress has been constantly monitored by regular testing. I give midterm and final examinations that are specially designed to test their listening, speaking, reading, and writing abilities, which are comprehensive in nature to see their proficiency levels.

Regarding the four skills, my students have a good foundation in reading comprehension; they comprehend major concepts and some details of basic books on common themes. They are also far superior at listening, thus being able to follow major points of discussions and to catch the substance of debates on familiar topics. For speaking purposes, they can converse on well-known themes, express their opinions, and describe concepts though they may sometimes hesitate in terms of fluency and more complex verbal patterns. Their writing is getting better too, as they are able to write simple texts about personal interests, recounting, but usually struggle with more complicated sentence structures and coherence.

I teach in a mixed classroom of general English with an emphasis on IELTS preparation. Not only will the dual approach work for improvement of their general ability, but it will also prepare students for particular abilities which will be needed in order for them to get better scores in the IELTS examination. They contribute to our group conversations and interactions because their behavioral backgrounds have grown from Uzbek lifestyle and speech peculiarities. Combined with the professional assessment mechanisms, which I provided throughout the entire course, will give a decent background for continuing improving their mastery of English further.

Speaking about grammar training - my students receive or received education on grammatical rules to one extent or another - from occasional to planned teaching in schools. They often prefer the explicit method combined with implicit techniques. I first provide clear, straightforward explanations of the grammatical rules, followed by guided practice through structured exercises. My children like to do some interactive exercises that teach these conventions in a friendly atmosphere. Additionally, I contextualize grammar within reading and listening activities whereby students, through induction, may learn the rules. The dual approach allows them to learn the grammatical structures better and then use them, both in speaking and writing activities. They especially value examples that relate language to real-life circumstances since it improves their understanding and memory.

Grammar Topic Exploration

Geoffrey Leech, "A Glossary of English Grammar", pp. 100–101; Thomas E. Payne, "Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction", pp. 347–353: The section on relative clauses was contributed by both authors. Indeed, both have important insights about this grammatical structure from various perspectives.

Both resources address the elementary role of relative clauses in modifying nouns and providing information about them. They emphasize the contribution of relative clauses to the clarity of sentences and to the development of more complex sentence forms. Payne, for instance, discusses how relative clauses can be defining or non-defining, underlining their grammatical components-the relative pronoun and the head noun-which are crucial in understanding their function in sentences (Payne, 2011, pp. 347-353).

However, these two sources also have some differences in methodology and coverage. This book provides a detailed discussion on the syntactic and semantic functions of relative clauses and implications of these clauses in discourse, which will be highly useful for readers who want to know more about how relative clauses work in the general system of grammar in English. Payne's "Understanding English Grammar" is more general and linguistically profound.

As a reference work, Leech's "A Glossary of English Grammar" on the other hand provides clear definitions and suitable illustrations for all grammatical concepts, including relative clauses. Though it includes all the important concepts and information, it does not go into as much depth about relative clauses as Payne. Though useful for instant reference and phrase elucidation, Leech's glossary may lack the analytical weight that a student seeking more than this 100–101 would require.

Relative to the context of this study, the important phrases include the following: "relative pronoun," "head noun," "defining relative clause," "non-defining relative clause," and "antecedent." These are basically the essential terms in understanding the structure and function of English relative clauses.

I am a grammar teacher, and I find Thomas E. Payne's "Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction" to be a better source. By explaining what the relative clauses are, in what context they may occur, and providing examples, this article arms the teacher with the knowledge and ability to explain not only how but why the relative clause works in both written and spoken English. Such knowledge becomes important in order to deal with the most intricate elements that the relative clauses bring into the classroom.

Aspects to teach

First, I would explain what a relative clause is and how it modifies nouns. Students should have such basic information about how relative clauses work in sentences. Using examples, such as "The book that I read was interesting," I would show them how the phrase added details about the noun.

The second stage of the lesson, therefore, deals with the presentation of the key relative pronouns: who, which, that, and whose. I explain their differences-which is a special focus I give to show which is applied for objects while who is meant for persons; this difference in meaning helps them choose the one to use per situation.

After that, the course would follow through with restrictive relative clauses, which are necessary to give the noun the required information. Using a relative clause, these exercises would take two simple sentences and combine them into one complicated sentence, such as "The woman is my sister." and "She is a doctor." to create "The woman who is a doctor is my sister." This exercise deepens their understanding of sentence structure and also enhances their ability to create sentences that are increasingly complicated.

In explaining how relative pronouns may be left out, I would briefly introduce the notion of zero relative pronouns. A few examples of this would be "The movie (that) we watched was great." Understanding this linguistic flexibility will also embolden students to be more confident when writing and speaking.

Instructional Focus

Both form-focused and meaning-focused education would be employed in my teaching of relative clauses effectively.

This would involve grammatically focused instruction with clear explanations of the grammatical structure of relative sentences, how the sentence is correctly built, and how to choose the proper relative pronoun. Practice through activities like fill-in-the-blank exercises, sentence transformations, and error correction assignments allow students to practice in a non-threatening environment.

To the meaning-focused, I would also add some communication activities to let the students see the usage of relative clauses in real-life situations. For example, the students can be in pairs describing some pictures or telling stories using relative clauses. In this way, learners will see how important it is to use relative clauses in real life as well as review the grammatical structures and do some meaningful communication.

REFERENCE LIST:

Leech, G. (2011). A glossary of English grammar (pp. 100–101). Pearson Education.

Payne, T. E. (2011). Understanding English grammar: A linguistic introduction (pp. 347–353). Cambridge University Press.

PRACTICAL ASPECTS OF WORD FORMATION IN SCIENTIFIC TEXTS

Robiyaxon Obidova Dadajon qizi
Student, Oriental University Philology faculty Tashkent, Uzbekistan
Telephone:+998900995753 obidovarobiyaxon08@gmail.com
Abduvokhidov Javohir Abduvohidovich
Scientific supervisor:

Abstract: *This article delves into the practical aspects of various word formation processes, including derivation, compounding, abbreviation, blending, coinage, and semantic shift, as they apply within scientific texts. We explore how these mechanisms contribute to the unique characteristics of scientific terminology, enabling the precise naming of phenomena, efficient information transfer, and systematic organization of knowledge.*

Keywords: *word formation, scientific terminology, scientific discourse, lexicology, derivation, compounding, abbreviation, coinage, semantic shift, clarity, precision, conciseness, neologism.*

Аннотатция: *В этой статье рассматриваются практические аспекты различных процессов словообразования, включая деривацию, словосложение, сокращение, смешение, чеканку и семантический сдвиг, применяемые в научных текстах. Мы исследуем, как эти механизмы способствуют уникальным характеристикам научной терминологии, обеспечивая точное наименование явлений, эффективную передачу информации и систематическую организацию знаний.*

Ключевые слова: *словообразование, научная терминология, научный дискурс, лексикология, деривация, словосложение, сокращение, чеканка, семантический сдвиг, ясность, точность, лаконичность, неологизм.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola turli xil so'z yasash jarayonlarining amaliy jihatlarini, jumladan, hosila, birikma, qisqartirish, qorishtirish, tanga zarb qilish va ilmiy matnlarda qo'llaniladigan semantik siljishlarni o'rganadi. Biz ushbu mexanizmlar hodisalarni aniq nomlash, samarali ma'lumot uzatish va bilimlarni tizimli tashkil etish imkonini beruvchi ilmiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlariga qanday hissa qo'shishini o'rganamiz.*

Kalit so‘zlar: so‘z yasalishi, ilmiy terminologiya, ilmiy nutq, leksikologiya, hosila, birikma, qisqartma, tanga zarb, semantik siljish, aniqlik, aniqlik, ixchamlik, neologizm.

INTRODUCTION

The relentless march of scientific discovery and technological innovation necessitates a highly specialized and constantly evolving language. Scientific texts, ranging from peer-reviewed journal articles and research papers to textbooks and technical manuals, serve as the primary vehicles for disseminating new knowledge, theories, and methodologies. Unlike general language, scientific discourse prioritizes unambiguous meaning, logical coherence, and factual accuracy. To achieve this, the lexicon of science relies heavily on its unique terminology – a precise and concise vocabulary tailored to describe specific concepts, phenomena, processes, and entities within a given field.

At the heart of this specialized vocabulary lies word formation, the linguistic mechanism by which new words are created or existing words are modified to fit new contexts. This process is not merely an academic exercise for linguists but a highly practical and essential tool for scientists themselves. The ability to coin new terms, combine existing ones, or adapt common words to precise technical meanings directly impacts the efficiency, clarity, and precision of scientific communication[47]. Without effective word formation, the ever-expanding universe of scientific knowledge would struggle to find adequate linguistic expression, leading to ambiguity, misinterpretation, and hindrance to progress.

This article aims to explore the practical aspects of word formation in scientific texts. We will examine how various word formation processes – derivation, compounding, abbreviation, blending, coinage, and semantic shift – are employed to build scientific terminology. Our focus will be on understanding the functional utility of these processes in achieving the core objectives of scientific language: providing specificity, ensuring conciseness, facilitating interdisciplinary communication, and establishing a stable, yet adaptable, lexicon for scientific inquiry. By delving into these practical dimensions, we highlight the dynamic interplay between linguistic structure and scientific advancement[48].

The formation of scientific terms is a deliberate and systematic process, driven by the need for exactitude, brevity, and universal intelligibility within specific domains. The practical application of various word formation mechanisms contributes uniquely to the characteristics of scientific vocabulary.

1. Derivation – adding affixes (prefixes or suffixes) to a base word to form a new word. happy → unhappiness

[47] DeLancey, S. (2010). Word Formation in Linguistics. Routledge.
[48] Lauer, C. (2003). Word Formation in English. Cambridge University Press.

2. Compounding – combining two or more root words to form a new word. tooth + brush → toothbrush

3. Conversion (zero derivation) – changing a word's grammatical category without changing its form. to email (verb) ← email (noun)

4. Clipping – shortening a longer word. advertisement → ad

5. Blending – combining parts of two words. smoke + fog → smog

6. Acronyms and Initialisms – forming words from the initial letters of a series of words. NATO (acronym), BBC (initialism)

7. Back-formation – removing an affix that is mistakenly assumed to exist. editor → edit

8. Borrowing – adopting words from other languages. café (French), piano (Italian)

9. Coinage – inventing entirely new words. Kodak, Google

10. Reduplication – repeating a whole or part of a word. wishy-washy, go-go[49]

Let's explore the main types of word formation in English with clear explanations and examples. These types help us understand how new words enter the language and how their meanings evolve.

1. Compounding is putting together two or more words to form a new word. Compounding is one of the most productive word-formation processes in English. Words, particularly adjectives and nouns, are combined into compound structures in a variety of ways.

One thing must be noted that the meaning of a compound is not always the sum of the meanings of its parts. For example: olive oil – oil made from olives; baby oil – oil for babies and not oil made from babies.

Some compounds have more than two component words. These are formed by successively combining words into compounds. For example: pick-up stand, ice-cream parlour, no-claim bonus. Even more complex examples: top-rack dishwasher safe, beauty product shop, micro-wave safe cookware.

2. Clipping or truncation (searching technique) is a process of dropping an important portion of an existing word in order to find only a base word to be used freely. It is a type of abbreviation of a word in which one part is 'clipped' off the rest and the remaining word means essentially the same thing as what the whole word means or meant. It is the process of reducing a word to one of its parts. It is also known as shortening. There are four types of clipping:

[49] Bauer, L. (1983). English Word-Formation. Cambridge University Press.

Back clipping is the most common type of all. It is also called apocopation dropping or omission of a letter or syllable from the end of a longer word. The beginning of a word is retained and the end of a word is chopped off. The unclipped original word may be either a simple or a composite one. For example: ad (advertisement), cable (cablegram), doc (doctor), exam (examination), gas (gasoline), math (mathematics), memo (memorandum), gym (gymnastics, gymnasium), mutt (muttonhead), pub (public house), pop (popular concert), photo (photograph), vamp (vampire), pants (pantaloon), Feb (February), lab (laboratory), mike (microphone), matrix (matriculation), hippo (hippopotamus), demo (demonstration)

Fore-clipping is also called aphaeresis – the loss of one or more sounds or letters at the beginning of a word. The final part of a word is retained. This is less common in English. For example: round (around), varsity (university), chute (parachute), coon (racoon), gator (alligator), pike (turnpike), burger (hamburger), bike (motorbike), phone (telephone), plane (aeroplane), boat (steamboat)

Middle clipping Here, the middle part of a word is retained. For example: flu(influenza), tec (detective), polly (apollinaris), jams (pyjamas), shrink(head-shrinker), fridge (refrigerator)[50].

Clipped forms are also used in compounds. One part of the original compound most often remains intact. For example: cablegram (cable telegram), opart (optical art), org-man (organization man), linocut (linoleum cut).

3. Blending is a popular word formation process. It involves taking two or more words, removing parts of each and joining the remains together to create a new word whose form and meaning are taken from the source words.

In blending, part of one word is stitched onto another word, without any regard for where one morpheme ends and another begins. The morphemes generally overlap. (motel = motor + hotel) or Sometimes, the two elements are put together without any overlap (brunch = breakfast + lunch).

The beginning of the first word and the end of the last one are put together.

e.g. bromance (brother + romance), smog (smoke + fog), advertainment (advertisement + entertainment), Gujlish = (Gujarati + English), Spanglish (Spanish + English)

The beginnings of both the words are put together.

e.g. cyborg (cybernetic + organism), biopic (biographical + picture), hazmat (hazardous + material), telex (teleprinter + exchange)

[50] Lieber, R. (2009). Morphology and Lexical Semantics. Cambridge University Press.

A whole word combined with a part of another one.

e.g. guesstimate (guess + estimate), mockumentary (mock + documentary), cheeseburger (cheese + hamburger), mocktail (mock + cocktail), webinar (web + seminar), carjacking (car + hijacking), fanzine (fan + magazine)

The blending of celebrity couple names is done.

e.g. Brangelina (Brad + Angelina), Bennifer (Ben + Jennifer), Virushka (Virat + Anushka)

Two words are blended around a common sequence of sounds.

e.g. Californication (California + fornication), electrocute (electric + execute)

4. Derivation, also called affixation commonly found processes in English language. In language, derivation is the process of forming a new word on the basis of an existing word.

e.g. happi-ness and un-happy from happy.

Determination from determine. Derivation stands in contrast to the process of inflection, which uses another kind of affix in order to form grammatical variants of the same word,

e.g. Determine – Determines/determining/determined

Generally speaking, inflection applies to all members of a part of speech. E.g. every English verb has past tense form, while derivation applies only to some members of a part of speech.

Derivation is the process of forming new words by means of affixation (prefix, infix and suffix).

A derivational suffix usually applies to words of one syntactic category for example slow – slowly.

5. Creative Respelling changes some letters in a word and thus forms a new word that is misspelled on purpose (thanx, nite, lite). Change of spelling is often used in commercials and slogans. For example Kleenex tissues, Mortal Kombat (game), Qwikster (movie-by-mail service). Misspelling quite often gives rise to brand names.

Sometimes words are formed by simply changing the spelling of a word that the speaker wants to relate to the new word. Product names often involve creative respelling, such as Mr. Kleen or Krunch.

6. Coining & Borrowing involves copying a word that originally belonged in one language into another language. The borrowed words are called loan words. Borrowing requires that the borrowing language and the source language come in contact with each

other. The borrowed word never remains a perfect copy of its original. It is made to fit the phonological, morphological, and syntactic patterns of its new language.

Blending combines parts of two or more words to form a new word, often reflecting a new concept that merges the meanings of the original words. Blends are less common in core scientific terminology than derivation or compounding, but they emerge for new concepts, especially in interdisciplinary fields where two domains merge.While not always transparent, they can be catchy and encapsulate a complex idea concisely. Many scientific blends originate from the fusion of technologies or concepts[51].

Conclusion

The practical aspects of word formation are fundamental to the success of scientific communication. Far from being mere linguistic quirks, derivation, compounding, abbreviation, blending, coinage, and semantic shift serve as indispensable tools that allow scientists to encapsulate complex concepts with unparalleled precision, conciseness, and clarity. These processes enable the creation of specialized terminology that is tailored to the unique demands of each scientific discipline, facilitating the rapid dissemination of knowledge and fostering global collaboration.

REFERENCES:

1. Bauer, L. (1983). English Word-Formation. Cambridge University Press.
2. DeLancey, S. (2010). Word Formation in Linguistics. Routledge.
3. G‘afforov, X. X. (2007). O‘zbek tilidagi ilmiy so‘zlar va ularning mohiyati. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Karimov, T. (2013). Ilmiy terminologiyada so‘z yaratish metodlari. O‘zbekiston matbuoti.
5. Lauer, C. (2003). Word Formation in English. Cambridge University Press.
6. Lieber, R. (2009). Morphology and Lexical Semantics. Cambridge University Press.
7. Mahmudov, A. M. (2003). O‘zbek tilida so‘z yaratish. O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

[51] Mahmudov, A. M. (2003). O‘zbek tilida so‘z yaratish. O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti

IMPROVING THE QUALITY OF PHYSICS TEACHING USING THE CASE STUDY METHOD

Isroilova Gulrukh Zafarovna
Teacher of the Jizzakh Academic Lyceum of the Ministry of Internal Affairs

Abstract: *This article examines the issues of increasing teaching efficiency through the use of modern pedagogical technologies in teaching physics, in particular, the case study method. The goals and advantages of the case study teaching method, its positive impact in physics, and its importance in developing students' logical thinking skills are emphasized.*

Keywords: *physics teaching, modern pedagogical technologies, case study method, educational effectiveness, logical thinking.*

Modern pedagogical technologies include various methods to make the teaching process more interesting and interactive. Through these technologies, students' ability to assimilate knowledge, logical thinking and independent analysis is formed. The case-study method is one of such methods, which allows students to connect their theoretical knowledge with real-life problems and find practical solutions to them. This method encourages students to analyze the problem through specific examples, propose solutions and make decisions. The case-study method also greatly helps students in developing independent thinking, teamwork and communication skills [1,3-5]. In physics, the case-study method can be used to apply complex theoretical concepts to specific situations and develop students' creative abilities in solving problems. The use of the case-study method serves not only to consolidate theoretical knowledge, but also to show students the real-life applications of physics [2,6-9].

The case study method is mainly aimed at achieving the following goals:

- Applying theoretical knowledge to practical situations: The case study method allows students to understand and apply the theoretical principles of physics through real-life examples.
- Logical Thinking and Analysis: This method aims to develop students' analytical and logical thinking skills, helping them see problems from a different perspective.
- Teamwork skills: Since the case study method often involves group work, it gives students the opportunity to work as a team and communicate with each other.
- Development of life skills: During case study learning, students try to find solutions to problems they may encounter in real life.

Case -study is a combination of the English words case - a specific situation, and stage - education, and is an educational method based on the study, analysis of specific situations and the achievement of socially significant results.

This method, unlike the problem-based learning method, is based on making specific decisions based on the study of real situations.

If it is used as a way to achieve a specific goal in the educational process, it has the character of a method, and if it is implemented step by step, based on a specific algorithm, in the study of a process, it reflects the technological aspect [10-15].

Overview of case study technology:

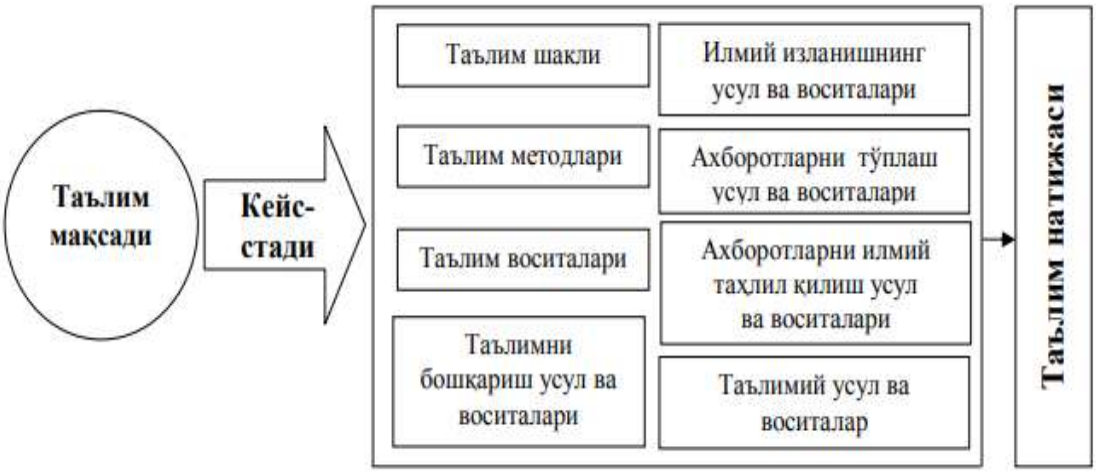

The case method is widely promoted in business education institutions. Currently, the number of supporters of this method is increasing from the point of view of developing professional competence. Leading European business schools INSEAD , LBS , HEC , LSE , ESADE and others not only teach based on the case study method, but also actively participate in creating cases.

A case is a set of holistic information. As a rule, a case consists of three parts: 1) supporting information necessary for analyzing the case; 2) a clear statement of the situation; 3) a case task [16-18].

The essence of this approach is to systematize the educational process by dividing it into clearly formalized and detailed elements to maximize its formation.

conclusion , if we can apply the above-mentioned method in theoretical and practical training, the effectiveness of the lessons can be achieved.

The purpose of organizing a problem situation (learning case) of an educational nature is to create a problem situation among the team, taking into account the available opportunities, and to create an environment for making the right decisions by collecting and discussing ideas about solutions to it.

REFERENCES:

1.Problems of improving the quality of personnel training for the field of communications and informatization. Collection of lectures, volume 1. Tashkent, 2014.

2. Taiz, L., Zeiger, E. (2010). Plant Physiology . 5th Ed. Sinauer Associates.

3. http://www.ziyonet.uz

4. EZ Imamov XNKarimov, CCXalilov, AEImamov // Budushchyeye za obucheniyem s aktivnym proessom samoobrazovaniya studentsov // "Science and innovation" international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. No. 5. -S. 479-482.

5. Kh.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov // Effective organization of the educational process based on new modern technologies // "Science and innovation" international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -P. 230-233.

6. Lichtenthaler, HK (1987). Chlorophylls and carotenoids: pigments of photosynthetic biomembranes. Methods in Enzymology , 148, 350–382.

7. McCree, KJ (1972). The action spectrum, absorption and quantum yield of photosynthesis in crop plants. Agricultural Meteorology , 9, 191–216.

8. Nelson, N., & Yocum, CF (2006). Structure and function of photosystems I and II. Annual Review of Plant Biology , 57, 521–565.

9. XNKarimov. //Using virtual laboratory work in teaching physics.// Collection of materials "Online scientific forum of young scientists, doctoral candidates and researchers". –P. 102-104.

10. KhNKarimov, AEImamov, EZImamov. // Development of creative thinking in higher education.// "Science and innovation" international scientific journal. 2023. No. 3. -S. 359-361.

11. Kh.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov. // Effective organization of the educational process based on new modern technologies. // "Science and innovation" international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -S. 230-233.

12. Kh. N. Karimov. // Methods of self-education in teaching students physics using ict-information and computer technologies. // "Galaxy International Interdisciplinary Research Journal", 11(2), - S. 471–475.

13. Akhmadov, M., Asfandiyorov, M., (2023). // Teaching physics using pedagogical software.// Central Asian Journal of Education and Innovation, 2(10), 90-92. (https://in-academy.uz/index.php/cajei/article/view/21486)

14. XNKarimov, MMAsfandiyorov, MAAkhmadov. //Development of physics teaching based on modern approaches.// Collection of materials of the "Online scientific forum of young scientists, doctoral candidates and researchers". 2023. –P. 113 (

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:M3ejUd6NZC8C)

15. Rakhmatullaeva M. , Akhmadov M. INTEGRATED APPROACHES IN TEACHING PHYSICS AND CHEMISTRY //Interpretation and researches. – 2025. – No. 4 (50).

16. Nazirov K., Akhmadov M., Alimov A. The role of chemistry in teaching physics based on interdisciplinary connections //Interpretation and research. – 2025. – No. 1 (59). (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Tl5hqLkAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=Tl5hqLkAAAAJ:ON9TkA72AHEC)

17. Ashraf o'g'li, Akhmadov Majidjon, and Asfandiyorov Marufjon Mansur o'g'li. // et al. STRUCTURE OF MOFS AND THEIR POLARITY PROPERTIES //PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE. – 2025. – T . 2. – №. 20. – P . 142-146. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Tl5hqLkAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=Tl5hqLkAAAAJ:tSVUDDkujAIC)

18. Ashraf o'g'li, AM, & Mansur o'g'li, AM (2025). STRUCTURE OF MOFS AND THEIR POLARITY PROPERTIES. PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE, 2(20), 142-146.

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM MUASSASALARINING BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI

Raxmatova Muxtasarxon Fazlitdin qizi
Namangan Davlat Universiteti 13.00.07-ta’limda menejment ixtisosligi tayanch doktoranti
Email:mfazliddinqizi@gmail.com Tel:+998978774767

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining boshqaruv tizimini takomillashtirishning dolzarbligi yoritiladi. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida oliy ta’lim muassasalarida boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish muhimligi ta’kidlanadi. Maqolada xalqaro tajribalar, mavjud muammolar va ularni hal qilish bo‘yicha takliflar keltirilgan. Shuningdek, raqamli boshqaruv tizimlarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi va avtomatlashtirishning ahamiyati tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim, boshqaruv tizimi, raqamli transformatsiya, innovatsion ta’lim, ta’lim sifati, xalqaro tajriba.*

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida boshqaruv tizimining takomillashtirilishi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ta’lim sifatini oshirish, kadrlar tayyorlash jarayonini samarali tashkil etish va xalqaro reytinglarda oliy o‘quv yurtlarining o‘rnini mustahkamlash uchun ta’lim muassasalarining boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilish talab etiladi.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’limni rivojlantirishda davlat va nodavlat sektor hamkorligi, innovatsion texnologiyalarning tatbiqi, avtonom boshqaruv tizimlarining joriy qilinishi va bozor iqtisodiyoti sharoitida ta’lim muassasalarining mustaqilligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim tizimining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy taraqqiyotga, balki jamiyatning intellektual salohiyatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oliy ta’lim muassasalarining samarali boshqaruv tizimi esa ta’lim sifatini oshirish, professor-o‘qituvchilar malakasini yuksaltirish va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish uchun asosiy omillardan biridir. Shu sababli, boshqaruv tizimining modernizatsiyasi oliy ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishga va xalqaro ta’lim maydoniga integratsiyalashiga yordam beradi.

Oliy ta’limni rivojlantirish jarayonida zamonaviy boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish nafaqat universitetlarning samaradorligini oshirish, balki ularning xalqaro tan olinishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Oliy ta’limda raqobatbardoshlikni oshirish va ta’lim muhitini innovatsiyalar orqali rivojlantirish uchun mavjud tizimlarni chuqur tahlil qilish va ularni takomillashtirish zarur.

Oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv tizimining hozirgi holati

Oliy ta’lim muassasalarining boshqaruv tizimi quyidagi asosiy elementlardan iborat:

1.Davlat boshqaruvi – ta’lim siyosatini shakllantirish, normativ hujjatlar ishlab chiqish va nazorat qilish. Hozirda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi davlat tomonidan boshqariladi, bu esa strategik yo‘nalishlarning aniqligini ta’minlasa-da, universitetlarning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

2. Rektorat va fakultetlar – universitetlarning ichki boshqaruv organlari bo‘lib, ular ta’lim jarayonini tashkil etish, professor-o‘qituvchilar tarkibini boshqarish va ta’lim dasturlarini shakllantirish bilan shug‘ullanadi. Biroq, ularning faoliyati ko‘pincha markazlashgan boshqaruv tizimi sababli murakkablashadi.

3. Talabalar va ilmiy jamoa – ta’lim sifati va innovatsion rivojlanishda ishtirok etuvchi asosiy subyektlar. Ularning faolligi va tashabbuskorligi oliy ta’limning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish bo‘yicha qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu borada quyidagi me’yoriy hujjatlar qabul qilingan:

- 2021-yil 16-martdagi PQ-5047-son qaror – davlat oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini ta’minlashga qaratilgan.
- 2022-yil 5-yanvardagi PQ-60-son qaror – oliy ta’lim muassasalarida byudjetdan tashqari mablag‘larni jalb qilish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga oid hujjat.
- O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim kodeksi loyihasi – oliy ta’lim muassasalarining akademik va moliyaviy mustaqilligini yanada kengaytirishni nazarda tutadi.

Quyidagi jadvalda O‘zbekistonda moliyaviy mustaqillikka ega bo‘lgan ba’zi universitetlar keltirilgan:

Universitet nomi	Moliyaviy mustaqillik darajasi	Qo‘shimcha daromad manbalari	Xalqaro grantlar va hamkorlik
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti	To‘liq moliyaviy mustaqillikka ega	Tijorat shartnomalari, xalqaro talabalar uchun kontrakt, tadqiqot loyihalari	Erasmus+, DAAD, Bank grantlari
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi	Qisman moliyaviy mustaqillikka ega	Xususiy homiylik, xalqaro hamkorlik doirasidagi loyiha mablag‘lari	Islom taraqqiyot banki, IDB grantlari
Toshkent shahridagi INHA universiteti	To‘liq moliyaviy mustaqillikka ega	Xalqaro talabalardan tushumlar, IT xizmatlari va startap loyihalari	Janubiy Koreya universitetlari bilan hamkorlik
Turin politexnika universiteti	To‘liq moliyaviy mustaqillikka ega	Tijorat loyihalari, sanoat hamkorligi orqali mablag‘ jalb qilish	Italiya hukumati va sanoat korxonalari grantlari

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti	Qisman moliyaviy mustaqillikka ega	IT xizmatlari, davlat buyurtmalari, sertifikatlash markazlari	Huawei, Cisco, Microsoft hamkorlik loyihalari

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari hozirda davlat tomonidan markazlashgan boshqaruv ostida faoliyat yuritmoqda. Universitetlarning akademik va moliyaviy mustaqilligi cheklangan bo‘lib, ularning xalqaro reytinglardagi mavqei pastligining asosiy sababi ham shu bilan bog‘liq. Dunyo tajribasiga qaraganda, universitetlarga akademik avtonomiya berilishi ta’lim sifati va innovatsion rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Ko‘plab universitetlarda professor-o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik va ilmiy bilimlari yetarli emas. O‘qitish jarayonida interaktiv va amaliy usullarning kamligi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi muhim muammo sifatida qaralmoqda.O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida moliyaviy mustaqillik yetarlicha rivojlanmagan. Universitetlarning davlat budjetiga bog‘liqligi ularga mustaqil rivojlanish imkoniyatini cheklaydi. Bundan tashqari, ba’zi OTMlarda korrupsiya holatlari, ayniqsa, imtihon baholarini manipulyatsiya qilish va o‘qishga kirish jarayonlarida uchraydi..O‘zbekiston mehnat bozorining talab va ehtiyojlari bilan oliy ta’lim tizimi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yetarlicha shakllanmagan. Ko‘plab bitiruvchilar mehnat bozoriga mos kelmaydigan mutaxassisliklarga ega bo‘lib, natijada ularning bandligi bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelmoqda.O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlar yetarlicha rivojlanmagan. Universitetlar tomonidan xalqaro nufuzli jurnallarda chop etilgan ilmiy maqolalar soni past bo‘lib, tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy qilinishi sust. Rivojlangan mamlakatlarning oliy ta’lim tizimida ta’lim sifati, moliyaviy mustaqillik, universitetlarning avtonomiyasi va mehnat bozori bilan integratsiyaga alohida e’tibor qaratiladi. Quyida ba’zi davlatlarning oliy ta’lim boshqaruvidagi muvaffaqiyatli tajribalari va zamonaviy tamoyillar tahlil qilinadi.

Dunyoda oliy ta’limni boshqarish bo‘yicha uchta asosiy model mavjud:

Model	Tavsif	Mamlakatlar
Markazlashgan boshqaruv	Davlat tomonidan qat’iy nazorat qilinadi, universitetlarning mustaqilligi cheklangan	Xitoy, Rossiya, O‘zbekiston
Avtonom boshqaruv	Universitetlarga moliyaviy va akademik mustaqillik berilgan, lekin davlat tomonidan nazorat saqlanib qoladi	Germaniya, Fransiya, Yaponiya
Bozor iqtisodiyotiga asoslangan boshqaruv	Universitetlar xususiy sektor bilan yaqin ishlaydi, davlat aralashuvi minimal	AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya

Rivojlangan mamlakatlarda oliy ta’limni boshqarishning samarali modellariga misollar:

Davlat	Boshqaruv usuli	Muvofaqqiyat omillari
AQSh	Universitetlar to‘liq avtonomiya va xususiy sektor bilan hamkorlikda ishlaydi	Grantlar, mustaqil boshqaruv, xususiy sektor sarmoyalari

Davlat	Boshqaruv usuli	Muvofaqqiyat omillari
Buyuk Britaniya	Universitetlar mustaqil, davlat faqat sifat nazoratini olib boradi	Ta'lim sifatini baholash tizimi, davlat va xususiy hamkorlik
Germaniya	Davlat moliyalashtiradi, lekin universitetlarga akademik avtonomiya beradi	Raqobatbardosh grant tizimi, tadqiqot universitetlari
Janubiy Koreya	OTMlar davlat va xususiy sektor hamkorligida rivojlanadi	Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, universitet va sanoat integratsiyasi

O'zbekiston oliy ta'lim tizimini xalqaro tajriba asosida modernizatsiya qilish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur:

1.Universitetlarning avtonomiyasini kengaytirish – akademik va moliyaviy mustaqillik ta'minlanishi kerak.

2. Xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish – korporativ universitetlar modeli joriy etilishi lozim.

3. Ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish – universitet grant tizimlari va xalqaro ilmiy loyihalar bilan faol ishlashi lozim.

4. Ta'lim sifatini baholash tizimini yaratish – xalqaro reytinglarga mos sertifikatsiya va monitoring mexanizmlari joriy qilinishi kerak.

Xulosa O'zbekiston oliy ta'lim tizimi tub islohotlarga ehtiyoj sezmoqda. Universitetlarning avtonomiyasini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash, moliyaviy mustaqillikni ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish kabi muammolarni hal qilish orqali oliy ta'lim tizimi xalqaro darajada raqobatbardosh bo'lishi mumkin. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, shaffof boshqaruv tizimini shakllantirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish orqali O'zbekiston oliy ta'lim tizimi barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1.Clark, B. R. (1998). Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Pergamon. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-043354-2.50006-8

2. Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2009). Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183168

3. World Bank. (2020). Improving Higher Education in Central Asia. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/589161592542103049/improving-higher-education-in-central-asia

4. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2023). O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi. https://www.edu.uz/uz/documents

5. Marginson, S. (2016). The worldwide trend to high participation higher education: Dynamics of social stratification. Higher Education, 72(4), 413–434. https://doi.org/10.1007/s10734-016-0016-x

ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Мирзаева Комола Нормурод кизи
Преподаватель Ташкентского филиала Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии
Аширов Алишер Исломович
Преподаватель Ташкентского филиала Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии

Аннотация: *В данной статье разрабатываются научно обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию управления качеством предприятий нашей страны на сегодняшний день, разработке системы управления на основе эффективного использования особенностей управления качеством в данной сфере.*

Ключевые слова: *управление, эффективность, целеустремленность, гармония экономичности и эффективности, системный подход, адаптивность и инновационность, учет человеческого фактора, наличие системы контроля и оценки, быстрота и точность принятия решений*

ВВЕДЕНИЕ

Показатели эффективности управления являются не обобщающими, а конкретными в оценке уровня функционирования системы управления. Если их ухудшение за счет увеличения численности аппарата управления сопровождается снижением уровня проблем, то это свидетельствует о повышении эффективности деятельности организации, а значит, и о повышении эффективности управления. Однако относительное снижение затрат на управление не всегда свидетельствует о повышении ее эффективности. В конечном счете эффективность управления организацией складывается из общих социально-экономических показателей и результатов ее деятельности.

Частные показатели эффективности управления также затрудняют получение полной и однозначной оценки эффективности управления организацией по различным направлениям ее деятельности. Все это приводит к необходимости поиска приемлемого интегрального показателя. Такой показатель должен отвечать следующим требованиям:

отражать конечные целевые результаты хозяйственной деятельности предприятия;

показывать уровень достижения этих результатов; фиксировать уровень затрат на управление при достижении поставленных предприятием целей.

Этот интегральный показатель экономической эффективности управления уравнивает эффективность хозяйственной деятельности с уровнем экономичности системы управления. Повышение уровня экономичности системы управления является важным фактором роста эффективности торговли. Однако само по себе повышение экономичности системы управления не дает развернутого ответа на уровень ее эффективности и может сопровождаться снижением уровня эффективности и наоборот. Поэтому предлагаемый интегральный показатель эффективности управления является произведением показателей эффективности предприятия и экономичности системы управления.

Таким образом, интегральный показатель, в отличие от частного, характеризует эффективность использования нескольких важных ресурсов, используемых и потребляемых организацией. Поэтому он занимает ведущее место в системе показателей эффективности управления.

Однако использование интегрального показателя, каким бы сложным он ни был, не способно отразить все стороны такого многогранного явления, как эффективность управления. В связи с этим интегральный показатель требует дополнения рассмотренными ранее частными показателями.

Кроме того, для объективной оценки функционирования системы управления предприятия необходимо использование и других показателей, ее описывающих, наряду с перечисленными выше, таких как:

Удельный вес административно-управленческого персонала в общей численности работников;

Удельный вес расходов на оплату труда управленческого персонала в общем фонде оплаты труда; расчетная прибыль (доход) аппарата управления на одного работника;

Расходы на управление в расчете на 1 млн сум произведенной продукции

Оценка фактической взаимосвязи между конкретными показателями эффективности управления и перечисленными определениями системы управления позволяет диагностировать систему управления, выявить пути раскрытия ее потенциала и совершенствования.

Эффективность управления — критерий, показывающий, насколько эффективно и рационально реализуется процесс управления в достижении целей организации. Факторов, влияющих на него, может быть много и они разнообразны. Отличительными чертами эффективности управления являются следующие:

1. Целенаправленность

Эффективность управления измеряется, прежде всего, степенью реализации поставленных перед организацией целей и задач. Если структура управления точно выполняет поставленные перед ней задачи, эффективность будет высокой.

2. Сочетание экономичности и эффективности

Эффективное управление должно быть направлено не только на достижение результатов, но и на обеспечение этих результатов при низких затратах. Это обеспечивает экономическую эффективность.

3. Системный подход

Эффективность управления зависит от взаимодействия каждого звена всей организационной системы. В эффективном управлении четко разделены задачи, функции и ответственность.

4. Адаптивность и инновационность

В современных условиях одним из важных признаков эффективности управления является способность быстро и рационально реагировать на изменения рынка. Внедрение новых технологий и инноваций также обеспечивает высокую эффективность.

5. Учет человеческого фактора

Эффективное управление грамотно управляет человеческими ресурсами, уделяет внимание мотивации, удовлетворенности и развитию сотрудников. В результате повышается общая производительность.

6. Наличие системы мониторинга и оценки

Эффективность управления должна регулярно контролироваться и оцениваться. Это позволит своевременно выявлять и устранять ошибки и недостатки.

7. Скорость и точность принятия решений

Эффективное управление должно обладать способностью быстро и правильно принимать решения. Эта черта обеспечивает эффективное управление организацией в различных ситуациях.

Также целесообразно сравнивать показатели, характеризующие эффективность управления, с нормативными, максимальными и средними показателями по отрасли. В этом случае указанные показатели следует сравнивать по организациям, работающим в схожих экономических и природно-климатических условиях. В других случаях необходимо вносить корректировки в показатели с учетом соответствующих факторов. Кроме того, возможно сравнение показателей эффективности управления за несколько временных периодов, в том числе при осуществлении радикальных изменений в системе управления, а также при сравнении различных вариантов системы управления.

Для оценки эффективности управления весьма перспективно сравнение достижений деятельности организации и ее системы управления с планируемыми, т.е. поставленными целями. В этом случае необходимо количественно отражать эффективность управления степенью достижения или приближения к поставленным перед системой управления целям (плану, программе). При этом предполагается, что планы и программы являются серьезными и научно обоснованными.

Реализация данного подхода предполагает определение затрат на управление (или объема используемых ресурсов) одновременно с целью следующим образом: - предельные (максимально допустимые) или - известные (фиксируемые).

Следует отметить, что метод оценки эффективности управления по уровню достижения цели имеет субъективное (постановка цели) и объективное (фактические результаты) сопоставление.

В этом методе цель может рассматриваться как нечто данное, поэтому уровень ее достижения скорее характеризует качество воздействия руководителя, чем качество (содержание) цели, которая также является результатом процесса управления. Данный подход может иметь и методические трудности, так как в силу многообразия систем управления критерии достижения целей зависят от типов задач и уровней управления. Необходимо также учитывать различный плановый характер самих целей. Практическое использование данного подхода требует разработки системы критериев и показателей достижения целей для конкретных систем управления.

В некоторых случаях мы считаем целесообразным оценивать эффективность органов управления по реализации тех или иных решений и мероприятий, совершенствованию производственной системы. При этом

источники и механизмы организации эффективности различаются в зависимости от содержания указанных решений и мероприятий.

Приведенные показатели эффективности управления можно рассматривать как показатели экономической эффективности.

При этом можно рассматривать и социальную эффективность управления, которая отражает социальные результаты управленческой деятельности. Она характеризует уровень успешности решения социальных проблем трудового коллектива и каждого работника, использования его творческих способностей, развития коллектива. Расчет показателей эффективности управления предполагает взаимосвязь полученных результатов и произведенных затрат. В этом случае в качестве социальных результатов деятельности предприятия выступают условия труда и быта, квалификация работников, организация их деятельности и мотивация. В некоторых случаях это расходы на приобретение технических средств управления, обучение и повышение квалификации работников, строительство общежитий для работников предприятия, приобретение путевок для работников на санаторно-курортное лечение и отдых и т. д. Но большая часть социальных результатов управленческой деятельности не будет зависеть от материальных затрат.

Таким образом, произведенные затраты и полученные от деятельности предприятия социальные результаты не имеют для них единой шкалы, измерителей. Кроме того, они носят косвенный и, как правило, стохастический характер. В результате показатели социальной эффективности управления, в отличие от показателей экономической эффективности, не отражаются в соотношении произведенных затрат и полученных от деятельности предприятия социальных результатов. В связи с этим целесообразно их описывать только по организаторам результатов, без затрат (ресурсов). Оценку социальной эффективности управления целесообразно проводить с помощью системы показателей, которые, на наш взгляд, можно разделить на следующие 4 группы:

показатели, характеризующие условия труда работников организации;

показатели, характеризующие социально-бытовые условия работников организации;

показатели, характеризующие квалификацию работников;

показатели, характеризующие организацию труда и стимулирование его.

Следует отметить, что эффективность управления проявляется также как условие, признак, результат, к которому должна стремиться система управления.

Выводы и предложения:

Использование показателей эффективности управления позволяет диагностировать систему управления, предупреждать отклонения в ее функционировании, выявлять причины неэффективного управления, внедрять научно обоснованное целеполагание в деятельность подразделений управления и вносить коррективы в их последующую работу.

Кроме того, это позволяет создать систему мотивации управленческого персонала, связать его оплату труда с эффективностью управленческой деятельности. В этой связи следует отметить, что согласно теории катастроф крайне важно, чтобы ответственные лица, принимающие и реализующие решения, и люди лично и материально были связаны с реализацией этих решений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://lex.uz/ru/docs/3358139?ONDATE=14.05.2019%2000
2. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/08/02/NamDU-ARM-12654.pdf
3. https://cyberleninka.ru/article/n/korhonada-sifatni-bosh-arishning-ziga-hos-hususiyatlari
4. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/20_B_Urinov.pdf
5. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/45_Sh_Kurbaniyazov.pdf
6. https://kitob.sies.uz/frontend/web/kitob/kitob_005ff87fc6e2586.pdf

ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Мирзаева Комола Нормурод кизи
Преподаватель Ташкентского филиала Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии
Муминова Дилрабо
Преподаватель Ташкентского филиала Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии

Аннотация: *В статье дается комплексный анализ особенностей эффективности управления на предприятиях и в организациях, видов управления, путей повышения эффективности управления.*

Ключевые слова: *управление, менеджмент, эффективность, затраты, материальные ресурсы, финансовые ресурсы, трудовые ресурсы, организационный фактор, социально-экономический фактор, психологический фактор, технический фактор, физиологический фактор*

ВВЕДЕНИЕ

Внедрение и совершенствование организационного управления обуславливает необходимость использования конкретных мер по определению эффективности этой деятельности. В связи с этим целесообразно использовать понятие «эффективность управления».

Эффективность управления — сложная категория, отражающая взаимосвязь и взаимодействие результатов управленческой деятельности и произведенных при этом затрат (использование материальных, финансовых, трудовых и других ресурсов). Функциональная роль процесса управления заключается в отражении уровня и динамики его развития, качественных и количественных сторон процесса управления.

Эффективность управления — многогранная категория. Она отражает специфические особенности социально-экономических и других явлений.

Эффективность управления формируется под воздействием ряда факторов, которые можно классифицировать по следующим признакам.

По содержанию они делятся на организационные, социально-экономические, психологические, технические, физиологические.

По форме воздействия они различаются на прямые и косвенные. Первые оказывают прямое влияние на эффективность управления, вторые — косвенное.

По продолжительности воздействия они делятся на краткосрочные и долгосрочные. Одни факторы напрямую связаны с эффективностью управления, другие — обратно.

По характеру воздействия они делятся на интенсивные и экстенсивные. Первые обеспечивают рост эффективности управления за счет мобилизации внутренних ресурсов, то есть совершенствования организации труда управленческого персонала и улучшения его условий, повышения квалификации управленческого персонала. Вторые предполагают привлечение дополнительных ресурсов и увеличение численности управленческого персонала.

Каждый из перечисленных факторов может влиять на систему управления как в отдельности, так и в сочетании с другими. При положительном совместном эффекте они обеспечивают существенное повышение эффективности управления (за счет синергетического эффекта), а при отрицательном — снижают ее. Роль управления заключается в системном воздействии на перечисленные факторы. Повышение эффективности должно быть объектом постоянной управленческой деятельности на всех уровнях организации.

Эффективное функционирование системы управления организацией подразумевает, что каждый ее элемент (организационная структура, персонал, методы и процессы управления, документооборот и т. д.) соответствует определенным требованиям, предъявляемым к нему. Кроме того, он соответствует системе управления в целом, ее целям и задачам, а также элементам системы, с которыми он непосредственно связан.

Кроме того, в современных условиях на эффективность управления организациями, особенно коммерческими, существенное влияние оказывает состояние их внешней среды.

Экономическая эффективность управления отражает экономическую сущность управленческих отношений. По сути, это соотношение полученных экономических результатов и затрат (использованных ресурсов) на управленческую деятельность, отраженное в переменных величинах (показателях).

Использование этого подхода требует, прежде всего, определения результативной составляющей эффективности управления, то есть результатов

этой деятельности, ее продукта. Однако выделить ее в чистом виде, то есть измерить напрямую, невозможно. Измерить таким образом можно только продукт деятельности технического персонала и отдельных специалистов, постоянно занятых теми или иными стандартизированными трудовыми операциями. О результатах деятельности линейных и функциональных руководителей, многих специалистов и системы управления в целом невозможно мыслить в терминах количества затраченного труда или объема переработанной информации. Дело в том, что они не существуют в виде конкретных материальных результатов. Конечным продуктом управленческой работы можно считать совокупность управленческих решений, но не информационные решения, то есть решения, принимаемые руководителями. Предполагается, что решения органов управления научно обоснованы и направлены на удовлетворение экономических потребностей. Более того, результаты управленческой деятельности часто отделяются от времени, затрачиваемого на управленческую работу. В конечном счете, они не отделяются только от результатов системы управления. Таким образом, результаты управленческой деятельности лишь косвенно отражаются в результатах деятельности организации или подразделения. В этом случае конечными показателями деятельности или показателями экономической эффективности деятельности организации могут считаться: валовой доход, прибыль, уровень рентабельности, объем производства, товарооборот и т. д. В этом случае выдвижение прибыли как отражения конечного результата деятельности организации автоматически отодвигает остальные результаты на второй план. Управленческая деятельность, направленная на увеличение указанных результатов, способствует повышению экономической эффективности системы управления.

Второй, затратной составляющей управления организацией являются соответствующие трудовые, материальные и финансовые затраты или ресурсы, обеспечивающие поддержание и функционирование системы управления, используемые в процессе управления. Эти затраты не связаны напрямую с производством (торговлей) и считаются расходами на управление. Расходы на управление входят в состав производственных (коммерческих) затрат. Расходы на управление объективно определяются содержанием, объемом, масштабом функций управления, выполняемых конкретным субъектом, уровнем научной организации управленческого труда, технологией реализации управленческих процессов, квалификацией руководителей предприятий и т. д.

В структуре расходов на управление важными статьями являются: расходы на оплату труда руководителей и других работников, обслуживающих аппарат управления; расходы на управленческое оборудование; текущие расходы на эксплуатацию системы управления.

Решение этих задач требует соответствующих методических корректировок. Например, целесообразно изменить учет расходов в сфере управления, включив в него все расходы, связанные с управленческой деятельностью. В целом необходимо наладить достоверный учет и калькулирование всех затрат на реализацию функций управления и связи конкретных объектов.

Могут использоваться два основных метода расчета показателей определения экономической эффективности управления: затратный и ресурсный.

Первый метод, а соответственно и показатель, характеризующий экономическую эффективность управления, называется затратным. Он основан на отношении совокупных или конечных экономических результатов деятельности предприятия к совокупным затратам на управление.

Вторым методом оценки экономической эффективности управления является ресурсный, который отражает отношение общих или конечных результатов деятельности предприятия к объему используемых ресурсов, например, к численности административно-управленческого персонала:

Следует отметить, что если при анализе форм эффективности управления учитывать динамический аспект, то достоверность показателей эффективности возрастает. Это объясняется следующим. Во-первых, определения социальных и экономических процессов остаются неизменными во времени. Во-вторых, различные варианты мероприятий имеют разную направленность по динамике результатов и затрат. В-третьих, существуют временные сдвиги, которые существенно влияют на эффективность вариантов бизнес-решений. Целесообразно также рассматривать показатели эффективности управления в динамике, фиксируя и сравнивая изменения за два и более периодов. В этом случае имеет место «динамическая» эффективность управления.

Динамика экономической эффективности управления также описывает сравнение этих показателей в двух и более периодах, давая показатель относительного изменения эффективности управления, выраженный в процентах:

Упомянутые динамические показатели целесообразно рассчитывать повторно при внедрении кардинального изменения системы управления организацией, при сравнении различных вариантов совершенствования систем управления.

Выводы и предложения:

Важно определить уровень затрат по управлению. Известно, что полученная ситуация отличается возведением снижения затрат на управление в абсолютный принцип, выдвижением его в качестве универсального средства адекватной оценки процесса управления. В то же время такую экономию часто считают ложной, поскольку она скрыта потерями из-за недостатков системы управления. Важнее достижение высоких конечных результатов в деятельности организации. Также важно учитывать единство «полезного» эффекта системы управления в целом или ее отдельных звеньев, или относительное снижение затрат на управление для реализации определенных задач и решений. Таким образом, необходимо обратить внимание на необходимость поиска научно обоснованного уровня затрат на управление.

При этом в условиях ограниченности финансовых ресурсов большое значение приобретает экономия управленческих расходов, что, в частности, требует применения соответствующих форм и методов управления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://lex.uz/ru/docs/3358139?ONDATE=14.05.2019%2000
2. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/08/02/NamDU-ARM-12654.pdf
3. https://cyberleninka.ru/article/n/korhonada-sifatni-bosh-arishning-ziga-hos-hususiyatlari
4. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/20_B_Urinov.pdf
5. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/45_Sh_Kurbaniyazov.pdf
6. https://kitob.sies.uz/frontend/web/kitob/kitob_005ff87fc6e2586.pdf

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SPORTCHILARNING HISSIY-EMOTSIONAL MUAMMOLARI

Maxamatova Dildora Orifovna

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti “Sport psixologiyasi va pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi (maxamatova.dildora91@gmail.com) orcid 0009-0003-5022-0984

Annotatsiya: *Mazkur maqolada jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarning hissiy-emotsional muammolari tahlil qilingan. Nogironlikning psixologik oqibatlari, sportchilarning ruhiy holati, sportning reabilitatsiya vositasi sifatidagi ahamiyati, emotsional intellektning o‘rni va psixologik yordamning zarurligi keng yoritilgan. Shuningdek, emotsional intellektni rivojlantirish usullari hamda sportchilarda stressni boshqarish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga qaratilgan strategiyalar tavsiya qilingan.*

Kalit so’zlar: *Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar, psixoemotsional holat, emotsional intellekt, sport psixologiyasi, stressni boshqarish, motivatsiya, psixologik yordam,ijtimoiy moslashuv, o‘ziga ishonch*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются эмоционально-психологические проблемы спортсменов с ограниченными физическими возможностями. Подробно анализируются психологические последствия инвалидности, состояние спортсменов, роль спорта как средства реабилитации, значение эмоционального интеллекта и необходимость системной психологической поддержки. Также предложены методы развития эмоционального интеллекта и стратегии управления стрессом и повышения уверенности у спортсменов.*

Ключевые слова: *Спортсмены с ограниченными физическими возможностями, психоэмоциональное состояние, эмоциональный интеллект, спортивная психология, управление стрессом, психологическая поддержка, социальная адаптация, уверенность в себе*

KIRISH

Ilmiy nazariyaga ko‘ra, nogironlik bu shaxsning doimiy yoki uzoq muddatli, to‘liq yoki qisman mehnat qobiliyatini yo‘qotgan holatini ifodalaydi. Aniq ifodalangan funktsional buzilishlar davolash tadbirlari ta’sirida tiklanmaydi va kasb (mutaxassislik) bo‘yicha ish bajarishga to‘sqinlik qiladi. Bu buzilishlar ko‘pincha o‘zida kamchilik his qilish bilan bog‘liq ruhiy buzilishlarga olib keladi. Nogironlik insonning psixoemotsional holatiga juda salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Jarohatdan keyin shaxsning psixologik qayta shakllanishi asabiylashish,

portlashga moyillik, ruhiy va jismoniy jarayonlarning tez charchashi bilan namoyon bo‘luvchi astenonevrotik sindrom mavjudligi bilan tavsiflanadi. “Jismoniy imkoniyati cheklanganlarning psixikasi harakat apparatidan tegishli miya bo‘limlariga ma’lumot yetib kelmasligi natijasida yuzaga keladigan cheklovlar va bir qator harakatlarni bajarishning imkonsizligi tufayli kuchli zarar ko‘radi. Jarohat natijasida rivojlanayotgan patologik jarayonlar, bir tomondan, organizmning yaxlitligi va tabiiy ishlashini buzadi, boshqa tomondan esa nogironlarda psixologik kamchilik komplekslarini keltirib chiqaradi. Bu komplekslar xavotir, o‘ziga bo‘lgan ishonchni yo‘qotish, passivlik, izolyatsiya yoki aksincha, egotsentrizm, tajovuzkorlik, ba’zan esa antisotsial qarashlar bilan tavsiflanadi” [1; 156-b.]. Bu fikrni tahlil qilar ekanmiz, shuni aytishimiz mumkinki jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarning psixoemotsional holati ko‘p jihatdan ularning hayotdagi tajribalari, jamiyatdagi munosabatlar, sportdagi muvaffaqiyatlari va ularga qo‘yilayotgan talablar bilan bog‘liq. Sportchilar uchun sport nafaqat jismoniy, balki ruhiy va hissiy tiklanish vositasi hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan sportchilarda muvaffaqiyatli chiqishlar ularda o‘ziga ishonchni oshiradi va hayotga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Ammo ba’zi hollarda jarohatlar yoki cheklovlar ularni o‘z imkoniyatlariga shubha bilan qarashga majbur qilishi mumkin. Bu esa qo‘shimcha psixologik yordamni talab qiladi. Musobaqalardan oldin yoki ularning davomida sportchilar o‘zlarini o‘ta kuchli ruhiy bosim ostida his qilishlari mumkin. Bu, ayniqsa, jamiyatning ularga nisbatan noto‘g‘ri qarashlari yoki ular o‘zlarini boshqalardan pastroq his qilishidan kelib chiqadi. Sportchilarning jamoa bilan ishlashi va murabbiylar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi bu stressni kamaytirishga yordam beradi. Sport ijtimoiy moslashuv vositasi sifatida ularning psixoemotsional holatiga ijobiy ta’sir qiladi. Musobaqalarda qatnashish va yangi tanishlar orttirish orqali ular jamiyat bilan faol muloqot qiladilar. Ammo ba’zi sportchilar cheklovlari tufayli ijtimoiy izolyatsiyaga uchrashi mumkin. Bu ularning psixologik barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Murabbiylarning ruhiy qo‘llab-quvvatlashi va oilaning ishtiroki sportchilarning ruhiy holatini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Ijobiy fikr-mulohaza va motivatsiya sportchilarni yanada ishonchli va barqaror bo‘lishga undaydi.

Depressiya, tashvish va o‘zini qadrsiz his qilish kabi holatlar jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar orasida uchrab turadi. Bunday sportchilar uchun individual psixologik yordam va motivatsion mashg‘ulotlar o‘tkazish muhimdir. Sport mashg‘ulotlari stressni kamaytirish, o‘z-o‘zini boshqarishni rivojlantirish va umumiy emotsional barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sportchilar o‘z maqsadlariga erishishda qat’iyat va sabot ko‘rsatish orqali hayotdagi boshqa sohalarda ham ijobiy natijalarga erishadilar. Umuman olganda, jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarning

psixoemotsional holatini yaxshilash uchun ular bilan individual yondashuv asosida ishlash va psixologik yordamni tizimli ravishda amalga oshirish zarur.

Jismoniy imkoniyati cheklangan odamlar duch keladigan muammolardan biri – nogironlik sababli ularga "yorliqlar osilishi". Bunday vaziyatda odamlarning intellekti, ijtimoiy kompetentligi, hazil tuyg‘usi, qobiliyatlari va boshqa fazilatlari jamiyat tomonidan e’tibordan chetda qoladi. Odamlar nogironlikni ommaviy axborot vositalarida shakllantirilgan tasavvurlar asosida qabul qilishga moyildirlar.

Ta’kidlanishi kerakki, ommaviy axborot vositalarida aks etgan salbiy obrazlardan farqli o‘laroq, imkoniyati cheklangan sportchilar obrazi ko‘pincha ijobiy shakllanadi. Jamiyat uchun imkoniyati cheklangan sportchilar odatiy faoliyatlarni, masalan, maktabga yoki mashg‘ulotlarga borishni amalga oshirgan taqdirda ham ko‘pincha qahramonlar sifatida qabul qilinadi. Jamiyatning imkoniyati cheklangan sportchilarni musobaqalarda qatnashib, oddiy hayot kechirayotgan bo‘lsa-da, qahramonlar deb bilishi yana bir stereotipdir. Ushbu stereotipni o‘zlari sportchilar ko‘pincha tushunmaslik bilan qabul qiladilar. Ular o‘z sportdagi muvaffaqiyatlarini oddiy sport yutuqlari sifatida ko‘radilar [2].

Shunday qilib, jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar sport bilan mashg‘ul bo‘lishni o‘zlarini ulug‘lash uchun emas, balki shaxs sifatida rivojlanish va sport natijalariga erishish uchun tanlaydilar.

Sportchi psixologlari ular bilan ishlashda, avvalo, sportchining imkoniyatlari va qobiliyatlariga e’tibor qaratishlari lozim, nogironlikka emas. Bu yondashuv sportchilarni yanada motivatsiyalash va ularga o‘z salohiyatini to‘liq namoyish etishga imkon beradi. Paralimpiya sportchilari bilan kommunikatsiyadagi ba’zi qiyinchiliklar, bizning fikrimizcha, nogironligi bo‘lgan sportchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlashning eng muhim jihatlaridan biridir.Biz paralimpiya sportchilari bilan o‘zaro munosabatda psixolog-mutaxassis kommunikatsiyasining quyidagi xususiyatlarini ajratib ko‘rsatamiz:

- Psixolog va sportchi o‘rtasida samarali muloqot o‘rnatish va munosabatlarda zarur ishonch darajasiga erishish uchun ko‘proq vaqt talab etiladi;
- Psixologning kommunikativ sifatlariga nisbatan yanada qat’iy professional talablar qo‘yiladi;

Psixologlar imkoniyati cheklangan sportchilar bilan o‘ziga xos muloyimlik va etikaga rioya qilishi, shu bilan birga, muloqotning erkinligi va tabiiyligini ta’minlashi zarur.

Shundan kelib chiqib, nogironligi bo‘lgan sportchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, umuman olganda, sog‘lom sportchilarni qo‘llab-quvvatlashga nisbatan ko‘proq mehnat talab etadigan jarayon ekanligini xulosa qilish mumkin. Bu, ko‘p jihatdan, psixologik qo‘llab-quvvatlashning keng ko‘lamli vazifalari, masalan, psixologik profilaktika kabi funksiyalar bilan bog‘liq bo‘lishi bilan belgilanadi. Shu jumladan, sportchilarda turli noqulay holatlarning oldini olish profilaktikasi ham shular jumlasidandir [3].

"Harakat-tayanch tizimi shikastlangan, yuqori darajadagi sport bilan shug‘ullanuvchi nogironlar, o‘xshash somatik patologiyaga ega, ammo sport bilan shug‘ullanmaydigan nogironlarga nisbatan ijtimoiy jihatdan ko‘proq moslashgan va hayot sifati yuqoriroq" [4; 23-b.]. Jahonda olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarning psixoemotsional holati quyidagicha namoyon bo’lmoqda harakat tizimining buzilishlariga ega bo‘lgan sportchilar sport bilan shug‘ullanmaydigan xuddi shunday xususiyatlarga ega odamlarga qaraganda psixosotsial moslashuvchanlik va hayot sifatining yuqori ko‘rsatkichlariga ega. Shuningdek, ularning shaxsiy xususiyatlar tuzilmasida sezilarli farqlar mavjud. Masalan, faol sport bilan shug‘ullanadigan nogironlar, asosan, konstruktiv koping-strategiyalarni qo‘llaydilar, yuqori o‘z-o‘zini baholash darajasiga ega.

Nogironligi bo‘lgan sportchilarning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bir tomondan, ular muloqotda yopiqroq, haqiqatni pessimistik qabul qilishadi, o‘z kuchlariga yetarlicha ishonmaydilar, tahdidga nisbatan yuqori sezgirlikka ega va ko‘pincha e’tibor markazida bo‘lmaslikni afzal ko‘radilar. Boshqa tomondan esa, ularda o‘z-o‘zini nazorat qilish va intizom darajasi pastroq bo‘lib, ular ko‘proq tartibsiz va hissiy jihatdan o‘zgaruvchan. Tadqiqot muallifi ayniqsa paralimpiya sportchilarining shaxsiyatining regulyativ xususiyatlari pastligini ta’kidlaydi, bu ularning rejalashtirish qobiliyati zaifligini va xatti-harakatlarining ko‘proq bir zumlik istaklar bilan belgilanayotganini ko‘rsatadi [5].

Bir guruh mualliflarning fikriga ko‘ra, paralimpiya sportchilarida o‘zlarini yetarlicha to‘laqonli shaxs sifatida his qilmaslik bilan bog‘liq bo‘lgan ruhiy buzilishlar tez-tez uchraydi. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi: asteniya sindromi, ya’ni ortiqcha asabiylashish, tez jahldorlik, va odatiy faoliyatdan charchash bilan tavsiflanadi; sezgi deprivatsiyasi, bu qator harakatlarni bajara olmaslik bilan bog‘liq bo‘lib, ma’lumotning miya tegishli bo‘limlariga yetib borishini cheklaydi; xavotir va passivlik; shuningdek, odatda atrofdagilarga nisbatan dushmanlik bilan namoyon bo‘ladigan va past o‘z-o‘zini baholashdan kelib chiqadigan antisosial qarashlar [6].

Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarda quyidagi psixologik qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin: ko'pincha nogironliklariga sabab bo'lgan yoki ularni kuchaytiradigan travmatik hodisalarni boshdan kechirishadi bu tashvish va g'azab kabi psixologik qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin; sportchilar o’z nogironliklarini qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, bu esa tushkunlik va o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishiga olib kelishi mumkin; parasportchilar ijtimoiy izolyatsiyaga duch kelishlari mumkin, chunki ular ko'pincha boshqalar bilan aloqada bo'lishda to'siqlarga duch kelishadi. Bu yolg'izlik, tushkunlik va tashvishga olib kelishi mumkin; sportchilar ko'pincha nogiron bo'lmagan sportchilar bilan o'zlarini taqqoslashlari mumkin, bu esa o'z-o'zini qiymatlashni pasayishiga va tushkunlikka olib kelishi mumkin; imkoniyati cheklangan sportchilar

nogironliklari tufayli sevimli sport turlaridan voz kechishga majbur bo'lishlari mumkin, bu esa stress va depressiyaga olib kelishi mumkin; jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar nogironliklari tufayli sport qobiliyatlarida noaniqlik yoki o'ziga ishonchsizlikni boshdan kechirishi mumkin, bu esa tashvish va o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, nogironligi bo‘lgan sportchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash sog‘lom sportchilarga nisbatan ancha murakkab va ko‘proq vaqt hamda resurs talab qiladi. Bu, asosan, psixologik yordamning keng qamrovli vazifalari, jumladan, turli noqulay holatlarning oldini olishga qaratilgan profilaktika choralari bilan bog‘liq. Profilaktika bu jarayonning ajralmas qismi bo‘lib, sportchilarni ruhiy va emotsional jihatdan qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslarni psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturi mualliflari ushbu qo‘llab-quvvatlashning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ta’kidlaydilar: shaxslarda ijobiy "Men-konsepsiyasi"ni shakllantirish; shaxsning ijodiy salohiyati, jismoniy va ruhiy resurslarini ochib berish orqali uyg‘un rivojlanishini ta’minlash; jismoniy, psixologik va ijtimoiy salomatlikni saqlashga ko‘maklashish; ijobiy fikrlashni shakllantirish, turli vaziyatlarda boshqalar bilan konstruktiv muloqot tajribasini orttirishga ko‘maklashish; stressga bardoshlilikni rivojlantiruvchi usullar bilan tanishtirish, psixoemotsional zo‘riqishni yengillashtirish bo‘yicha amaliy usullarni o‘zlashtirish; o‘zining individual hayot va faoliyat uslubini izlashni faollashtirish, o‘zini o‘rganish va takomillashtirishga qiziqishni rag‘batlantirish [7].

Umuman olganda, bu vazifalar ko‘p jihatdan sportchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash vazifalariga o‘xshashdir. Ularga shaxsiy rivojlanish (sport uchun muhim fazilatlarni rivojlantirish), psixik salomatlikni zarur darajada saqlash va boshqa jihatlar kiradi.

"Sport turining o‘ziga xosligiga qarab, sportchilar turli stress omillari bilan duch keladilar, bu esa psixologik tayyorgarlikka individual yondashuvni talab qiladi" [8; 36-b.]. Sport faoliyati inson imkoniyatlari erishgan yutuqlar sohasidir, bu sportchilarning psixologik va fiziologik talablariga yuqori darajada mos keladi. Aniqroq aytganda, sportchilarga yuqori raqobatdagi zamonaviy sportda natijalarni oshirish va sport mahoratini rivojlantirish uchun muntazam ravishda sport yuklamalariga moslashish zarur. Sport faoliyatining maqsadlariga erishishda, belgilangan vazifalarni bajarish uchun sportchilar, yuqori darajadagi stressga chidamlilikni talab qiladigan yuklamalarni boshdan kechirishlari kerak. Zamonaviy psixologik ilm-fanda stress – bu sport va boshqa professionallar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan emotsional salbiy va ekstremal omillar natijasida paydo bo‘lgan organizmning hissiy tarangligidir deb ta’riflanadi .

Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar uchun sport faoliyati nafaqat jismoniy imkoniyatlarini sinovdan o'tkazadi, balki, avvalo, ularning "psixologik mustahkamligi", ya'ni "psixologik barqarorligi"ni ham talab qiladi. Shu bilan birga, sportchining jismoniy va texnik tayyorgarligi asosiy o'rinda turgani kabi psixologik tayyorgarligi ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu holatda sportchi o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqara oladi. Psixologik tayyorgarligi yetarlicha bo'lmagan holatlarda, sportchilar o'z kasbiy faoliyatlarida ko'pincha yuqori raqobat va turli to'siqlarga duch keladilar, bu esa ularni jismoniy va psixologik imkoniyatlarining chegarasida kurashishga majbur qiladi. Bu sharoit, tabiiy ravishda, stressni keltirib chiqaradi va emotsional holatga ta'sir qiladi. Ushbu yuklamalarni yengib o'tish va sportda muvaffaqiyat qozonish uchun o'z emotsional holatini boshqarishni o'rgatadigan emotsional intellekt muhim rol o'ynaydi.

Emotsional barqarorlik jismoniy imkoniyati cheklangan eng kuchli sportchilarning asosiy fazilatlaridan biridir. Shu sababli, emotsiyalar sportchilar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ular muvaffaqiyatga erishish uchun o'z emotsional holatini doimiy kuzatib borishlari va kerak bo'lganda boshqarishni o'rganishlari zarur. Bu nafaqat sport natijalarini yaxshilaydi, balki ularning umumiy farovonligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Izlanishlarimizdan kelib chiqqan holda shuni aytishimiz mumkinki emotsional intellektni jismoniy imkoniyati cheklangan o'spirin yoshidagi sportchilarda o'rganish bir qator foydali natijalarga olib kelishi mumkin:

- Jismoniy imkoniyati cheklangan o'spirin sportchilarda emotsional intellektni rivojlantirish ularning o'zini anglash, stressni boshqarish, ijtimoiy munosabatlarni yaxshilash va o'z salohiyatini to'liq ochish imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, ijtimoiy moslashuv va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

- Emotsional intellekt sportchilarga o'z emotsiyalarini boshqarish va qiyinchiliklarga duch kelganda yaxshiroq qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Bu, jismoniy imkoniyatlari cheklangan o'spirin sportchilarda, ayniqsa, jismoniy va psixologik to'siqlarni engishda katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

- Emotsional intellektni rivojlantirish jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarda o'zgaruvchan sharoitlarga va yangi muhitga tez moslashishni osonlashtiradi. Bu, o'z navbatida, ular uchun muvaffaqiyatli sport faoliyatining asosi bo'lishi mumkin.

- Sportchilarda, ayniqsa jismoniy imkoniyatlari cheklanganlarida, treninglar yoki musobaqalar davomidagi stressni boshqarish muhimdir. Emotsional intellektni rivojlantirish, bu sportchilarga o'z salbiy his-tuyg'ularini boshqarishda va jismoniy holatni yaxshilashda yordam beradi.

- Jismoniy imkoniyati cheklangan o'spirin sportchilar uchun emotsional intellektni rivojlantirish, ijtimoiy integratsiyani yaxshilashga yordam beradi. Bu sportchilar, boshqa sportchilarga nisbatan, o'zlarini kamroq alohida yoki ajralib turgan his qilishlari mumkin.

Shunday qilib, emotsional intellektni o‘rganish va rivojlantirish, jismoniy imkoniyati cheklangan o‘spirin sportchilarda nafaqat ularning sportdagi muvaffaqiyatlarini, balki psixologik va ijtimoiy farovonliklarini ham oshirishi mumkin.

Emotsional intellektni yaxshilash uchun sportchilarga yordam berish, hissiy-emotsional holatini samarali boshqarishga, stressni kamaytirishga, emotsional reaktsiyalarni boshqarishga va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga yordam beradi. Buning uchun sport psixologlari quyidagi usullardan foydalanishlari mumkin:

1. Meditatsiya: (diqqatni hozirgi vaqtda saqlash) va meditatsiya amaliyotlari, sportchilarga stressni kamaytirish, diqqatni jamlash va emotsional holatlarni boshqarishga yordam beradi. Bu usullar prefrontal po‘stloqni faol holatga keltiradi, bu esa o‘zini nazorat qilish va yuqori darajadagi kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, amigdala faolligini boshqarishga yordam berishi mumkin.

2. Emotsional o‘zini anglash va o‘zini nazorat qilish, sportchilarga o‘z emotsiyalarini aniqlash va ularni boshqarish bo‘yicha treninglar o‘tkazish kerak. Emotsional intellektni rivojlantirish, o‘zini anglash va o‘zini nazorat qilishni o‘rgatish, sportchilarga stressni boshqarish va g‘alaba yoki mag‘lubiyat kabi emotsional holatlar bilan samarali kurashish imkonini beradi. Bu, amigdala va prefrontal po‘stloq o‘rtasidagi muvozanatni yaxshilaydi.

3. Neyrofeedback va biofeedback usullari sportchilarga o‘z miyasini va tanasini kuzatib, ularni boshqarishni o‘rganishga yordam beradi. Bu texnologiyalar orqali sportchilar o‘z miya faoliyatini yaxshilash va nerv tizimini boshqarish uchun maxsus mashqlarni bajaradilar. Bu usullar stressni kamaytirish va emotsional reaksiyalarni boshqarish uchun juda samarali.

4. Jismoniy mashqlar, ayniqsa, yurak-qon tomir tizimini mustahkamlash va umumiy salomatlikni yaxshilash, nerv tizimining faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Jismoniy faoliyat stressni kamaytirish va endorfinlar (baxt gormonlari) ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi, bu esa sportchilarning emotsional holatini yaxshilashga yordam beradi.

5. Kognitiv-hissiy treninglar sportchilarga salbiy fikrlarni aniqlash va ularni ijobiy fikrlar bilan almashtirishni o‘rgatadi. Bu treninglar orqali emotsional intellektning muhim komponentlari, masalan, emotsional qaror qabul qilish va stressni boshqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu jarayon prefrontal po‘stloq va limbik tizim o‘rtasidagi o‘zaro aloqani yaxshilaydi.

6. Emotsional intellektni rivojlantirish sportchilarni ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganishga ham undaydi. Bu, ularning boshqalar bilan o‘zaro aloqalarini yaxshilash, hamkorlik qilish va konfliktlarni samarali hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ijtimoiy aloqalar sportchilarning o‘zini yanada ishonchliroq his qilishlariga yordam beradi va ularning umumiy farovonliklarini oshiradi.

7. Sportchilarga psixologik maslahatlar va terapiya orqali o‘z emotsional muammolarini hal qilishda yordam berish, stressni boshqarish va emotsional holatni yaxshilashda samarali

bo‘lishi mumkin. Bu usullar sportchilarga o‘z salbiy his-tuyg‘ularini tushunishga va ularga qanday munosabatda bo‘lishni o‘rganishga yordam beradi.

Shunday qilib, emotsional intellektni yaxshilash uchun sportchilarga o‘qitish, psixologik yordam, treninglar va jismoniy faoliyatni birgalikda qo‘llash, ularning miya va nerv tizimini rivojlantirishga yordam beradi va bu jarayon ularning sportdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi. Yuqoridagi ma’lumotlardan shunday xulosaga kelish mumkinki:

1. Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarda nogironlik faqat jismoniy emas, balki chuqur psixoemotsional muammolar – depressiya, tashvish, o‘zini qadrsiz his qilish kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

2. Sport faoliyati ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini tiklash, ijtimoiy moslashuvni ta’minlash va hayotga qiziqishini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

3. Emotsional intellektni rivojlantirish nogironligi bo‘lgan sportchilarda stressni boshqarish, salbiy hissiyotlarni nazorat qilish va sportdagi muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

4. Ular bilan ishlashda individual psixologik yondashuv, motivatsion treninglar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash samarali psixologik barqarorlikka erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI:

1.Гилязетдинова Е.М. Психологические проблемы спортсменов-паралимпийцев // Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина Екатеринбург, Россия.

2. Martin Jeffrey J. Athletes with physical disabilities /Jeffrey J. Martin //Routledge Handbook of Applied Sport Psychology. – 2010. – P. 432–441.

3.Гайдамашко И.В., Бабичев И.В. Особенности психологического сопровождения спортсменов с ограниченными возможностями // Человеческий капитал, 2023, № 12(180) часть 1

4.Марьясова Д.А.Психическая адаптация спортсменов-инвалидов с поражением опорно-двигательного аппарата: автореф. дис. ... канд. мед. наук. – Москва, 2013. – 27 с.

5. Поливаев А.Г. Индивидуально-психологические особенности личности спортсменов-инвалидов и их учет в процессе спортивной подготовки // Омский научный вестник № 4 (141), 2015. С. 224- 230.

6. Банаян А.А., Киселева Е.А. Оптимизация процесса психологической подготовки спортсменов-паралимпийцев // Адаптивная физическая культура. №4 (72). 2017. С.14-15.

7. Зорина Е.А., Ползунова И.А. Комплексная программа психологического сопровождения людей с ограниченными возможностями здоровья в условиях реабелитационного центра. [Электронный ресурс]. URL: https://psy.su/mod_files/additions_1/fle_file_additions_1_2986.pdf.

8. Габелкова О. Е. Проявление факторов стресса в разных видах спорта // ППМБПФВС. – 2009. – №1. – С.38-42.

ПОЭТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К.И.ЧУКОВСКОГО

Файзуллина Наргиза Дамировна
Преподаватель русского языка и литературы Каттакурганского филиала Самаркандского государственного университета
Камалов Азизбек
Студент 4 курса направления русский язык в иноязычных группах Каттакурганского филиала Самаркандского государственного университета

Аннотация: *Вопрос использования неологизмов в литературе представляет собой одну из важнейших тем в лексикологии и стилистике. В произведениях детской литературы, а также в стихотворных формах, такие лексические новообразования становятся инструментом не только для обогащения языка, но и для создания уникальной художественной атмосферы. Статья посвящена анализу поэтических неологизмов, использованных К.И. Чуковским в произведениях «Мойдодыр» и «Доктор Айболит». Основное внимание уделено роли неологизмов в создании уникальной художественной атмосферы, а также их функции в развитии комического эффекта и образности текста. В статье рассматриваются различные типы неологизмов, включая гибридные слова, словообразовательные новшества, а также их влияние на развитие стилистики произведений.*

Ключевые слова: *поэтические неологизмы, К.И. Чуковский, «Мойдодыр», «Доктор Айболит», языковая игра, комический эффект, детская литература, словообразование, стилистика, образность, лексическая система.*

Неологизмом принято называть слово или выражение, созданное для обозначения новых понятий, явлений или объектов, либо для передачи определенных эмоциональных или стилистических оттенков. По мнению русского ученого Т. И. Вендины, неологизмы — это слова и выражения, которые возникают в языке для обозначения новых понятий, явлений или объектов. В контексте поэзии Чуковского неологизмы часто являются результатом игры с языком, целью которой является привлечение внимания читателя, его вовлечение в уникальную стилистическую атмосферу произведения, а также создание комического или фантастического эффекта.

«Мойдодыр» — произведение, в котором Чуковский создает яркий и живой мир, наполненный фантастическими существами и предметами. Именно в этом

произведении можно наблюдать широкое использование неологизмов, что позволяет выделить несколько типов таких слов.

Создание новых существительных. Автор активно использует суффиксальные и приставочные модели для создания слов, выражающих новые, нереальные объекты и явления. Например, слово "Мойдодыр" (от "мыльный" и "мыть") становится не просто обозначением персонажа, но и символом определенной функции — мытья. Слово обладает ярким комическим эффектом и служит отправной точкой для метаморфозы языка в произведении.

Интерпретация существующих слов. В "Мойдодыре" автор часто использует существующие слова с неожиданными значениями, как, например, "водяной" или "сапог". Эти слова в контексте произведения приобретают новое звучание, не привязанное к традиционным значениям в реальной жизни.

Комбинаторика и звукопись. Звуковая структура слов, как, например, в словах "немытая" или "головешка", играет значительную роль в производстве комического эффекта. В данном контексте неологизмы выполняют роль не только выразительных средств, но и важного элемента игры с языковыми структурами.

В «Докторе Айболите» автор продолжает свою практику создания новых слов, однако здесь неологизмы имеют более функциональную роль в построении образа доброго, но несколько эксцентричного доктора и его волшебного мира.

Гибридизация слов. Одним из характерных приемов Чуковского является создание новых слов путём слияния частей уже существующих. Так, например, в произведении встречаются такие слова, как "айболит" (от «ай» и «болит»), что, помимо того, что является каламбуром, создает образ доброго персонажа, который «лечит» не только людей, но и любые другие живые существа.

Экспансивная роль приставок и суффиксов. Слова, подобные "веселенький" или "чудненький", не только привносят в произведение мягкость и игривость, но и помогают передать внутреннюю атмосферу произведения, наполненную беззаботностью и комизмом.

Фантастические предметы и явления. Как и в «Мойдодыре», Чуковский не ограничивается лишь живыми существами. Он создает новые наименования для фантастических объектов и явлений, таких как "морозконос", которые служат дополнительным элементом выстраивания образного ряда произведения.

Неологизмы в произведениях Чуковского не сводятся лишь к функции обозначения новых явлений или объектов. Они выполняют ряд важных художественных задач:

Создание уникальной атмосферы. Благодаря неологизмам Чуковскому удается создавать мир, который одновременно является фантастическим и невероятно близким к реальности. Языковая игра и изобретательность в создании новых слов помогают автору выстроить необычный, но понятный и воспринимаемый читателем мир.

Развитие стилистического эффекта. Чуковский активно использует неологизмы для создания комического эффекта, что является важной составляющей детской литературы. Языковая новизна вкупе с неожиданностью значений способствует смешному восприятию текста.

Обогащение лексической системы. Появление новых слов и выражений обогащает и расширяет лексический потенциал русского языка. Часто такие слова закрепляются в языке и становятся частью повседневной речи, например, слово "Айболит" с течением времени стало нарицательным именем, обозначающим доброго и заботливого человека.

Произведения К.И. Чуковского, в частности "Мойдодыр" и "Доктор Айболит", являются яркими примерами активного использования неологизмов в детской литературе.

Эти слова не только обогащают язык, но и служат важным элементом художественного творчества, создавая уникальную атмосферу и усиливая комический эффект.

Языковая игра, богатство звуковых и морфологических конструкций, а также их функциональная роль в передаче образов и эмоций позволяют рассматривать неологизмы как важный инструмент формирования художественного стиля писателя, который и по сей день остаётся актуальным и востребованным в детской литературе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Вендина, Т. И. Введение в языкознание : учебник для вузов / Т. И. Вендина. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2025. — 333 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-02537-8. — Текст : электронный //

Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: https://urait.ru/bcode/559821 (дата обращения: 08.04.2025).

2. Жизнь и творчество Корнея Чуковского: сборник / сост. В. Берестов. – М.: Детская литература, 1978. – 317с.

3. Чуковский К.И. Доктор Айболит: сказка / К.И. Чуковский. – М.:Детская литература, 1988. – 94с.

4. Чуковский К.И. Стихотворения / Сост., вступ. статья и примеч. М.С.Петровского. - СПб.: Академический проект, 2002.

5. Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка. – 3-е изд., перераб. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 304 с.

DEVELOPMENT OF A METHOD FOR BIOLOGICAL PROTECTION OF MULBERRY TREE IN THE CLIMATE CONDITIONS OF THE FERGANA VALLEY

Numonov Otabek Urmonvich
Master student of Namangan State Technical University

Abstract: *This article studies the effectiveness of biological methods in protecting mulberry trees from pests in the climatic conditions of the Fergana Valley. The current agroclimatic conditions, growth phases of mulberry trees, and the main pests encountered were analyzed. In order to reduce the negative effects of chemical protection agents, the use of biological control agents, including entomophages, biofungicides, and microbiological preparations, was proposed. According to the results of the study, biological protection methods have a positive effect on mulberry tree productivity and help maintain the number of pests within the norm without harming the environment.*

Keywords: *Fergana Valley, mulberry tree, biological protection, pests, entomophages, biofungicides, agroecological conditions, ecological safety.*

INTRODUCTION

The sericulture sector is one of the important sectors in the agriculture of the Republic of Uzbekistan, and its sustainable development is directly related to the care of mulberry trees, increasing their productivity and protecting them from pests. In particular, the Fergana Valley, as the most fertile and climatically favorable region of Uzbekistan, is one of the leading regions for sericulture. Mulberry trees are widely planted in this region and serve as the main source of raw silk production. The unique agro-climatic conditions of the region - a temperate climate, a long growing season and sunny days - are favorable factors for the growth and development of mulberry trees.

However, the incidence of various diseases and pests of mulberry trees during the growing season, as well as the activity of entomofauna that damage its leaves and branches, seriously affect productivity. Typically, many farmers and farms use chemical protection agents to eliminate these problems. However, such methods have a negative impact not only on the agroecosystem, but also on human health, especially for such delicate organisms as the silkworm (Bombyx mori). Therefore, the use of environmentally friendly, sustainable and effective forms of protection is currently one of the priorities of modern agriculture.

Biological control is a method of controlling pests using natural enemies, beneficial microorganisms, and biological agents, which is considered an environmentally friendly, renewable, and long-term solution. In particular, entomophages (e.g., Trichogramma,

Chrysopa), biofungicides (Trichoderma spp., Bacillus subtilis -based preparations), bacterial and viral biopreparations are used to restore the natural balance of pests. [2]

This article scientifically substantiates the possibilities of biological protection of mulberry trees in the climatic conditions of the Fergana Valley. Also, the advantages of biological protection methods that are suitable for the local agroecosystem, economically viable and environmentally friendly, as well as the mechanisms and prospects for their practical implementation are analyzed. The relevance of this study is precisely due to the need to introduce sustainable agrotechnologies in the development of sericulture, and in the process of transition to organic production in our country

Main part

The Fergana Valley is distinguished by its unique agroclimatic conditions. Mulberry trees have been cultivated in this region for a long time and are one of the main factors in the development of the sericulture industry. In recent years, as a result of the disruption of the ecological balance, improper agrotechnical measures and excessive use of chemicals, the number of pests and diseases threatening mulberry trees has been increasing. This situation negatively affects the productivity of mulberry trees, leaf quality and the supply of raw materials for silkworms. In particular, insects that damage leaves in the spring months and bacterial and fungal diseases that occur in the summer are often out of control by farmers or are eliminated only with the help of chemicals.

Biological protection is an environmentally safe, economical and sustainable method, and is currently a relevant direction in the modern agricultural system. Biological control agents contain living organisms - beneficial microorganisms, predatory and parasitic insects, as well as biopreparations, which provide effective results by directly eliminating pests or limiting their reproduction. For example, when using entomophagous insects such as Trichogramma spp. against mulberry leaf-eating pests - such as Glyphodes pyloalis and Diaphania pulverulentalis , their reproduction in the larval stage can be reduced by 60–80%. In addition, when using biological fungicides such as Trichoderma harzianum and Bacillus subtilis against fungi that multiply on the leaf surface, such as anthracnose (Colletotrichum spp.) and septoria (Septoria moricola) , the symptoms of the disease on the leaf are significantly reduced within 2–3 weeks. [2]

Studies have shown that biological agents have a positive effect on the soil and environmental microflora without harming plant physiology. This is especially important in areas with intensive farming, such as the Fergana Valley. [4] Biological protection methods are also safe for silkworms and prevent the deterioration of the crop due to the effects of chemicals during silk production. Local experience shows that the need for chemical pesticides is reduced by 70% by using biological agents 2–3 times during one growing season.

This is an important factor not only in restoring the ecological balance, but also in reducing the economic costs of farmers and ensuring sustainable production. [2]

For the successful implementation of biological methods, it is necessary, first of all, to thoroughly study the composition of regional pests, their phenology, reproduction rate, period of activity, as well as the conditions for the existence and activity of beneficial entomophagous and antagonistic microorganisms. Accordingly, it is possible to develop and implement an integrated biological pest control system on each farm. This system requires not only one type of tool, but a comprehensive approach - biological, agrotechnical and mechanical methods in harmony. This system is an alternative and most optimal option, especially for farms planning to grow organic mulberry .

In addition, biological stimulants, microbiological fertilizers, and phytobacteria-based preparations can be used in parallel to increase the disease resistance of mulberry trees. [4] They activate the plant's immune system and increase its resistance to diseases and pests. Experiments conducted in this way have shown that mulberry orchards where biological protection measures were applied yielded 15–20% higher leaf yields than those where chemical agents were used, and the leaf quality fully met the standards required for silkworms.

Conclusion

The above scientific analyses and experimental results show that biological protection of mulberry trees is the most appropriate, environmentally friendly and economically efficient approach in an area with intensive agriculture such as the Fergana Valley. As a result of the use of biological protection agents, the number of pests is significantly reduced, and the quality of leaves and productivity are maintained at a high level. In particular, the level of safety for silkworms feeding on mulberry leaves is high, which contributes to the sustainable development of the sericulture industry.

Also, one of the main advantages of biological control methods is that they do not harm the plant, soil microflora and human health. Studies have shown that when biological preparations are used, the leaf yield of mulberry trees increases by 15–20 percent, and the leaf quality meets high standards. At the same time, the need for chemical agents is reduced by 60–70 percent, which ensures environmental and economic sustainability.

In conclusion, by developing and implementing a biological protection system for mulberry trees in accordance with local agroclimatic conditions, it is possible not only to protect mulberry plantations from pests and diseases, but also to develop sustainable sericulture, reduce negative environmental impacts, and protect the agroecosystem. In the future, it is necessary to expand scientific research, experimental work, and the activities of local biolaboratories in this area.

REFERENCES:

1. Юсупова, М. Н. (2024). ТУТ ПАРВОНАСИ ВА УНИНГ ЗАРАРИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(32), 35-38.

2. Urmonovich, N. O. (2023). MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 14(5), 3-5.

3. Melanova, N. R., Davlatova, M. U., & Numanov, O. (2021). The Effect of Extracellular Glutathione on the Regulation of Thymocyte Volume in Rats under Conditions of Hypoosmotic Stress. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(3), 7032-7038.

4. Urmonovich N. O. MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 14. – №. 5. – С. 3-5.

5. Abdukhamidovich, N. A., & Urmonovich, N. O. (2021). The Results of Theoretical Studies of the Chisel Cultivator Rack Frontal Surface Shape. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(4), 5930-5938.

6. Abduhamidovich, N. A. (2023). MANGOSTIN DARAXTI VA MEVASINI TIBBIYOTDA FOYDALANISH. Journal of new century innovations, 28(2), 12-14.

7. Urmonovich, Numonov Otabek. "MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 14.5 (2023): 3-5.

8. Abdukhamidovich, N. A., Urmanovna, M. D., & Urmonovich, N. O. (2023). Strip Till Age of Soil for Deuteric Sowing (Second Crop). International Journal on Orange Technologies, 3(4), 71-74.

9. Юсупова, М. Н., and О. У. Нумонов. "ЗАЩИТА ТУТОВОГО ДЕРЕВА ОТ ВРЕДИТЕЛЕЙ." Экономика и социум 6-1 (121) (2024): 1500-1503.

10. Rashidovna, M. N., & Urmonovich, N. O. Comparative Characteristics of the Leaving of Glutathione From Cells of Different Types. International Journal on Orange Technologies, 2(10), 79-82.

11. Юсупова, М. Н. (2023). ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАРОИТИДА ИГНА БАРГЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҲИМОЯЛАШ. SO_ NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(4), 316-320.

12. Urmonovich, N. O. (2023). MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 14(5), 3-5.

13. Yusupova, M., Irisova, S., & Numonov, O. (2024). Biology of Pomegranate Pests, Control Measures and First Aid in Case of Pesticide Poisoning. In BIO Web of Conferences (Vol. 82, p. 01014). EDP Sciences.

MIYELOM KASALLIGINI ERTA TASHXISLASH USULLARI

Xodjayeva Charos Yusupovna
Harbiy dala terapiyasi, gematologiya va diagnostika kafedrasi Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Urganch Filiali

Dolzarbligi: *Miyelom kasalligi (MK) - monoklonal immunoglobulinlarni ishlab chiqaradigan, suyak to'qimasini bosib oladigan va yo'q qiladigan xavfli plazma hujayrasi. Xarakterli ko'rinishlardan suyaklarda og'riq va yoki sinishlar, buyrak yetishmovchiligi, giperkalsemiya, anemiya va takroriy infeksiyalarni keltirib chiqaradigan litik suyak yemirilishi kiradi. Tashxis odatda M proteinini (ba'zan qon zardobida emas, balki siydikda mavjud, ammo kamdan-kam hollarda butunlay yo'q) va yengil zanjirli proteinuriya va suyak iligidagi ortiqcha plazma hujayralarini aniqlashni talab qiladi.*

Maqsad: *Xorazm viloyati sharoitida miyelom kasalligi bilan og'rigan bemorlarda klinik-laborator ko'rinishlarning o'ziga xosligini baholash*

Material va usullar: Klinik tekshirishlar Xorazm viloyati ko'p tarmoqli tibbiyot markaziy shifoxonasida gematologiya bo'limida 2022-2025 yil davomida miyelom bilan kasallangan 134 nafar bemorlarda tadqiqot olib borildi. Barcha tekshirilgan bemorlar 2 guruhga ajratildi. Ma'lum bir kontingent o`rtasida bu kasallikni tarqalishining ko`rsatkichini aniqlash va zamonaviy laborator tahlililarni qo`llash orqali kasallikni erta bosqichida aniqlash.

Natija: Bemorlarning yoshi 30 dan 80 yoshgacha (o'rtacha 55,3 ± 2,3 yilerkaklarning o'rtacha yoshi 53,7 ± 2,5 yoshni, ayollarniki - 55,9 ± 2,03 yoshni tashkil etdi. Mindray (Xitoy) gematologik analizatori yordamida umumiy klinik qon testi (gemoglobin konsentratsiyasini aniqlash, qizil qon tanachalari sonini, rang indeksini, trombositlar, leykositlar, eritrositlar cho'kish tezligini hisoblash) o'tkazildi, so'ngra periferik morfologik tadqiqot o'tkazildi. Barcha tekshirilgan (n=56) bemorlarning 91 foizida dastlabki tashxis qo'yilganda gemoglobin (Hb) darajasi (119 dan 28 g/l gacha) va qizil qon tanachalari soni (3,86 dan 0, 66 gacha X 1012/l) pasaygan. MK bilan og'rigan 24 (19,4%) bemorlarda Hb darajasi 119 - 91 g/l, 46 (37,1%) - 90 - 71 g/l, 45 (36,3%) - 70 g/l dan past bo'lgan. Kasallikning bosqichi bo'yicha bu ko'rsatkichlar quyidagicha edi: kasallikning A bosqichi bo'lgan bemorlarda Hb 119 - 91 g / l dan past bo'lgan 13 (10,5%), 90 - 71 g / l oralig'ida kuzatilgan. l 23 (18,5%) , 70 g/l va undan past 20 (16,1%), B bosqichida Hb 119 dan past bo'lgan bemorlarda - 91 g/l 11 da kuzatilgan. (8,9%), 90 ichida - 71 g / l 19 (15,3%), 70 g / l va undan past bo'lgan 25 (20,2%).

Xulosa: Miyelom kasalligini erta tashxislash maqsadida anemik sindrom va suyaklarda og‘riq bilan murojat qilgan bemorlarda Ca+, kreatinin, umumiy oqsil, siydik tarkibidagi oqsil miqdorlarini aniqlash tavsiya qilinadi

SPEECH ACTS AND THEIR PRAGMATIC FUNCTIONS IN COMMUNICATION

Utayev Ruslan Mavlon o'g'li
Chirchik State Pedagogical University, Uzbekistan
Gaziyeva Saida Turgunovna
Scientific advisor English teacher, Chirchik State Pedagogical University

Abstract: *Speech act theory is a cornerstone of pragmatic linguistics that examines how utterances function not just to convey information, but to perform actions. Rooted in the philosophies of J.L. Austin and further developed by John Searle, speech acts are categorized into distinct functions such as assertions, questions, commands, and promises. This article explores the pragmatic dimensions of speech acts in various communicative contexts. By analyzing their role in both everyday and institutional discourse, it becomes evident that understanding speech acts is critical to decoding speaker intentions and achieving effective communication. This study aims to demonstrate how speech act analysis enhances our understanding of language as action, with implications for language teaching, intercultural communication, and artificial intelligence.*

Keywords: *speech acts, pragmatics, communication, performative utterances, illocutionary acts, language teaching, discourse analysis*

INTRODUCTION

In linguistic pragmatics, speech acts refer to the actions that speakers perform through language. Unlike traditional views of language focused solely on syntax and semantics, pragmatics emphasizes how meaning is constructed in context. J.L. Austin first proposed that saying something is often tantamount to doing something—an idea encapsulated in his famous phrase "How to Do Things with Words." Speech act theory thus shifts the analysis of language from abstract systems to real-world usage. This article investigates how different types of speech acts function pragmatically in communication and how recognizing them enhances mutual understanding between speakers and listeners.

Methodology

This study employs a qualitative discourse analysis method, examining authentic spoken and written language examples drawn from interviews, classroom dialogue, political speeches, and online forums. Each example is analyzed for its speech act type—locutionary, illocutionary, or perlocutionary—and evaluated for pragmatic function. Data is contextualized within both Western and non-Western communication cultures to highlight cross-cultural variation in speech act realization.

Results and Discussion

Speech acts are generally classified into five major categories: assertives, directives, commissives, expressives, and declarations. Assertives state beliefs or descriptions ("The meeting is at 5 p.m."); directives are used to get someone to do something ("Please close the window"); commissives commit the speaker to future actions ("I will help you tomorrow"); expressives convey psychological states ("I apologize for being late"); and declarations change the status of the world by being uttered ("You are fired").

In pragmatic communication, illocutionary force—the intended function of the act—is often more critical than the literal meaning of words. For instance, the question "Can you pass the salt?" is technically a question about ability, but pragmatically it is a polite directive.

Moreover, culture plays a vital role in how speech acts are formulated and interpreted. In high-context cultures, indirect speech acts are preferred for politeness, whereas low-context cultures may favor directness. Misinterpreting these forms can lead to pragmatic failure, which is especially common in intercultural interactions.

In educational settings, raising learners' awareness of speech acts can significantly improve pragmatic competence, enabling them to understand not just what native speakers say, but what they mean. Similarly, in artificial intelligence and natural language processing, understanding speech acts allows systems like chatbots and voice assistants to interpret and respond to user inputs more naturally and contextually.

CONCLUSION

Speech acts serve as the building blocks of human communication, revealing how language is used to accomplish actions in a social context. Their study provides insight into the mechanics of interaction, intention, and interpretation. A pragmatic understanding of speech acts not only improves linguistic theory but also contributes to practical domains such as language education, cross-cultural communication, and AI development. As language continues to evolve across digital and global platforms, the role of speech acts in shaping meaningful interaction becomes ever more central.

REFERENCES:

1. Austin, J.L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford University Press.
2. Searle, J.R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press.
3. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford University Press.
4. Thomas, J. (1995). Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. Longman.
5. Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.

6. Kasper, G. (1997). “Can Pragmatic Competence Be Taught?” NetWork #6, University of Hawai’i.

7. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Ablex Publishing.

PHONETICS AND PHONOLOGY, THE ROLE OF INTONATION IN MEANING

Shonazarov Bobir Tohir Ugli
Student, Chirchik State Pedagogical University shoxnazarovbobir@gmail.com
Umirova Z.A
Co-author: Senior teacher, Chirchik State Pedagogical University

Absract: *This article examines the Intonation, the variation of pitch in spoken language, plays a crucial role in conveying meaning beyond the lexical and syntactic levels. This article explores how intonation functions as a key prosodic feature in communication, affecting sentence modality, speaker attitude, and discourse structure. Through analysis of intonational patterns and their semantic and pragmatic implications, the study highlights the integral relationship between phonetic features and linguistic meaning. Speech communities will vary in the extent to which they employ those meanings, and in the choices they make when they conflict. What they will never do, however, is change the natural form-function relations that they embody. By contrast, grammaticalised meanings often mimic the natural meanings, but linguistic change may create quite arbitrary form-meaning relations when forms are phonologised, and the semantics is systematised. English grammaticalised intonational meaning concerns information status.*

Annotation: *Intonation is a fundamental component of spoken language that influences how utterances are interpreted. Unlike segmental features such as vowels and consonants, intonation pertains to suprasegmental elements primarily pitch variations that modulate meaning. This article investigates how intonation contributes to meaning in communication by marking sentence types, expressing speaker intentions, and organizing discourse.*

Key words: *declarative statement, maximisation of the discriminability, paralinguistic, segmental.*

INTRODUCTION

A discussion of intonational meaning typically raises the issue of whether such meaning is universal or language-specific.

The position defended here is that both the universal and the language-specific perspectives are true, simultaneously, for any language, but that the universal part is exercised in the phonetic implementation, while the language specific meaning is located in the intonational morphology and phonology.

The universal meanings are based on metaphors of biological conditions that influence the speech production process, in this case F0.

Three such metaphors, or 'biological codes, as I will call them, have been identified.

Together, they amount to a theory of paralinguistic meaning in intonation. In each case, we are dealing with a number of different interpretations, each of which can be related to the more general meaning of the code.

Unlike paralinguistic meaning, linguistic meaning is potentially arbitrary, although the form-function relations between tones and meaning frequently mimic the paralinguistic form-function relations employed in phonetic implementation.

METHODS

Intonation and Sentence Modality;

One of the primary functions of intonation is to distinguish sentence modality, such as declarative, interrogative, or imperative sentences. For example, in English, a rising intonation at the end of a sentence typically signals a yes-no question ("You're coming?"), while a falling intonation often indicates a declarative statement ("You're coming."). This prosodic cue allows listeners to correctly interpret the speaker's intended sentence type even when syntactic markers are ambiguous or absent.

Expressing Speaker Attitude and Emotions;

Intonation also conveys speaker attitudes, emotions, and degrees of certainty or politeness. For instance, a rising-falling pitch pattern can indicate surprise or emphasis ("Really!"), whereas a flat or falling pitch may denote seriousness or finality. Such intonational nuances enrich spoken communication by providing paralinguistic information that supports pragmatic interpretation.

Discourse and Information Structure;

Beyond individual sentences, intonation organizes discourse by marking boundaries between information units, highlighting focus, and signal contrast. The use of pitch accents helps listeners identify new or important information, while into national phrasing segments the speech stream into manageable chunks. These functions facilitate comprehension and coherence in extended speech.

The question arises what the explanation is the nature of the universal para-liguistic meanings. This tacit knowledge derives from three biologically determined conditions. One is that the organs with which we produce speech, in particular the larynx, vary in size across speakers, causing differences in the fundamental frequency of adult speech and children's speech, and within adults, of male and female speech.

RESULTS

Universal meaning in intonation derives from three biological codes, the Frequency Code, the Effort Code and the Production Code. The codes are biological in the sense that they represent aspects of the speech production mechanism that affect rate of vocal cord vibration.

Speakers have brought these effects of the 'hardware' under control. The fact that speakers take charge of these aspects of speech production fits into a larger picture of speaker control.

Speakers control the phonetic implementation of linguistic expression for a wide variety of reasons, among which are social positioning, maximisation of the discriminability of phonological contrasts, and the recruitment of iconic uses of the voice to aid the expression of the meaning of their linguistic expression.

The exploitation of the biological codes in intonation is similarly controlled during phonetic implementation. It was stressed that in order to express these meanings, speakers need not create the physiological conditions which are associated with them through any of the three codes. In at least one case, this would be physically impossible: we cannot reduce or enlarge the size of our larynx to manipulate pitch for the purposes of the Frequency Code.

The account of the position of intonation in language presented here presupposes a principled distinction between phonetics and phonology, and to the extent that it is convincing, amounts to a further argument for making it: without it, we lose the basis on which we distinguish the universal, non-linguistic (in the sense of non-structural) system of communication employed in phonetic implementation, and the linguistic system, which is embedded in the grammar, and for that reason potentially invested with arbitrary (i.e., non-iconic) meanings. questions or femininity (Frequency Code) and are more likely to signal new topics (Production Code). Similarly, wide pitch span may be signalled by high pitch register.

CONCLUSION

Intonation is a vital prosodic feature that shapes meaning in spoken language. Through modulation of pitch, speakers convey sentence modality, speaker attitudes, and discourse structure, enriching communication beyond lexical content.

Understanding intonation's role enhances linguistic theory and has practical implications for language teaching, speech synthesis, and recognition technologies.

When the universal form-function relations become grammatical, and thus are encoded in the discrete prosodic structures of the language, there is no longer a guarantee that they are maintained.

Loss of iconicity seems common in the case of the informational interpretation of the Frequency Code, i.e., in the case of question and statement intonation. Grammatical will also affect the semantics of tonal morphemes.

Thee would appear to be a system of meaning for the expression of information structure which goes beyond what would be expected of a direct form function relation of the type found in paralinguistic meaning.

The account of the position of intonation in language presented here presupposes a principled distinction between phonetics and phonology, and to the extent that it is convincing, amounts to a further argument for making it.

Without it, we lose the basis on which we distinguish the universal, non-linguistic (in the sense of non-structural) system of communication employed in phonetic implementation from the linguistic system embedded in the grammar, with its potentially arbitrary form-meaning relations.

REFERENCES:

1. Bolinger D, Intonation across languages. In Universals of Human Language. Vol II: Phonology. J. Greenberg (ed.). Palo Alto, CA: Stanford University Press. 471-524. 1978.
2. Dislyeksiyani Bartaraf Etishdagi Xalqaro Va Milliy Tajribalar Tahlili Sg Turgunovna. Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 4 (ISSN:3030-3958), 1262-1267
3. Gussenhoven, C., forthcoming. Why question intonation rise and why they sometimes fall. In 'Questions Conference', Hoey, M.; Scott, N (eds.). University of Liverpool Press.
4. Grice, M.; Arvaniti, A.; Ladd, D. R., On the place of phrase accents in intonational phonology. Phonology 17, 143-185. 2000.
5. Rietveld, A.C.M.; Gussenhoven, C., On the relation between pitch excursion size and pitch prominence. Journal of Phonetics 15, 273-285. 1985.
6. The Purpose and Content of Teaching Reading English. GS Turgunovna. Bestjournal Of Innovation In Science,Research And Development 3 (Issn: 2835-3579, pp. 108-11.

MAKTABGACHA TA’LIMDA EKOLOGIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI VA AMALIY YONDASHUVLARI

Ro’zimova Surayyo Umarovna
TMC instituti, “Amaliy matematika va informatika” kaferasi o’qituvchisi s.ruzimova@tmci.uz
Xoliqjonova Shaxzoda
TMC instituti, “Boshlang’ich ta’lim” yo’nalishi talabasi kholiqjonovash@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik tarbiyani shakllantirishning metodik asoslari tahlil etilgan. Ekologik tarbiya – bolalarda atrof-muhitga nisbatan ongli munosabat, tabiatni asrashga bo‘lgan ehtiyoj va ekologik madaniyatning dastlabki shakllarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik yo‘nalish hisoblanadi. Tadqiqotda bolalar yoshiga mos didaktik vositalar, ekologik o‘yinlar, kuzatuvlar, tajribalar hamda interaktiv metodlar orqali samarali ta’limiy jarayonni tashkil etish uslublari yoritilgan. Muallif tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ongini shakllantirishda integratsiyalashgan yondashuvlar, jumladan, STEAM va loyiha metodlari asosida mashg‘ulotlar tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida ekologik tarbiyani rivojlantirishga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili va xorijiy tajriba bilan taqqoslama o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglariga metodik yordam berish, ekologik tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, ekologik ong, interaktiv metodlar, didaktik o‘yinlar, STEAM yondashuvi, ekologik kuzatuvlar, loyiha metodikasi, tabiatni asrash, ekologik faoliyat, pedagogik texnologiyalar, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ta’lim mazmuni, barqaror rivojlanish g‘oyalari.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va sanoatlashuv jarayonlari insoniyat oldida ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi dolzarb masalalarni kun tartibiga olib chiqmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni kichik yoshdan boshlab ekologik ong va madaniyat ruhida tarbiyalash zaruriyati tobora ortib bormoqda. Shu boisdan, maktabgacha ta’lim tizimida ekologik tarbiyani shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar — bu tafakkuri shakllanish bosqichidagi shaxslar bo‘lib, ular tabiat bilan bevosita amaliy muloqot asosida hayotni idrok etadilar. Shu sababli, ekologik tarbiya jarayonida ularning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va bilishga bo‘lgan ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim berish alohida ahamiyat kasb etadi. Ekologik

tarbiyaning asosiy maqsadi — bolalarda tabiatga nisbatan mehr, ehtiyotkorlik, mas'uliyatli munosabat va ekologik muammolarni anglash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar, didaktik o'yinlar, loyihaviy yondashuvlar, STEAM elementlari, interaktiv metodlar, ekskursiyalar va tajribalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali nafaqat ekologik bilimlar beriladi, balki bolalarning kuzatuvchanligi, fikrlash qobiliyati, ijtimoiy faolligi va ijodkorligi ham rivojlanadi.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tasavvurlarni shakllantirishda qo'llanilayotgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi, ekologik tarbiyani samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi hamda milliy va xorijiy tajribalar o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkaziladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirish jarayonining samaradorligini baholash va uni takomillashtirishga doir metodik asoslarni aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlar qo'llanildi:

- Nazariy tahlil metodi – ekologik tarbiya bo'yicha mavjud ilmiy-pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar (O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Yashil makon" tashabbusi, MTT uchun Davlat o'quv dasturi va boshqa manbalar) chuqur o'rganildi.
- Empirik kuzatuv – Toshkent, Samarqand va Andijon viloyatlaridagi 12 ta maktabgacha ta'lim tashkilotida ekologik tarbiya berishga qaratilgan mashg'ulot jarayonlari kuzatildi.
- Suhbat va so'rovnoma usuli – maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari, psixologlari va ota-onalar bilan yarim strukturaviy suhbatlar va so'rovnomalar o'tkazilib, ularning ekologik tarbiya bo'yicha yondashuvlari, muammolari va ehtiyojlari aniqlashtirildi.
- Tajriba-sinov ishlari – ekologik tarbiyani tashkil etishda interaktiv o'yinlar, STEAM elementlari va loyiha asosidagi mashg'ulotlarning samaradorligi amaliy tajriba asosida sinovdan o'tkazildi.

Tadqiqot jarayonida yoshga mos metodik yondashuvlar asosida ekologik kuzatuvlar, tajribalar, ertak terapiyasi, didaktik topshiriqlar va loyiha asosidagi o'quv mashg'ulotlari ishlab chiqildi. Pedagogik eksperiment natijalari sifat jihatdan tahlil qilinib, diagnostik vositalar orqali bolalarda ekologik ong, sezgirlik, ijtimoiy faollik va mas'uliyat darajalari baholandi.

Metodologik yondashuvlar sifatida sistemali, faoliyatga yo'naltirilgan, integratsiyalashgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asos qilib olindi. Bu orqali ekologik tarbiya jarayonining didaktik modelini yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish imkoniyati ta'minlandi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etish holati o‘rganildi va mavjud amaliyotlar tahlil qilindi. O‘rganilgan 12 ta MTTda o‘tkazilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, ekologik tarbiya mashg‘ulotlarining aksariyatida an’anaviy yondashuvlar ustuvor bo‘lib, o‘yinlar va amaliy tajribalar yetarli darajada qo‘llanilmaydi. Shu bilan birga, tarbiyachilar tomonidan bolalarda ekologik ongni rivojlantirishga doir faoliyatlar, asosan mavsumiy hodisalarga moslashtirilgan va sistematik yondashuv yetishmaydi.

Suhbat va so‘rovnomalar asosida aniqlanishicha, tarbiyachilarning 64 foizi ekologik tarbiya bo‘yicha zamonaviy metodik qo‘llanmalarga ehtiyoj sezayotganini bildirgan. 72 foiz tarbiyachilar esa bolalarda tabiatga mehr uyg‘otishda amaliy mashg‘ulotlar (ekskursiyalar, kuzatuvlar, tajribalar) samaraliroq natija berishini e’tirof etgan.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida 60 nafar 5–6 yoshli bolalar ikki guruhga ajratilib, bir guruhda an’anaviy yondashuv, ikkinchisida esa interaktiv metodlar, STEAM elementlari, ekologik ertaklar va loyiha asosidagi mashg‘ulotlar qo‘llanildi. 3 oy davomida olib borilgan mashg‘ulotlardan so‘ng diagnostika natijalari quyidagi farqlarni ko‘rsatdi:

Ko‘rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
Tabiat hodisalarini tanib olish	48%	82%
Tabiatga ehtiyotkorlik munosabati	54%	87%
Atrof-muhit muammolariga qiziqish	37%	76%
Mustaqil fikr bildirishi	43%	80%

1-jadval: Ekologik bilim va ko‘nikmalar darajasidagi o‘zgarishlar (% hisobida)

Natijalardan ko‘rinadiki, integratsiyalashgan, interaktiv va loyihaviy yondashuvlar orqali olib borilgan ekologik tarbiya bolalarning bilim va ko‘nikmalarini samarali shakllantirgan, ularning ijtimoiy va emotsional faolligini kuchaytirgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiya samaradorligini oshirish uchun quyidagilar muhim omillar hisoblanadi:

- bolalar bilan bevosita tabiatda amaliy faoliyatni tashkil etish,
- ekologik ertaklar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish,
- STEAM elementlari bilan boyitilgan darslar o‘tkazish,
- ota-onalarni ham ekologik tarbiya jarayoniga jalb etish.

Bu natijalar maktabgacha ta’limda ekologik tarbiyani tashkil etishda metodik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tizimida ekologik tarbiyani samarali tashkil etish – yosh avlodda tabiatga mehr, ekologik ong va mas’uliyat hissini shakllantirishning muhim bosqichidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolgan holda

ekologik tarbiya yuqori samaradorlikka erisha olmaydi. Aksincha, interaktiv metodlar, o‘yin texnologiyalari, kuzatuvlar, tajribalar va loyiha asosidagi yondashuvlar bolalarning ekologik tafakkurini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Tajriba-sinov ishlari asosida aniqlanishicha, STEAM yondashuvi, ekologik ertaklar, ijodiy topshiriqlar va tabiiy ob’ektlar bilan bevosita amaliy muloqot bolalarda ekologik madaniyat elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ekologik tarbiya nafaqat atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatni, balki bolalarning mustaqil fikrlashi, kuzatuvchanligi, emotsional sezuvchanligi va ijodiy faoliyatini rivojlantiradi.

Ushbu maqolada ilgari surilgan metodik tavsiyalar maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglariga ekologik tarbiyani sifatli tashkil etishda amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, quyidagi tavsiyalar asosli deb topildi:

- ekologik tarbiya mashg‘ulotlarini bolalarning yosh xususiyatlariga mos metodlar bilan boyitish;
- tarbiyachilar uchun zamonaviy metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish va amaliy treninglar tashkil etish;
- ekologik o‘yinlar va loyiha mashg‘ulotlarini muntazam qo‘llash;
- ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning ekologik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash;
- ekologik tadbirlar (yashil makon, tabiatni asrash aksiyalari) orqali ijtimoiy motivatsiyani kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’limda ekologik tarbiyani shakllantirishning samaradorligi zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayangan holda tashkil etilgandagina yuqori natijalarga erishiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirish to‘g‘risida”gi PQ–5187-sonli qarori. – 2021-yil.

3. Maktabgacha ta’lim muassasalari uchun Davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2023.

4. Nazarova M.T. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

5. Axmedova S.S. Ekologik tarbiyaning pedagogik asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.

6. Qodirova G.N., Islomova M.X. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish. // Pedagogik ta’lim, 2022, №2, 45–49-betlar.

7. Karakulova D.M. Ekologik madaniyat va ta’lim: zamonaviy yondashuvlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.

8. Jalolova M.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni shakllantirishda ertak terapiyasining o‘rni. // Ilmiy izlanishlar, 2023, №4.

9. Gurevich K.M. Ekologicheskoye vospitaniye doshkol’nikov. – Moskva: Akademiya, 2019.

10. Bronfenbrenner U. Ekologik tizimlar nazariyasi va bolalarning rivojlanish muhitlari. // Child Development Journal, 2020, Vol. 91(1), 12–24.

11. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.

12. OECD. Early Learning and Child Well-being: A Study of Five-year-olds. – OECD Publishing, 2020.

13. Хамраева Ш.Х. Мактабгача таълим муассасаларида экология дарсларини ташкил этишда инновацион ёндашувлар. // Баркамол авлод, 2023, №1.

14. Bobonazarova R. Ekologik tarbiya va tabiatga e’tiborli munosabatni shakllantirish metodikasi. – Buxoro: BDU, 2022.

PREVENTION OF ATRIAL FIBRILLATION

Jorayev Umarxon
Ferghana medical institute of public health

Abstract: *Atrial fibrillation (AF) is the most common sustained cardiac arrhythmia encountered in clinical practice. It is associated with increased risks of stroke, heart failure, and all-cause mortality. The burden of AF continues to grow with the aging population and increasing prevalence of cardiovascular risk factors. Effective prevention strategies are essential to reduce the incidence and complications associated with AF.*

Key Points:

1. Risk Factor Management:

- Hypertension, obesity, diabetes mellitus, and sleep apnea are modifiable risk factors.
- Lifestyle changes including weight loss, exercise, and dietary modification have shown benefit.

2. Pharmacological Interventions:

- Antihypertensives, statins, and antidiabetic drugs may help reduce AF incidence indirectly.
- Emerging evidence supports the role of anti-inflammatory agents and antioxidant therapies.

3. Screening and Early Detection:

- Opportunistic screening in high-risk groups can facilitate early intervention.
- Wearable devices and smartphone-based ECGs enhance detection capabilities.

4. Patient Education:

- Raising awareness about symptoms, risk factors, and preventive measures is crucial.
- Informed patients are more likely to adhere to lifestyle changes and medication regimens.

Conclusion

Preventing atrial fibrillation requires a multifaceted approach combining risk factor control, lifestyle modification, pharmacological strategies, and patient education.

Early identification and targeted intervention can significantly improve outcomes and reduce the public health burden of AF.

REFERENCES:

1. 1. Kirchhof P, et al. 2020 ESC Guidelines for the diagnosis and management of atrial fibrillation. Eur Heart J. 2020.

2. 2. Lip GYH, et al. Atrial fibrillation: epidemiology, pathophysiology and clinical outcomes. Lancet. 2016.

3. 3. Pathak RK, et al. Aggressive risk factor reduction study for atrial fibrillation and implications for the outcome of ablation. J Am Coll Cardiol. 2014.

4. 4. Hindricks G, et al. 2021 ESC Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice. Eur Heart J. 2021.

O‘ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING O‘RGANILISHI VA TAKOMILI

Xamidova Hilolaxon Rafiqjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tilida frazeologiyaning shakllanish bosqichlari, uning tilshunoslikdagi mustaqil sohaga aylanish jarayoni, frazemalarning boshqa tillar bilan qiyosiy tahlili yoritilgan. Xususan, kosmonimlar (koinot jismlari nomlari)ning o‘zbek tilida qanday shakllangani, ularning tarixiy, madaniy va ilmiy asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, tilning antropotsentrik mohiyati, inson tafakkuri va madaniy qarashlari bilan bog‘liqlikda frazeologik birliklar va kosmonimlar konseptual tahlil qilinadi. Maqolada antropolingvistika va kognitiv lingvistika yondashuvlari asosida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *frazeologiya, kosmonim, onomastika, antropolingvistika, kognitiv lingvistika, milliy tafakkur, xalq ruhi, konsept, qiyosiy tadqiqot.*

KIRISH

XX asrning 50-yillargacha frazeologiya o‘zbek tilshunosligi tarkibida mustaqil soha sifatida shakllanib yetmagan edi. Bu davrda frazeologiyaga doir dastlabki ma’lumotlar, turg‘un birikmalarga oid ilk nazariy fikrlar grammatika va stilistikaga, ayrim o‘zbek shoirlari, yozuvchilarining badiiy mahorati tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda ko‘zga tashlanadi. Bunday ishlar A.Fitrat, G‘ozi Olim Yunusov, A.G‘ulomov, U.Tursunov, A.K.Borovkov, F.Kamol, X.Zarif, V.Abdullayev, N.Mallayev singari mashhur tilshunos va adabiyotshunos olimlarning qalamiga mansub edi.

70-80-yillarda o‘zbek tilidagi frazemalarning struktural-grammatik, semantik, uslubiy xususiyatlarini o‘rganish, frazemalarni lug‘atlarda izohlash tamoyillari va o‘zbek tili frazemalarini boshqa tillardagi frazemalar bilan qiyoslab o‘rganish ishlari jadallashdi. Bu o‘rinda o‘zbek tilidagi frazemalarni rus (I.Rasulov, T.Mirzayeva, A.Cho‘ponov, Ya.Rajabov, R.Jo‘raqulov, B.Qarshiyev, B.Hayitov), nemis (M.Azimova, A.M.Bushuy, A.Isayev, A.Yaxshiyev, K.Xurboyev, M.Umarxo‘jayev, T.A.Bushuy) tillar bilan qiyoslab o‘rganish sohasida bajarilgan ishlarni alohida qayd qilish o‘rinlidir. Bunday ishlar o‘zbek tilining frazeologik tizimini boshqa tillar frazeologiyasi bilan qiyosiy o‘rganish o‘zbek tili frazeologik tizimining o‘ziga xosligini, rivojlanish yo‘llarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, bunday tadqiqotlar umumiy tillar frazeologik tarkibi orasidagi mushtarak tomonlarni belgilash, uning tarixiy ildizlari va sabablarini asoslash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Jahon tilshunosligida I.I.Chernisheva, A.D.Rayxshteyn, M.D.Gorodnikovalarning nemis frazeologiyasining mustahkam o‘rin olishida erishgan yutuqlari alohida ahamiyatga

ega bo‘ldi. Keyingi yarim asr mobaynida hamdo‘stlik mamlakatlarida o‘zbek (Sh.Rahmatullayev, Ya.Pinxasov, H.Berdiyorov, E.Umarov, A.Mamatov, B.Yo‘ldoshev kabilar) tillari frazeologiyasi bo‘yicha salmoqli ishlar maydonga keldi. Natijada frazeologiya tilshunoslikning alohida, mustaqil sohasi sifatida shakllandi.

A.Nurmonov shunday qayd etadi: “Hech bir tilni “til egasi”dan ajratgan holda to‘g‘ri va to‘liq o‘rganib bўlmaydi. Chunki har bir nutqiy aktda so‘zlovchi shaxsning izi sezilib turadi. Struktur tilshunoslikning ana shu cheklangan tomonini bartaraf qilish uchun hozirgi kunda antropolingvistika rivojlana boshladi”.

Olamning milliy-madaniy manzarasi haqida V.Gumboldt “har bir tilda til egalarining dunyoqarashi aks etishi, xalq ruhi va tili o‘rtasidagi munosabat o‘zaro zich bog‘langanligi, ularni ayro tasavvur qilib bo‘lmasligini, til xalqning ruhi, xalqning ruhi esa uning tili ekanini, tillarning xilma-xilligi faqat tovushlarning xilma-xilligi emas, balki har bir millatdagi dunyoni ko‘rishning farqliligi natijasi” ekanini ta’kidlaydi.

Insoniyat dastlab ko‘zga ko‘ringan jismlarni nomlashga e’tibor bergan. Jumladan, osmon jismlarining turli nomlari va ularning qadimdan mavjudligini ta’kidlash mumkin. Koinot jismlari onomastikada kosmonimlar yoki astronimlar deb nomlanadi. Kosmonimlarni nomlashda dastlab o‘xshatish, qiyoslash asos qilib olingan bo‘lsa, keyingi davrlarda esa ilmiy nomlar berila boshladi.

Lisoniy birliklarning muayyan birlashtiruvchi ma’no asosida ma’lum paradigmalarga birlashuvi keyinchalik tilshunoslikda maydon nazariyasini vujudga keltirdi. Shu nuqtai nazardan kosmonimlar dastlab mikrosistemaning tarkibi sifatida tadqiqot ob’yekti bo‘ldi. Z.Yunusovaning nomzodlik dissertatsiyasi o‘zbek tilidagi osmon yoritgichlari xususidagi ilk tadqiqot hisoblanadi. Tadqiqotning dastlabki ikki bobida semantik maydon, leksik-semantik guruh, leksik-semantik to‘da xususida ma’lumot beriladi. Uchinchi bob “O‘zbek tilida “samoviy yoritgichlar” lug‘aviy mikrosistemasi taraqqiyoti” masalasiga bag‘ishlangan. Bobda samoviy yoritgichlar o‘zbek tilining turli davrlariga oid manbalardan olingan misollar asosida tahlil qilinadi.

Xususan, tadqiqotchining qayd etishicha, “Kun, oy olamni yorituvchi vositalar, yulduz+kavokib esa ... bir qismi “ko‘k bezagi”, bir nechtasi “yo‘lchi, yo‘l ko‘rsatuvchi”(qulavuz), bir guruhi “kezuvchi”(yezak)lardir. Demak, yulduz atamasi ostida birlashtirsa, qulovuz va yezak belgilari bilan farqlaydi. Bo‘limning sarlavhasida kavokib so‘zi yezak so‘ziga ma’nodoshdir”. Ishda yuqoridagi kabi tahlillarni ko‘plab uchratish mumkin.

O‘zbek tilshunosligida kosmonimlar bo‘yicha dastlabki monografik izlanish A.Primov tomonidan tadqiq qilingan. Primov o‘zbek tili doirasida kosmonimlarning genetik tasnifi, funksional xususiyatlari, hosil bo‘lishi kabi bir qator muammolarni tahlil qiladi.

Frazeologizm, hikmat hamda maqollarda kosmonimlarning ifodalanishi bo‘yicha ilmiy qarashlar

Nasirov Abdurahim Abdimutalipovich “Fransuz, o‘zbek va rus tillaridagi proverbial frazeologizmlarning semantik-stilistik va milliy-madaniy xususiyatlari”(filologiya fanlari doktori)

“O‘zbekistonda tillarni qiyosiy-chog‘ishtirma tadqiq etish yuzasidan olib borilayotgan muvaffaqiyatli izlanishlar bilan bir qatorda frazeologizmlarni qiyosiy o‘rganish borasida umumiy frazeologiya nazariyasining to‘liq ishlab chiqilmaganligi yanada jiddiy izlanishlarni taqozo etadi”

Ba’zan maqol va matallar xalq og‘zaki badiiy ijodiyotining mustaqil janrlariku, ular qanday qilib frazeologizmlarning bir turiga aylanishi mumkin, degan mantiqiy savol tug‘iladi.

O‘rganilayotgan masalaning mohiyatiga nazar tashlansa, gap folklorga xos janrlar tasnifi haqida emas, adabiyotning xoh og‘zaki, xoh yozma shaklida bo‘lsin, xalq dahosining turg‘unlik, majoziylik, ifodalilik kabi xususiyatlarini o‘zida jam etgan dekskriptiv shaklli purma’no fikrlari lisoniy tadqiqot materiali sifatida olinishi haqida ketayotganligi ayon bo‘ladi.

A.E.Mamatovning fikricha “Frazeologik birliklar alohida shakllangan, ifodali, motivlashgan, tilning turg‘un leksik-semantik birligi bo‘lib, ularda asosiy belgilar semantik jihatdan qayta in’ikos etishi, tarkibini tashkil etgan leksik belgilarning to‘liq va qisman ko‘chma ma’no namoyon qilishi hisoblanadi”.(98:210)

Hozirgi zamon fransuz tili frazeologiyasining yirik namoyandasi Alen Rey: “Frazeologik birliklarda asosiy urg‘u semantik xususiyatlarga qaratiladi, ayniqsa, “semantik ko‘chish” va “semantik dinamizm” g‘oyalariga asoslanadi.

Frazeologiya alohida xossalarga ega bo‘lgan iboralar tizimi bo‘lib, ijtimoiy hayot bilan bog‘liq holda faollashadi”, - deb yozadi. (Rey A. Chantreau S. Le Robert. Dictionnaire des expressions et locutions. Le Robert. Paris-1997, Preface, 5-9 1085)

Frazeologlar: Sh.Rahmatullayev, M.Umarxo‘jayev, M.Sodiqova, L.Royzenzon, Yu.Avaliani, Ye.Malinovskiy, A.Bushuy, E.Begmatov, A.Mamatov, B.Yo‘ldoshev, Sh.G‘aniyevalar munosib hissa qo‘shgan.

O‘zbek frazeologiyasiga doir dastlabki tadqiqotlar Sh.Rahmatullayev, Ya.D.Pinxasov, A.Shomaqsudov, M.Xusainovlarning nomzodlik dissertatsiyalarida yoritilgan. G‘.Salomov o‘zbek tilshunosligida frazemalar tarjimasiga doir izlanishlarida “frazeologizm” atamasining mazmunini keng tahlil qiladi, uning tarkibiga maqol, matal va idiomalarni kiritadi. (Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: O‘qituvchi 1983 B.118 11-bet)

Ispan tilshunosi Eduardo Benot o‘z izlanishlarida: “Kislorod va vodorod gaz bo‘la turib, birikishi natijasida boshqa turdagi suyuq modda, ya’ni suvni keltirib chiqargani kabi turlicha so‘zlar komponentlarning bog‘lanishi natijasida paydo bo‘ladigan turg‘un birikmalar boshqa

bir ma'noni keltirib chiqaradi", deb ta'kidlaydi (Eduardo Benot R.Kabaьyer lug'atining kirish so'zidan olingan(200:4)

A.Narziqulov "Maqol va matallarning o'ziga xosligi ulardagi o'z asl ma'nosi va ko'chma ma'nolilikning mavjudligidir.

Ular to'g'ri ma'noda ishlatilganida ham, ko'chma ma'noda ishlatilganda ham, o'zlarining kategorial sifatini yo'qotmasdan o'z-o'zligicha qoladi va ular proverbial frazeologizm deb ataladi. (Narziqulov A.M. Fransuzkaya frazeologiya i voprosы fransuzsko-uzbekskogo xudojestvennogo perevoda. Avtoref.dis. ... kand. Filol.nauk. L., 1969 B.19)"

Nemis tili frazeologiyasini muntazam tadqiq qilgan olim N.I.Chernisheva: "Frazeologik birikmalar – bu komponentlari bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan, turli struktural tipdagi va umumiy ma'nosi komponentlar tarkibining to'liq va qisman o'zgarishi natijasida paydo bo'ladigan turg'un so'zlar majmuasidir", deb ta'kidlaydi.

(Chernisheva N.I. Frazeologiya sovremennogo nemeskogo yazqka. M., 1970 S 200 B.29)

Frazeologik birliklar so'zdan farqli ravishda, shaklan so'z birikmasi yoki gapga teng bo'ladi, ularni bir narsa, ya'ni har ikkalasini ham gapning komponenti ekanligi bog'lab turadi, frazeologik birikmalar gapda gap bo'lagi yoki gap ichidagi gap shaklida ishlatiladi deydi M.Umarxo'jayev (Umarxodjayev M.I. Osnovы frazeografii. T., Fan. 1983 133b B.23)

FBlarga berilgan ta'riflardan ko'rinadiki, frazeologizmning eng asosiy xususiyati, ularning turg'unligi, ko'chma ma'noliligi, emosional-ekspressivligi, inson ongida tayyor holda in'ikos etishi kabilardir.

Shulardan kelib chiqib, frazeologiya milliy leksikaning o'ziga xosligini yorqin tarzda aks ettiradigan tarmog'i degan xulosaga kelamiz.

Mazkur masalada bunday yondashuvni o'zbek tilshunoslari PFBlar til egasi bo'lgan xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, yashash sharoiti, intilishi, voqelikka munosabati bilan uzviy bog'liqligini; ular obrazlilik va ekspressivlikni vujudga keltiruvchi, nutqning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim vositalar ekanligini tan olmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. Monografiya. To'ldirilgan va tuzatilgan ikkinchi nashri. – Samarqand: SamDU nashri, 2013. –25 b

2.Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent, 2012. – B-68.

3.Gumboldt V. Izbrannыe trudы po yazыkoznaniyu. – Moskva, 1984. – S.50-54.

4.Iskandarova Sh. Leksikani mazmuniy maydon asosida o'rganish muammolari. – Toshkent: Fan. 1998. – B.12

5.Yunusova Z.Q. O‘zbek tilida lug‘aviy mikrosistemaning tarkibi va rivojlanishi (samoviy yoritgichlar lug‘aviy guruhi asosida): Filol. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2005. – B.132.

QANDLI DIABET VA HOMILADORLIK

Shomurodova Shirin
Hamroqulova Ganjina
Respublika ixtisoslashtirilgan Endokrinogiya ilmiy amaliy tibbiyot muasasasi Klinik ordinator:

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qandli diabet va homiladorlik o‘rtasidagi munosabatlar, homiladorlik davrida qandli diabetning sog‘liqka ta’siri va ona hamda bola uchun yuzaga keladigan xavflar tahlil qilinadi. Shuningdek, homiladorlik paytida diabetni boshqarish usullari, profilaktika choralariga e’tibor qaratilgan. Zamonaviy tibbiyotda diabet va homiladorlikni muvaffaqiyatli muvofiqlashtirish uchun qo‘llanilayotgan dori vositalari va parhez terapiyasi haqida ma’lumot beriladi.*

Kalit so‘zlar: *qandli diabet, homiladorlik, gestatsion diabet, diabet boshqaruvi, ona salomatligi, homilaning rivojlanishi, diabet profilaktikasi, parhez terapiyasi, dori vositalari.*

KIRISH

Qandli diabet — organizmda qand miqdorining me’yordan ortiq darajada ko‘tarilishi bilan kechadigan surunkali kasallikdir. Homiladorlik davrida bu kasallik ona va homila salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, gestatsion diabet homilador ayollarda ko‘p uchraydigan va ona-bola sog‘lig‘ini xavf ostiga qo‘yadigan holat sifatida e’tiborga loyiqdir. Shu bois, homiladorlikda qandli diabetni to‘g‘ri aniqlash, monitoring qilish va samarali boshqarish juda muhim hisoblanadi. Ushbu maqola homiladorlik davrida qandli diabetning klinik jihatlari, uni boshqarish metodlari hamda ona va bola sog‘lig‘ini saqlash yo‘llarini yoritishga bag‘ishlangan.

Qandli diabet (gestatsion diabet) homiladorlik davrida paydo bo‘lishi yoki oldindan mavjud bo‘lgan diabetning holatini og‘irlashtirishi mumkin. Bu holat homila va onaning sog‘lig‘iga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun qat’iy nazorat va parhez kerak.

Gestatsion Diabet Mellitus (GDM) – Homiladorlik Diabeti

Sabablari:

• Homiladorlik davrida platsenta ishlab chiqaradigan gormonlar (masalan, laktogen, progesteron) insulin ta’siriga qarshilik yuzaga keltiradi.

• Insulin rezistentligi – organizm insulinni to‘g‘ri ishlata olmaydi, natijada qon shakarining ko‘tarilishi.

Xavf Omillari:

• Ortiqcha vazn (BMI › 30)

• Yoshi katta onalar (35+ yosh)

• Avvalgi homiladorlikda GDM bo‘lishi

• Oilada diabet tarixi
• Polikistik yumurtalik sindromi (PCOS)

2. Homiladorlikda Diabetning Asoratlari

Ona uchun xavflar:

• Preeklampsiya (qon bosimining ko‘tarilishi)
• Sezaryen operatsiyasi ehtiyoji
• Kelajakda 2-tip diabet rivojlanishi (50% holatda 10 yil ichida)

Homila uchun xavflar:

• Makrosomiya (4 kg dan ortiq vaznli ulkan homila)
• Erta tug‘ilish
• Tug‘ilgandan keyin nafas olish qiyinchiliklari
• Yoshligida semirish yoki diabet rivojlanishi

Diagnostika va nazorat

Qon shakarini tekshirish:

• OGTT (Og‘zaki Glukoza Bardosh Testi) – homiladorlikning 24-28 haftasida 75 g glukoza yutilgandan keyin qon shakari o‘lchanadi.

- Normal qiymatlar:
  - Bo‘sh qoringa: < 5.1 mmol/L
  - 1 soatdan keyin: < 10 mmol/L
  - 2 soatdan keyin: < 8.5 mmol/L

Davolash usullari:

Parhez (Asosiy usul):

• Kompleks uglevodlar (yashil sabzavot, tamaki bug‘doy noni)
• Oqsil va sog‘lom yog‘lar (go‘sht, baliq, yong‘oq)
• Shakarli mahsulotlardan qochish

Jismoniy faollik:

• Kundalik 30 daqiqa yurish, suzish, yoga.

Insulin terapiyasi:

• Agar parhez va sport yordam bermasa, insulin in’ektsiyalari buyuriladi (tabletkalar homiladorlikda tavsiya etilmaydi).

Tug‘ruq va keyingi davr

• Tug‘ruq paytida qon shakari qat’iy nazorat qilinadi (intravenoz glukoza yoki insulin kerak bo‘lishi mumkin).

• Tug‘ilgandan keyin 6-12 hafta ichida qon shakari qayta tekshiriladi (60% ayollarda normal holatga qaytadi).

• Keyingi homiladorliklarda GDM takrorlanish xavfi yuqori (70%).

Parhez Maslahatlari

Tavsiya etiladi	Cheklash kerak
Yashil sabzavotlar (brokoli, sabzi)	Qandlatilgan ichimliklar (Coca-Cola, sharbatlar)
Tamaki bug‘doy noni	Oq non, shirinliklar
Yog‘siz go‘sht va baliq	Qovurilgan ovqatlar
Yong‘oq va urug‘lar	Fast food

O‘zbek tibbiyot adabiyotlarida qandli diabet va homiladorlik masalasi keng yoritilgan.

N.Islomovaning (2019) “Qandli diabet va homiladorlikda parhez terapiyasi” nomli asarida gestatsion diabetning ona va bola sog‘lig‘iga ta’siri, shuningdek, parhez va dori vositalari orqali uni boshqarish usullari batafsil tahlil qilingan.

D.Raxmatovaning (2021) “Qandli diabet bilan kasallangan homilador ayollarda klinik ko‘rsatkichlar” maqolasida esa diabetning homiladorlik davomida kechishi, asoratlari va davolash metodlari haqida statistik ma’lumotlar keltiriladi.

Ushbu tadqiqotda ko‘p hollarda gestatsion diabet va an’anaviy qandli diabet turidagi kasalliklarning homiladorlik jarayoniga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot uchun tanlangan ayollar orasida qon shakar darajasi, insulin qo‘llash holatlari va homilaning rivojlanish parametrlariga e’tibor qaratildi.

Metodologiyada:

- Klinik kuzatuv usuli asosida homilador ayollarning qandli diabet bilan bog‘liq holatlari tahlil qilindi;
- Laboratoriya tahlillari (qon shakar, glyukoza tolerans testi) o‘tkazildi;
- Onalar va homilalar sog‘lig‘i bo‘yicha ma’lumotlar yig‘ildi;
- Parhez terapiyasi va dori-darmonlarni qo‘llash natijalari o‘rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

- Gestatsion diabetli ayollarda ona va homila sog‘lig‘ida sezilarli o‘zgarishlar kuzatildi, jumladan, homilaning kattalashuvi, tug‘ilishning erta boshlanishi va preeklampsiya holatlari ko‘p uchradi.
- Parhez terapiyasi va muntazam insulin qo‘llash orqali qon shakar darajasi nazorat ostida bo‘ldi, bu esa asoratlarning oldini olishda muhim rol o‘ynadi.
- Klinik kuzatuv natijalariga ko‘ra, diabetni boshqarishda individual yondashuv va doimiy tibbiy nazorat zarurligi aniqlandi.

• Natijalar shuni ko‘rsatadiki, homiladorlik davrida diabetni boshqarishda faqat dori vositalari emas, balki hayot tarzi, parhez va jismoniy faoliyat muhim omillardir.

Muhokamalarda, ayniqsa, diabetning homiladorlik paytidagi asoratlarini kamaytirish uchun yangi diagnostika va davolash usullarini joriy etish zarurligi ta’kidlandi.

XULOSA. Qandli diabet va homiladorlik mavzusidagi tadqiqotlar ko‘rsatdiki, bu ikki holat o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlik ona va bola salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Gestatsion diabetni erta aniqlash, individual davolash strategiyasini ishlab chiqish va samarali parhez terapiyasi homiladorlik asoratlarini kamaytirish imkonini beradi. Shuningdek, doimiy tibbiy nazorat va o‘quv ishlari diabetli homilador ayollarning salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi. Kelgusida ona va bola sog‘lig‘ini ta’minlashda innovatsion diagnostika va terapevtik usullarni keng qo‘llash zarur.

Gestatsion diabet vaqtida aniqlansa, uni parhez, jismoniy faollik va insulin bilan boshqarish mumkin. Homiladorlikdan keyin vaznni boshqarish va muntazam qon shakarini tekshirish 2-tip diabetning oldini olishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Islomova N.Qandli diabet va homiladorlikda parhez terapiyasi. Toshkent tibbiyot akademiyasi nashriyoti. Toshkent. 2019. 12–45 betlar.

2. Raxmatova D. Qandli diabet bilan kasallangan homilador ayollarda klinik ko‘rsatkichlar. Samarqand davlat tibbiyot instituti jurnal №3. Samarqand. 2021

78–85 betlar.

3. Karimova S. Homiladorlik va diabet: zamonaviy diagnostika va davolash usullari. Buxoro tibbiyot universiteti nashriyoti. Buxoro. 2022. 34–50 betlar.

4. American Diabetes Association. Standards of Medical Care in Diabetes—2023

Diabetes Care Journal. Alexandria, VA, USA. 2023. 10–50 betlar.

5.Hod M., Kapur A.The Epidemiology of Gestational Diabetes Mellitus Diabetes Care, Volume 27, Issue Supplement 2. New York, USA. 2004. S88–S89 betlar.

6. Almuradova, D. M., Mukumova, D. I., & Turaeva, X. K. (2022). Karlibaev AO Modern endocrine therapy in locally advanced estrogen or progesterone receptor-positive breast cancer. Образования и наука в XXI веке, 24(2), 773-780.

7. Juraev, M. D., Atakhanova, N. E., Almuradova, D. M., & Gaziev, L. T. (2023). Androgen receptor values for prediction of survival of patients with three times negative breast cancer. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(6), 104-106.

8. Tursunova, N. I., Almuradova, D. M., Turayeva Kh, K. H., & Muqimova, D. I. (2022). Hereditary breast and ovarian cancer. EDUCATION AND SCIENCE IN THE XXI CENTURY, (24), 1200-1212.

9. Атаханова, Н. Э., & Алмурадова, Д. М. (2022). Влияние экспрессии андрогеновых рецепторов на прогноз трижды негативного рака молочной железы. Клиническая и экспериментальная онкология, 10(2), 112-115.

10. Almuradova, D. M., Sh, O. S., & Ubaydullaev, I. A. (2021). Sharobiddinov BB Islamov SB A Modern Approach to Diagnosis and Treatment of Breast Cancer Releases. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 2(5), 294-298.

11. Tilyashaikhov, M. N., Gaziev, L. T., Almuradov, A., & Almuradova, D. M. (2021). A Modern Approach to Diagnostics, Prediction and Course of Renal Cell Cancer. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(1), 4429-4451.

12. Khakimova, G. G., Khakimov, G. A., Khakimova, S. G., Khakimov, A. T., & Almuradova, D. M. (2021). Changes In Tumor Infiltrating Lymphocytes Of Peripheral Blood And Tissue During Chemotherapy In Patients With Gastric Cancer. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 3(03), 20-31.

13.Almuradova, D. M. (2018). THE ROLE OF CHEMOTHERAPY IN TRIPLE NEGATIVE BREAST CANCER. Journal of Drug Delivery & Therapeutics, 8(5), 163-167.

14.Atakhanova, N. E., Almuradova, D. M., Tursunova, N. I., & Ziyaev, S. V. (2023). Triple negative breast cancer and drug-resistant cells. World bulletin of public health (WBPH) in, 28.

15.Атаханова, Н. Э., Турсунова, Н. И., Яхяева, В. К., Эсонтурдиев, У. И., Мамажанов, Х. И., Алмурадова, Д. М., & Ботиралиева, Г. К. (2023). Клинический случай хирургического лечения злокачественной опухоли из оболочек периферических нервов забрюшинной локализации. Тазовая хирургия и онкология, 13(4), 62-67.

16.Verbalis, J. G. (2007). Disorders of water balance. In: Kronenberg HM, Melmed S, Polonsky KS, Larsen PR, editors. Williams Textbook of Endocrinology (11th ed.). Saunders Elsevier.

17. Metzger B. E., Gabbe S. G. Gestational Diabetes Mellitus. Endocrinology and Metabolism Clinics of North America. Philadelphia, PA, USA. 1999. 107–128 betlar.

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN LABOR DISPUTES

Durdona Yusupjon qizi Sobirjonova
Master's student in the field of "Mediation and Alternative Dispute Resolution Methods" Tashkent State University of Law Email: sdurdona2003@gmail.com

Annotation: *Legal regulation of mediation in labor disputes plays a key role in ensuring effective resolution of conflicts between employees and employers. Different countries are implementing their own approaches to mediation, taking into account national characteristics and international standards. Below is an overview of the legal regulation of mediation in labor disputes in the Republic of Uzbekistan and a number of other countries.*

Keywords: *mediation, labor disputes, conflicts, legal regulation of mediation, agreement.*

In Uzbekistan, mediation was legally formalized with the adoption of the Law "On Mediation" of July 3, 2018, which entered into force on January 1, 2019. This law enshrined the basic principles of mediation: voluntariness, confidentiality, equality of the parties, independence and impartiality of the mediator. Mediation is used in various areas, including individual labor disputes[52].

In addition, the Labor Code of the Republic of Uzbekistan provides for the possibility of resolving labor disputes using conciliation procedures. Article 267 of the Labor Code defines the procedure for considering individual labor disputes, including the possibility of concluding a settlement agreement between the parties[53].

Traditionally, in Uzbekistan, disputes were resolved with the participation of elders (aksakals) and mahalla committees, which reflects the cultural characteristics of the country. With the introduction of the institution of mediation, these traditions have received new development within the framework of formalized procedures.

Mediation can be conducted both at the extra-judicial stage and during the trial before a decision is made. If an agreement is reached during the mediation process, the parties may apply to the court for its approval, which gives the agreement enforcement force.

Russian legislation provides for the possibility of using mediation to resolve labor conflicts, but the regulatory framework has not yet been fully adapted for the widespread use of this mechanism.

Key regulatory acts include:

[52] hmadad.uz
[53] LABOR DISPUTES AND THEIR RESOLUTION PROCEDURE: FOREIGN EXPERIENCE For citation: Shokirov Oybek Azizjon ugli . LABOR DISPUTES AND THE PROCEDURE FOR THEIR RESOLUTION: FOREIGN EXPERIENCE . Journal of Law Research . 2021, 6 vol., issue9, pp. 41-4

- The Labor Code of the Russian Federation establishes the procedure for resolving individual and collective labor disputes.

- Federal Law No. 193-FZ "On Mediation" – defines the general principles and procedures of mediation.

- The Civil Procedure Code of the Russian Federation allows for pre-trial dispute resolution through mediation.

- The Code of Administrative Procedure of the Russian Federation regulates the procedure for using mediation in administrative disputes.

There are also international regulations that influence the development of mediation in labor disputes in Russia, in particular:

- European Directive 2008/52/EC on mediation in civil and commercial matters,

- ILO Convention No. 151 concerning the Protection of Rights to the Settlement of Labour Disputes.

Despite the existence of legal grounds, the practice of using mediation in labor disputes in Russia requires further improvement. One of the main problems is the lack of awareness of employees and employers about the possibilities of the procedure, as well as the lack of clear mechanisms for its integration into the system of resolving labor disputes.

Federal Mediation and Conciliation Service (FMCS). In the United States, labor dispute mediation has been regulated at the federal level since 1947 through the Federal Mediation and Conciliation Service (FMCS), created under the Taft-Hartley Labor Relations Act Act). FMCS provides services for the resolution of industrial disputes in the private and public sectors, especially in cases of threatened strikes or expiration of collective agreements.

FMCS recently faced the threat of closure as a result of an executive order, raising concerns among unions and employers about the future of labor dispute mediation in the country [54].

In 2023, India passed a new Mediation Act, which aims to decongest the court system and promote alternative dispute resolution. This legislation aims to encourage peaceful resolution of conflicts without resorting to court. In particular, the Act establishes that mediation will be a mandatory procedure in a number of categories of cases, including labor disputes.

The document regulates in detail the procedure: from the appointment of mediators, setting deadlines for mediation negotiations to the execution and approval of final agreements. The adopted law also provides for the creation of specialized mediation centers and forms uniform standards for the training of mediators.

[54] https://www.reuters.com/legal/government/unions-sue-block-trump-eliminating-labor-mediation-agency-2025-04-14/

India has thus taken an important step towards institutionalising mediation as an effective way to reduce the litigation burden and increase access to justice for individuals and organisations [55].

Singapore is a leader in the development of mediation in Asia and the world. With the adoption of the Mediation Act 2017, the state created a solid legal framework for the peaceful resolution of disputes. The Act regulates the mediation procedure in detail, sets out requirements for mediation agreements and their recognition in the courts.

One of Singapore's most important achievements in this area was the initiation of the Singapore Convention on Mediation, signed in 2019. The Convention provides an international legal mechanism for the recognition and enforcement of agreements reached through mediation in various participating countries.

These measures have significantly enhanced Singapore's attractiveness as an international dispute resolution center and have helped to build confidence in mediation as a universal tool for reconciling parties at the global level[56].

LIST OF USED LITERATURE:

1. NORMATIVE LEGAL ACTS

1.1 Law of the Republic of Uzbekistan "On mediation", 03.07.2018 г. № LRU-482

2. SCIENTIFIC ARTICLES

2.1 LABOR DISPUTES AND THEIR RESOLUTION PROCEDURE: FOREIGN EXPERIENCE For citation: Shokirov Oybek Azizjon ugli. LABOR DISPUTES AND THE PROCEDURE FOR THEIR RESOLUTION: FOREIGN EXPERIENCE. Journal of Law Research. 2021, 6 vol., issue9, pp. 41-4

3. INTERNET RESOURCES

3.1 hmadad.uz

3.2 https://www.singaporeconvention.org/

3.3https://www.reuters.com/legal/government/unions-sue-block-trump-eliminating-labor-mediation-agency-2025-04-14/

3.4 https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/19637?view_type=browse

[55] https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/19637?view_type=browse
[56] https://www.singaporeconvention.org/

KUTUBXONA XIZMATLARI: RAQAMLI KUTUBXONALAR VA ELEKTRON RESURSLAR

Yulduz Qo‘ziyeva Sotiboldiyevna
“Kutubxona-axborot faoliyati” fakultetining 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kutubxona xizmatlarining zamonaviy rivojlanishiga oid masalalar, ayniqsa, raqamli kutubxonalar va elektron resurslar haqida so'z yuritiladi. Maqolada raqamli kutubxonalarning taqdim etayotgan afzalliklari, ularning elektron kitoblar, maqolalar, ma'lumotlar bazalari kabi resurslar orqali foydalanuvchilarga qanday xizmatlar ko'rsatishi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Shuningdek, raqamli kutubxonalarning ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va masofaviy o'qish kabi sohalarda qanday muhim o'rin tutishi ta'kidlangan. Maqolada raqamli kutubxonalar va elektron resurslarning jamiyatdagi bilim va axborot almashinuvidagi o'rni, foydalanuvchilarga taqdim etilayotgan yangi imkoniyatlar va kutubxonachilik sohasidagi yangiliklar haqida umumiy tushuncha beriladi. Maqola kutubxonalarning yangi texnologiyalar orqali qanday rivojlanishi, ularning foydalanuvchilarga taqdim etayotgan xizmatlarining samaradorligini va axborot olishda raqamli platformalarning ahamiyatini yoritishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Raqamli kutubxonalar, elektron resurslar, kutubxona xizmatlari, axborot texnologiyalari, elektron kitoblar (e-books), ma'lumotlar bazalari, onlayn kutubxonalar, ilmiy maqolalar, raqamli ta'lim, masofaviy o'qish, kutubxona arxitekturasi, axborot xavfsizligi, kutubxona resurslari, ta'lim va ta'lim texnologiyalari, virtual kutubxonalar, elektron jurnal va maqolalar.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с современным развитием библиотечного обслуживания, особенно электронных библиотек и электронных ресурсов. В статье подробно описаны преимущества цифровых библиотек, а также то, как они предоставляют услуги пользователям через такие ресурсы, как электронные книги, статьи и базы данных. Он также подчеркивает важность цифровых библиотек в таких областях, как образование, исследования и дистанционное обучение В статье дается общее представление о роли электронных библиотек и электронных ресурсов в обмене знаниями и информацией в обществе, новых возможностях, предлагаемых пользователям, а также инновациях в сфере библиотечного дела. Целью статьи является освещение того, как библиотеки развиваются за счет новых технологий, эффективности их обслуживания пользователей и важности цифровых платформ в получении информации.*

Ключевые слова: *цифровые библиотеки, электронные ресурсы, библиотечные услуги, информационные технологии, электронные книги (электронные книги), базы данных, онлайн-библиотеки, научные статьи, цифровое образование, дистанционное обучение, библиотечная архитектура, информационная безопасность, библиотечные ресурсы, технологии преподавания и обучения, виртуальные библиотеки, электронные журналы и статьи.*

Abstract: *This article discusses issues related to the modern development of library services, especially digital libraries and electronic resources. The article details the benefits of digital libraries, how they provide services to users through resources such as e-books, articles, and databases. It also highlights the importance of digital libraries in areas such as education, research and distance learning. The article provides a general understanding of the role of digital libraries and electronic resources in knowledge and information exchange in society, new opportunities offered to users, and innovations in the field of librarianship. The article aims to highlight how libraries develop through new technologies, the effectiveness of their services to users, and the importance of digital platforms in obtaining information.*

Keywords: *Digital libraries, electronic resources, library services, information technologies, electronic books (e-books), databases, online libraries, scientific articles, digital education, distance learning, library architecture, information security, library resources, teaching and learning technologies, virtual libraries, e-journals and articles.*

Axborot texnologiyalari rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kutubxona faoliyati ham tubdan o‘zgarib bormoqda. An’anaviy kutubxonalar endilikda raqamli kutubxonalar shaklida xizmat ko‘rsatmoqda. Bunday transformatsiya foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyojini tezkor, sifatli va masofadan turib qondirish imkonini bermoqda. Elektron resurslar esa kutubxonalarni 24/7 rejimida ishlaydigan, qulay va ommaviy axborot markazlariga aylantirmoqda.

Bugungi kunda kutubxonalar nafaqat kitoblar va jurnallarni saqlash, balki zamonaviy texnologiyalar yordamida axborot va bilimlarni taqdim etishning yangi shakllarini yaratishda ham muhim rol o'ynamoqda. Raqamli kutubxonalar va elektron resurslar jamiyatda bilim olish va ta'lim jarayonini inqilobiy tarzda o'zgartirib yuborgan xizmatlar bo'lib, ular foydalanuvchilarga tezkor va qulay axborot olish imkonini beradi. Ushbu maqolada biz raqamli kutubxonalarning rivojlanishi, elektron resurslarning turli shakllari va kutubxona xizmatlaridagi yangi imkoniyatlar haqida so'z yuritamiz.

Raqamli kutubxonalar – bu an'anaviy kutubxonalarni raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish orqali axborot va bilimlarni onlayn tarzda taqdim etish imkonini beruvchi platformalardir. Raqamli kutubxonalar fizik muhitdan tashqari, internet orqali

keng auditoriyaga xizmat ko'rsatadi. Ularning rivojlanishi, asosan, axborot texnologiyalarining yuksalishi va internetning keng tarqalishi bilan bog'liq. Dastlabki bosqichlarda kutubxonalar faqat ma'lum bir elektron resurslarni taqdim etgan bo'lsa, bugungi kunda ular butun bir xalqaro axborot tarmog'iga aylanishdi. Har qanday foydalanuvchi, qayerda bo'lishidan qat'iy nazar, raqamli kutubxona orqali o'quv materiallarini olish, ilmiy ishlarni o'rganish yoki turli sohalarda izlanishlar o'tkazish imkoniyatiga ega.

Raqamli kutubxonalarda taqdim etiladigan elektron resurslar turli shakllarda bo'lishi mumkin. Ulardan ba'zilari quyidagilardir:

1. Elektron kitoblar (e-books) – Kitoblar, o'quv qo'llanmalari, ilmiy asarlar va boshqa yozma materiallar raqamli formatda taqdim etiladi. Bu resurslar foydalanuvchiga istalgan vaqtda va istalgan joyda kitob o'qish imkoniyatini beradi.

2. Elektron jurnallar va maqolalar – Ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va jurnallar raqamli formatda mavjud. Elektron jurnallar tezda yangilanib, eng so'nggi ilmiy izlanishlar va yangiliklarni taqdim etadi.

3. Audio va video materiallar – Darslar, ma'ruzalar, konferensiyalar va boshqa o'quv materiallari audio va video shaklida taqdim etiladi. Bu, ayniqsa, masofaviy ta'limda muhim resurs hisoblanadi.

4. Ma'lumotlar bazalari va onlayn kataloglar – Kutubxonalar foydalanuvchilarga elektron kataloglar va ma'lumotlar bazalariga kirish imkonini beradi, bu esa ma'lumotlarni tezkor qidirish va izlashni osonlashtiradi.

Raqamli kutubxonalar va elektron resurslar taqdim etayotgan xizmatlar bir qator afzalliklarga ega:

- Keng qamrovli va qulaylik: Elektron resurslar foydalanuvchilar uchun har doim mavjud bo'lib, geografik cheklovlardan qat'iy nazar axborot olish imkonini beradi.
- Tezkor kirish va izlash: Raqamli kutubxona foydalanuvchiga kerakli materialni tezda qidirish va topish imkoniyatini beradi. Elektron kataloglar va ma'lumotlar bazalarida izlash jarayoni juda tez va samarali bo'ladi.
- Yuqori sifatli va yangilangan materiallar: Raqamli kutubxonalar yangi axborotlarni tezda qamrab oladi va foydalanuvchilarga eng so'nggi materiallarni taqdim etadi. Bu esa ilmiy izlanishlar va ta'limda yangiliklardan xabardor bo'lishni ta'minlaydi.
- Atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish: An'anaviy kutubxonalar kitoblarni saqlash uchun ko'plab jismoniy resurslarga muhtoj bo'lsa, raqamli kutubxonalar atrof-muhitni himoya qilishga yordam beradi, chunki ular qog'oz ishlatishni kamaytiradi va jismoniy saqlash joyini talab qilmaydi.

Raqamli kutubxonalar faqat resurslar taqdim etish bilan cheklanmaydi. Ular foydalanuvchilarga bir qator qo'shimcha xizmatlar ham taqdim etadi:

● Masofaviy o'qish va ta'lim: Elektron kutubxonalar masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, talabalar va o'qituvchilarga o'zlarining o'qish va o'rganish jarayonlarini masofadan tashkil etish imkonini beradi.

● Tadqiqot va ilmiy izlanishlar: Ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan foydalanuvchilar raqamli kutubxonalardan ma'lumotlarni olish, ilmiy maqolalar bilan tanishish va o'zlarining tadqiqotlarini rivojlantirish uchun zarur resurslarga ega bo'lishadi.

● Axborot xavfsizligi: Raqamli kutubxonalar foydalanuvchilarga axborot xavfsizligini ta'minlashda yordam beradi.

Foydalanuvchi ma'lumotlari va resurslarga kirish xavfsizligi yuqori darajada ta'minlanadi.

Raqamli kutubxonalar va elektron resurslar hozirgi kunda kutubxonachilik sohasining ajralmas qismiga aylangan.

Ular an'anaviy kutubxonalar bilan birgalikda bilim va axborot almashish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi.

Yangi texnologiyalar yordamida kutubxonalar nafaqat o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun, balki butun jamiyat uchun qimmatli axborot manbai va bilim markaziga aylanishda davom etmoqda. Raqamli kutubxonalar foydalanuvchilarga yanada kengroq imkoniyatlar yaratib, axborot erkinligini va bilim olishni yanada samarali va qulayroq qiladi.

Bugungi raqamli kutubxonalar foydalanuvchilarga quyidagi xizmatlarni taklif qilmoqda:

● Elektron kataloglar orqali izlash va buyurtma berish;
● Elektron kitoblar va maqolalarni yuklab olish;
● Onlayn maslahat xizmatlari;
● Masofaviy kutubxonachilik yordami;
● Interaktiv o‘quv materiallari;
● Onlayn seminarlar va ma’ruzalar arxivi.

Bu xizmatlar axborotni olishni osonlashtirib, zamonaviy kutubxonani foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashgan ijtimoiy axborot markaziga aylantiradi.

Zamonaviy kutubxonachilik amaliyotida raqamli kutubxonalar va elektron resurslar muhim o‘rin egallaydi.

Ular orqali foydalanuvchilarga qulay, tezkor va masofaviy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari yaratilmoqda. Kelajakda bu yo‘nalish yanada rivojlanib, sun’iy intellekt, blokcheyn va boshqa texnologiyalar asosida yangi xizmatlar paydo bo‘lishi kutilmoqda

Ushbu maqola raqamli kutubxonalarning ahamiyati, turli elektron resurslarning oydalari va kutubxona xizmatlaridagi yangi imkoniyatlar haqida umumiy tasavvur yaratadi.

Maqola orqali zamonaviy kutubxonalar va axborot texnologiyalarining o'zaro aloqasi va rivojlanish istiqbollari ham ko'rsatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmedova, D.M. (2021). Axborot-kutubxona faoliyatida raqamli texnologiyalar. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. Yo‘ldosheva, G.X. (2020). Kutubxona-resurs markazlarida elektron xizmatlar ko‘rsatish tizimi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Jo‘rayev, B.B. (2019). Kutubxonashunoslik va axborot madaniyati asoslari. Toshkent: "Ilm ziyo" nashriyoti.
4. Karimov, A.Sh. (2018). Zamonaviy kutubxonachilikda axborot texnologiyalarining o‘rni. – Ilmiy-amaliy maqola. // “Axborot-kutubxona jurnali”, №4, 2018, B. 24–28.
5. Sattorova, M.M. (2022). Elektron kutubxona va foydalanuvchi faoliyati. – “Madaniyat va san’at” ilmiy jurnali, №2, 2022. B. 45–49.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-381-sonli qarori (2018-yil 14-may) – Axborot-kutubxona faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida.
7. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2023). Axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini raqamlashtirish dasturi. Toshkent.
8. Xudayberganov, S. (2021). Kutubxonalarda axborot xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy yo‘llari. // “Zamonaviy kutubxonachilik” ilmiy-uslubiy jurnali, №1, 2021. B. 33–36.

КУТУБХОНАЧИ ВА ФОЙДАЛАНУВЧИ: МУЛОҚОТ МУОММОЛАРИ

Юлдуз Қўзиева Сотиболдиевна
"Кутубхона-ахборот фаолияти" факультетининг 3-босқич талабаси.

Аннотация: *Ушбу мақолада кутубхоначи ва фойдаланувчи ўртасидаги мулоқотнинг замонавий кутубхоначиликдаги ўрни, унинг аҳамияти ва самарадорлигини таъминловчи омиллар ёритилган. Мулоқотнинг педагогик ва психологик жиҳатлари асосида кутубхона ходимлари билан фойдаланувчилар ўртасидаги алоқанинг сифатига таъсир этувчи жиҳатлар кўриб чиқилган. Муаллиф кутубхонанинг маданияти, нутқ маданияти, мулойимлиги ва масъулиятлилик каби касбий фазилатлари фойдаланувчига хизмат кўрсатишдаги муваффақият омили эканини таъкидлайди. Шунингдек, фойдаланувчилар билан мулоқотда амал қилиниши зарур бўлган асосий қоидалар келтирилиб, кутубхона хизмати сифати кўп жиҳатдан кутубхоначи малакаси ва ёндашувига боғлиқлиги асослаб берилган.*

Калит сўзлар: *кутубхоначи, фойдаланувчи, мулоқот, ахборот алмашуви, хизмат кўрсатиш сифати, психологик хусусиятлар, касбий маданият, мулойимлик, кутубхона хизмати.*

Abstract: *This article explores the issues of communication between librarians and users, emphasizing its importance in modern library science, pedagogy, and psychology. The direct interaction between a librarian and a library user is highlighted as one of the essential functions of a library. The quality of this communication is considered a key indicator of service effectiveness and user satisfaction. The article analyzes the psychological and ethical aspects of communication, stressing the significance of the librarian's cultural behavior, politeness, professionalism, and responsibility. It is noted that understanding users' psychological characteristics helps prevent and resolve conflicts effectively. The paper also outlines key principles that librarians should follow, such as accuracy, commitment, and attentiveness, and emphasizes the necessity of providing personalized and relevant recommendations to users. Ultimately, the article concludes that successful communication largely depends on the librarian's attitude and competence.*

Keywords: *librarian, user, communication, information exchange, service quality, psychological characteristics, professional culture, politeness, library services.*

Кутубхоначилар ва фойдаланувчилар ўртасидаги мулоқот масаласи замонавий педагогика ва психология нуқтаи мамлакатимизда ва хорижий кутубхонашуносликда ҳам фаол ўрганилмоқда.

Кутубхонанинг муҳим функцияларидан бири кутубхоначи ва фойдаланувчилар ўртасидаги бевосита мулоқот билан боғлиқ бўлиб бугунги кунда ушбу функция айниқса долзарбдир. Кутубхоначининг фойдаланувчи билан диалоги хизмат кўрсатиш сифатининг кўрсаткичларидан бири сифатида баҳоланади, ва давлат буюртмаларини бажаришда кутубхоначининг фойдаланувчи билан мулоқоти сифатини аниқлашда муҳим рол ўйнайди.

Мулоқот – бу икки ёки ундан ортиқ одам ўртасидаги ўзаро таъсир жараёни бўлиб, бунда ахборот, ҳаракатлар, ҳиссиётлар алмашинуви содир бўлади. Психологияда мулоқот одамлар ўртасидаги боғланиш сифатида таърифланади, бунда психологик алоқа пайдо бўлиб, бу ахборот алмашиш, ўзаро таъсир, тушунишни ўз ичига олади. Ҳар бир мулоқот ҳамкорига (кутубхоначи, фойдаланувчи,) фақат мақсад (объект) сифатида эмас, балки ўрганиш, тушуниш ва ўзаро таъсир учун субъект сифатида қаралади.

Кутубхоначининг фойдаланувчи билан мулоқоти кутубхонашунослик фанидаги асосий масалалардан бири бўлиб, алоҳида ўрганишни талаб қилди.

Кутубхоначи билан фойдаланувчи ўртасидаги мулоқотнинг самарали ва фойдали бўлиши кўп жиҳатдан биз, кутубхоначиларга боғлиқдир.

фойдаланувчи билан алоқа ўрнатишда муҳим ролни кутубхона ходимлари томонидан олинган тескари алоқа ўйнайди, бу эса анкеталар, сўровлар, кутубхонага ёзилиш жараёнидаги суҳбатлар ва шахсий экскурсиялар орқали амалга оширилиши мумкин.

Кўплаб кутубхонашунослар кутубхона ходимларининг фойдаланувчиларнинг психологик хусусиятларини билишларини кутубхонанинг сифатли фаолияти учун зарур деб ҳисоблайдилар, чунки бу конфликт ҳолатларининг олдини олиш ёки уларни муваффақиятли бартараф қилиш имконини беради.

Маълумки, кутубхонага ҳар хил маданий даражага эга фойдаланувчилар келади. Ҳар доим кутубхоначининг маданияти, унинг этикага риоя қилиши ва хулқ-атвори фойдаланувчига таъсир қилади. Агар кутубхоначи ўзи яхши тарбияланган, юқори профессионал сифатларга эга, мулоқотни ёълга қоя қила оладиган, ишонтириш қобилиятига эга, эстетика, нутқ маданияти ва ёқимли хулқ-атворга эга бўладиган бўлса, кутубхоначи ва фойдаланувчи ўртасидаги алоқа, албатта, ўрнатилади ва мулоқот фақат завқ бериши мумкин.

Бизга яхши таниш этикетга оид принциплардан баъзилари: мулойимлик, нозиклик, эҳтиёткорлик, аниқлик, мажбурият ва ваъдаларга риоя қилиш,

вақтида бажариш, улар кутубхона ишида муваффақиятнинг таркибий қисмлари ҳисобланади.

Мулойимлик – бу одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш, тарбия ва ҳурматни намоён қилиш. Мулойимлик ижобий атмосфера яратади, бу юқори маданиятни ва атрофдагиларга ҳурматни англатади. Агар кутубхоначи ғазабланган ёки норозиликни ифодаловчи юз ифодаси билан хизмат кўрсатса, бу фойдаланувчи билан кутубхоначи ўртасида нохуш муносабатларни яратади.

Мулойимлик, кутубхонада фойдаланувчига ёрдам бериш ва ёрдамни кутмаган ҳолда кўрсатиш, катталарга, болаларга, кутубхонага биринчи марта келганларга кўпроқ эътибор қаратиш вақти-вақти билан фойдаланувчиларга хизмат кўрсатишнинг энг яхши шакли сифатида кўринади.

Кутубхоначининг ишида шунингдек, аниқлик ва мажбуриятни бажариш жуда муҳимдир. Масъулятли кутубхоначи ҳар доим ёрдамга тайёр бўлади.

Кутубхоначининг фойдаланувчига китоб танлашда ёрдам бериши ва унга фойдали маслаҳатлар бериши, албатта, профессионал малака талаб қилади.

Фойдаланувчи билан мулоқотда кутубхоначилар қуйидаги баъзи бир қоидаларга амал қилишлари керак:

1. Кутубхоначи китобнинг мазмунини ва кимлар учун мўлжалланганлигини билмасдан туриб уни фойдаланувчига тавсия этиш мумкин эмас.

2. Кутубхоначининг мақсади фойдаланувчига максимал даражада хизмат кўрсатишдан иборат бўлганлиги учун, ўз вазифасини доимо аниқ белгилаб олиши керак.

3. Кутубхоначи фойдаланувчиларнинг қизиқишларини максимал даражада қондирадиган хизмат кўрсатиш усуллари ва шаклларини танлаши керак.

4. Кутубхоначи фойдаланувчининг шахсий-психологик хусусиятларини, фойдаланувчилар гуруҳларининг тавсифини, фойдаланувчилар аудиториясини ҳисобга олишлари керак.

Кутубхоначи ҳар қандай ахборот талабини тезда қондиришга мажбур ва ҳеч қандай ҳолатда ўз фикрини фойдаланувчига мажбуран тақдим этмаслиги керак. Бироқ, кутубхоначи баъзан фойдаланувчига керакли маълумотни тақдим этиш ёки бермасликка ҳақли, ҳатто мажбур. Бу ерда "Болаларни уларнинг соғлиғига ва ривожланишига зарар етказадиган ахборотлардан ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонуннинг амалдаги қоидаларини инобатга олишимиз зарур ва биринчи бобнинг бешинчи моддасида болалар орасида тарқатишга тақиқ қўйилган ахборот турлари келтирилган.

Мулоқотда ягона универсал ретсепт мавжуд бўлмаганлиги учун кутубхонада ҳар бир фойдаланувчига индивидуал ёндашув жуда муҳимдир. Ҳар бир фойдаланувчи билан мулоқот қилиш ҳолатини мавжуд шароитларга асосланиб кўриб чиқиш лозим. Бундан ташқари, кутубхона хизматининг сифати ижтимоий ҳолат, иш жойи, лавозими, жинси, ёши ва ташриф буюрувчининг ташқи кўринишидан қатъий назар бир хил бўлиши кераклигини эсда тутишимиз зарур.

Бугунги кунда кутубхона фаолиятининг мураккаблашиши ва кутубхонанинг ижтимоий институт сифатидаги функциясининг фаоллашуви психологик ва педагогик билимларга бўлган эҳтиёжни кучайтирмоқда.

Кутубхона педагогикаси ва психологиясида нафақат назарий, балки амалий билимларнинг катта тўплами мавжуд бўлиб, уларни кутубхона фаолиятида қўллаш мумкин ва зарур. Аввало, бу кутубхоначи ва фойдаланувчи ўртасидаги ўзаро таъсирнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ.

Кичик худудларда жойлашган кутубхоналар фойдаланувчи билан мулоқот қилиш, амалда индивидуал ёндашувни амалга ошириш ҳукмрон бўлади, бу эса маҳаллий жамоада яшаш хусусиятлари билан боғлиқдир, чунки бу ерда одамлар бир-бирларини яхши билишади ва кутубхонага нафақат китоб олиш учун, балки оддий суҳбатлашиш, кундалик мавзуларда гаплашиш ва маслаҳат олиш учун ҳам келишади. Бундай кутубхоналарда кутубхоначилар бир вақтнинг ўзида ўқитувчи, психолог ва психотерапевт сифатида ҳам ишлайди. Замонавий ютуқлар ва методикалар, кутубхоначилик мулоқотини ташкил этишга оид тавсияларни билиш, бу ўзаро алоқани тўғри ташкил этишда ёрдам беради.

Психологик ва педагогик методикалар ва усулларни билиш - бу янги хизмат кўрсатиш даражаси ва касбга оид ишни мукаммал бажаришдир. Масалан, китоб кўргазмаларини ташкил этишнинг янги ёндашувлари, китобларни индивидуал тавсия қилишнинг турли усулларидан фойдаланиш, бунда фойдаланувчи осон ва кўнгилочар китоблардан жиддий, ақлий куч сарфлашни талаб қиладиган китобларга ёъналтириш амалга оширилади.

Фойдаланувчига мулоқотнинг тўлиқ шакли зарур, кўпинча айнан шундай сўров билан кутубхоначига мурожаат қилинади. Ушбу вазиятда "Сизнинг дидингизга мос" сўзлари ишонч формуласини ва ўқувчининг адабий-эстетик диди, маълум бир қийматлар доирасига алоқадорлигини англатади.

Масалан, "Менга бирор қизиқарли китобни танлаб беринг" деган анъанавий ибора — бу ҳамдардлик, индивидуал суҳбатга чақирувдир. Агар

Агар кутубхоначи фойдаланувчига янгиликлар тўпламини сукут сақлаб тақдим этса, бу ҳаракатни ҳеч бўлмаганда бир ёки бир нечта жумлалар билан изоҳласа, бу жумлалар доимий кутубхона фойдаланувчиси томонидан «Махсус сиз учун танланган» деб талқин қилиниши мумкин. Бундай ҳолда, фойдаланувчи кутган нарсани олиш эҳтимоли юқори бўлади, ҳатто тўпламда нима борлигидан қатъий назар.

Кутубхоначига фойдаланувчи билан мулоқотда қандай муаммолар ёки тўсиқлар юзага келиши мумкин бўлиб, уларни бартараф этиш ва мулоқотни максимал даражада самарали қилиш усуллари.

Мулоқотдаги тўсиқлар ижтимоий ҳолат, салбий ҳиссиётлар, соғлиқ ҳолати, психологик ҳимоя, ўрнатилган тўсиқлар ва бошқалар бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, кутубхоначи учун кутубхона хизматида низоларни бартараф этиш сабаблари ва технологияларини, китобларнинг психотерапевтик имкониятларини, шунингдек, индивидуал суҳбатда саволларни тўғри қўйиш техникасини билиш муҳимдир.

Кутубхоначининг фойдаланувчи билан мулоқоти, одатда, бевосита алоқа орқали амалга оширилади ва бу, хизмат кўрсатиш жараёнининг асосий нуқталарида намоён бўлади, масалан, рўйхатдан ўтказиш, сўровни қабул қилиш ва бериш, маълумот, ҳужжат ёки маслаҳат бериш ва бошқалар.

Кутубхоначининг гуруҳ ёки аудитория билан мулоқоти бироз бошқача характерга эга. Кутубхоначи аудиторияга таъсир кўрсатади, аудитория эса ўз ичида алоҳида шахслар бўлса ҳам, тадбир давомида ягона жамоа сифатида кутубхоначига таъсир кўрсатади. Гуруҳ билан мулоқотда кутубхоначига ижтимоий-психологик механизмларни, масалан, таклиф қилиш, тақдим қилиш, психологик юктириш ва бошқаларни қўллаш керак.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижаларига кўра, ўқувчи нуқтаи назаридан кутубхоначи билан мулоқотни қийинлаштирадиган баъзи хусусиятлар мавжуд. Бу хусусиятлар орасида ташқи кўриниш (кийим: «лақма», «ёмон, чиройли эмас», «кўзга ташланадиган»), соч турмаги («сочлари тартибсиз»), ортиқча косметик воситалардан фойдаланиш, овоз (ғазабланган, «кескин»), қараш (ташвишли, «дўстона эмас»), мимика (ғазабланган, «ўпкали») каби ҳолатлар мавжуд.

Кутубхоначида мутахассисликка оид баъзи сифатларнинг ёъқлиги: зиёлилик, суҳбатлашиш қобилияти (маслаҳат бериш, қизиқиш билдириш ва

ҳоказо), кутубхона фондини билиш кабилар мулоқотни қийинлаштирадиган омиллардир.

Фойдаланувчиларнинг фикрига кўра, кутубхоначининг яхши ташқи кўриниши, дўстона ва меҳрибон юз ифодаси мулоқотни осонлаштиради. Кутубхоначининг муҳим шахсий сифатлари сифатида фойдаланувчилар унинг китобларни яхши билишини, билимлилик, ишбилармонлик ва мулоқот қобилиятини қадрлашади. Кўплаб кузатувлар шуни кўрсатадики, фойдаланувчилар кутубхоначининг бепарволигини жуда сезгирлик билан қабул қилишади. Биринчи таассуротлар бир-бирига бўлган муносабатларни бошқарувчи асосий омил бўлиши мумкин. Мулоқотдаги қийинчиликлар, ўз навбатида, низоларга олиб келиши мумкин.

Бошқа тўсиқлар гуруҳи мулоқотни ташкил қилишда қийинчиликлар билан боғлиқ. Кўпинча кутубхоначилар, агар улар фойдаланувчи билан гаплашаётганда авторитар оҳангда гапирсалар, кўпроқ обрўга эга бўлишларини ўйлашади. Аммо кутубхоначининг кибрлиги ва юқорига қараб гапириш услуби кўпинча фойдаланувчида рад этиш ва бундай мулоқот услубини бузишга бўлган истакни келтириб чиқаради. Кўпинча кибрлилик орқасида маълумот етишмаслиги, малакасизлик ёки фойдаланувчидан қўрқиш ётади.

Учинчи тўсиқ гуруҳи эса мурожаат қилиш шаклини танлаш билан боғлиқ. Энг яхши мурожаат шакли, эҳтимол, фойдаланувчининг исм-шарифидир. Баъзи ҳолатларда, ҳатто болага ҳам "сиз" деб мурожаат қилиш мақбул бўлиши мумкин.

Кутубхонада турли хил пуллик хизматлар жорий қилиниши билан янги низолар сабабларини пайдо бўлади. Масалан, болалар ёки ўсмирлар кутубхона ходимидан ижтимоий тармоқларга киришга рухсат сўраганда, компьютерда фақат рухсат этилган интернет манбаларига киришга имкон берувчи сэнсор ўрнатилган бўлса кутубхоначи ўқувчига мулойим, лекин қатъий равишда, кутубхоначининг давлат қонунларини бузишга ҳақи ёъқлигини тушунтириши зарур.

Кутубхоначи ҳар қандай ташкилий ёки касбий хатоликлар, шунингдек, шахслараро муносабатларга айланиши мумкинлигини ёдда тутишимиз керак. Шунинг учун, юзага келган муаммоларни ҳал қилишда тактикани сақлаш жуда муҳим, шунда улар кутубхоначи ва фойдаланувчи ўртасидаги низоларга айланишига ёъл қўйилмайди.

Низо келиб чиқган ҳолатларда, фойдаланувчининг ховурини тушуриш учун имконият яратиш керак. Ўқувчининг ҳовури босилгач, унинг нуқтаи назарини

тушунишга ҳаракат қилиб, биргаликда келишувни топиш керак. Агар ўқувчи нотўғри бўлса, унинг шарафини сақлашга имкон бериш муҳимдир, чунки бу уни янада тасалли беради ва ҳиссий ҳолатини яхшилашга ёрдам беради.

Шунингдек, кутубхоначи ўзининг дўстона муносабатини ва низони бартараф этиш истагини кўрсатиши, ўзининг қадр-қимматини сақлаб, фойдаланувчи билан тенглашган ҳолда мулоқот қилиши керак. Компромиссга боришдан қўрқмаслик, керак бўлса, узр сўраш зарур. Агар фойдаланувчи ҳақ бўлса, хатоликни иложи борича тезда тузатиш керак, чунки кечикиш вазиятни янада мураккаблаштириши мумкин. Агар хатоликни дарҳол тузатиш қийин бўлса, ўқувчидан унинг шикоятларини аниқроқ баён қилишни сўраш керак. Яхши натижага эришиш учун ўқувчига муаммони ҳал қилиш учун аниқ мақсадларни белгилашни таклиф қилиш зарур.

Кутубхоначининг муҳим шахсий сифатларидан бири ҳар қандай вазиятда ўзини бошқариш ва хатти-ҳаракатларини назорат қилишдир. Асабийлик ва ёмон кайфият кутубхоначининг ўзига қарши бўлиб фойдаланувчилар билан муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Энди мулоқот воситаларига тўхталиб ўтайлик. Тадқиқотчилар мулоқот воситаларини қуйидаги тоифаларга ажратадилар: тил, имо-ишора, предметлар ва символлик. Буларнинг барчаси кутубхонада мулоқот қилишда ҳам қўлланилади. Асосий мулоқот воситаси, албатта, тилдир. Психолог В. Левининг таъкидлашича, одамнинг деярли 100 фоиз вақти нутқ билан боғлиқ: 45 фоизида биз тинглаймиз; 30 фоизида — биз овозли равишда гаплашамиз; 15 фоизида — биз ўқиймиз; 10 фоизида — биз ёзамиз. Демак, кутубхоначи ва фойдаланувчи ўртасидаги мулоқот асосан сўз орқали амалга ошади. Бироқ, имо-ишора, табассум, кўз ифодаси ва мимика ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Кутубхонада мулоқотнинг предметли воситалари ҳам мавжуд. Улар орасида биринчи навбатда – китоблар, шунингдек, кўргазмалар, библиографик нашрлар, маълумотлар рўйхатлари ва бошқалар киради. Кутубхона мулоқотида шунингдек, кодли ва символик воситалар ҳам мавжуд бўлиб, уларга турли графикалар, схемалар, баъзи кўрсаткичлар, хариталар, шартли белгилар киради.

Бошқа барча мулоқот турларида бўлгани каби, кутубхонадаги мулоқотда ҳам ҳиссиётлар катта аҳамиятга эга. Инсоннинг ҳиссиётлари унинг чуқур психофизиологик хусусиятлари билан белгиланган бўлиб, улар биологик асосга эга. Аммо ҳиссий жараёнлар ўз-ўзини бошқариш мумкинлиги маълум. Ҳиссиётларнинг асосий вазифаларидан бири, улар атрофдаги ҳақиқатни идрок

этишга ёрдам беради. Ушбу ахборот мулоқот жараёнига, шу жумладан кутубхонада мулоқот қилишга катта таъсир кўрсатади.

Кутубхоначи, айниқса, ўсмирлар билан ишлаганда, кутубхона мулоқоти алоҳида хусусиятларга эга. Ўсмирлар ва ёшлар аудиторияси билан мулоқот қилишда уларнинг ёшга хос психологик хусусиятларини (интровертлик, мустақил қарор қабул қилишга қаттиқ интилиш, мустақиллик ҳисси, инжиқлик, ҳокимиятни тан олишни хоҳламаслик ва бошқалар) ҳисобга олиш зарур. Шунингдек, уларнинг ҳаётидаги муҳим масалалар (таълим, ахлоқий ривожланиш, касб танлаш, биринчи севги ва бошқалар) ҳам эътиборга олиниши керак. Кутубхоначининг бу фойдаланувчиларга таъсири ижтимоийлаштирувчи характерга эга бўлиб, уларнинг ҳаётий ёълини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди.

Ахборот технологияларининг ривожланиши билан кутубхоналарда янги мулоқот воситаси пайдо бўлди. Интернет туфайли кутубхоналар янги фойдаланувчилар категориясига эга бўлди – виртуал фойдаланувчилар, яъни кутубхонага келмасдан унинг хизматларидан фойдаланадиганлар. Бугунги кунда ўқувчиларимиз учун электрон ҳужжатларни этказиб бериш, виртуал маълумот хизматлари, Интернет ресурсларига виртуал ёриқномалар, онлайн маълумотлар базаларига ва электрон каталогларга кириш, тематик веб-лойиҳалар, электрон кутубхоналар, ўқувчиларнинг махсус фойдаланувчи гуруҳлари учун ахборот хабарномаларини юбориш, виртуал китоб кўргазмалари ва адабиётларни кўриб чиқиш каби хизматлар кенг тарқалган.

Юқорида айтиб ўтилганидек, кутубхона ўзининг электрон хизматлари ва ресурсларини ривожлантириб, фойдаланувчилари билан виртуал мулоқотнинг янги шаклларини яратмоқда. Масалан, кутубхонада фойдаланувчилар учун яратилган электрон кўргазмалар ва ўқувчиларнинг ижодий ишларини намойиш этиш имкони, шунингдек, янги китоблар ва материалларнинг тақдимоти, кутубхона хизматларини янада самарали ва интерактив қилиш имконини беради.

Кутубхона томонидан тайёрланадиган электрон кўргазмалар, жумладан, янги киришлар, "Интернет-технологиялар ёрдамида кутубхоналар" бўйича электрон кўргазмалар ва мутахассислар учун "Ғоя" каби лойиҳалар нафақат кутубхонанинг маълумотларни тақдим этиш тизимини кенгайтиради, балки фойдаланувчиларни кутубхона билан янада яқинлаштиради.

Бундан ташқари, онлайн хизматлар, масалан, китобларни онлайн узайтириш ёки электрон каталогдан фойдаланиш, кутубхона фойдаланувчиларининг хизматлардан янада қулай фойдаланишини таъминлайди. Айниқса, янги авлод, яъни болалар ва ёшларнинг замонавий технологияларни фаол ишлатишлари кутубхоначиларга янги имкониятлар очади.

Виртуал кутубхона хизматлари, масалан, Скйпе орқали мулоқот, ахборот хабарномаларини тарқатиш, виртуал кўргазмалар ташкил этиш ва бошқа кўплаб интерактив хизматлар кутубхона ва унинг фойдаланувчилари орасидаги алоқани янада кучайтиради. Интернет орқали кутубхонага мурожаат қиладиган фойдаланувчиларнинг сони ошиб боради, чунки ёшлар ва болалар виртуал мулоқотга ўрганган.

Бундан ташқари, кутубхоначининг ҳар бир фойдаланувчи билан тўғри ва шахсий ёндашуви, шунингдек, кутубхонанинг обрўсини оширишда муҳим рол ўйнайди. Кутубхона хизматлари — бу мулоқот, унда асосий ўрин ўқувчиларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларига тегишлидир. Кутубхонанинг ўзига хослиги ҳам шундаки, бу хизматларни доимий равишда такомиллаштириш ва фойдаланувчиларга мослаштириш, кутубхона ва унинг фойдаланувчилари орасидаги дўстона ва самарали алоқаларни яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Mirziyoyev SH. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. 3-nashri. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022.-440 bet.
2. O‘zbekiston pedagogikasi antologiyasi. Toshkent: “O‘qituvchi” 1995.-464 bet.
3. Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. –Toshkent: O‘zbekiston, 1996.-396 bet.
4. Ibrohimov A. Ruhiy oziq mahzani. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.-428 bet.
5. Ibrohimov A. Yorug‘lug‘. –Toshkent.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.-376 bet.

ALISHER NAVOIY: O‘ZBEK ADABIYOTINING YUKSAK NAMOYANDASI VA UNING ILMIY MEROSI

Yulduz Qo‘ziyeva Sotiboldiyevna
“Kutubxona-axborot faoliyati” fakultetining 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodining ilmiy va madaniy merosi tahlil qilinadi. Navoiy o‘zbek adabiyotining asoschisi sifatida nafaqat badiiy asarlari bilan, balki falsafiy va ijtimoiy-ma’naviy qarashlari bilan ham ajralib turadi. Maqolada uning asarlaridagi til va uslubiy xususiyatlar, falsafiy g‘oyalar, davlat boshqaruvidagi roli va zamonaviy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda Navoiy ijodining o‘zbek madaniyati va ilm-faniga qo‘shgan ulkan hissasi haqida fikrlar bayon qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, o‘zbek adabiyoti, “Xamsa”, turkiy til, falsafa, davlat boshqaruvi, ilmiy meros, ma’naviyat, Temuriylar davri.*

Abstract: *This article analyzes the scientific and cultural legacy of Alisher Navoi. Recognized as the founder of Uzbek literature, Navoi stands out not only for his literary works but also for his philosophical and socio-spiritual views. The paper highlights the linguistic and stylistic features of his works, his philosophical ideas, role in state governance, and contemporary relevance. The study emphasizes Navoi's significant contribution to Uzbek culture and science.*

Keywords: *Alisher Navoi, Uzbek literature, “Khamsa”, Turkic language, philosophy, state governance, scientific heritage, spirituality, Timurid era.*

Alisher Navoiy (1441–1501) — o‘zbek adabiyotining asoschisi, buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi bo‘lib, Markaziy Osiyo madaniyati va ilm-fanining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Uning asarlari nafaqat o‘zbek adabiyotining, balki butun turkiy tillar madaniyatining oltin fondi hisoblanadi. Ushbu maqolada Navoiy ijodining ilmiy asoslari, uning asarlarining tili, falsafiy qarashlari va davlat boshqaruvidagi roli haqida batafsil tahlil qilinadi.

Alisher Navoiy 1441-yilda Hirot shahrida tug‘ilgan. Uning to‘liq ismi Nizamiddin Mir Alisher bo‘lib, u Temuriylar sulolasining buyuk mutafakkirlaridan biri hisoblanadi. Navoiy yoshligidan ilm-fan va san’atga qiziqib, o‘z davrining yetuk olimlari va shoirlari bilan muloqotda bo‘lgan. U Temuriylar davrining siyosiy va madaniy markazlarida yashab, davlat boshqaruvi va diplomatiya sohalarida faoliyat yuritgan.

Navoiy ijodining boshlanish davri o‘zbek va fors tillarining madaniy uyg‘unlashuvi davriga to‘g‘ri keladi. U o‘z asarlarida ko‘pincha o‘zbek tilini targ‘ib qilishga harakat qilgan

va uni ilmiy, badiiy nutq sifatida rivojlantirish uchun katta ishlar qilgan. Bu jihatdan uning ijodi faqat adabiyotda emas, balki o‘zbek tilining shakllanishida ham muhim qadam bo‘ldi.

Navoiy asarlari adabiy jihatdan juda boy va turli janrlarni o‘z ichiga oladi. Eng mashhur asari “Xamsa” (beshta doston majmuasi) bo‘lib, unda beshta epik va lirik-dramatik doston to‘plangan. “Xamsa”ning har bir dostonida axloqiy, falsafiy va ijtimoiy mavzular chuqur yoritilgan.

Bundan tashqari, Navoiy g‘azallar, qasidalar, masnaviylar yozgan, shuningdek, ma’rifiy va falsafiy risolalar yaratgan. Uning adabiy uslubi boy, nozik, o‘ziga xos obrazlar va tasvirlarga boy bo‘lib, o‘zbek tilining lug‘at boyligini oshirgan.

Navoiy ijodida insoniylik, ma’naviyat, sevgi va adolat kabi mavzular alohida ahamiyatga ega. U o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy muammolariga adolat bilan yondashgan va inson qadr-qimmatini ulug‘lagan.

Navoiy o‘zbek tilining adabiy til sifatida shakllanishida yetakchi rol o‘ynagan. U o‘z asarlarida turkiy tilning boy va qudratli imkoniyatlarini namoyish etgan, yangi uslubiy shakllarni yaratgan.

Navoiy ijodida aruz va bayt she’riyatining o‘ziga xosligi ko‘zga tashlanadi. Uning she’riyati nozik, ohangdor va o‘ziga xos ritmik tuzilishga ega. Bu uslubiy xususiyatlar o‘zbek tilining adabiy yuksalishida muhim omil bo‘lgan.

Shuningdek, Navoiy asarlarida ko‘plab turkiy va forscha so‘zlar, iboralar mavjud bo‘lib, ular tilning boyligini oshirishga xizmat qilgan. Bu til aralashmasi uning asarlarini o‘rganishni murakkablashtirsa-da, ularni ilmiy tahlil qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Navoiy falsafasi insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy adolat atrofida markazlashgan. U o‘z asarlarida inson qalbining pokligi, mehr-shafqat, adolat va ezgulikni yuksak qadrlagan.

Navoiyyning falsafiy qarashlari ayniqsa “Munojotnoma” va boshqa risolalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. U inson va Xudo munosabatlari, dunyo va axirat haqida falsafiy tafakkur yuritgan.

Ijtimoiy sohada Navoiy adolatli boshqaruv, jamiyatdagi tenglik va inson huquqlarining himoyasini targ‘ib qilgan. Uning asarlarida hukmdorga axloqiy mas’uliyat yuklatilgan, adolat va halollik boshqaruvning asosi sifatida ko‘rsatilgan.

Alisher Navoiy davlat arbobi sifatida Samarqand va Hirotda turli muhim lavozimlarda ishlagan. U davlat boshqaruvida adolat, halollik va bilimga asoslangan yondashuvni ilgari surgan.

Navoiy davlat boshqaruvi sohasidagi fikrlarini risolalarida bayon qilgan. U davlat xizmatkorlarini axloqiy qoidalar asosida ishlashga chaqirgan va davlatning farovonligi uchun ilm-fanning zarurligini ta’kidlagan.

Shuningdek, u siyosiy va madaniy diplomatiyada ham faol bo‘lib, o‘z davrida ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlashda katta hissa qo‘shgan.

Navoiy asarlari bugungi kunda ham ilmiy-tadqiqot obekti bo‘lib, turkiy tillar va adabiyot, falsafa, tarix sohalarida keng o‘rganilmoqda. Uning ijodini chuqur tahlil qilish o‘zbek madaniyati va tilshunosligi uchun katta ahamiyatga ega. Navoiy nomidagi stipendiyalar, ilmiy markazlar uning merosini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

“Navoiy o‘z asarlarida boy va rang-barang til vositalaridan foydalangan. Masalan, quyidagi she’r misrasi uning tilining nozikligi va badiiy go‘zalligini ko‘rsatadi:

Ey dil, tushgin bir vazn-i anduhda qanchalar,

Ne dard ki chupan-dur, ne chupan-dur, ne qanchalar.

Bu misralarda shoir inson qalbidagi chuqur dardlarni nozik ifoda qiladi va tilning badiiy imkoniyatlarini mahorat bilan ishlatadi.”

“Navoiy dunyo faniyatini va insonning hayotdagi o‘rnini falsafiy jihatdan quyidagi satrlarda ifoda etadi:

Dunyo go‘zi — beqaror, bir lahza barqaror,

Bu yo‘l yo‘lda yo‘q, u yo‘l yo‘lda yo‘q.

Bu yerda shoir dunyoning o‘zgaruvchanligini va hayotning beqaror tabiatini ta’kidlaydi, bu falsafiy qarashlar uning asarlarida markaziy o‘rin tutadi.”

“Insoniylik va adolat Navoiy ijodining ajralmas qismidir. U bu haqda shunday yozadi:

Inson degul, insonlar ichida shudaydi,

Adolat, ezgulikda, ne chonki yordaydi.

Bu misralarda shoir inson qalbida adolat va ezgulikning qanchalik muhim ekanligini ta’kidlaydi.”

“Alisher Navoiy g‘azallarida tilning ohangdorligi va tasviriyligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan:

Ko‘rmag‘ay ko‘zingni yor, dilimning holini,

Sevganing bo‘lsang, qil, ey dil, og‘rini.

Bu qatorlarda ishqning nozik kechinmalari she’riy go‘zallik bilan ifodalanadi.”

“Navoiy g‘azallari ko‘pincha inson qalbining ma’naviy yuksalishi, mehr-muhabbat va dardlar haqida fikr yuritadi. Quyidagi misralarda bu jihatlar aniq namoyon:

Dardimni o‘zim bilur, o‘zim ko‘nglimda,

Har damda mehring bor, dilda ongimda.”

Alisher Navoiy — o‘zbek adabiyotining yuksak yulduzi va milliy madaniyatimizning asoschisi sifatida tarixda bebaho o‘rin egallaydi. Uning asarlari nafaqat badiiy-estetik jihatdan yuqori darajada, balki falsafiy, ma’naviy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Navoiy o‘zining “Xamsa” asari bilan turkiy tilli xalqlar adabiyotida yangi ufqlarni ochdi, o‘zbek tilini badiiy va ilmiy til sifatida rivojlantirdi. Uning adabiy merosi bugungi kunda ham

yoshlarimizni tarbiyalashda, ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi.

Navoiy ijodi insoniylik, adolat, mehr-oqibat va haqiqatga intilish kabi abadiy qadriyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan. Uning falsafiy qarashlari, ayniqsa dunyo va axirat, inson qalbi va ma’naviy kamolot haqida chuqur mulohazalari bugungi zamonda ham ahamiyatini yo‘qotmagan. Shuningdek, u davlat boshqaruvida axloqiy tamoyillar va bilimning zarurligini ta’kidlab, o‘z davrida siyosiy barqarorlik va madaniy taraqqiyotga hissa qo‘shgan.

Alisher Navoiyning til va uslubiyati o‘zbek adabiyotining mustahkam poydevorini yaratdi, uning she’riyati tilimizning boyligi va nozikligini namoyish etdi. Uning asarlari turkiy tillarning o‘zaro aloqasini kuchaytirdi, madaniyatlararo ko‘prik vazifasini o‘tagan.

Bugungi kunda Navoiy merosi faqat adabiyotshunoslar uchun emas, balki falsafa, tarix, madaniyatshunoslik va davlat boshqaruvi sohalarida ham katta ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda. Alisher Navoiyning chuqur g‘oyalari va insoniy qadriyatlari yosh avlod uchun namuna bo‘lib xizmat qiladi, ularni milliy ong, ma’naviyat va ilm-fanga yo‘naltiradi.

Shu sababli, Navoiy ijodini o‘rganish va uni rivojlantirish o‘zbek madaniyati va ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Uning asarlarini zamonaviy kontekstda tahlil qilish, tarjima qilish va keng ommaga yetkazish milliy merosimizni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy — faqat buyuk shoir emas, balki ma’naviy yetuklik va ilmiy tafakkurning muhim timsolidir. Uning ijodi o‘zbek xalqining tarixiy va madaniy hayotida abadiy o‘rin egallaydi hamda kelajak avlod uchun yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Navoiyning to‘plangan asarlari. Toshkent, 2005.
2. Erkinov, M. “Alisher Navoiy ijodining falsafiy asoslari”. Toshkent, 2010.
3. Karimov, S. “O‘zbek adabiyotining tarixiy rivojlanishi”. Toshkent, 2015.
4. Rasulov, B. “Temuriylar davri madaniyati”. Samarqand, 2008.
5. Mirzayev, A. “Turkiy tillar va adabiyot”. Toshkent, 2012.
6. Halimov, T. “Alisher Navoiy va davlat boshqaruvi”. Toshkent, 2011.
7. Sobirov, J. “O‘zbek tilining rivojlanishi va Navoiy roli”. Toshkent, 2013.

QIZILMIYA O‘SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDA QO‘LLANISHI.

G‘anijonova Marg‘ubaxon G‘ayratjon qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agratexnologiyalar instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qizilmiyaning foydali xususiyatlari, qizilmiya tarkibida inson tanasi uchun foydali bo'lgan ko'plab moddalar, qizilmiyaning foydali xususiyatlari nafas olish tizimi kasalliklarini davolashda, oshqozon-ichak trakti kasalliklari, endokrin va immunitet tizimining kasalliklari bilan birga yo'tal bilan birga qo'llash va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so’zlar: *qizilmiya, dorivor, inson, addison kasallik, organism, metabolik kasalliklar, viskoz balg'am, sil kasalligi, oshqozon-ichak trakti, endokrin, immunitet tizimi, yo'tal.*

KIRISH

Qizilmiya-.dukkakdoshlarga mansub simliklar turkumi (Fabaceae). Ko‘p yillik ildizpoyali begona o‘t. poyasi sershox , dag‘al , bo‘yi 40-150sm, tik o‘sadi. Barglari murakkab, toq patsimon, uzunchoq . Gullari binafsha rang , shoda to‘pgulga yig‘ilgan. mevasi cho‘zinchoq dukkak. Aprel-iyunda gullab mevalaydi. Urug‘i va vegetativ usulda ildizpoyalaridan ko‘payadi. Ildiz sistemasi kuchli rivojlanadi, 3m chuqurlikkacha kirib boradi. Ildizpoyalaridan yer usti novdalari hosil bo‘ladi, urug‘i qattiq qobiqli, 30-35° C haroratda ko‘karadi. O‘rta Osiyoning tarqalgan. Hamma chopiqtalab ekinlar, ayniqsa, beda va donli ekinlar orasida uchraydi, sug‘orish kanallari bo‘ylari, ariq yoqalari, bog‘ va uzumzorlarda o‘sadi. Kurash choralari: yerni haydashda ildiz qoldiqlarini yo‘qotish;nihollari paydo bo‘lgach, ekin qator oralariga chuqur ishlov berish, don ekinlariga gerbitsidlar purkash[1].

Jins vakillari deyarli kosmopolit bo'lib, Evrosiyo va Amerika, Shimoliy Afrika va Avstraliyaning mo'tadil va subtropik zonalarida joylashgan. qalinlashgan o'rmalovchi ildizpoyalari bilan ko'p yillik o'tlar. Barglari imparipinnate, ko'pincha yopishqoq. Gullari ko'pincha nilufar, qo'ltiq osti tog'larida. Mevasi 1-8 urug'li loviya. Qizilmiya (Glycyrrhiza glabra) respirator kasalliklarni davolashda ishlatiladi

Qizilmiya - butun dunyoda "qizilmiya" nomi bilan ham tanilgan - eng noodatiy dorivor o'simliklardan biridir. Qizilmiyaning foydali xususiyatlari qadim zamonlardan beri xalq tabiblariga ma'lum bo'lib, buning isboti qadimgi Xitoy yozuvlarida "O'tlar kitobi" da topilgan. Taxminan 5 ming yil avval yozilgan kitobda o‘simlikning shifobaxsh xususiyatlari, inson a’zolariga ta’siri, shuningdek, qizilmiyadan dorivor maqsadlarda foydalanish usullari bayon etilgan.

Qizilmiyaning foydali xususiyatlari nafas olish tizimi kasalliklarini davolashda, viskoz balg'am, sil kasalligi, oshqozon-ichak trakti kasalliklari, endokrin va immunitet tizimining kasalliklari bilan birga yo'tal bilan qo'llaniladi. Qizilmiya moddalari ko'p qirrali biologik faollikka ega, ularning yallig'lanishga qarshi xususiyatlari kortizonga o'xshaydi.birga

O'simlik tarkibida 27 flavonoid, askorbin kislota, steroidlar, estriol, bir oz saqich, qatron, efir moyi va asparagin mavjud. Flavonoidlar tanaga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi - antispazmodik, yarani davolovchi va yallig'lanishga qarshi. Qizilmiya mahsulotlari ekspektoran va yumshatuvchi xususiyatlarga ega va ba'zi hollarda antitoksik ta'sirga ega. Qizilmiya ildizlarining organizmga terapevtik ta'siri uglevodlar, glyukoza, fruktoza, kraxmal va tsellyuloza, shuningdek, organik kislotalar - fumarik, olma, limon, süksinik tarkibiga bog'liq

Hozirgacha qizilmiya yoki qizilmiya xalq va rasmiy tibbiyotda muvaffaqiyatli qo'llanilgan. Zavodning eng qimmatli qismi inson tanasi uchun foydali moddalarning maksimal miqdorini o'z ichiga olgan ildizdir. Tibet tabiblari undan ko'k yo'tal, yo'tal, bronxit, pnevmoniya, sil kasalliklarini davolashda foydalanganlar, nafas qisilishi va astma alomatlarini yo'qotish uchun foydalanganlar, anemiya, ovqat hazm qilish tizimi, jigar, siydik yo'llari, yuqumli va yallig'lanish kasalliklarini davolashda foydalanganlar. , shuningdek, zaharli hayvonlar chaqqanda antidot sifatida. Ibn Sino qizilmiyani o'pka, siydik pufagi, isitma kasalliklarini davolash uchun tavsiya qilgan va chanqoqni qondirish uchun ildizning qaynatmasidan foydalanishni tavsiya qilgan O'simlikning ildizidan infuziyalar va damlamalardan foydalanish ko'ngil aynishdan xalos bo'lishga, ichak faoliyatini tiklashga, kislotalilikni kamaytirishga va ich qotishi bilan kurashishga yordam beradi. Qizilmiya bir necha asrlar davomida tibbiyotda keng va muvaffaqiyatli qo'llanilgan bo'lsa-da, bu mo'jizaviy o'simlik hisoblanadi. Shunday qilib, qizilmiya ildiziga asoslangan mahsulotlardan uzoq muddatli foydalanish tanadagi suyuqlikni ushlab turishi va natijada shish paydo bo'lishi va qon bosimining oshishiga olib kelishi mumkin

Qizilmiyaning foydali xususiyatlari o'simlik tarkibidagi biologik faol moddalarga bog'liq. Qizilmiya ildizlarining qaynatmasi yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega. Xalq tabobatida qizilmiya ildizi yo‘talni, turli kelib chiqishi og‘rig‘ini, isitmani, oshqozon yarasini davolashda qo‘llaniladi. O'simlik bronxit, sil va nafas qisilishi uchun ishlatiladi. Sharqiy mamlakatlarda qizilmiya ildizi mo''jizaviy va deyarli afsonaviy hisoblangan. 5 ming yildan ko'proq vaqt oldin yozilgan Xitoy tibbiy kitobida o'simlikning shifobaxsh xususiyatlari tasvirlangan. Uning ildizlari dorivor kukunlar va aralashmalar uchun juda mashhur va arzon tarkibiy qism bo'lgan va hozir ham shundaydir.

Shu ka’bi bir qancha kasalliklarni oldini olish uchun tibbiyotda qo‘llaniladi.Xalq xo‘jaliklarida ayniqsa yo‘tal hamda nafas yo‘llari uchun shifobaxsh o’simlik hisoblanadi.

Xulosa. Bu maqolada qizilmiyyaning hayotiy shakllari xalq tabobatida ishlatib qo‘llanilishi inson salomatligi uchun foydalari, shifobaxshligigi va zarur ekanligini ma’lum qiladi.Ammo buni iste’mol qilishda e’tiborli bo‘lishimiz zarur, ya’ni belgilangan miqdordan ko‘proq iste’molqilinsa ,inson salomatligi uchun juda katta salbiy ta’sir qiladi, xattoki zaharlanishgacha olib kelishi mumkin ekanligini bilib olishimiz kerakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.https://uz.wikipedia.org/wiki/Qizilmiya
2.https://zenodo.org/records/7672832
3.https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/10562/7602

BURCHOQDOSHLAR (FABACEAE) OILASIGA MANSUB AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLARNING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI TASNIFI

G‘anijonova Marg‘ubaxon G‘ayratjon qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti ttalabasi
Turg‘unova Gulxumor Baxtiyor qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti., q.x.f.f.d.
Asatillayev Furkatjon Raxmatillayevich
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti kata o‘qituvchi, q.x.f.n.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Burchoqdoshlar oilasi vakillari hisoblangan va ilmiy tibbiyotda keng foydalanib kelinayotgan ayrim dorivor o‘simliklar haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar:*Magnoliyasimonlar, ra’nokabilar, oq ildiz*

KIRISH

Burchoqdoshlar magnoliyatoifa o‘simliklar bo‘limi, magnoliyasimonlar ajdodi, ra’no kabilar qabilasiga mansub oila. Ko‘proq bir yillik yoki ko‘p yillik o‘tlar, yarimbuta, buta yoki daraxtlardan iborat.Oila vakillarining ildizi-o‘q ildiz tizimli. Ildizida tugunak bakteriyalar hamkorlikda hayot kechiradi. Ular shu o‘simliklar ildizida yashab, havodagi erkin azotni o‘zlashtiradi. Tugunak bakteriyalar tuproqni azotli birikmalarga boyitib, tuproq hosildorligini oshiradi. Poyalari tik o‘suvchi, ilashuvchi, o‘raluvchi yoki yotib o‘suvchi bo‘ladi. Ko‘pchiligida barglar murakkab yoki oddiy, yonbargchali yoki yonbargchasiz bo‘lib, o‘ziga xos tuzilishga ega, uchbargchali, toq yoki juft patsimon, ikki karra patsimon murakkab barglar uchraydi, ketma-ket joylashgan.

Ba’zi o‘simliklar yonbargchalaridan yoki toq patsimon murakkab barglarning uchidagi toq bargchasidan tikan hosil bo‘ladi. Yaxshi rivojlanmay nobud bo‘lgan toq bargcha o‘rnida tikan hosil qilishi mumkin.Gullari qiyshiq, ikki jinsli, shingil, bosh (kallak)cha xilidagi to‘pgulga joylshgan. Gulkosachasi yarmigacha qo‘shilgan 5 ta gulkosachabargdan tashkil topgan.

Gultoji kallak shaklida bo‘lib, 5 ta gultojibargdan hosil bo‘lgan. Ikki yon tomonda tagida joylashgan 2 ta qo‘shilgan gultojibarg “qayiqcha”, ikki yonida joylashgani-“qanotcha” (“eshkakcha”), ular ustida yirikrog‘I “yelkancha” (“bayroqcha”) deyiladi.

Changchilari 10 ta, ulardan 9 tasining iplari bir-biri bilan qo‘shilib ketgan, o‘ninchisi esaerkin, urug‘ochisi 1 ta. Ko‘pincha xashorotlar yordamida chaglanadi. Mevasi dukkak, 1 ta mevabargdan iborat. Quruq yoki sersuv, bir yoki ko‘purug‘li bo‘lib, yuqoridan ikki pallaga bo‘lib ochiladiBurchoqdoshlar oilasi 650 turkumga mansub 18000 turni o‘z ichiga oladi. Bu

oila vakillari Yer sharining hamma quruqliklarida uchratish mumkin. O'zbekistonda esa 35 turkumga oid 422 turi o‘sadi.

Shirinmiya (Glycyrrhiza glabra) - Fabaceae oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik. Balandligi 50-150 sm. O‘simlikning yer osti qismi asosiy xom ashyo hisoblanib, ular asosiy ildiz, ko‘p yarusli vertikal va gorizontal ildizpoyalardan va ularni tuproqda ushlab turuvchi qo‘shimcha ildizlardan iborat. Shirinmiya ildizi 8 m chuqurlikka kirib borib, odatda yer osti suv sathigacha yetib boradi. Yer usti poyalari asosiy ildizdan, shuningdek, vertikal va gorizontal ildizpoyalardan o‘sib chiqib, har bir tuplar vegatativ ko‘payib bir necha 10 m2 maydonni egallaydiPoyasi silliq yoki siyrak kalta tukli, odatda nuqtali bezli tuklar yoki bezli tikanlar bilan qoplangan. Barglari murakkab toq patsimon, uzunligi 5-20 sm gacha, 3-10 juft, bezchalar hisobiga yopishqoq, yaltiroq, zich, cho‘zinchoq tuxumsimon yoki lansetsimon bo„laklardan iborat. To‘pgullari uzunligi 5-12 sm, qo‘ltiqdan chiqqan deyarli siyrak shingil, gulbandining uzunligi 3-7 sm. Guli uzunligi 8-12 mm oq-binafsha rangli gultojibarglar va o‘tkir tishli kosachabarglardan tuzilgan. Mevasi cho‘zinchoq, uzunligi 3,5 sm, to‘g‘ri yoki biroz qayrilgan, 1-8 urug‘li, silliq yoki bezli tikanli. May- iyun oylarida gullaydi, mevasi avgust-sentyabrda yetiladi.

Shirinmiya o‘simligi ildizining qaynatma va damlamasi yo‘tal bilan kechadigan o‘pka kasalliklarida balg‘am ko‘chiruvchi, yuqori kislotali gastrit, oshqozon va o‘n ikki barmoqli ichak yarasida yallig‘lanishga qarshi va og‘riq qoldiruvchi, dorivor yig‘malar tarkibida siydik haydovchi va ich suruvchi vosita sifatida buyuriladi. Undan tashqari shirinmiya ildizining galen shakllari adisson kasalligi, buyrak usti bezlarining gipofuknsiyasida ishlatiladi.

Buyrak usti bezlari funksiyasini stimullash uchun tizimli teri silida, allergik dermatitlarda, oddiy pemfigusda ishlatiladi. Ildiz kukuni farmatsevtikada tabletkalar va boshqa vositalar asosi sifatida, ya’ni dorilarni ta’mi va hidini yaxshilash uchun keng qo‘llaniladi. Shirinmiya ildizidan quyidagi maqsadli dorivor preparatlar olinadi: glitsirrizin kislotasi asosida glitsiram (bronxial astma, allergik dermatit, ekzema va boshqa kasalliklarni davolash uchun), flavonoidlar asosida likviriton va flakarbin (oshqozon va o‘n ikki barmoqli ichak yarasini davolash uchun) preparatlari olinadi.

Dorivor qashqarbeda - (Melilotus Officinalis Descr.) dukkakdoshlar - Fabaceae oilasiga kiradi. Ikki yillik, bo‘yi 50-100 sm ga (ba’zan 2 m ga) etadigan o‘t o‘simlik. Ildizi sershox, o‘q ildiz. Poyasi bitta yoki bir nechta, qirrali bo‘lib, yuqori qismi shoxlangan. Bargi uch plastinkali murakkab barg, poyada bandi bilan ketma-ket o‘mashgan. Bargchasi teskari tuxumsimon, tuxumsimon yoki cho‘ziq lansetsimon, tekis qirrali yoki mayda arrasimontishsimon qirrali va tuksiz bo‘lib, uzunligi 3 sm. Bargda ingichka, tekis qirrali qo‘shimcha bargchalar bor. Gullari mayda, sariq, shingilga to‘plangan. Gulkosachasi yarmisigacha uchburchak lansetsimon shakldagi 5 bo‘lakka qirqilgan. Gultojisi kapalak-guldoshlarga xos tuzilgan. Otaligi 10 ta, shundan bittasi birlashmagan, qolganlari birlashgan.

Onalik tuguni bir xonali, yuqoriga joylashgan. Mevasi - tuxumsimon, ko‘ndalangiga burishgan, kulrang tusli, tuksiz, bir urug‘li dukkak. Iyun-sentyabr oylarida gullaydi, urug‘i esa avgust oyidan boshlab etiladi.

Qashqarbedaning dorivor preparatlari yumshatuvchi va ta’sirlovchi dori sifatida yaralami davolash uchun (yiringni so‘rib olishda) qo‘llaniladi. Dikumarol qonni ivitmaydigan ta’sirga ega, u kumaringa nisbatan 1000-5000 marta kuchli ta’sir qiladi. Shuning uchun dikumarol antikoagulyant (qon ivishga qarshi ta’sir etuvchi) preparat sifatida ishlatiladi. Qashqarbeda yumshatuvchi yig‘malar - choylar tarkibiga kiradi. Tibbiyotda dorivor qashqarbeda bilan bir qatorda bo‘ychan (baland bo‘yli) qashqarbeda -Melilotus altissimus Thuill (bo‘yi 1,5 m keladigan ikki yillik o‘simlik bo‘lib, Sobiq Ittifoqning Janubi-o‘arbiy jismida va Oltoy o‘lkasida uchraydi) va xushbo‘y qashqarbeda - Melilotus suaveolens Ledeb. (dorivor qashqarbeda o‘sgan yerlarda uchraydi) o‘simliklari ham ishlatiladi.

O‘tkir barg (nayza) sano – (Cassia Acutifolia Dei). dukkakdoshlar - Caesalpiniaceae oilasiga kiradi. Har ikkala sano o‘simligi bo‘yi 1 m ga yetadigan yarim buta. Poyasi shoxlangan, pastki qismidagi shoxlari yerda sudralib o‘sadi. Bargi juft patli murakkab, 4-8 ta juft bargchalardan tashkil topgan bo‘lib, poyada bandi bilan ketrna-ket o‘mashgan. Gullari shingilga to‘plangan.

Guli qiyshiq, kosachabargi 5 ta, asos qismi birlashgan, tojbargi 5 ta, birlashgan, sariq, otaligi 10 ta, hammasi yerkin holda, onalik tuguni bir xonali, yuqorigajoylashgan. Mevasi-yassi, yapaloq tuxumsimon, ba’zan bir oz qayrilgan, yashiljigarrang va ko‘p urug‘li dukkak. Urug‘i sariq yoki yashilroq, deyarli to‘rtburchaksimon, to‘rsimon burushgan, uzunligi 6-7 mm. Iyun oyining oxiridan bosh lab, kuzgacha gullaydi. Mevasi sentyabrdan boshlab yetiladi.

Sano preparatlari surgi sifatida ishlatiladi. Barg tarkibidagi smolalar spirtda va qaynoq suvda yeriydi, bu smolalar ichakni og‘ritish xususiyatiga ega. Shuning uchun ham tayyorlangan damlamani sovitib, smola cho‘kkanidan keyin filtrlash lozim. Ba’zan barg tarkibidagi smolani spirtda yeritib olib, keyin dori turlari tayyorlanadi.

Barg damlamasi, murakkab sano damlamasi (Vena ichimligi), quruq ekstrakt (tabletka holida ehiqariladi), bargdan tayyorlangan kukun (poroshok) murakkab qizilmiya (chuchukmiya) kukuni (poroshogi), sano bargi va mevasi kafiol murakkab preparat tarkibiga kiradi.

Sano bargidan Hindistonda tayyorlanadigan preparatlar - senade va glaksena hamda Sobiq Ittifoqda ehiqariladigan shutipdagi preparat - senadeksin. Sano surgi sifatida ishlatiladigan va bavosil kasalligida qolaniladigan choy - yig‘malar tarkibiga ham kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O.K. Xojimatov., X.Q. Haydarov., D.T. Xamraeva., va boshq. O‘zbekiston dorivor

o‘simliklar atlasi. Samarqand. SamDU nashriyoti, 2021.
2. Ahmedov O‘., Ergashev.A, Abzalov A. va boshqalar. Dorivor o‘simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya. Toshkent. Tafakkur-bo‘stoni. 2018.
3. G.S.Tursunboea., SH.R.Komilova. Botanika asoslari. Toshkent. 2009

ИЖТИМОИЙ ТАРМОҚЛАР ОРҚАЛИ ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ ВА ПСИХОТРОП МОДДАЛАР БИЛАН НОҚОНУНИЙ МУОМАЛАНИ АНИҚЛАШ ВА ФОШ ЭТИШ: ҲОЛАТЛАР, МЕХАНИЗМЛАР ВА ЕЧИМЛАР

Курбанов Асаттилла Хасанбаевич

ИИВ Академияси магистратура "Ташкилий-тактик бошқарув" мутахассислиги тингловчиси

Аннотация: *Ушбу мақолада бугунги кунда жамиятимизда кўплаб учраётган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни ижтимоий тармоқлар орқали ноқонуний муомала қилиш билан боғлиқ ҳолатлар, ушбу жиноятларни аниқлаш, фош этиш юзасидан миллий ва ҳорижий давлатлар тажрибалари таҳлил қилинган. Шунингдек бугунги кунда фош этиш борасидаги муаммолар, қайси ижтимоий тармоқлар орқали ноқонуний муомала қилиш ҳолатлари кўп учраётганлиги, келгусида бу каби жиноятларни олдини олиш юзасидан кўрилиши зарур бўлган чора-тадбирлар тўғрисида фикр мулоҳазалар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *ижтимоий тармоқ, телекомуникация тармоғи, мессенжер, бутун жаҳон интернет тармоғи, гиёҳвандлик воситаси, психотроп модда, кучли таъсир қилувчи модда, тармоқли маркетинг.*

ВЫЯВЛЕНИЕ И РАСКРЫТИЕ НЕЗАКОННОГО ОБРАЩЕНИЯ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ ЧЕРЕЗ СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ: СИТУАЦИИ, МЕХАНИЗМЫ И РЕШЕНИЯ

Курбанов Асаттилла Хасанбаевич

слушатель магистратуры по специальности "Организационно-тактическое управление" Академия МВД РУз

Аннотация: *В данной статье анализируются случаи, связанные с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ через социальные сети, которые сегодня распространены в нашем обществе, а также опыт национальных и зарубежных стран по выявлению и раскрытию этих преступлений. Также были выдвинуты мнения о проблемах, связанных с разоблачением, о том, через какие социальные сети чаще встречаются случаи незаконного обращения, и о мерах,*

которые необходимо принять для предотвращения подобных преступлений в будущем.

Ключевые слова: *социальная сеть, телекоммуникационная сеть, мессенджер, всемирная сеть Интернет, наркотическое средство, психотропное вещество, сильнодействующее вещество, сетевой маркетинг.*

IDENTIFYING AND EXPOSING ILLEGAL TRANSPORTATION OF DRUG AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES THROUGH SOCIAL NETWORKS: SITUATIONS, MECHANISMS, AND SOLUTIONS

Kurbanov Asatilla Khasanbaevich

Master's student in the specialty "Organizational and Tactical Management" of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Annotation: *This article analyzes the cases of illegal trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances through social networks, which are common in our society today, and the experience of national and foreign countries in identifying and exposing these crimes. Also, opinions were put forward about the problems of exposure today, which social networks are the most common for illegal trafficking, and the measures that need to be taken to prevent such crimes in the future.*

Keywords: *social network, telecommunication network, messenger, global Internet network, narcotic drug, psychotropic substance, potent substance, network marketing.*

Сўнгги йилларда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши инсон ҳаётининг барча жабҳаларига таъсир кўрсатмоқда. Афсуски, интернет ва ижтимоий тармоқлар жиноятчилар томонидан ҳам турли ноқонуний фаолиятларни амалга ошириш воситасига айланган. Шулардан энг хавфлиси — гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ижтимоий тармоқлар орқали тарқатилиши ҳисобланади. Хеч кимга сир эмаски бугунги кунимизни ижтимоий тармоқларсиз тасаввур қилиш қийин. Бироқ минг афсуслар бўлсинким мазкур ижтимоий тармоқлардан жамиятимиздаги нопок кимсалар (жиноятчилар) ўзининг қабих ва ғаразли мақсадлари йўлида ҳам фойдаланиб келмоқда. Хусусан аср вабоси ҳисобланувчи гиёҳвандлик ёки психотроп моддаларни айнан ижтимоий тармоқлар орқали сотиш ёки сотиб олиш билан шуғулланиб келаётганларни жамиятимизда талайгина топилади. Бундан моддаларни ноқонуний муомаласига чек қўйиш мақсадида бир қатор самарали

ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ захри қотил ҳисобланувчи гиёҳвандлик ёки психотроп моддаларнинг ижтимоий тармоқлар орқали ноқонуний муомаласи камаймасдан кундан кунга ортиб бормоқда.

Ахборот технологияларининг ривожланиши ва Интернетда кенг тарқалиши билан махфий фаолиятни, шу жумладан гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларининг савдосини амалга ошириш учун рақамли платформалардан тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Буларга мисол қилиб, “Instagram”, “Facebook”, “Telegram”, “Whatsapp”, “mail.com” ва бошқа шу каби ижтимоий тармоқларни келтирсак бўлади. Бу мессенжерлар жиноят содир этишни ният қилган субъектлар учун янги имкониятларни келтириб чиқаради, шунингдек мулоқот, реклама ва тақиқланган материалларни сотиш учун қулай воситаларни тақдим этади. Лекин Давлат идоралари уларни назорат қилиш улар орқали олиб борилаётган ёзишмалардан хабардор бўлиш ҳамда ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларни аниқлаш ва олдини олиш чораларини кўришда бироз “қўли калталик” қилади десак фикримизча нотўғри бўлмайди.

Ички ишлар органлари тезкор ходимлари томонидан интернет тармоғи орқали гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг савдосини амалга оширувчи айбдор шахсларни аниқлаш усулларининг ривожланиши билан худди шунинг акс жараёни сифатида охирги вақтларда жиноий фаолият юритувчи шахслар томонидан бу жиноятларни яшириш бўйича турли хил усуллари ишлаб чиқила бошланди ва амалга оширилмоқда. Ҳусусан улар томонидан ўзларини шахсларини яшириш мақсадида анонимлаштириш воситаларидан фойдаланмоқдалар: буларга VPN-тармоқ, TOR, SSH-тунеллар киради. Масалан, TOR тармоғи аноним прокси-серверлар орқали интернет-трафикни йўналтириш ёрдамида IP-манзилни яшириш имконини беради, бу эса фойдаланувчининг анонимлигини сақлашга имкон яратади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда гиёҳванд моддалар бозори асосан "Telegram" мессенжерига кўчиб ўтди, бу ундан фойдаланишнинг соддалиги, оммавийлиги ва кафолатланган анонимлиги билан изоҳланади. "Telegram"да очиқ ва ёпиқ каналлар (чатлар, ботлар) мавжуд бўлиб, улар фойдаланувчиларга қуйидаги маълумотларни тақдим этади:

- гиёҳвандлик воситалари ва уларнинг таъсири ҳақидаги маълумотларни;
- гиёҳвандлик воситаларини тайёрлаш ва ишлаб чиқариш усуллари ҳақидаги маълумотларни;
- гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилиш ёки тайёрлаш учун

техникаларни сотиб олиш усуллари ҳақидаги мълумотлари;

- гиёҳвандлик воситаларини сотишдан фойда олиш бўйича тренинглар ҳақидаги маълумотлар;

- гиёҳвандлик воситаларини қонунийлаштириш ғояларини тарғиб қилувчи маълумотлар ва бошқа маълумотлар.

Ижтимоий тармоқларда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларини ўтказш жиноятларини интернет тармоғи, мобил ва компьютер қурилмаларидан фойдаланиш орқали жиноятчи шахс томонидан қолдирадиган рақамли изларга ажратиш мумкин. Рақамли изнинг таърифи биринчилардан бўлиб Е.Р.Россинская томонидан берилган бўлиб "рақамли излар" - бу моддий муҳитда пайдо бўлиши, қайта ишланиши, сақланиши ва узатилиши жараёнида акс этадиган ҳодисалар ёки ҳаракатлар тўғрисидаги криминалистик аҳамиятга эга бўлган компьютер ахборотлари ҳисобланади"[57] Бундай изларга IP-манзиллар, гиёҳвандлик воситалари бўлган хатчўплар ва яширин жойларнинг мобил қурилмадаги фотосуратлари, жиноий гуруҳ аъзолари ёки интернет-дўкон боти билан мессенжерлардаги ёзишмалар, интернет-дўконни жойлаштириш учун платформа сифатида фойдаланиладиган тематик Телеграм-каналларга обуналар, интернет-дўкон веб-сайтида рўйхатдан ўтган аккаунт, пул ўтказмалари амалга оширилганлиги ҳақидаги скриншотлар, электрон ҳамёнлардаги тўлов операциялари тўғрисидаги маълумотлар ва бошқалар киради.

Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларини қонунга хилоф равишда ўтказишни фош этиш тезкор-қидирув тадбирлари ва тергов ҳаракатлари мажмуи орқали амалга оширилади, уларнинг аксарияти жиноят-процессуал қонунида қўйилаётган талабларига мувофиқ, шунингдек, криминалистик тактик қоидаларга мувофиқ амалга оширилади. Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний муомаласи тўғрисидаги хабарларни дастлабки текшируви асосан тезкор-қидирув фаолияти жараёнида амалга оширилади.

Тезкор-қидирув фаолияти - 2012 йилнинг 25 декабр кунидаги ЎРҚ-344-сонли "Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида"ги қонун билан махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш орқали амалга ошириладиган фаолият тури

[57] (Россинская, Рядовский 2019, 7).

ҳисобланади[58].

Ижтимоий тармоқлар орқали содир этиладиган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан ноқонуний муомала қилиш жиноятларини аниқлаш бевосита тезкор аҳамиятга эга маълумотларнинг ўз вақтида олинишига боғлиқ бўлиб, уларни текшириш натижаларига кўра ички ишлар органлари ходимлари кейинчалик далилларни тўплаш ва шакллантириш ҳамда жиноят процессида исбот тариқасида қўллаш мақсадида зарур тезкор-қидирув тадбирларини ташкил этишлари ва ўтказишлари мумкин[59].

А.В. Шебалин[60] ўзининг контактсиз усулда содир этилган гиёҳвандлик воситаларини қонунга хилоф равишда ўтказиш тўғрисидаги материалларни дастлабки текшириш босқичининг ўзига хос хусусиятларига бағишланган илмий ишларида терговчилар томонидан қўлланиладиган тергов ҳаракатларидаги исботлаш воситалари ошкора бўлганлиги, тезкор-қидирув тадбирлари эса яширин тарзда ўтказилиши мумкинлиги сабабли ушбу жиноятларни "тергов йўли" билан очишнинг самараси пастлиги тўғрисида фикр билдиради. Терговчининг тезкор ходимлар томонидан тезкор-қидирув тадбирларини ҳужжатлаштириш учун қўлланиладиган алгоритмларни билиши далилларни шакллантириш жараёнининг аниқ манзарасини тасаввур қилиш ва шу орқали бундай жиноятларни тергов қилиш самарадорлигини ошириш имконини беради.

Ижтимоий тармоқлар орқали содир этиладиган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан ноқонуний муомала қилиш жиноятлари тўғрисидаги дастлабки маълумотлар ИИОга:

- жиноят тўғрисида шахсан, телефон орқали ёки онлайн тарзда хабар берган ёки арз қилган фуқаролардан;

- ТҚФга кўмаклашаётган шахслардан (муқаддам судланганлар, гиёҳвандлик воситаларини интернет орқали сотиб олувчилар, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний муомаласи билан шуғулланувчи шахсларнинг қариндошлари ва танишлари);

- гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаси таъсиридан “передоз” бўлган шахснинг тиббиёт муассасасига келиб тушганлиги тўғрисидаги тиббиёт муассасаси ходимларининг хабари;

- бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларидан;

- Жиноят устида ушланган шахсларнинг гиёҳвандлик воситаси ёки

[58] Ўзбекистон Республикасининг Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунининг 3-моддаси.
[59] Ўзбекистон Республикасининг Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунининг 12-моддаси 2 қисми.
[60] Шебалин, Александр В. 2015. Расследование незаконных сбытов наркотических средств, совершенных бесконтактным способом: учебное пособие. Барнаульский юридический институт МВД России.

психотроп моддаларини сотиб олиш манбаи тўғрисида берган маълумотларидан;

- гиёҳванд моддаларни сотиш ёки сотишни тарғиб қилиш тўғрисидаги маълумотлар жойлашган интернет-ресурсларни таҳлил қилиш жараёнида.

Шунингдек, тезкор бўлинмалар ходимлари тезкор йўллар ва шахсий изқуварлик орқали қуйидаги маълумотларга эга бўлишлари мумкин:

- Ижтимоий тармоқлар орқали гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаларининг ноқонуний айланишига жалб қилинган шахслар тўғрисида;

- Ижтимоий тармоқлар орқали гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаларини сотиш ёки сотишни тарғиб қилиш тўғрисида реклама жойлаштирилган интернет-ресурслар;

- Ижтимоий тармоқлар орқали гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаларининг келиб тушиш каналлари, уларни сақлаш, ишлаб чиқариш ва сотиш жойлари; гиёҳвандлик воситаларини сотиб олганлик учун ҳақ тўлаш усуллари;

- Ижтимоий тармоқларда кейинчалик далил сифатида фойдаланилиши мумкин бўлган ашёлар ва ҳужжатларнинг турган жойи.

Шунингдек, бу борадаги тезкор бўлинма ходимларининг асосий қуроли ҳисобланган тезкор-қидирув тадбирларидан телефонлар ва бошқа телекоммуникатция қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш ҳамда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олиш тадбирларини ўтказиш орқали гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаларини сотиш билан шуғулланаётган дастлабки шахсларни аниқласак бўлади. Чунки ушбу тадбирлар бевосита биз томонимиздан ўрганилаётган жиноятларни фош этишга хизмат қилади.

телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш — бу махсус техник воситалардан фойдаланган ҳолда олиб бориладиган сўзлашувларни, шу жумладан узатиладиган матнли, график ва мультимедиа ахборотини ноошкора эшитиб туриш, тутиб қолиш ва қайд этишдан иборат бўлган тадбир;

абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олиш — бу абонентлар ёки абонент қурилмалари (фойдаланиладиган асбоб-ускуна) ўртасидаги боғланишлар санаси, вақти, давомийлиги тўғрисида

ахборот ва бошқа маълумотларни ноошкора олишдан иборат бўлган тадбир[61];

Юқоридаги икки тадбир махсус тадбирлар хисоблангани боис уларни ўтказиш тартиби мутлақо махфий бўлиб ички идоравий буйруқлар билан тартибга солинади.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак ижтимоий тармоқлар орқали содир этиладиган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан боғлиқ жиноятлар нафақат қонунбузарлик, балки миллий хавфсизликка ҳам таҳдид солади. Бу каби жиноятларни самарали фош этиш учун замонавий ахборот технологиялари, оператив-қидирув чоралари ва жамоатчилик билан ҳамкорлик биргаликда қўлланилиши зарур.

[61] Ўзбекистон Республикасининг Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунининг 14-моддаси.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЮЗАСИДАН АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Нурматов Жасур Жахонгир ўғли
ИИВ Академияси магистратура тингловчиси, e-mail: jnurmatov738@gmail.com
https://orcid.org/0009-0007-2283-0549

Аннотация. *Ушбу мақолада талабалар муҳитида жиноятчиликнинг олдини олиш чора-тадбирлари тизимининг назарий асослари ёритилган, шунингдек, талабалар муҳитида жиноятчиликнинг олдини олиш чора-тадбирлари тизимининг асосий хусусиятлари бўйича муаллифлик қарашлари келтирилган.*

Калит сўзлар: *криминология, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жиноятчилик, олий таълим муассасаларидаги ҳуқуқбузарликлар, олий таълим муассасалари, профилактика, таълим-тарбия.*

Аннотация. *В данной статье освещены теоретические основы системы мер по предупреждению преступности в студенческой среде, а также представлены авторские взгляды на основные особенности системы мер по предупреждению преступности в студенческой среде.*

Ключевые слова: *криминология, профилактика правонарушений, преступность, правонарушения в высших учебных заведениях, высшие учебные заведения, профилактика, образование и воспитание.*

Abstract. *This article covers the theoretical foundations of the student community crime prevention measures system and presents the author's views on the main features of the student community crime prevention measures system.*

Keywords: *criminology, crime prevention, crime, offenses in higher educational institutions, higher educational institutions, prevention, education and upbringing.*

Олий таълим муассасаларида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни жамият учун энг кам харажатлар ва инсонпарварлик тамойиллари билан амалга ошириладиган жиноятчиликнинг олдини олишнинг дастлабки босқичи сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Олий таълим муассасаларида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу профилактика субъекти бўлган шахсларнинг хусусиятлари, жиноятларнинг содир этилишига имкон берувчи сабаблар ва

шарт-шароитлар, шунингдек, ҳуқуқбузарга таъсир кўрсатиш усул ва шакллари билан белгиланади.

Бизнинг фикримизча, олий таълим муассасаларида жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича тўртта асосий чора-тадбирлар мажмуи мавжуд: ижтимоий-иқтисодий, таълим, ташкилий-бошқарув ва ҳуқуқий. Шу билан бирга, профилактика чора-тадбирларининг йўналиши ва хусусиятига қараб уларни умумий ва якка тартибдаги профилактика чора-тадбирларига бўлиш мумкин бўлса-да, улар кўплаб умумий жиҳатларга эга, бир-бирини тўлдиради ва ривожлантиради, чунки улар кўплаб жиноий қилмишлар учун умумий бўлган ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар ёки криминоген омилларнинг профилактикасига қаратилганлиги билан ички алоқадорликка эга.

Ижтимоий-иқтисодий чора-тадбирлар асосан миллий ва умумий ижтимоий даражаларда амалга оширилади. Олий таълим муассасалари одатда давлатнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан жиноятчилик детерминантларини бартараф этиш ёки минималлаштириш, талабаларнинг ҳаёти ва фаолиятини яхшилаш, уларнинг таълими, дам олиши, спорт, шу жумладан талаба ёшларни ривожланган хорижий давлатлар олий таълим муассасаларида мобиллик алмашинуви асосида ўқитиш учун фойдаланадилар. Шундай қилиб, аввал ҳам, ҳозир ҳам давлат дастурлари доирасида ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий асослари ишлаб чиқилмоқда.

Миллий лойиҳалар ва давлат дастурлари доирасида аллақачон кўплаб ёшлар стипендиялари ва ёшларнинг бандлик марказлари рўйхатдан ўтказилган бўлиб, улар бўш вақтларида ишга жойлашишга кўмаклашади, ёшлар тадбиркорлигига ишлаб чиқариш, илмий-техникавий, инновatsion соҳаларда, аҳолига хизмат кўрсатишда кўмаклашади. Ёш оилани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш мақсадида уларга кўмаклашиш ва уни жамиятдаги иқтисодий беқарорлик шароитидан қутқариш мақсадида “Инсон” ижтимоий хизматлари маркази ишлаб келмоқда. Республика ва минтақавий даражада талабалар учун ахборот-ресурс марказлари ишга туширилмоқда. Профилактика, ижтимоий ва мослаштириш, шу жумладан гиёҳвандликка қарши курашиш бўйича ишларнинг замонавий шакл ва усуллари синовдан ўтказилмоқда. Яшаш жойларида ёшлар клублари ташкил этилмоқда, улар фаолиятининг янги йўналишлари ишлаб чиқилмоқда, ёшлар ўртасида барча спорт турлари қўллаб-қувватланмоқда, жисмоний тарбия ва соғлом турмуш тарзи кенг тарғиб қилинмоқда.

Ривожланган хорижий мамлакатларда ёшлар билан ишлаш тажрибасини ўрганиш ва жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ёшлар иттифоқи, Олий таълим, фан ва инноватsiялар вазирлиги ҳамда хорижий мамлакатлар ёшлар ташкилотлари ўртасида тўғридан-тўғри ҳамкорлик алоқалари ўрнатилмоқда. Талаба ёшлар бирлашмалари дастурларини ташкилий-услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш таъминланган бўлиб, “Эл-юрт умиди” жамғармаси фаолияти йўлга қўйилган.

"Таълим тўғрисида"ги қонун олий ўқув юртларига тадбиркорликдан ва қўшимча таълим хизматлари кўрсатишдан тушган маблағларни таълим муассасасининг ижтимоий-иқтисодий вазифаларини ҳал этишга, шу жумладан, талабалар турар жойларини қуриш ва таъмирлашга, кутубхоналар учун адабиётлар сотиб олишга, оммавий спорт турларини инвестиция қилишга, талабалар ошхоналарини соғлом, сифатли ва ҳамёнбоп озиқ-овқатлар билан таъминлашга, талабаларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш ва дам олишларини ташкил этишга ва албатта, таълимни ривожлантиришга йўналтириш ҳуқуқини беради.

Россиялик олим И.И. Карпес тўғри таъкидлаганидек: "Умумий тартибдаги огоҳлантириш чоралари кўпинча жиноятчилик ҳолатига бевосита эмас, балки билвосита таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, улар давлат ва жамият томонидан бевосита жиноятнинг олдини олиш мақсадини кўзлагани учун эмас, балки бундай тадбирларнинг асосий мақсади ижтимоий муносабатларни такомиллаштириш бўлгани учун амалга оширилади. Модомики, ижтимоий муносабатлар такомиллашиб борар экан, бу, албатта, охир-оқибатда жиноятчиликка, кенг маънода эса жамиятга қарши ҳодисаларга ижобий таъсир кўрсатиб, уларнинг сони ва ижтимоий хавфлилик даражасини камайтиради. Кўриниб турибдики, одамларнинг моддий ва маданий турмуш даражаси қанчалик юқори бўлса, уларнинг онглилиги ва тарбияланганлиги юксак бўлса, жамиятда жиноятлар ва ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар шунчалик кам бўлади. Албатта, умумий огоҳлантириш чораларининг умуман жиноятчилик даражаси ёки унинг алоҳида турлари билан тўғридан-тўғри боғлиқлиги ҳар доим ҳам кузатилмайди, шунингдек, бир қатор умумий чора-тадбирлардан сўнг жиноятчилик статистикасидаги ўзгаришларни дарҳол пайқаш ҳар доим ҳам мумкин эмас. Бироқ умумий чораларсиз жиноятларнинг олдини олиш ҳақида умуман гап бўлиши мумкин эмас" .

Тарбиявий тадбирлар талабанинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилган ҳолда унинг онгига таъсир кўрсатиш воситалари ва усуллари йиғиндисидир. Олий таълим муассасаларидаги профилактика ишининг ўзига хос хусусияти шундаки, унинг асосида ҳақли равишда тарбиявий деб аталадиган барча турдаги таълим жараёнлари, шунингдек, кўп қиррали таълимдан ташқари ишлар ётади. Жиноятчиликнинг олдини олиш барча соҳаларни ўз ичига олади: мафкуравий, сиёсий, ватанпарварлик, меҳнат, ахлоқий, ҳуқуқий, шунингдек, кундалик ҳаётни яхшилаш, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий-иқтисодий ва маданий тадбирларни амалга ошириш. Бироқ, тўлиқ профилактика мажмуаси ҳозирги вақтда университетларда деярли қўлланилмайди.

Ушбу дастурнинг мақсад ва вазифалари қуйидагиларни таъминлаш учун таълим ва таълим муассасасини моделлаштиришдан иборат: шахснинг ўз тақдирини ўзи белгилаши, ўзини ўзи англаш ва ахлоқий жиҳатдан ўзини ўзи такомиллаштириш учун шарт-шароитлар яратиш, кенг кўламли ижтимоий тажрибани ривожлантириш, оила ва олий таълим муассасаси ходимларининг ўзаро ҳамкорлиги, университетни бошқаришда талабалар ва ўқитувчилар ўртасида ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш, талабаларнинг ўзини ўзи бошқариши ва талабаларнинг жамоавий бирлашмаларини ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикасининг “Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш стратегияси” ўзига хос криминологик характерга ҳам эга. Унинг мақсади турли қадриятлар, диний ва сиёсий йўналишларга эга бўлган ижтимоий гуруҳларнинг конструктив ўзаро таъсирига эришиш учун маданиятлараро ўзаро таъсир кўникмалари ва бағрикенг хулқ-атвор меъёрларини сингдиришдан иборат.

Ушбу мақсадларни амалга ошириш талабаларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш, талабаларнинг интизомга риоя қилиши, дам олиш ва спорт соҳаларини, ижтимоий ва психологик ёрдам хизматлари тармоқларини ривожлантириш, талабаларни илмий фаолиятга жалб қилиш ва унинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олий таълим муассасалари талабаларининг жамоат ташкилотларини шакллантириш ва улар кўмагида талабалар жиноятчилигига қарши курашишни ўз ичига олади.

Бизнинг фикримизча, энг муҳим махсус криминологик чора - бу тарбиявий ишларни амалга ошириш доирасида олий таълим муассасаларида юридик фанлар бўйича ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва ўқитишни йўлга қўйишдир.

Кенг маънода юридик таълим тизими ўрта мактабда ҳуқуқни умумий тушунишдан бошланади. Олий таълим муассасаларининг вазифаси талабаларнинг, шу жумладан ноюридик мутахассисликлар талабаларининг ҳуқуқий онгини янада шакллантириш, ҳуқуқ, қонунийлик, одил судловга муносабатни ифодаловчи ғоялар ва нуқтаи назарлар, йўналишлар тизимини, шунингдек, нима қонуний ва нима қонуний эмаслиги ҳақидаги тасаввурни шакллантиришдан иборат.

Талабалар - етарлича изоляцияланган қатлам бўлиб, унда профилактика чоралари тизими ёрдамида жиноят содир этишга мойил шахснинг салбий шахсий хусусиятлари тузилишини ижобий томонга ўзгартириш мумкин. Талабаларнинг профилактика объекти сифатидаги ўзига хослиги шундаки, бу ижтимоий қатлам улар билан тарбиявий иш олиб бориш, ҳуқуқий онгни шакллантириш учун очиқдир. Дастлаб талабаларнинг таълимий саъй-ҳаракатларга салбий муносабати мавжуд бўлса ҳам, одатда, узоқ муддатли таълим жараёни натижасида кутилган натижага эришилади. Юридик таълим олиш тартибида ҳеч қандай қисқартиришлар бўлиши мумкин эмас. Бу бутун таълим тизимининг потенциал ҳуқуқбузарларга босқичма-босқич профилактик таъсир кўрсатишини, талабалар муҳитида тегишли ҳуқуқий нуқтаи назарни яратишни таъминлайдиган изчил ва мураккаб жараёндир.

Ўқув, илмий, услубий ва тарбиявий ишларнинг маркази олий таълим муассасасининг кафедраси ҳисобланади. Муайян шахсга бевосита таъсир кўрсатишда, тарбия жараёнининг пировард натижаларини баҳолашда асосий роль педагогга - академик гуруҳ раҳбарига, унинг мураббийсига тегишлидир. Талабалар жиноятчилиги профилактикаси асосий йўналишларининг ўзаро алоқадорлиги принципи тарбиявий жараён объектив мантиғининг ўзига хос хусусиятини - унда жамоанинг ролини, тарбиявий ишлар самарадорлигини кучайтирувчи фаолиятнинг жамоавий шаклларини ҳисобга олади.

Жамоа ичидаги таъсирлар тизимида деканнинг роли жуда катта. Унинг жамоага ва алоҳида талабага таъсири шахсий намуна, характер хусусиятлари, иш услуби, жамоатчилик фаолияти, қўл остидагилар билан ўзаро муносабатлар тизими, тарбиявий тадбирлар, интизомий амалиёт ва бошқалар орқали кўп қиррали тарзда амалга оширилади. Одатда, деканга тақлид қилинади ва бу унинг таъсирини оширади. Жамоага раҳбарлик қилиш, талабаларни тарбиялаш ва жиноятларнинг олдини олиш бўйича деканнинг ўзига хос вазифалари қуйидагилардан иборат: талабаларни ўқитиш ва тарбиялашда иштирок этаётган

барча шахсларнинг ишида бирлик, уйғунлик ва узлуксизликни таъминлаш; тарбиявий ишнинг барча хилма-хил шакл ва усулларида жамоани жипслаштириш, унда жиноят содир этилишига тўсқинлик қиладиган муҳитни яратиш, талабаларда ўз-ўзини тарбиялаш, қадрият йўналишларини шакллантириш вазифаларига бўйсундириш.

Хулоса қилиб айтганда, профилактик чора-тадбирларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан профилактик фаолиятни ташкил этишга тизимли ёндашув тамойилига таяниш қобилиятига боғлиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Аванесов Г.А. Криминология и социалная профилактика. М., 1980. 526 б.
2. Прозументов Л.М. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш муаммолари. Томск, 1999. С. 47-80.
3. Алексеэв А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. М.: НОРМА, 2001. 496 б.
4. Криминология: Дарслик / З. С. Зарипов, Ю. С. Пулатов, Г. А. Ава- несов ва бошқ.; проф. З. С. Зарипов таҳрири остида. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006.- 474 б.
5. Веренич И.В., Кустов А.М. Предмет и объекти криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию преступлений // Гуманитарниэ, сотсиално-экономические и обшественниэ науки. 2021. Но1. С. 104-108.
6. Шпитько А.С. Система мероприятий по профилактике преступности в студенческой среде и ее особенности // Вопросы российского и международного права. 2022. Том 12. № 9А. С. 433-438.
7. Криминология (умумий қисм) [Матн]: дарслик / С.С. Ниёзова, Н.С. Салаев. - Т.: ТДЮУ нашриёти, 2023 й. - 228 б.
8. Криминология (махсус қисм) [Матн]: дарслик / С.С. Ниёзова, Н.С. Салаев. - Т.: ТДЮУ нашриёти, 2024 й. - 360 б.
9. Nurmatov J. Oliy ta'lim muassasalarida huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishda talaba-yoshlar huquqiy savodxonligining ahamiyati // Yangi O'zbekiston yoshlari tarbiyasida milliy qadriyatlar hamda zamonaviy ta'lim yutuqlarining o'rni. (2025-yil 15-fevraldagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to'plami), T.: O'zXIA, 2025. – 935-946 b.

10.Nurmatov J. Talaba-yoshlar huquqiy savodxonligini oshirish – oliy ta'lim muassasalarida huquqbuzarliklarni oldini olishning muhim omili // Journal of International Scientific Research. Vol. 1 Issue 5. (2024, 12). https://spaceknowladge.com/index.php/JOISR/article/view/581

11. Nurmatov J. Oliy ta'lim muassasalaridagi huquqbuzarliklar tushunchasi, o'ziga xosligi va oldini olish chora-tadbirlari // Universal Journal of Law,

Finance and Apllied Sciences. Vol. 3 No. 21 (2025). https://scienceresearch.uz/index.php/UJLFAS/article/view/413

ИСТОРИЯ ПЕРЕВОДА В РОССИИ

Узакова Мавлюда Бахтияровна
Студентка факультета романо-германских и славянских языков Андижанского государственного института иностранных языков
Юлчиева Алсу Тахировна
Научный руководитель: Преподаватель кафедры Теории и практики русского языка факультета Романо-германских и славянских языков Андижанского государственного института иностранных языков

Аннотация: *Данная работа посвящена изучению истории перевода в России, охватывая ключевые этапы становления и развития переводческой деятельности от Древней Руси до современности. Особое внимание уделяется роли перевода в формировании русской культуры, образования и литературы. Рассматриваются вклад переводчиков в эпоху Петра I, деятельность Академии наук XVIII века, а также переводческая практика в советский и постсоветский периоды. Анализируются основные направления, методы и идеологии перевода, а также их влияние на восприятие зарубежной литературы в российском обществе. Работа подчеркивает значимость перевода как инструмента межкультурной коммуникации и развития национального языка.*

Ключевые слова: *перевод, история перевода, Древняя Русь, Пётр I, Академия наук, литературный перевод, цензура, советская эпоха, художественный перевод, межкультурная коммуникация, переводчики России, развитие языка.*

Перевод в России имеет глубокие исторические корни и тесно связан с развитием культуры, науки и образования. С самого появления письменности на Руси перевод играл ключевую роль в приобщении общества к мировому культурному наследию.

I. Древнерусский период (IX—XV века)

История перевода в России начинается с принятия христианства в 988 году. Вместе с новой религией на Русь пришла потребность в переводе богослужебных текстов с греческого на старославянский язык. Большую роль в этом сыграли Кирилл и Мефодий, создавшие славянскую азбуку и положившие начало

переводческой традиции. В монастырях переводили жития святых, религиозную литературу, а также исторические хроники.[62]

II. Эпоха Петра I и Просвещение (XVIII век)

С началом петровских реформ перевод получает новый импульс. Пётр I осознавал значение перевода для модернизации государства. Переводятся научные труды, техническая литература, философские сочинения. В 1724 году была основана Академия наук, при которой активно велась переводческая деятельность. Русский язык начинает использоваться не только для религиозных, но и для научных и светских текстов.[63]

III. XIX век — золотой век литературного перевода

XIX век ознаменован расцветом художественного перевода. Русские писатели и поэты, такие как Жуковский, Пушкин, Лермонтов, занимались переводом и адаптацией европейской литературы. Жуковский считается основоположником художественного перевода в России. Он выдвинул идею, что перевод должен быть "духовно верным", даже если требуется отклонение от оригинала. В это время активно переводятся произведения Шекспира, Гёте, Байрона, Мольера и других классиков.

IV. Советский период (1917–1991)

В советскую эпоху перевод приобрёл идеологическую окраску. Переводы строго контролировались цензурой, особенно в сфере политической и философской литературы. Однако в этот период была создана мощная школа профессионального литературного перевода. Выдающиеся переводчики, такие как Лозинский, Франк-Каменецкий, Лихачёв, внесли огромный вклад в приобщение советского читателя к мировой классике. Также переводились труды по науке, технике и педагогике.

V. Современный этап (1990-е — настоящее время)

После распада СССР цензура была снята, что дало возможность переводить ранее запрещённые тексты. С одной стороны, возникла свобода выбора, с другой — проблема качества: рынок заполнили коммерческие переводы, нередко выполненные с нарушением норм языка и без должной редакторской обработки. Тем не менее, переводческая деятельность остаётся важной частью культурного

[62] Алексеев, М. П. История художественного перевода в России. — М.: Наука, 1982. — 432 с.
[63] Жирмунский, В. М. Теория литературы и история перевода. — Л.: Наука, 1979. — 365 с.

обмена, развиваются новые подходы, включая машинный перевод и локализацию.[64]

V. Современный этап (1990-е — настоящее время)

С окончанием советской эпохи переводческая деятельность в России вступила в новый, неоднозначный период. С одной стороны, снятие идеологической цензуры открыло доступ к широкому спектру ранее недоступной литературы, в том числе западной философии, религиозных и художественных произведений. С другой стороны, резкое расширение книжного рынка привело к снижению качества многих переводов: часто тексты переводились поспешно, без достаточной редакторской обработки, иногда даже с подстрочников, а не с оригинального языка.[65]

Тем не менее, в этот период сформировались и положительные тенденции. Появились новые школы и курсы подготовки переводчиков, были переизданы классические переводы, началась цифровизация переводческих архивов. Активно развивается перевод научной и технической литературы, увеличивается количество переводов с восточных языков.

Одной из новых форм стала локализация — адаптация текстов, программ и интерфейсов под особенности русскоязычной аудитории. Большое влияние также оказали технологии: машинный и автоматизированный перевод (например, Google Translate, нейросетевые системы) становятся повседневным инструментом, хотя и не заменяют качественную работу человека.

История перевода в России — это неотъемлемая часть развития русской культуры, науки и общественного сознания. От религиозных переводов Древней Руси до современных многоязычных цифровых платформ — перевод всегда был мостом между народами, эпохами и культурами.

Российская переводческая традиция сочетает богатое наследие и современные вызовы, продолжая играть ключевую роль в формировании открытого и образованного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Алексеев, М. П. История художественного перевода в России. — М.: Наука, 1982. — 432 с.

[64] Комиссаров, В. Н. Общая теория перевода. — М.: УРСС, 2002. — 320 с.

[65] . Чухина, А. В. Этапы развития перевода в России // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. — 2015. — № 2. — С. 94–101.

2. Жирмунский, В. М. Теория литературы и история перевода. — Л.: Наука, 1979. — 365 с.

3. Латышев, Д. А. Введение в переводоведение. — М.: Академия, 2003. — 256 с.

4. Комиссаров, В. Н. Общая теория перевода. — М.: УРСС, 2002. — 320 с.

5. Чухина, А. В. Этапы развития перевода в России // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. — 2015. — № 2. — С. 94–101.

6. Петрова, Л. П. История перевода в России: от первых летописей до постсоветской эпохи. — СПб.: Лань, 2019. — 288 с.

7. Федоров, А. В. Основы общей теории перевода. — М.: Восточная книга, 2002. — 254 с.

8. Савчук, В. А. Перевод как культурный феномен // Философия культуры. — 2010. — № 3. — С. 45–53.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ БАЛЛАДНОГО ТВОРЧЕСТВА В.ЖУКОВСКОГО

Халикова Назира Мухаммаджановна
Студентка факультета романо-германских и славянских языков Андижанского государственного института иностранных языков
Юлчиева Алсу Тахировна
Научный руководитель: Преподаватель кафедры Теории и практики русского языка факультета Романо-германских и славянских языков Андижанского государственного института иностранных языков

Аннотация: *Статья посвящена анализу балладного творчества В. А. Жуковского — одного из основоположников жанра баллады в русской литературе. Рассматривается значение Жуковского как посредника между западноевропейской балладной традицией и отечественной поэзией начала XIX века. Особое внимание уделяется эволюции баллады в его творчестве: выделяются три этапа развития жанра (1808–1814, 1816–1822, 1828–1833 гг.), анализируются жанровые особенности, сюжетные и стилистические приемы. Подчеркивается взаимодействие баллады с другими жанрами поэтической системы Жуковского — элегией, романтической лирикой, повестью. Делается вывод о центральной роли баллады как переходного звена в эволюции художественного метода поэта от лирики к эпосу. Работа опирается на труды И. М. Семенко, А. С. Янушкевича и других исследователей, предлагая обобщающий взгляд на жанровую трансформацию баллады в поэзии Жуковского.*

Ключевые слова: *В. А. Жуковский, баллада, романтизм, литературный жанр, поэтика, жанровая эволюция, перевод, лиро-эпос, повесть, сюжет, стилистика, русская поэзия XIX века.*

В истории русской баллады имя В. Жуковского прочно занимает первую строку. В. Жуковский, получивший прозвище «балладник», стал медиатором между европейской балладной традицией и русской поэзией начала XIX в. Тем более примечательно, что история жанра баллады в творчестве В. Жуковского еще не написана. Исследователи В.Жуковского обращались к различным аспектам этой проблемы: вопросы генезиса жанра, особенности поэтики, переводческие принципы, место баллад Жуковского в литературном процессе.

Для нас особенно важна работа И. М. Семенко «Жизнь и поэзия Жуковского»[66], ставшая началом изучения творческой эволюции поэта.

Впоследствии эволюционный подход был положен в основу концепции А. С. Янушкевича, изложенной в его книге «Этапы и проблемы творческой эволюции В. А. Жуковского»[67]. Основной тезис его работы – о непрерывной и в значительной степени осознанной эволюции творческого метода В. Жуковского – послужил для нас одной из исходных предпосылок. На второй его часть – о сознательном характере эволюции – мы хотели бы сделать особенное ударение.

Взаимоотношения баллады с другими жанрами внутри поэтической системы В.Жуковского, к которым неоднократно обращались ученые (А.М. Микешин, И. М. Семенко, А. С. Янушкевич и др.[68]), не могут быть полно проанализированы без обращения к истории жанра. Описание эволюции баллады представляется нам необходимым по нескольким причинам. История балладного жанра в поэзии В. Жуковского охватывает почти половину творческого пути писателя – с 1808 по 1833 гг. Практически одновременно с завершением этой жанровой линии

В. Жуковский отказывается от лирики вообще и обращается к эпосу. Таким образом, балладное творчество оказывается в некотором смысле срединным звеном между периодом преобладания лирики (расцвет – 1818–1824 гг.) и периодом эпического творчества (второй половины 1830-х – 1840-е гг.).

Эпоха балладного творчества в поэзии В. Жуковского делится на три периода (по И. М. Семенко и А. С. Янушкевичу)[69]: 1808–1814 гг. (время формирования жанра), 1816–1822 гг. и 1828–1833 гг. В книге Семенко о В.Жуковском в основу положено все же не хронологическое, а тематическое деление. Янушкевич делает хронологический принцип главенствующим в описании трансформаций баллады, но при этом большее внимание уделяет не имманентному анализу, а взаимоотношениям баллады с другими жанрами и месту балладной эволюции в творческих поисках поэта. В общем, ни один из периодов развития балладного жанра не был полностью описан исследователем. Ниже мы попытаемся показать, что каждый из периодов является новым этапом в жанровом развитии баллады. Следует также отметить, что три «балладных

[66] Семенко И. М. Жизнь и поэзия Жуковского. М., 1995. Источник: http://zhukovskiy.lit-info.ru/zhukovskiy/kritika/stepanischeva-ballady-zhukovskogo.htm
[67] Янушкевич А. С. Этапы и проблемы творческой эволюции В. А. Жуковского. Томск, 1995. Источник: http://zhukovskiy.lit-info.ru/zhukovskiy/kritika/stepanischeva-ballady-zhukovskogo.htm
[68] Там же.
[69] Там же

взрыва» (определение А. С. Янушкевича)[70] происходят на фоне не менее важных эволюционных процессов внутри творческой системы В.Жуковского. Так, баллады 1808–1814 гг. пишутся на фоне разрабатываемой В.Жуковским психологической элегии[71]; создание баллад 1816–1822 гг. протекает параллельно созданию «романтических манифестов» («Невыразимое», «К мимопролетевшему знакомому гению», «Цвет завета», «Лалла Рук» и др.). Последние свои баллады В. Жуковский пишет одновременно со стихотворными повестями («Дедушкины рассказы» и др.). Однако баллада не только несет в себе отпечаток синхронных ей жанров. По нашему мнению, существует и обратный процесс, когда баллада оказывает воздействие на параллельные ей жанры. Его анализ невозможен без очерка имманентного развития баллады В. Жуковского. Период формирования жанра в поэзии В.Жуковского приходится, как известно, на период 1808–1814 гг. В это время были написаны «Кассандра», «Людмила», «Светлана», «Адельстан», «Варвик», «Ивиковы журавли», «Эолова арфа» и др. На материале названных текстов можно вычленить некоторую жанровую модель, обладающую рядом признаков:

1) развернутый сюжет «игры/борьбы с судьбой». Подчеркнем, что данный сюжет принадлежит к сюжетам эпического типа: завязка – развитие – кульминация – развязка;

2) стилистическая близость к лирике В. Жуковского 1810-х гг.;

3) психологические описания (прежде всего автохарактеристики персонажей);

4) экзотическая тема или экзотический фон;

5) пейзажная экспозиция.

Иллюстрацией этой схемы может послужить баллада «Кассандра» (1808 г.). Сюжет ее основан на греческих мифах. В доме Приама готовятся к свадьбе Ахилла и Поликсены. Лишь пророчица Кассандра предается горю, предчувствуя скорую гибель. Она не успевает закончить свою речь, когда происходит убийство Ахилла, т. е. пророчество начинает исполняться.

Сборник баллад и повестей отражает, как отметил А. С. Янушкевич в специально посвященной ему главе своей книги, новое направление в творчестве

[70] Там же

[71] О связях элегии Жуковского и баллады см. названные работы А. С. Янушкевича. Источник: http://zhukovskiy.lit-info.ru/zhukovskiy/kritika/stepanischeva-ballady-zhukovskogo.htm

В.Жуковского[72]. Соположение малого эпического жанра – повести в стихах – и лиро-эпической баллады акцентирует, по нашему мнению, эпический компонент последней – повествовательный, сюжетный. Баллады сближаются с повестью, сюжет получает главенствующее значение. Продолжение этой линии (и завершение ее) отмечено в 1832–33 гг. переводами из Шиллера: баллада «Элевзинский праздник», а также повести «Суд божий» и «Сражение со змеем», имевшие в оригинале подзаголовки соответственно «баллада» и «романс».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Жуковский В. А. Полное собрание сочинений: В 6 т. / Под ред. А. С. Орлова. — М.: Изд-во АН СССР, 1959–1962.
2. Семенко И. М. Жизнь и поэзия Жуковского. — М.: Советский писатель, 1979. — 496 с.
3. Янушкевич А. С. Этапы и проблемы творческой эволюции В. А. Жуковского. — Минск: Изд-во БГУ, 1995. — 384 с.
4. Микешин А. М. Жанровая система поэзии Жуковского. — СПб.: Наука, 2002. — 248 с.
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. — М.: Восточная книга, 2002. — 254 с.
6. Чернышев С. А. Баллада как жанр и ее развитие в русской литературе. — М.: Прогресс, 1980. — 312 с.
7. Муромцева М. А. Русская романтическая баллада: поэтика и генезис жанра. — М.: ИМЛИ РАН, 2007. — 367 с.
8. Кудрявцев П. А. Эстетика и поэтика В. А. Жуковского. — Казань: Казанский университет, 1998. — 223 с.

[72] Янушкевич А. С. Книга "Баллад и повестей" 1831 г. // Янушкевич А. С. Этапы и проблемы творческой эволюции В. А. Жуковского. С. 183–197. Источник: http://zhukovskiy.lit-info.ru/zhukovskiy/kritika/stepanischeva-ballady-zhukovskogo.htm

DEVELOPING PRAGMATIC AND SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH SPEECH ACT INSTRUCTION AND TASK-BASED ASSESSMENT

Shamsutdinova Lyutsiya Rafailovna
Doctor of Philosophy of Pedagogical Sciences,Uzbek State University of World Languages
Liya_r15@mail.ru

Annotation: *This article explores how explicit instruction in speech acts, combined with task-based assessment, fosters the development of pragmatic and sociolinguistic competence in learners of English as a foreign language (EFL). The paper reviews key literature in the fields of pragmatics and sociolinguistics, outlines pedagogical strategies for integrating speech acts into instruction, and presents findings from a classroom-based study. The results highlight the importance of contextualized, interactive activities and task-based evaluations in promoting learners' ability to communicate appropriately in real-life situations.*

Keywords: *Pragmatic competence, sociolinguistic competence, speech acts, task-based assessment, EFL instruction, communicative competence.*

In today's interconnected world, English as a foreign language (EFL) learners must be equipped not only with grammatical knowledge but also with the skills necessary to interact appropriately in various social contexts. This includes developing pragmatic and sociolinguistic competence, which are central components of communicative language ability (Bachman, 1990). Pragmatic competence enables learners to perform language functions such as requesting, apologizing, and inviting, while sociolinguistic competence ensures these functions are adapted to the cultural and situational norms of the target language community (Canale & Swain, 1980).

Despite its significance, instruction in these competencies has traditionally been underrepresented in EFL curricula, particularly in contexts where English is taught as a subject rather than used as a medium of communication. Recent research emphasizes the importance of integrating explicit instruction in speech acts with pedagogical frameworks that mirror real-life communication, such as task-based language teaching (TBLT) (Ellis, 2003).

Pragmatic competence involves using language appropriately to achieve communicative goals (Kasper & Blum-Kulka, 1993), and sociolinguistic competence refers to sensitivity to social norms, roles, and relationships that shape language use (Canale & Swain, 1980). Speech act theory, first introduced by Austin (1962) and further elaborated by Searle (1969), identifies functional units of communication such as requests, refusals, apologies, and complaints.

A growing body of research supports the teachability of pragmatics. Kasper and Blum-Kulka (1993) argued that interlanguage pragmatics can and should be taught explicitly. Ishihara and Cohen (2010) stressed the benefits of raising learners' awareness of cultural variability in speech acts. Taguchi (2008) demonstrated that learners exposed to targeted instruction perform better on pragmatic tasks.

Task-Based Language Teaching (TBLT), as defined by Ellis (2003), provides learners with authentic tasks requiring them to use language meaningfully. TBLT is particularly suited for pragmatic instruction as it emphasizes real-world communication. Moreover, task-based assessment, which evaluates learner output in performance-based tasks, has shown promise in measuring pragmatic development and encouraging learners to focus on appropriateness and context (Taguchi, 2008).

The study was conducted with 40 intermediate-level EFL students enrolled at a university in Uzbekistan. Over a six-week period, learners participated in a structured module focusing on four core speech acts: requests, apologies, complaints, and invitations. Instruction involved the following components:

- Explicit teaching of speech act formulas and politeness strategies;
- Role-plays and dialogic interaction tasks;
- Cultural comparisons and reflection activities;
- Task-based assessments (e.g., collaborative complaint writing, video-recorded simulations).

The results of pre- and post-module semi-structured interviews demonstrated a significant growth in students' awareness of pragmatically appropriate language use in diverse communicative contexts. Initially, many learners struggled to differentiate between formal and informal registers and often defaulted to literal, grammatically correct expressions without considering sociolinguistic appropriateness. However, after participating in targeted speech act instruction, learners became more adept at recognizing contextual cues such as power distance, degree of imposition, and social distance that determine the appropriate level of directness, politeness, or mitigation in a speech act. For example, they could distinguish between saying "Close the window" to a classmate and rephrasing it as "Would you mind closing the window, please?" when addressing a teacher or stranger. This indicates not only enhanced awareness but the emergence of metapragmatic knowledge an understanding of the 'rules' behind appropriate language behavior across situations (Ishihara & Cohen, 2010).

In-class observations, audio recordings, and performance on speaking tasks showed a measurable improvement in the pragmatic quality of learners' language production. Before the module, students frequently used overly direct or formulaic expressions that, while grammatically correct, lacked sociolinguistic nuance for example, "I want a pen" or "Give me

your book." Such forms often sounded impolite or abrupt in English, particularly when used with interlocutors of higher status or in formal settings. After completing the instruction, however, students increasingly adopted more contextually appropriate and nuanced expressions, such as "Would it be possible to borrow your pen?" or "Do you think I could take a look at your notes?" These forms demonstrated not only pragmatic competence but also awareness of mitigation and indirectness strategies valued in English-speaking contexts (Taguchi, 2008). Furthermore, students began incorporating hedging devices, modal verbs, and softeners, suggesting internalization of both pragmalinguistic forms (language-specific realizations) and sociopragmatic rules (context-specific appropriateness).

Learners also exhibited an enhanced understanding of the cultural variability in how speech acts are performed, as evidenced through reflective journaling, peer discussion, and feedback sessions. Many participants initially approached speech acts from the norms of their first language (L1), such as Uzbek, where directness in certain contexts (e.g., among close acquaintances) may not be perceived as rude. As the module progressed, students expressed surprise and curiosity at how English norms often required more indirect and formalized expressions, especially when making requests, offering apologies, or issuing complaints.

For instance, students noted that while a direct complaint such as "Your service is bad" might be acceptable in their native language, English typically favors softened constructions like "I'm afraid the service didn't meet my expectations." These reflections helped learners understand that effective communication is not only about what is said but how and when it is said, depending on cultural expectations. This development reflects a shift toward intercultural communicative competence – understanding how language and culture interact to shape meaning and appropriateness in communication (Kasper & Blum-Kulka, 1993).

The incorporation of task-based assessments had a twofold impact: they served as tools for evaluation and as powerful drivers of learning. These tasks included designing complaint emails, video-recorded role plays, and spontaneous dialogues that closely resembled authentic, real-world communication. Unlike traditional tests that focus on grammar or vocabulary, these assessments required learners to use language pragmatically and in socially appropriate ways.

Students were more engaged and motivated during these assessments, as the tasks had tangible, communicative goals and offered real-time feedback. Teachers provided formative feedback on both the pragmalinguistic forms (e.g., appropriate speech act formulas) and sociopragmatic choices (e.g., tone, register, politeness strategies). This immediate reflection encouraged students to make pragmatic adjustments and reinforced learning by connecting classroom instruction with real-life language use (Ellis, 2003). In effect, assessment became

not a final checkpoint, but a formative cycle of practice, feedback, and refinement, mirroring the goals of communicative competence and enhancing learner autonomy.

This study underscores the value of integrating speech act instruction with task-based assessment in fostering pragmatic and sociolinguistic competence. The findings demonstrate that learners benefit significantly from structured opportunities to practice speech acts within authentic communicative contexts. Explicit instruction raises awareness and facilitates acquisition, while task-based assessment reinforces contextual application. Developing communicative competence in EFL must go beyond grammar and vocabulary to include the sociocultural dimensions of language. Educators are encouraged to embed speech act instruction within TBLT frameworks and to employ assessment strategies that reflect real-world language use.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford University Press.
2. Bachman, L. F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford University Press.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1
4. Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
5. Ishihara, N., & Cohen, A. D. (2010). Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and Culture Meet. Pearson Education.
6. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (Eds.). (1993). Interlanguage Pragmatics. Oxford University Press.
7. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press.
8. Taguchi, N. (2008). Longitudinal investigation of instruction effects on interlanguage pragmatics. TESOL Quarterly, 42(4), 613–637.

MOLIYAVIY LOYIHALARDA KOMMUNIKATSIYALARNI BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI VA STRATEGIYALARI

Nuritdinova Shohsanam Shuhratjon qizi
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Annotatsiya: *Globallashuv davrida raqobatning tobora o‘sib borayotgan muammolarini inobotga olgan holda, iqtisodiyotning maqsadga muvofiqligi va boyligi uchun innovasiya juda muhimdir. Bu borada rivojlangan davlatlarda innovasiya mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy ustunidir va uni hukumat siyosatinigg eng muhim masalalaridan bir sifatida qarab kelmoqda.*

Tayanch iboralar: *Moliya, raqamli iqtisodiyot,kommunikatsiya, texnologiya, kraudfanding, krauninvesting, elektron tijorat.*

Moliya tizimi o‘ta keng qamrovli va murakkab operatsiyalardan iborat soha hisoblanadi. Koronavirus infeksiyasi oqibatlariga qarshi kurashish moliya tizimi vazifalarining yanada kengayishiga olib keldi hamda ularni bajarish muddatlarini keskin tezlatish zaruriyatini paydo qildi. Moliyaviy operatsiyalarni talab darajasida va oldingidan ancha qisqa vaqtlarda amalga oshirish mutaxassisning intensiv ishlashi bilangina hal qilinadigan ish emas. Buning uchun moliyaviy jarayonni tezlashtira oladigan zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanish zarur bo‘ladi. Moliya tizimiga kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish ana shu maqsadga erishishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqola aynan shunday dolzarb masalaga bag‘ishlangan. Unda moliya tizimiga kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni tezlatishning zaruriyati, dolzarbligi va ahamiyati asoslab berilgan hamda raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy yo‘nalishlari ishlab chiqilgan.

2019 yilning oxirida paydo bo‘lgan koronavirus insoniyat hayoti va jahon iqtisodiyotini butunlay o‘zgartirib yubordi. Koronavirus infeksiyasiga qarshi kurash jarayonida butun dunyoda bo‘lgani kabi O‘zbekiston Respublikasida ham majburiy ravishda odamlar harakatini cheklash hamda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sub'ektlari faoliyatini vaqtincha to‘xtatish jamiyat hayotiga juda katta salbiy ta'sir ko‘rsatdi. Ya'ni ishlab chiqarish va iste'mol miqdorlari qisqarmoqda, xalqaro iqtisodiy aloqalar toraydi, xomashyo mahsulotlari narxi pasaydi, konyunktura yomonlashdi. Natijada yangi sharoitda iqtisodiy faoliyatning an'anaviy turlaridan muayyan qismi o‘z ahamiyatini yo‘qotdi va uning yangi shakllari paydo bo‘ldi.

Moliya tizimi turli bo‘g‘inlari o‘rtasida hamda soha bilan byudjet tashkilotlari o‘rtasida

amalga oshiriladigan operatsiyalar ko‘lami ham haddan tashqari katta. Ular ham ko‘proq qo‘l mehnati yordamida amalga oshiriladi. Blokcheyn tizimidan foydalanish moliyaviy axborotni tezlik bilan va xavfsiz ravishda almashtirish hamda saqlash imkonini yaratadigan texnologiya hisoblanadi. Masalan, blokcheyn usulida pul o‘tkazmalari haqidagi yozuvlarni qayd etish va ularni ishonchli ravishda saqlash mumkin. Blokcheynda operatsiyaga chetdan aralashish, hujjatlarni soxtalashtirish va buzish imkoni yo‘q bo‘ladi. Umuman, u hozir qog‘ozda saqlanayotgan barcha moliyaviy operatsiyalarni blokcheynda yozish va saqlash imkonini beradi. Tasavvur qiling, blokcheyn qay darajada katta iqtisodiy samara beradigan texnologiya hisoblanadi. Blokcheyn mutlaqo shaffof va operatsiyaga chetdan arashish imkoniyatini yo‘q qilishi tufayli korrupsiyaga yo‘l bermaydigan muhim vosita ham hisoblanadi. Qolaversa, u o‘ta konservativ moliya tizimini liberallashtirishga ham yordam beradi.

Mamlakatimizda oxirgi yillarda amaliyotga joriy etilgan va moliya tizimiga ham muayyan darajada daxldor bo‘lgan yana qator raqamli texnologiyalar ham bor. Masalan, mobil telefonlarga o‘rnatilgan Click, Payme, Humo va boshqa dasturlar orqali pul o‘tkazish, moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish shular jumlasidandir. Ularni ishlatish miqyoslarini yanada kengaytirish uchun rag‘batlantirish tizimini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish lozim.

Xo‘jalik sub'ektiga iqtisodiy faoliyatni kengaytirish uchun qo‘shimcha mablag‘ kerak bo‘lgan paytda davlat byudjeti va bank kreditidan foydalanish imkoni yoki xohishi yo‘q tadbirkorlar moliyalishtirishning yangi shakllaridan foydalanishga harakat qilishadi. Masalan, rivojlangan davlatlarda “kraudfanding” va “kraudinvesting” deb ataladigan loyihalarni birgalikda moliyalashtirish usullari mavjud. “Kraudfanding” o‘zbek tilida “xalq tomonidan moliyalashtirish” ma'nosini beradi. Bunda internet orqali start-up kompaniyalarni, kichik tadbirkorlikni hamda tabiiy ofatlardan zarar ko‘rganlarni, masalan, bugungi koronavirusday ofatlardan aziyat chekkanlarni qo‘llab – quvvatlash, birgalikda o‘zaro foydali investisiyalar qilish mumkin.

“Kraudinvesting” esa kraudfandingning turlaridan biri bo‘lib, u ham jahon moliya bozorida startap va kichik biznesga mikroinvestorlar tomonidan investisiya kiritish usulidir. Kraudinvestingda xayriya maqsadlariga mablag‘ ajratilmasligi, faqat foyda olish uchun investisiya qilishi uning kraudfandingdan farqi hisoblanadi. Mazkur operatsiyalarni tashkil etishda ham raqamli texnologiyalardan foydanish juda qulay hamda samarali usul hisoblanadi.

Dunyo mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotning ko‘rsatkichlari va rivojlanish yo‘llarining turlicha bo‘lishiga qaramay, unga faol innovasiyalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, raqamli texnologiyalar va infratuzilmaga investisiya harajatlarini sezilarli darajada oshirish kabi umumiy bo‘lgan xususiyatlarni kiritish mumkin bo‘ladi.

Qisqa tarixiy taraqqiyot davriga qaramay, raqamli iqtisodiyot birinchi navbatda savdo va internet xizmatlarida - elektron tijorat, internet -banking, elektron to'lovlar, internet-reklama, internet-o'yinlar va boshqalarda raqamli texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan. Ta'kidlab o'tish joizki, bugungi kunda dunyoda raqamli platformalar "Amazon", "Alibaba", "Facebook", "Ebay", "Uber", "Didi Chuxing" yoki "Airbnb" kabi yirik korporatsiyalar uchun asosiy biznes modeliga aylandi. Bu korporatsiyalar vositachilar va infratuzilma platformalari sifatida muhim afzalliklarga ega. Ular raqamli platformalardan foydalanuvchilar o'rtasidagi barcha bitimlar bo'yicha ma'lumotlarni ro'yxatdan o'tkazish va qabul qilish imkoniga ega. Elektron tijoratning jadal rivojlanishi virtual makonda bozor mexanizmi asoslarini yaratdi va bu bitimlar sonining barqaror o'sishiga olib keldi.

XX- asr boshida, axborot texnologiyalari bozorlarida mamlakatlarning ikki guruhi samarali faoliyat yuritganlar:

1) fundamental fani rivojlangan ilg'or mamlakatlar (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va boshqalar);

2) birinchi guruh mamlakatlar (Tayvan, Xitoy, Janubiy Koreya va boshqalar)ning innovatsiya va texnologiyalaridan foydalanadigan mamlakatlar.

Keyinchalik uchinchi guruh mamlakatlar xam paydo bo'ldi: Finlyandiya, Shvesiya, Norvegiya, Irlandiya va Isroil, ular ta'lim, ilm-fan va axborot texnologiyalari tizimlarini samarali modernizasiya qilish orqali jahon bozorlariga chiqishga muvaffaq bo'ldilar. Bugungi kunda, raqamli iqtisodiyotda ilg'or va yetakchi mamlakatlarga Norvegiya, Shvesiya va Shveysariyani kiritish mumkin. TOP 10talikka AQSh, Buyuk Britaniya, Daniya, Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Gonkong ham kiradi. AQShda raqamli iqtisodiyotning ulushi 10,9%, Xitoyda 10%, Yevropa Ittifoqida 8,2%, Braziliyada 6,2%ni, Rossiyada 3,9% ni tashkil etadi.

AQSh iqtisodiyotida YaIMning uchdan bir qismi (33%i) raqamli texnologiyalari ta'siri ostida va AQSh moliya sektorining katta ulushi (60%i) raqamli asosga o'tkazilgan, shuning uchun AQSh moliya sektori dunyoda eng rivojlangan hisoblanadi. Unga yaqin aloqa sohasi bo'lib, u uzoq muddatli rivojlanish uchun zamonaviy, barqaror raqamli platformani yaratishga va uning ahamiyatini sezilarli darajada oshirishga intilmoqda. Raqamlashtirish sohasida Amerika Qo'shma Shtatlarining asosiy raqobatchisi Xitoy hisoblanadi, 2021 yilda uning B2C (Business-to-consumer) raqamli bozor daromadi 765 mlrd. dollardan ortiqni tashkil etdi va shu tariqa mamlakatni jahon bozori yetakchisiga aylantirdi. 2018 yilda raqamli bozor AQShda $ 700 milliarddan ortiq daromad keltirdi, Yevropaning 5tamamlakatida (Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Ispaniya) esa raqamli bozor daromadi 500 milliard dollardan ortiq bo'ldi. Internetdan foydalanuvchilarning asosiy ulushi Osiyoda joylashgan, ammo aholi orasida internetdan foydalanuvchilar ulushi bo'yicha Osiyo ikkinchi o'rinda turadi-

aholining faqat yarmi internetdan foydalanadi (49,7 %). Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha Shimoliy Amerika birinchilardan bo‘lib, uning internet foydalanuvchilari mintaqah aholisining 88% ini tashkil qiladi.

Internetdan foydalanuvchilarning eng yuqori darajada o‘sishi Shimoliy Yevropa (94%),G‘arbiy Yevropa (90%) va Shimoliy Amerikada (88%) kuzatilmoqda. Afrikada eng tez, yiliga 20 % dan ortiq o‘sish sur'atlari kuzatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. [Elektron resurs] https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/

2. Makarov A.D., Lomakin A.Yu. Upravlenie in-novasiyami i innovasionnimi texnologiyami v bankovskom menedjmente//Uchenie zapiski Sankt- Peterburgskogo universiteta upravleniya i ekonomiki. –Spb., 2014. –№4. – S. 38 – 46

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasi Majlis. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb- sayti. 24.01.2020. [Elektronresurs].URL: https://president.uz/ru/lists/view/3324.

4. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса: аналитический доклад/ Оганесян Т.К.,Стырин Е.М., Абдрахманова Г.И., Розмирович С. Д. и др.;отв. ред. Д. С.Медовников. М.:НИУ ВШЭ, 2017.

5. [Elektron resurs] https://www.mf.uz/ Iqtisodiyot va Moliya vazirligi rasmiy sayti

ЭЛЕКТРОЛИЗЁРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ

Насиров Илхам Закирович
т.ф.н., проф.;
Рахмонов Хуршидбек Нурмухаммад ўғли
Докторант Андижон давлат техника институти

Эл-юртимизнинг фикр-мулоҳазалари, хоҳиш-истакларини атрофлича ўрганиб, билдирилган тавсиялардан келиб чиққан ҳолда, бу борадаги ишларни янги, янада юксак босқичга кўтариш мақсадида 2024 йил 20 ноябрь куни Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис Қонунчилик палатаси мажлисидаги нутқида 2025 йилни юртимизда “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил” иқтисодиёт йили” деб эълон қилишни таклиф этди [1].

Келажакда Ўзбекистон Республикасида энергетик, экологик, иқтисодий хавфсизликни таъминлашда ҳамда энергетика соҳасини барқарор ривожланиши учун қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш, шак-шубҳасиз зарурдир. Келгуси авлодлар учун табиий бойликларни сақлаб қолиш ва экологияни муҳофаза қилишнинг зарурий шарти қайта тикланадиган ва муқобил энергия манбаларини ўзлаштириш ҳисобланади.

Президент «яшил» иқтисодиётга ўтиш ва углерод нейтраллигига эришиш Янги Ўзбекистоннинг устувор стратегик вазифаси эканини таъкидлади [2,3]. Бу борада Андижон вилоятида ҳам қатор ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан вилоятимизда ишлаб чиқарилаётган автомобилларда

қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ва водород энергетикасини барқарор ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан, ушбу соҳанинг илмий салоҳиятини кучайтириш талаб этилди.

Водород (lot. Hydrogenium), H- кимёвий элемент, Менделев даврий жадвалида 1- ўринда туради; унинг атом массаси 1,00797 га тенг. Оддий шароитларда водород газдир; ранг, ҳид ва таъмга эга эмас. Водород маълум бўлган барча моддалардан енг енгилидир (ҳаводан 14,4 марта енгил), унинг зичлиги 0 ° C ва 1 атмда 0,0899 г / л. Водород -252,6 ° C ва -259,1 ° C да қайнайди (суюлтирилади) ва эрийди (қотади) (фақат гелийнинг эриш ва қайнаш нуқталари пастроқ) [3].

Андижон вилояти ҳам ушбу соҳа ривожига қаратилган лойиҳаларни амалиётга тобора кенг жорий этаяпти ва истиқболли ишланма ҳамда тадқиқотларни олиб бормоқда. Шундай лойиҳалардан бири Андижон машинасозлик институтида яратилган “Автомобилларнинг ички ёнув двигателида водород ёнилғисидан фойдаланиш эвазига ёнилғи сарфини ва ишланган газларнинг заҳарлилигини камайтиш” лойиҳасидир.

Ушбу лойиҳада водород ёнилғисини одатий углеводород ёнилғиларига қўшимча ёнилғи сифатида ишлатиш таклифи кўриб чиқилмоқда. Бунинг учун махсус водород генератори- электролизёр ясалди (1,2- расмлар). Мазкур генераторда водород ва кислород газлари ажратилган холда ишлаб чиқарилади. Бунда одатий бензин- ҳаво аралашмасига водороднинг 10 % ва кислороднинг 5 % қўшилиши ёнишга ижобий таъсир кўрсатиб, автомобилнинг тезланиши ортди, ёнилғи сарфи ва ишланган газлар таркибидаги CO миқдори камайди [4,5].

1- расм. Электролизёрнинг ёнидан кўриниши

2- расм. Электролизёрнинг ичини юқоридан кўриниши

Электролизёрнинг самарадорлигини текшириш учун лаборатория ва йўл шароитларида солиштирма синовлар ўтказилди (Жадв.). Бунинг учун генератор

2020 йилда ишлаб чиқрилган «Нексия-3» автомобилига ўрнатилди (Давлат рақами D826 OA, умумий юрган масофаси 23246 км).

Жадв. Электролизёрнинг автомобиль кўрсаткичларига таъсири

№	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	Одатий бензин-ҳаво аралашмаси (назорат)	Назорат+ Водород генератори синтез гази
1.	Автомобилнинг 100 км/соат тезликка эришиш вақти	сек	12,6	11,8
2.	Ёнилғи сарфи	л/100 км	8,86	6,75
3.	Ишланган газлар таркибидаги CO миқдори	%	3,73	1,71
4.	Ишланган газлар таркибидаги CH миқдори	%	5,42	3,11

Жадвалдан кўриниб турибдики, тажрибадаги «Нексия-3» автомобили одатий бензин- ҳаво аралашмасида ишлаганда 100 км/соат тезликка эришиш учун 12,6 сек (назорат) вақт сарфлади. Ушбу автомобилнинг одатий бензин- ҳаво аралашмасига Водород генераторидан олинадиган синтез гази қўшилганида автомобилнинг 100 км/соат тезликка эришиш вақти 11,8 секундгача камайган [6,7].

Ёнилғи сарфи бўйича ҳам автомобилнинг одатий бензин- ҳаво аралашмасида ишлаганида унинг ҳар 100 км йўлга сарфлаган ёнилғи миқдори 8,86 литр бўлган бўлса, одатий аралашмага Водород генераторидан олинадиган синтез гази қўшилганида 6,75 литргача камайган.

Ишланган газлар таркибидаги CO миқдори эса автомобилнинг одатий бензин- ҳаво аралашмасида ишлаганида 3,73% бўлган бўлса, одатий аралашмага Водород генераторидан олинадиган синтез гази қўшилганида 1,71% гача камайган.

Хулоса қилиб айтганимизда автомобилнинг одатий бензин- ҳаво аралашмасида Водород генераторидан олинадиган синтез гази қўшилганида ёнилғи сарфи 23,8 % га ва ишланган газлар таркибидаги CO миқдори эса 54,2% гача камайган. Шунинг учун водород генератори кейинги изланишлар учун танлаб олинди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of

Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448.

2. Насиров И.З., Зокиров И.И. Реактор. Ихтирога патент № IAP 07399// Официальный бюллетень Агентства по интеллектуальной собственности РУз № 5, 2023 г..

3. EFFECT OF SYNTHESIS GAS SUPPLY ON ENGINE PERFORMANCE. (2024). Multidisciplinary, Scientific Work and Management Journal, 33(2), 125-132. https://mswmanagementj.com/index.php/home/article/view/50

4. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247

5. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛҒИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249

6. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306

7. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от ttp://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247

BOBUR VA BOBURIYLARNING HINDISTONDAGI ME'MORCHILIGI

To'liboyeva Shirin
24-01 tarix (kunduzgi) yo'nalishi talabasi
Atadjanova Dilnoza
O'qituvchi:

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buyuk shahanshoh, Boburiylar sulolasi asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur hamda Boburiylardan Humoyun Mirzo, Akbarshohlarning Hindistondagi qurdirgan imoratlari, ularni qaysi yillarda bunyod etilganligi, qayerda joylashganligi hamda naqadar beqiyos va buyukligi haqida so 'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Zahiriddin Muhammad Bobur, temuriylar, boburiylar, Qobuliy bog', Sambhal masjidi, Shohjahon, Toj Mahal, La'l qal'a, Mumtoz Mahal, Hindiston.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются здания, построенные в Индии Великим Шахиншахом, основателем династии Бабур, Захириддином Мухаммадом* Бабуром, а также *Бабурами, Хумаюном Мирзой и Акбаром Шахом, в какие годы они были построены, где они расположены и насколько они уникальны и Они великолепны сохраняется.*

Ключевые слова: *Захириддин Мухаммад Бабур, Тимуриды, Бабури, Кабули-Баг, мечеть Самбал, Шахджахан, Тадж-Махал, Красный Форт, Мумтаз-Махал, Индия.*

Annotation: *This article discusses the buildings built in India by the Great Shahanshah, the founder of the Babur dynasty, Zahiriddin Muhammad Babur, and the Baburs, Humayun Mirza, and Akbar Shah, in which years they were built, where they are located, and how unique and grand they are.*

Keywords: *Zahiriddin Muhammad Babur, Timurids, Baburs, Kabuli Bagh, Sambhal Mosque, Shahjahan, Taj Mahal, Red Fort, Mumtaz Mahal, India.*

KIRISH

Temuriylar sulolasining buyuk namoyondasi Zahiriddin Muhammad Bobur o'rta asr sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan, siyosatchi, adib, shoir va olimdir. U Hindistonda buyuk Boburiylar davlatiga asos soldi, mamlakatning madaniy taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. Hindistonda Bobur bir qancha imoratlar, bog'lar va ko'priklar qurdirgan. Uning bunyodkorligi avlodlari tomonidan davom ettirilgan. Shu bilan Hindiston san'atiga va me'morchiligiga Markaziy Osiyo Temuriylar uslubining kirib kelishi yaqqol sezila boshlandi.

Boburiylar davri arxitekturasi mahobati, bezaklarning boyligi, musulmon me'morchiligi va hind saroy arxitekturasi an'analarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. Qadimdan shu kungacha Hindistonda Bobur mirzodan uchta maqbara saqlanib qolgan. Bular: Panipatdagi "Qobuliy bog'" va yana ikki masjid: ulardan biri Sambhalda, ikkinchisi Ayodhiyadan qad ko'targan. Ularning paydo bo'lishida Boburning o'zi va aqoriblari rahnamolik qilishgan. Panipatdagi "Qobuliy bog'" masjidi Hariyana shtatida joylashgan bo'lib, ushbu masjid qurilishi 1528-yilda tugallangan. Masjidning markaziy qismida qiblaga qaratib qurilgan peshtoq qad ko'tarib turibdi. Masjid mehrobi toshdan terilgan, inshootning qolgan devorlari g'ishtdan tiklangan bo'lib, sirti suvoqlangan. Oq marmarga bitilgan Qur'on oyatlari yozuvi 1527–1528-yillarga mansub. Qurilish chog'ida hind ustalari ayrim mahalliy me'moriy uslublarini ishlatganiga qaramay, "Qobuliy bog'" masjidining umumiy me'morchiligi Samarqanddagi "Bibixonim" me'moriy majmuasiga yaqin. "Sambhal" masjidi esa shu nomli vohada Dehlidan 140 km uzoqlikda joylashgan. O'sha davrga oid hind miniaturalaridan birida Bobur Mirzo ot mingan holda "Sambhal" masjidini eslatuvchi minora qarshisida tasvirlangan. Ram Rathning guvohlik berishicha, inshootdagi uch yozuvdan bittasida quyidagi jumlaga duch kelish mumkin: "Bobur farmoni bilan bu masjid qurilishi uning aqoribi Mir Hindubek tomonidan hijriy 933, milodiy 1526-yilda boshlandi. Bizgacha saqlanib qolgan Bobur Mirzo masjidlaridan uchinchisi 1527–1529-yillarda Fayzobod nihoyasida Ayodhiya qishlog'ida, Ghagahra daryosi sohilida Boburning a'yonlaridan biri Mir Boqiy toshkandiy tomonidan tiklangan. Markaziy qubbadagi yozuv tarjimasiga tayangan holda Ram Rath ta'kidlaydiki, mamlakat hukmdori Bobur ushbu masjid tiklanishida shaxsan rahbarlik qildi.

Bundan tashqari Boburning avlodlari tomonidan ham ko'plab imoratlar qurilgan. Xususan, bulardan biri Toj Mahaldir. Humoyun saroy kutubxonasi zinapoyasidan yiqilib vafot etganidan keyin uning o'g'li Akbar Bobur singari balog'atga yetmay turib Hindiston taxtiga o'tirdi va mamlakatni 50 yil boshqardi. Hind qiziga uylandi. Ajoyib ishlarni olib bordi. Boburning evarasi Shoh Jahon qurdirgan "Tojmahal" maqbarasi yuz yillardan buyon jahon xalqlari e'tiborini "yeti mo'jizaning biri" sifatida o'ziga tortib turibdi. Xalqning Shoh Jahonni Xazrati Jahon, Bahodir Shohjahon, Shohjahonobod atamalari bilan yodga olinishining boisi ham ana shundadir. Shohjahon tarix giganti hisoblanadi. Uning ulkanligi urushlari, g'alabalari bilan emas, balki buyuk san`at obidalari bilan belgilanadiki, bular shu paytgacha kishini hayratga solib kelmoqda. Bu o'lmas san'at va me'morchilik obidalari jumlasidan Dehlidagi "La'l qal'a, uning ro'parasidagi masjidi jome, Agradagi Toj Mahal maqbarasidir. La'l qal'aning devorlari qizil toshlardan terilgan. Uning ichida juda ko'p bo'limlar bo'lib, ular podshohga, uning ayollariga, yaqin kishilariga, askarlariga, podshohning xususiy va umumiy majlislariga mo'ljallangan. Masjid esa qurilish olamining tuhfasi hisoblanadi. Uning nomi Masjidi Lu'lu, ya'ni durdona masjid bo'lib, eng toza, sof marmarlardan qurilgan. Mazkur qal'a

Agrada Akbar qurgan la'l qal'a singari Jamna daryosining bo'yiga qurilgan. Uning tashqi ko'rinishi ham Agradagiga o'xshaydi. Bu qal'a doimo boburiy podsholarining oromgohi bo'lgan. Inglizlar oxirgi boburiylar podshohi Bahodirshohni u yerdan chiqarib, egallab olishgan. Inglizlar Hindistondan chiqib ketmagunlaricha, bu qal'ada bo'lishib, o'zlaridan keyin ko'p buzg'unchilik ishlarini qoldirib ketishgan. 1637-yilda Dehlida Shohjahon tarafidan qurilgan bu hashamatli qasrning inglizlardan keyin ba'zi qismlari qolgan. Lekin shunga qaramay dunyoning eng go'zal binolaridan hisoblanadi. Hind hukumati keyinchalik bu yerda muzey tashkil qilgan. Qal'aning keng hovlisida esa hukumat oxirgi paytlargacha o'zining ba'zi rasmiy kechalarini o'tkazgan. Bu kechalarga faqatgina chet eldan kelgan mehmonlar taklif qilinadi. Masjidi jome Hindistonda sulton tomonidan qurilgan eng katta masjid hisoblanadi. Uning aksariyat qismiga tom yopilmagan, vudu' uchun katta hovuz qurilgan. Masjid g'arbiy qismining tomi bor, yerlari va devorlari toza marmar bilan bezatilgan. Uning behisob ustunlari va devorlari nihoyatda murakkab naqshlar bilan bezatilganki, bu ishlarga qanchalik ko'p mehr va san`at sarf etilganligini gapirmasa ham bo'ladi. Shohjahon uning qurilishiga 1660-yilda buyruq bergan va u 6 yilda qurilgan. Iqlim amirlari bu qurilishga tosh yuboraman deb deb talashishgan. Masjidning uchta eshigi bo'lib, Sharqiy katta eshik qal'a tarafga qaragan. Shimoliy eshik va uning ro'parasida janubiy eshik. Unga ko'p zinalar orqali chiqiladi. 1857-yilgi inqilib paytida inqilobchilar shu yerda to'planib olishgan, inglizlarga qarshi xitoblar o'qilgan. Shuning uchun inglizlar Dehlida inqilobchilar ustidan g'alaba qozonishgandan so'ng, masjidni ham egallashgan va u yerda namoz o'qishni man etganlar. Bu ishlar 1862-yilgacha davom etgan. Toj Mahal ta'bir qilib bo'lmaydigan darajada me'moriy yodgorlik bo'lib, Shohjahon uni atayin o'zidan keyin dunyo mo'jizasi bo'lib qolsin deb qurdirgan. Aynan shu bino aslida suyukli xotini Mumtoz Mahal (Archamand Bonu) ni dafn qilishga mo'ljallangan. Bizga Bobur va Boburiylardan ulkan meros qolgan. Boburiylar qoldirgan bebaho meros bu ular bunyod etgan inshootlardir. Bugungi kunda Hindiston, Pokiston va Afg'onistonda Bobur, uning avlodlari tomonidan qurilgan ko'plab obidalar dunyo jamoatchiligi e'tiborini qozonib kelayotir. Xalqlar o'rtasidagi ma'naviy-ma'rifiy, ilm-fan sohasidagi yaqinlik buyuk ajdodlar qurdirgan imoratlarda ham o'z aksini topgan. Xususan, Dehlidagi Humoyun maqbarasi, Qizil qal'a, "Ko'hna qal'a, Agradagi Toj Mahal" va Akbarshoh maqbarasi kabi majmualar Hindiston va O'zbekiston umumiy tarixi, madaniy an'analari haqida so'zlaydi.

XULOSA

Tarixdan ma'lumki, temuriylar buzg'unchi emas, balki quruvchi, yaratuvchi bo'lgan. Yuksak aql-idrok, bukilmas iroda va g'ayrat-jasorat egasi bo'lmish Zahiriddin Muhammad Bobur Afg'onistonda va Hindistonda qurilish, obodonchilik, bog'dorchilik ishlarini olib bordi. Yirik suv inshootlari qurdirdi, maktablar ochdi, xalq farovonligi, madaniyat va

iqtisodiyotning yuksalishiga keng imkoniyat yaratdi. Ezgulik yo‘lidagi yaxshi ishlari bilan afg‘on va hind xalqlari o‘rtasida shuhrat qozondi, tabarruk nom qoldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Vahob Rahmonov “Bobur shoh: shoir va adib” – “Ma’rifat”, 2008. – B. 1–
2. M. Nuritdinov “Boburiylar sulolasi” – T.:”Fan”, 1994. – B. 29–30.
3. Bobur Xalqaro Fondi “Zahiriddin Muhammad Bobur” – T.: “Sharq”, 2008. – B. 9–10.

BIOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF MARJUMAK

Mussayeva Marguba Egamberdi's daughter
In the name of Kosonsoy Abu Ali Ibn Sina public health technical school

Abstract: *Marjoram is mainly grown by beekeepers for honey collection and for obtaining very valuable groats. Interest in it is further increased due to the presence of rutin in marjoram grains. Its groats contain about 9% protein, citric and malic acids, as well as a large amount of vitamins Bi (thiamine), B2 (riboflavin) and P (rutin). Vitamin E helps to preserve the groats for a long time.*

Keywords: *Marjoram, protein, rutin, growth, flowering, types, classification, development periods, germination, heat requirements, medicinal properties.*

Marjoram flour is used in the confectionery industry. Straw is used for animal feed. 100 kg of straw contains 30 feed units. The ratios of protein and rutin in some types of marjoram can be seen in Table 1 below.

The amount of protein and rutin in different types of marjoram

Tur	Protein mg	Rutin mg
F. esculentum Moench	16,0	7,5
F. tataricum Gaertn.	16,3	1180
F. gigantum Krot.	16,1 -	-

As can be seen from the data, the species differ greatly in the amount of rutin. Historian A. Decandol believes that common marjoram originated in Central Siberia and Manchuria. V.L. Komarov identified India and Mongolia as the homeland of marjoram. In general, all researchers recognize that marjoram originated in Asia. The first written sources about marjoram date back to the 5th century BC. Marjoram was first mentioned in Europe in the 15th-16th centuries. Systematics. Marjoram belongs to the Polygonaceae family, which includes more than 40 genera and more than 900 species. Scientists from different countries give different classifications of the marjoram plant. Among them, the following classification is the most acceptable, which combines all the following in the genus of marjoram - Fagopyrum: annual species - F. esculentum Moench; F. tataricum L. and perennial species - F. cymosum meissn; F. suffruticosum Fr. Sschmidt; F. cilhatum Jacq (Fig. 14). There are also species that are currently in the process of recovery. During the entire period of activity, 5 developmental stages are observed in marjoram - germination, the appearance of the first leaf, branching, budding and flowering.

Development stages. Germination. If there is sufficient moisture in the soil, the seed germinates, in which growth processes are activated. The first to grow is the taproot. This is observed on the 2-4th day after sowing the seed, if the soil moisture is 50-60% (relative to

the field moisture capacity) and the air temperature is 20-22 ° C. This process accelerates when the temperature rises slightly. The optimum temperature for seed germination is 20-30 °C, and the lowest temperature is 8.0-10 °C. After 5-7 days, the first leaf, which is not large in size, appears from the upper bud of the sprouted grass. After 3-5 days, the second leaf, then the third and subsequent leaves appear. At the same time, a first-order branch appears from the axillary bud of the first leaf, then the second-order branches begin to form, and so on. Flowering. Flowering begins 10-12 days after the emergence of grasses, which can continue until the harvest. First, inflorescences and flower heads are formed, and flower buds are formed on their culms, then they are stratified into flower petals, maternal and paternal. First, the flower heads grow and form, then the male threads multiply, the fruit leaves become elongated and form the columns and female parts. The long or short columnar stratification begins from the pollen, that is, not from the column or the male. The flower head increases in length and emerges from the flower head.

Figure 1. The flowering phase of the marjoram plant.

Flowering. The flower opens from 6 to 10 in the morning for 6-8 minutes. In cold weather, flowering slows down, and in hot, dry weather it accelerates. It blooms from the bottom up, and the whole plant blooms as it blooms from the bud. The flower of one inflorescence blooms for 10-15 days. In general, marjoram begins to bloom after planting and blooms for 4-6 weeks. During the flowering period, the formation of nectaries occurs, which are located between the stamens. Fruit formation. The flowers of marjoram are conveniently located for pollen, and the pollen settles easily. After the pollen gets into the mouth of the stamen, it begins to grow rapidly, that is, it forms a hillock and moves into the tube, where it

settles in the mouth and then into the tissue of the column. After 3-8 hours, the tube reaches the ovary. The contents of the tube pass into the joint and fuse with the egg cell, resulting in the formation of a zygote. Full ripening of the fruit begins to occur 20-30 days after pollination, the fruit begins to acquire a characteristic color. The duration of the fruiting period depends on the variety and planting conditions. Cultivated varieties of marjoram can be divided into three groups:

1. Early ripening - up to 70 days;
2. Mid-ripening - up to 70-90 days;
3. Late ripening - more than 90 days.

Figure 2. Flowering and fruit ripening phase of the marjoram plant.

Attitude to environmental scientists. Heat requirements. The seeds of the marjoram thermophilic plant begin to germinate at a temperature of 8-9 °C, but at this temperature, the grass seedlings do not appear. High temperatures accelerate germination and create conditions for the plant to grow seedlings. At a temperature of 36-38 °C, the seeds germinate in 1-2 days in a petri dish, and in the soil - in 5-6 days. Prolonged exposure of the seeds to insufficient temperatures leads to their death. The optimal temperature for seed germination should be 18-20 °C, and the soil temperature should be 10 °C. Marjoram requires an average temperature of 100-130 °C from sowing to germination, 450-650 °C from sowing to flowering

and 600-1000 °C from flowering to ripening, and an average daily temperature of 1000-1800 °C for the entire period of action, and 1800-2000 °C for late ripening. The duration of the action period depends on the air temperature: at an air temperature of 16 °C the action period was 78 days, at 18 °C it was 74 and at 20 °C it was 72 days. Medicinal properties: marjoram has a healing effect in the treatment of diabetes, cerebral vascular sclerosis, cardiovascular diseases and hypertension. It contains natural selenium and fagopyrin, omega substances 0.2%, in addition, it contains PP, folic acid and vitamin E. Buckwheat protein is superior to all other cereals in terms of its lysine and methionine content.

REFERENCES:

1. Rakhimov U. and others. Forest phytopathology (Methodological guide) . Tashkent. 2015. -54 pages

2. Shevchenko S.V., Tsilurik A.B. Lesnaya phytopathology. ucheb.posobie. Kyiv: Vysshaya shkola, 1986. -276 p.

3. Zhuravlev I.I., Sokolov D.V. Lesnaya phytopathology. ucheb.posobie . M.: Lesnaya promyshlennost, 1985. -365 p.

4. Zhuravlev I.I., Krangauz R.A. Diseases of lesnyx derevev kustarnikov. ucheb.posobie . M.: Lesnaya promyshlennost, 1986. -342 p.

5. Dementeva M. Phytopathology. ucheb.posobie . M. Kolos, 1985. -342 p.

6. Irisova, Sh. "GROWTH AND REPRODUCTION CHARACTERISTICSOF BLACK FISH (SCHIZOTHORAX INTERMEDIUS) IN A PASTORALPOOL." Science and innovation 3.D10 (2024): 132-136.

7. IRISOVA, Shakhnoza. "BIO-ECOLOGICAL FEATURES OFBLACKFISH (SCHIZOTHORAX INTERMEDIUS) IN CHERVOKRESERVOIR." Journal of Experimental Studies 1.12 (2023): 18-24.

8. Yusupova, Makhpuza, and Shakhnoza Irisova. "Agrotechnologicalprotection of cotton from sucking pests in various ways of planting." E3S Web ofConferences. Vol. 390. EDP Sciences, 2023.

PREPARATION OF TEA, TEA, DECOCTIONS, AND POTIONS FROM MEDICINAL PLANTS

Jalolova Adolatjon Rafiqjon's daughter
In the name of Kosonsoy Abu Ali Ibn Sina public health technical school

Abstract. *People have known since ancient times that tea is a cure for all ailments. In the folk medicine of China, Japan, India and Indo-Chinese countries, many diseases are treated with tea. Its use for medicinal purposes is also characteristic of the medicine of Uzbek, Tajik and other peoples of Central Asia. Folk medicine is a daily method of preventing diseases, maintaining health, and treating diseases. Tea and tinctures made from freshly picked or dried berries and fruits, medicinal herbs are of great physiological importance.*

Keywords: *Folk medicine, tincture, tincture, decoction, alcohol, evaporation, boiling, tea, cosmetic, medicinal.*

To prepare a tincture or tea, dry herbs are placed in a porcelain bowl, 1 tablespoon per 500 ml of boiled water or 1 teaspoon per 1 cup (250 ml) of boiled water. The tea should be steeped for 7-10 minutes, then strained and drunk. Herbal infusions for cosmetic purposes should be left to steep for a long time or until completely cooled. If you are making a fresh herbal infusion, you will need to double the recommended amount.

Figure 1. Preparation of tinctures from medicinal plants.

A decoction is a decoction made from the hard parts of a plant. For example, rhizomes, bark, fruits, seeds. To prepare a decoction, a sample of dried fruits of the plant is taken and placed in an enamel or porcelain dish, water is poured over it and heated until boiling. Boil for 5 minutes. It is necessary to add a little more liquid, taking into account the additional evaporation of water. Tinctures are prepared in the same way as decoctions. Only they are infused for more hours, and before drinking, they are filtered.

A tincture is prepared on the basis of 40-70% ethyl alcohol. This medicinal product retains the active components of flowers and herbs. Tinctures have a higher concentration

than teas and decoctions and have a stronger effect. To prepare the decoction, the crushed raw materials are placed in a glass container, ethyl alcohol is poured over it, then the container is closed with a tight-fitting lid and stored in a dark place for seven days. The finished medicinal liquid is filtered using gauze and, after being cleaned of plant debris, is stored in a darkened glass container. Decoctions prepared in this way can be stored for several years.

Figure 2. Preparing a tincture from medicinal herbs.

REFERENCES:

1. Rakhimov U. and others. Forest phytopathology (Methodological guide) . Tashkent. 2015. -54 pages

2. Shevchenko S.V., Tsilurik A.B. Lesnaya phytopathology. ucheb.posobie. Kyiv: Vysshaya shkola, 1986. -276 p.

3. Zhuravlev I.I., Sokolov D.V. Lesnaya phytopathology. ucheb.posobie . M.: Lesnaya promyshlennost, 1985. -365 p.

4. Zhuravlev I.I., Krangauz R.A. Diseases of lesnyx derevev kustarnikov. ucheb.posobie . M.: Lesnaya promyshlennost, 1986. -342 p.

5. Dementeva M. Phytopathology. ucheb.posobie . M. Kolos, 1985. -342 p.

6. Irisova, Sh. "GROWTH AND REPRODUCTION CHARACTERISTICSOF BLACK FISH (SCHIZOTHORAX INTERMEDIUS) IN A PASTORALPOOL." Science and innovation 3.D10 (2024): 132-136.

7. IRISOVA, Shakhnoza. "BIO-ECOLOGICAL FEATURES OFBLACKFISH (SCHIZOTHORAX INTERMEDIUS) IN CHERVOKRESERVOIR." Journal of Experimental Studies 1.12 (2023): 18-24.

8. Yusupova, Makhpuza, and Shakhnoza Irisova. "Agrotechnologicalprotection of cotton from sucking pests in various ways of planting." E3S Web ofConferences. Vol. 390. EDP Sciences, 2023.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ГЛОБАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКА

Усманова Нигора Актамовна
Преподаватель «Tashkent International University»

Аннотация: *В докладе рассматриваются ключевые направления правового регулирования международного туризма в условиях глобализации. Анализируются международные и региональные правовые акты, касающиеся защиты прав туристов, стандартов оказания туристических услуг, вопросов трансграничного сотрудничества и цифровой безопасности. Особое внимание уделено вызовам, возникшим в связи с пандемией COVID-19, и необходимости реформирования международного правового механизма в сфере туризма.*

Ключевые слова: *международное право, туризм, правовое регулирование, права туристов, трансграничное сотрудничество, пандемия, ЮНВТО.*

Usmanova Nigora Aktamovna
Teacher at «Tashkent International University»

Annotation: *This paper explores the key directions of legal regulation of international tourism in the context of globalization. It analyzes international and regional legal instruments related to the protection of tourists' rights, standards for the provision of tourism services, cross-border cooperation, and digital security. Particular attention is given to the challenges that arose during the COVID-19 pandemic and the need for reforming the international legal framework governing tourism.*

Keywords: *international law, tourism, legal regulation, tourists' rights, cross-border cooperation, pandemic, UNWTO.*

Правовое регулирование международного туризма в условиях трансформации глобального правопорядка

Международный туризм представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся сфер мировой экономики и межгосударственного взаимодействия. По данным Всемирной туристской организации (UNWTO), до пандемии COVID-19 объём международных туристических потоков ежегодно превышал 1,4 миллиарда человек, что делает туризм значимым фактором трансграничного движения населения, обмена услугами и культурной

интеграции. Однако столь интенсивное перемещение лиц требует эффективного и многоуровневого правового регулирования, обеспечивающего баланс между суверенными интересами государств и необходимостью защиты прав и свобод туристов.

Современное международное туристическое право, как отрасль, формируется на стыке международного публичного и частного права, административного, миграционного, трудового и потребительского законодательства. В его основе лежат международные договоры, конвенции, рекомендации специализированных организаций, прежде всего ЮНВТО и Международной организации гражданской авиации (ICAO), а также практика применения норм национального законодательства в трансграничном контексте.

Ключевыми задачами международного правового регулирования в сфере туризма выступают:

1.Гармонизация визовых и миграционных процедур, направленная на упрощение пересечения границ при сохранении должного уровня безопасности;

2. Установление стандартов качества и безопасности туристических услуг, включая санитарные нормы, требования к перевозке и размещению;

3. Создание эффективных механизмов защиты прав туристов в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения договорных обязательств туроператорами и принимающими сторонами;

4. Правовое обеспечение устойчивого туризма, соответствующего международным обязательствам в области охраны окружающей среды, сохранения культурного наследия и устойчивого развития.

Пандемия COVID-19 продемонстрировала уязвимость существующей системы регулирования: отсутствие универсального механизма экстренного реагирования привело к правовому коллапсу в сфере пересечения границ, отмены туров и массовых исков потребителей. Эти события подчеркнули необходимость разработки новых международных правовых стандартов, касающихся форс-мажорных обстоятельств, трансграничного страхования и координации действий государств в чрезвычайных ситуациях.

Особое внимание в научной литературе и практике международного права уделяется правовому статусу туриста как участника международного частноправового оборота. Вопросы юрисдикции, применимого права, возможности подачи исков против иностранных контрагентов,

компенсационных выплат и трансграничного арбитража становятся предметом интенсивного обсуждения. На сегодняшний день существует объективная потребность в создании международного соглашения о правах туристов, аналогичного Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров.

На региональном уровне отдельные объединения — в частности, Европейский союз — достигли значительного прогресса в формировании общего правового пространства в области туризма. Регламенты ЕС обеспечивают туристам право на возврат средств, стандартизированное информирование, а также доступ к компенсациям и защите при отмене рейсов и туров. Подобные механизмы требуют адаптации и расширения в рамках более широкого международного сотрудничества.

Цифровизация и трансграничная защита данных

С развитием цифровых платформ вопросы кибербезопасности и защиты персональных данных туристов становятся всё более актуальными. Это требует обновления международных соглашений и гармонизации национального законодательства в сфере цифровой юрисдикции, особенно в контексте бронирования, идентификации и трансграничных платежей.

Кроме того, в условиях цифровизации возрастают риски нарушения персональных данных туристов, в особенности при бронировании онлайн, пересечении границ и пользовании цифровыми платформами. Это поднимает вопросы международного взаимодействия в области цифровой безопасности и трансграничной передачи данных, что должно быть учтено в обновлённых правовых актах.

В заключение следует отметить, что эффективное правовое регулирование международного туризма невозможно без комплексного и сбалансированного подхода, включающего как обязательные международные договоры, так и мягкое право, правовые позиции международных организаций, а также постоянный диалог между государствами, бизнесом и гражданским обществом. В условиях трансформации глобального правопорядка правовое обеспечение туризма становится важным элементом укрепления международного доверия, продвижения прав человека и устойчивого развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Всемирная туристская организация (UNWTO). Международный туризм – основные показатели и тенденции. — Мадрид, 2024. — URL: https://www.unwto.org/ (дата обращения: 10.06.2025).

2. Конвенция об упрощении формальностей в торговле и туризме (Гаага, 1961 г.).

3. Титов С.В. Правовое регулирование туристической деятельности в международном праве // Журнал международного публичного и частного права. — 2023. — № 2. — С. 45–52.

4. Чечина А.Н. Защита прав туристов в международных отношениях // Международное право и международные организации. — 2022. — № 4. — С. 79–86.

5. Регламент (ЕС) № 261/2004 Европейского парламента и Совета от 11 февраля 2004 г. об общих правилах компенсации и помощи пассажирам при отказе в посадке и отмене рейса.

6. Шевченко В.И. Международное частное право в сфере туризма. — М.: Норма, 2020. — 304 с.

7. Международная организация гражданской авиации (ICAO). Глобальные стандарты безопасности полётов и перемещений, Женева, 2023.